N°II – SEPTEMBAR/RUJAN 2024

BOSNA

9 771234 567898

Specijalno izdanje / Dan Bošnjaka / 28. septembar

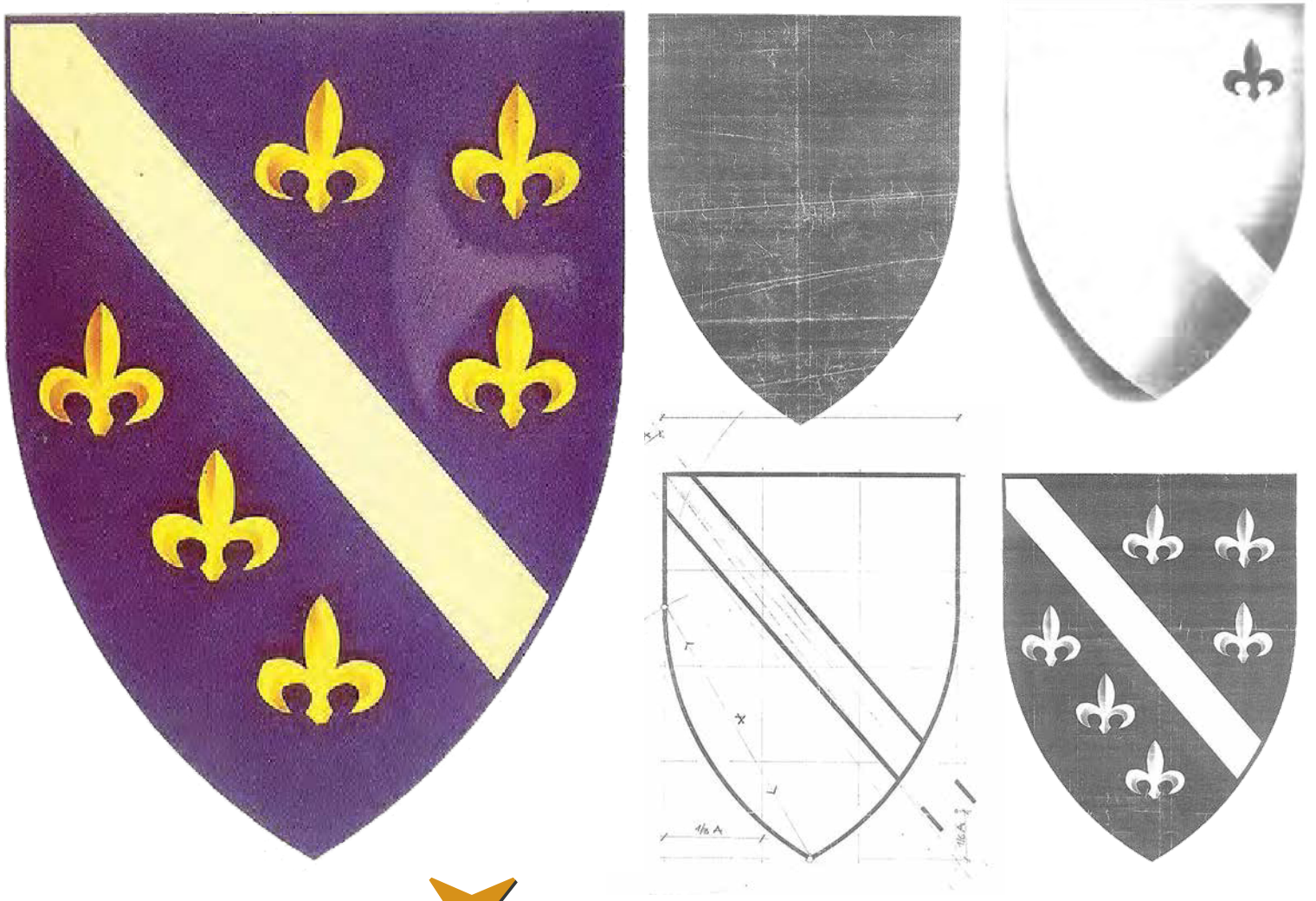

BOŠNJACI

KULTURNO-HISTORIJSKI PREGLED

(Uredio i priredio: Filip Mursel Begović)

NAŠ NAROD JE DIV *Safvet-Beg Bašagić*

BOSNA

N°II – SEPTEMBAR/RUJAN 2024

Specijalno izdanje / Dan Bošnjaka / 28. septembar

БОСНА.

МУХАРЕМ 13. ГОДИНЕ 1283. БРОЈ 1. У ПОНЕДЈЕЉАК 16. = 28. МАЈА 1866.

IMPRESUM
ISSN 2991-7735
Izdavač: *Bošnjačko nacionalno vijeće*
Adresa: *Bulatova 4, 10000 Zagreb*
Za izdavača: *Armin Hodžić*
Glavni urednik: *Filip Mursel Begović*
Uredništvo: *Stipe Majić, Damir Hadžić, Nedim Kulenović, Tarik Ikanović, Ahmed Imamović*
Dizajn i prijelom: *Vildana Sofić*
Tisak: *Kerschoffset, Zagreb*
Web domena: *www.bosna.hr*
Naklada: *1000*

S DRŽ J

BOŠNJACI

KULTURNO-HISTORIJSKI PREGLED

(Uredio i priredio: Filip Mursel Begović)

Historija / Ime zemlje / Ime naroda / Bosanski jezik / Islam / Duhovnost / Naselja / Graditeljstvo / Oprema kuće / Privreda / Hrana i piće / Nošnja / Nakit / Liječenje i medicina / Vjerovanja / Narodna muzika i igre / Društveni tradicijski odnosi / Književnost / Likovnost / Pozorište / Opera i balet / Film / Obrazovanje i školstvo / Kulturno-prosvjetni rad / Sport / Nacionaliziranje muslimana / Dan Bošnjaka / Mladi muslimani / Prvi bošnjački sabor / Alija Izetbegović / Genocid

Obraćanja:
Armin Hodžić: Ostvarivanje zajedničkog vakufa u čuvanju i afirmaciji našeg nacionalnog identiteta
Bermin Meškić: Vraćanje sebi i zajedništvo ključ su opstanka i snage Bošnjaka

NA NASLOVNICI:
Zastava s ljiljanima i grb Republike BiH zvanično su usvojeni 4. maja 1992. godine, a 22. maja 1992. zastava je zvanično predstavljena ispred zgrade Ujedinjenih nacija u New Yorku. Zastava, koja je usvojena i kao službena zastava bošnjačke nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj (25. januara 2018.), se zasnivala na onoj iz srednjovjekovne Bosne i bosanske dinastije Kotromanića – bijela zastava s grbom u sredini. Grb je bio replika grba prvog bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića i predstavlja zlatno obrubljeni plavi štit s kosom linijom i šest zlatnih ljiljana. Odabir grba i zastave s ljiljanima upućivao je na vjekovnu opstojnost Bosne i Hercegovine. Na prijedlog historičara prof. dr. Envera Imamovića prihvaćena je u Predsjedništvu BiH. Prve tri zastave, od kojih je jedna bila postavljena na zgradu Predsjedništva BiH, naš cijenjeni historičar sašio je s dizajnerom Zvonkom Bebekom u jednom podrumu u sarajevskom naselju Gorica. Nije bilo načina da se pošalje bosanskohercegovačka zastava u New York. Iz Kabineta predsjednika Alije Izetbegovića poslane su faksom Bebekove skice grba, koje krase naslovnicu ovog specijalnog izdanja časopisa "Bosna", a u New Yorku je Muhamed Sacirbey stupio u kontakt s grupom žena iz malobrojne bh. dijaspore. Dika Lemeš, rodom iz Krajine, sašila je uz pomoć prijateljica zastavu Republike Bosne i Hercegovine za jedan dan. Ispred zgrade Ujedinjenih nacija u New Yorku (22. maja 1992.) prvo je podignuta slovenska, pa bosanskohercegovačka, pa hrvatska zastava.

Projekt je financiran sredstvima Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina

Pod pokroviteljstvom i u partnerstvu:
Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – "Bošnjaci zajedno"

BOŠNJACI ZAJEDNO!

Filip Mursel Begović, glavni urednik

DAN BOŠNJAKA - DATUM KOJI DOKAZUJE DA JE SVE MOGUĆE

Nakon 28. septembra 1993. godine ne bi trebao postojati niti jedan jedini Bošnjak na planeti koji bi smio izreći riječi: "To je nemoguće!" Naime, Prvi bošnjački sabor odvijao se u onome što bismo mogli ocijeniti nemogućim uvjetima. Sarajevo je pod opsadom, teškim bombardiranjima, srpska agresorska vojska nadire i prijeti na svim fontovima nastavljajući svoje zločinačke genocidne aktivnosti, rušenja, etničko čišćenje, silovanja, mučenja u koncentracijskim logorima, masovna ubistva... započinje sukob Armije RBiH i HVO-a, mlada nezavisna Bosna i Hercegovina je pod embargom za uvoz oružja, izdajnički projekt Fikreta Abdića u Zapadnoj Bosni otvara međubošnjački sukob, humanitarna je kriza, lavine izbjeglica cirkuliraju Bosnom i Hercegovinom te traže utočište van zemlje, a međunarodna zajednica nudi etničku podjelu tzv. Owen-Stotenbergovim planom.

U takvim uvjetima bošnjački politički, kulturno-intelektualni, vjerski i vojni vrh okuplja se u Sarajevu, odbija etničku podjelu zemlju, vraća historijsko ime Bošnjak te potvrđuje ime svoga jezika kao bosanski. Dakle, bilo je moguće nekada, a itekako je moguće u današnje mirnodopsko vrijeme nastaviti afirmaciju bošnjačkog identiteta. Otvarati prostor stvaranju novih vrijednosti kroz jačanje samodostojanstva i samokritičku introspekciju, a sve to u atmosferi koja ne tone u anahronizme i patetične klišeje već stremi recentnoj savremenosti, uvažavajući duh vremena, ili možda i više od toga – kao narod koji u sebi baštini i Istok i Zapad svojom idejnošću ići i ispred vremena.

I zato ovaj, drugi po redu broj časopisa "Bosna", koji je dobio ime po prvom bosanskohercegovačkom štampanom listu iz osmanskog perioda, a u kojemu je uostalom i započela standardizacija bosanskog jezika, izdan je i sadržajno koncipiran upravo s obzirom na datum 28. septembar koji danas slavimo kao Dan Bošnjaka. Slavi se i podsjeća na datum kada je vraćeno historijsko ime Bošnjak, a ne kada je izmišljeno kako neki tvrde.

S obzirom na kontinuitet imena koje traje koliko i ime same države, izreći i to da su Bošnjaci "mlada nacija" ili "novi narod" potpuno je kriva, štaviše zlonamjerna. Reći da su Bošnjaci "mali narod" također je potpuno pogrešno. Bošnjaci jesu malobrojan narod, ali shodno svojim dosezima kroz historiju i svojom specifičnom pozicijom "na razmeđu", koju u ovom broju pratimo od Srednjeg vijeka, slobodno se može reći da je riječ o narodu koji zaslužuje epitete veličine

Kulturno-historijski pregled koji donosimo ne može se nikako uzeti kao cjelovito čitanje identitarne povjesnice Bošnjaka. Pregled je uvjetovan tek dijelom ličnih čitanja koja su prepričana iz izvora najvećih bošnjačkih naučnika, intelektualaca i književnika. Zamišljen je kao neka vrst naglasaka kojih bi trebao biti svjestan svaki Bošnjak, a nadamo se, ostalim narodima može poslužiti da se upoznaju s osnovnim podacima o Bošnjacima i njihovom bogatom historijom.

Napominjemo da se pogubljeni i posve neodgovorni pojedinci i dan-danas bave davno prevladanim i samouništavajućim utopijama o tzv. bosanskoj naciji koja bi se trebala sastojati od tri vjere, niječući postojanje konstitutivnih naroda Bošnjaka, Hrvata i Srba. Ovo ne samo da je pogrešno nego time forsirajući neprovodive modele građanske države konfrontiraju Bošnjake s ostala dva naroda koji takvu vrstu pristupa vide kao bošnjački unitarizam.

No, nije li upravo Dan Bošnjaka, koji se 2024. obilježava u Zagrebu uz prisustvo svih nacionalnih vijeća iz domovinskih zemalja, koji formiraju pohvalnu koordinaciju, dokaz da je ovdje riječ o punokrvnoj bošnjačkoj naciji. U Hrvatskoj, kao i drugim domovinskim zemljama nastalim iz bivše Jugoslavije, Bošnjaci imaju status nacionalne manjine. Dakle, ne etničke, ne vjerske, ne bosanske, nego bošnjačke nacionalne manjine, a u svojoj ukupnosti, počevši od svoje matice Bosne gdje su konstitutivni narod, preko Evrope pa sve do Amerike i Australije, Bošnjaci čine bošnjačku naciju. Bez obzira na različita političko-društvena i pravno-statusna uređenja Bošnjaci gdje god živjeli dijele jedne te iste kulturne obrasce.

No, temelji za svaku afirmaciju identiteta počivaju na borbi za status koji se oslobađa političkim učešćem u vlasti. Stoga treba pohvaliti primjer dvojice mladih ljudi koji su svojim koalicijskim potencijalom ostvarili izbornu pobjedu i vratili bošnjačkog predstavnika u Hrvatski sabor, što je otvorilo mogućnost da Bošnjaci kao druga po veličini nacionalna manjina u Hrvatskoj, s nemjerljivim doprinosim hrvatskom društvu i kulturi, imaju mogućnost da u punini afirmiraju i čuvaju svoj identitet.

Dakle, novi saborski zastupnik Bošnjaka, politolog Armin Hodžić, ujedno predsjednik BNV Hrvatske i VBNMGZ, i pravnik Bermin Meškić, predsjednik BNS-a te predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka u republici Hrvatskoj "Bošnjaci zajedno" (napominjemo da je uz njih i udruga Sabah s predsjednikom Kadrom Kulašinom), svojim su primjerom pokazali upravo onaj poučak koji sljedujemo iz 28.9.1993. godine. Ništa nije nemoguće ako postoje nacionalna sloga, zajedništvo i odgovornost prema državotvornom, naravno uz svjesnost da je Bosna i Hercegovina država koja sljeduje ZAVNOBiH-ovski ideal u kojemu jednako pripada svima trima narodima.

Bošnjaci su u Hrvatskoj davali veliki doprinos ukupnoj kulturnoj slici bošnjačkog naroda i nadamo se da će ova nova i širom otvorena vrata taj kapacitet i proširiti i ujedno doprinijeti boljem razumijevanju i poštivanju Hrvata i Bošnjaka. Neko će reći da je to nemoguće ako bismo sudili prema trenutnim tenzijama. Ništa nije nemoguće. To je poruka koju u sebi nosi Dan Bošnjaka. Sve je moguće. Lagali bismo ako obećajemo – uz malo truda. Uz puno budućeg truda i sabura, želimo Vam Sretan Dan Bošnjaka! ●

Ostvarivanje zajedničkog vakufa u čuvanju i afirmaciji našeg nacionalnog identiteta

Armin Hodžić, zastupnik bošnjačke nacionalne manjine u Hrvatskom saboru i predsjednik Bošnjačkog nacionalnog vijeća

S ponosom mogu reći da je novi početak, koji smo najavili upravo na stranicama prvog broja časopisa „Bosna“, počeo. Predstavili smo ga pomalo stidljivo krajem prošle godine i pomalo nesigurni da ćemo uspjeti zadržati kontinuitet. Naime, već smo puno puta svjedočili raznim bošnjačko-manjinskim projektima koji su pompezno najavljivani, ali na tome su i ostajali. Mi kontinuitet države Bosne i Hercegovine, zemlje tisućljetne, ne moramo više nikome dokazivati, baš kao ni ime našeg naroda – Bošnjak, ali postoji potreba da ga čuvamo i afirmiramo. Kontinuitet časopisa „Bosna“ potvrđujemo drugim izdanjem i to posvećenom važnom jubileju - Danu Bošnjaka koji se održava povodom 31. godišnjice održavanja Bošnjačkog sabora kojim je 27. i 28. septembra 1993. godine Bošnjacima vraćeno njihovo stvarno, povijesno narodno ime – Bošnjak.

Vrativši svoje narodno ime, Bošnjaci su započeli i put cjelovitog povratka svom nacionalnom identitetu. Tako su prekinuli desetljeća u kojima su bili tek pasivni objekti tuđih nacionalnih ideja, ideja koje su tzv. „muslimansko pitanje“ nastojale riješiti kroz procese „nacionaliziranja muslimana“. U tim procesima Bošnjaci su trebali postati nešto drugo, a prestati biti ono što jesu i što su oduvijek bili – Bošnjaci. Tako su trebali izgubiti sve – i svoj jezik, i svoju književnost, i ostale vidove svoje kulture, svoju prošlost, svoju naučnu misao i svoju duhovnost, svoju svijest o društvenoj i političkoj zbilji u kojoj su živjeli i svoj odnos prema njoj, na koncu – trebali su izgubiti sebe same.

Svemu ovome označen je kraj upravo održavanjem Bošnjačkog sabora prije 31 godine te smo smatrali da je specijalno izdanje koje predstavlja kulturno-historijski pregled postojanja našeg naroda, a koje je priredio i uredio glavni urednik Filip Mursel Begović, jedan od najboljih načina da se obilježi ova godišnjica.

Međutim, ono što ćete čitati na ovim stranicama nije tek memorijalnog karaktera.

Do bošnjačkog nacionalnog preporoda koji je svoj izraz našao u Bošnjačkom saboru iz 1993. godine ne bi došlo da svih ranijih desetljeća, uprkos procesima „nacionaliziranja muslimana“, nije postojala i tanka, ali sigurna nit bošnjačkog mišljenja i znanja o samom sebi. I u vremenima najžešćih nasrtaja na identitet bošnjačkog naroda i Bosnu i Hercegovinu kao našu maticu postojali su, naime, hrabri iako rijetki pojedinci koji su svojim radom i zalaganjem čuvali makar zrnca bošnjačke nacionalne samosvijesti. Oni su, najčešće na marginama ranijih ideološki kontroliranih poredaka u kojima smo živjeli, istraživali i svojim radovima i knjigama predstavljali ono što jesmo i tako nas uvijek iznova upoznavali sa nama samima. Dio te unutarnje drame možete čitati i na stranicama koje su pred vama. Tako je bilo čak i onda kad nismo imali dovoljno ni svijesti, ali ni hrabrosti da istinu prihvatimo kao istinu i časno se legitimiramo vlastitim identitetom.

No, problem je bio i dugo, predugo ostao to što su gotovo uvijek, u svim ovim slučajevima, to bili pojedinci, entuzijasti, čak sanjari i zanesenjaci – usamljeni pregaoci spremni i na nemale žrtve na putu koju su izabrali. I sve to bez adekvatne podrške institucija. Bez ustanova i podrške njihovom radu i zalaganju. Sve to pod pritiscima, pod osudama, uz prijetnje i nasilje ili barem prijezir i ekskomunikaciju u društvu u kojem su živjeli.

Pa ipak, uprkos svemu ovom Bošnjaci su preživjeli sva duga desetljeća identitetske negacije, ali i autonegacije, čak najcrnjeg autošovinizma jer ne treba zaboraviti da su na valovima poricanja Bošnjaka kao takvih nerijetko prednjačili i pojedini „izabranici“ iz bošnjačkog korpusa, baš kao što je to slučaj i u današnje vrijeme. Zato nerijetko i čujemo onu izreku da „smo sami sebi najveći naprijatelji“.

Lično me, sada u funkciji i manjinskog saborskog zastupnika u Hrvatskom saboru i predsjednika „Bošnjačkog nacionalnog vijeća“ koje izdaje ovaj časopis u partnerstvu sa **Nacionalnom koordinacijom Bošnjaka u republici Hrvatskoj** „Bošnjaci zajedno“, koju vodi moj kolega Bermin Meškić, iznimno veseli svaka vrst bošnjačke koordinacije. Povodom jubileja obilježavanja Dana Bošnjaka ona se ostvaruje regionalno kroz zajednički skup Koordinacije bošnjačkih vijeća iz domovinskih zemalja, ovaj put u domaćinstvu Bošnjaka u Hrvatskoj, ali posebno naglašavam potrebu dalje i sadržajnije harmonije unutar bošnjačkog korpusa u Hrvatskoj. Svjesni smo izazova koji su pred nama, kao i toga da oni koji su unosili destruktivnu energiju u našu zajednicu neće odustati. Mi se okrećemo zajednici i međusobnoj komunikaciji, okrećemo se neumornom radu koji uvijek daje rezultate. Samo neradnici imaju vrijeme potrebno da se pozabave spletkarenjima raznih vrsta kojima smo robovali dugi niz godina. Novi početak je značio i sviranje kraja takvoj vrsti vođenja zajednice, barem sa naše strane.

Možda je zato i toliko inspirativno čitati ovaj historijsko-kulturni pregled i vidjeti kroz kakve su sve muke i nedoumice prolazili Bošnjaci. Jake institucije koje smo najavili sistemski graditi u Hrvatskoj i koje su podržane Operativnim planovima Vlade RH, nadamo se, omogućit će nam da jednom zauvijek vrijedne projekte ne gasimo u onom trenutku kada na bolji svijet preseli izvrsni pojedinac ili se uslijed opravdanog razočaranja udalji od svoje zajednice. Naš cilj je zadržati ljude na okupu, a ne ih rastjerivati, naš cilj je vraćati povjerenje u naše institucije, a ne ga narušavati, naš cilj je graditi zajednicu koja nije ničiji privatni posjed već zajedničko dobro. Mogli bismo ga slobodno nazvati ostvarivanjem zajedničkog vakufa u čuvanju i afirmaciji našeg nacionalnog identiteta. ●

Bermin Meškić, predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – "Bošnjaci zajedno"

Vraćanje sebi i zajedništvo ključ su opstanka i snage Bošnjaka

O bilježavanju jednog izuzetno značajnog jubileja, među ostalim, doprinosimo predstavljanjem drugog broja časopisa "Bosna", posvećenom kulturno-historijskom pregledu bošnjačkog naroda. Ovime želimo poručiti da Dan Bošnjaka, koji slavimo 28. septembra i koji nas podsjeća na sudbonosnu 1993. godinu, kada su Bošnjaci na Prvom bošnjačkom saboru u Sarajevu vratili svoje historijsko ime i jasno iskazali svoj politički subjektivitet, mi obilježavamo slaveći prije svega veličajne kulturne dosege našeg naroda.

U najtežim trenucima Agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada je opstanak države bio neizvjestan, Bošnjaci su se pod prijetnjom biološkog opstanka vratili sebi, reafirmirajući svoj identitet i svoj bosanski jezik. U vremenima mira, mi ne želimo ovaj datum svoditi na onu prolaznost koju u sebi nosi dnevna politika. Zašto mi je ovo bitno istaknuti, jer previše često čitamo pozive o potrebi da se saziva novi Bošnjački sabor, ili prema nekima Svebosanski sabor.

No, dok se razbacujemo parolama i gluhonijemim pozivima za mobilizaciju gajimo li mi uopće duh jedinstva koji je prožimao Prvi bošnjački sabor 1993. godine? Je li to onaj temelj na kojem gradimo svoj politički i društveno-kulturni kodeks u današnje vrijeme? Ako bi sudili prema onoj vrsti međubošnjačke sukobljenosti koju svjedočimo uznevjereno promatrajući bh. političku scenu, složit ćemo se, nismo ni blizu tom idealu. Sagledavajući naše ukupno stanje možda je korisno uzeti upravo primjer uspjeha Bošnjaka u Hrvatskoj, kao i rad Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, koji svjedoči o snazi zajedništva koje je u potpunosti promijenilo naš status.

Ulazak bošnjačkog predstavnika Armina Hodžića u Hrvatski sabor, i to u trenutku kada je rijetko ko vjerovao da ćemo ikada više moći zauzeti tu poziciju, potvrđuju da smo narod sposoban za velika postignuća kada smo ujedinjeni. Zajedništvo je, kako nas historija uči, ključ naše snage. Ujedinjeni, možemo postići sve, dok razjedinjenost nas uvijek vodi u slabost i propast. U Hrvatskoj smo to iskusili kroz teške sukobe u koje su upadali pojedinici iz naših udruga, što se protezalo na čitavu zajednicu. Na koncu, izgubili smo svi. Dan Bošnjaka, baš kao i ovaj naš časopisni doprinos koji se ostvaruje pod pokroviteljstvom i u partnerstvu s Nacionalnom koordinacijom Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – „Bošnjaci zajedno", teži očuvanju našeg kulturno-historijskog sjećanja. Svjesni našeg naslijeđa, utvrđeni u vlastitom identitetu, nećemo imati dvojbe o našem mjestu koje zauzimamo u evropskom i svjetskom kontekstu.

Bošnjaci su autentičan evropski narod. Ta se činjenica ničime ne može izbrisati. I to nismo postali 28. septembra 1993. Ovaj datum označava potvrdu historijskog imena, i, kako već rekosmo, povratak sebi. Historija nas nije štedjela. Preživljavali smo teške trenutke, često priklješteni između Istoka i Zapada, u neizvjesnosti koji donosi međuprostor ili *Razmirje* (M. Dizdar). Međutim, umjesto da nas to unizi kao narod zarobljen u jednoj stješteno sti i nepomičnosti, učimo da iz tog iskustva gradimo mostove koji spajaju različitosti. I to je naša težnja, postati vezivno tkivo, narod koji spaja kulture, civilizacije i religije, gradeći jedinstvo iz različitosti, ne zazivajući ono što su neki nazivali „sukobom civilizacija". Naša uloga mosta između Istoka i Zapada oduvijek je bila naša neminovnost i zadatost, pitanje je do koje smo je mjere osvjestili i kada ćemo tu vrstu misije početi u potpunosti ispunjavati. Ono što je sigurno, bez obzira na sva iskušenja, pokazali smo da umijemo čuvati svoju tradiciju i identitet.

Svečanost Dana Bošnjaka vidimo kao izraz našeg nastojanja da se sačuva i uspostavi kontinuitet bošnjačkog bavljenja sobom. Ona je izraz naše vlastite misli o našem jeziku, o našoj književnosti, o našoj kulturi uopće, o našoj prošlosti, o našem društvu i politici, o našim istaknutim vrijednostima i našoj snazi, ali i o našim stradanjima i pokušajima da nas se zatre u najdoslovnijem smislu, sve do fizičkog istrebljenja. Uzevši u obzir vrijeme u kojem živimo i stanje u kojem se nalazimo mi kao Bošnjaci želimo dati svoj autentični generacijski odgovor na naše vrijeme, a ranije generacije uradile su svoje, koliko su mogli i umjeli s obzirom na okolnosti u kojima su živjeli i djelovali.

Pritom, moram naglasiti da mi okupljeni oko Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – „Bošnjaci zajedno" duboko smo uvjereni da svi oni koji pretendiraju da predstavljaju Bošnjake na bilo kojem nivou moraju imati ugrađeni prirodni senzibilitet da prepoznaju svoju dužnost prema vlastitom narodu – a ona jeste prije svega kulturna misija očuvanja identiteta.

Kao rezultat našeg povratka u Hrvatski sabor na Vladi Republike Hrvatske usvojen je ambiciozni Operativni plan za bošnjačku nacionalnu manjinu. Plan obuhvaća izgradnju i kupovinu kulturnih centara diljem zemlje. Ovi centri će imati ključnu ulogu u očuvanju bošnjačkog kulturnog identiteta i njegovanju tradicije, te će služiti kao središta okupljanja i aktivnosti bošnjačke zajednice. No, potrebno se vratiti na početak ovoga teksta i našeg zagovora zajedništva. Kulturni centri nam neće vrijediti bez projekata i inicijativa, a njih nose ljudi.

U tom duhu, našim ljudima, želimo da svaki dan bude Dan Bošnjaka! ●

IME BOSNA historijski je izuzetak

Cjelokupna bošnjačka etnogeneza i politička historija uslovljeni su i određeni Bosnom kao središnjom južnoslavenskom zemljom i njenim državnopravnim, odnosno teritorijalno-političkim kontinuitetom kao bitnim obilježjem njene povijesti. Njen kontinuitet može se pratiti još od ranog južnoslavenskog srednjeg vijeka. Pored toga, Bosna u odnosu na druge južnoslavenske zemlje i države pokazuje kako demografsko-etničku, tako i geopolitičku stabilnost.

Povijest Južnih Slavena i općenito Balkana predstavlja historiju seoba, ne samo naroda nego i njihovih država. Bosna u tom pogledu predstavlja historijski izuzetak. Ona se za razliku od okolnih i daljih balkanskih zemalja nije tokom svoje historije selila niti cijepala, nego je u kontinuitetu od njenog prvog spomena 949. kao male zemlje, oko izvora i gornjeg toka istoimene rijeke, pa do austrougarske okupacije, odnosno do danas, egzistirala bilo u svom užem, bilo širem teritorijalnom okviru i obimu. Njeno geopolitičko središte je od početka bilo i uvijek ostalo na prostoru sarajevsko-visočko-zeničke kotline. Vremenom se pojam Bosne proširio na okolne župe i oblasti, pa se već za vrijeme bana Stjepana II Kotromanića, u trećoj deceniji XIV st., Bosna kao država prostirala od Save do mora i od Drine do Cetine. Bošnjački se etnos javio i razvio na tlu srednjovjekovne Bosne, odnosno kasnijeg Bosanskog ejaleta ili pašaluka, šireći se tokom stoljeća postepeno i na okolne zemlje koje su ulazile u njegov sastav.

U geopolitičkom i kulturnohistorijskom pogledu povijesna sudbina Bosne bitno je određena podjelom Rimskog Carstva na Istočno i Zapadno, koju je konačno 395. izvršio rimski imperator Teodosije. Linija podjele išla je dobrim dijelom rijekom Drinom kao istočnom bosanskom granicom. Bosna je tako postala graničnom zemljom ne samo između dvaju posebnih političkih entiteta nego istovremeno i dviju kulturno-vjerskih i političkih tradicija koje se postepeno oblikuju, latinske ili rimokatoličke na zapadu i grčkopravoslavne na istoku. Njihovi politički i vjersko-kulturni interesi i utjecaji upravo se prepliću na tlu Bosne. U tom smislu, Bosna je još od ranog srednjeg vijeka, kao granična zemlja između Bizanta i franačke države, a kasnije Srbije i ugarsko-hrvatskog kraljevstva, nastojala izboriti i odrediti vlastiti politički identitet, odnosno izboriti i očuvati svoju državnu samostalnost.

U nauci nema jedinstvenog mišljenja o postanku i značenju imena Bosna. Sva mišljenja o tom pitanju mogu se svrstati u dvije grupe, mišljenja je historičar prof. dr. Mustafa Imamović. U prvu grupu spadaju ona po kojima je ime Bosna ostalo od nekog starijeg i stranog naroda koji je tu živio prije dolaska Slavena. Razni pisci su tako ime Bosna dovodili u vezu bilo s tračkim i ilirskim, bilo s rimskim etničkim i geografskim nazivima i pojmovima koje su Slaveni tu jednostavno zatekli. Na drugoj strani su mišljenja da su Slaveni koji su se doselili na područje središnje ili matične zemlje Bosne donijeli to ime sa sobom, kao što su učinila i neka druga staroslavenska plemena, u prvom redu Hrvati i Srbi. Po tome je u slavenskoj pradomovini, negdje iza Karpata,

živjelo pleme Bosna ili istoimeni plemenski starješina. U prilog toj postavci išla bi činjenica da se Bosna u srednjovjekovnim izvorima srazmjerno često spominje kao muško ili žensko lično ime ili kao toponim, najčešće u Dalmaciji, ali i u Panoniji i Podunavlju. Odatle bi se moglo zaključiti da se neko veće slavensko ili antsko pleme naselilo u srednjoj Bosni i dijelu Dalmacije, pa je po njemu središnja južnoslavenska zemlja dobila svoje ime.

Prva sasvim pouzdana vijest o Bosni potječe iz sredine X st., kada je bizantski car Konstantin Porfirogenit spominje u svom djelu *De administrando imperio*, kao malu zemlju („horion Bosona“) oko izvora, gornjeg i srednjeg toka istoimene rijeke, u kojoj se nalaze i dva grada Katera i Desnek. Katera ili prostor grad (kastron), odnosno Gradac, vjerovatno se nalazio negdje na širem prostoru današnjeg Sarajeva. Ime Desneka, drugog grada-utvrde u Bosni, u nauci se općenito dovodi u vezu s ilirskim plemenom Desidijati, koje je živjelo na potezu od Breze do Visokog. Za Visoko s okolinom, kao kasnije središte srednjovjekovne bosanske države, uglavnom se koristio jednostavno naziv Bosna. Pored Bosne, Porfirogenit spominje i neke druge oblasti i mjesta koja su kasnije postepeno ulazila u sastav bosanske države. Tu je na prvom mjestu oblast Soli, s istoimenim gradom Salines, zatim oblasti Trebinje, Zahumlje i Neretljanska oblast, koju Porfirogenit naziva Paganijom. Pored toga, tu su i župe pljevljanska (Pleba), imotska (Emota) i hlivanjska (Hlebina), s istoimenim nastanjenim gradom. ●

BOSNA JE PRVA DRŽAVA NA BALKANU, PRVI BOSANSKI BAN BIO JE BORIĆ

Na cijelom prostoru Bosne od sredine 10. stoljeća teku dva paralelna procesa, koji u krajnjoj liniji vode postepenom uspostavljanju novih feudalnih privrednih i političkih odnosa. Proces unutrašnjeg raslojavanja i rodovsko-plemenskog društva i njegovih ustanova neizbježno vodi uspostavljanju državnih institucija i općenito institucija javne vlasti. U tom procesu dolazi do postepenog okupljanja i ujedinjavanja plemena i župa radi odbrane od različitih vanjskih neprijatelja. Bez obzira na to što je planinska konfiguracija šireg bosanskog tla otežavala i usporavala komuniciranje i političko povezivanje između udaljenih plemena i župa, ime Bosna ipak se postpeno prenosilo s njegovog prvobitnog područja na pripojene joj prvo susjedne, a zatim i dalje oblasti. Tako se već prije kraja 11. stoljeća stvara bosanska država koju pop Dukljan u svojoj hronici navodi ravnopravno s Raškom i Hrvatskom.

S obzirom na svoj geopolitički položaj i relativnu udaljenost od tadašnjih centara političke moći, Carigrada na istoku i Rima na zapadu, Bosna se kao država oformila prije drugih susjednih južnoslavenskih država. Dukljanin već opisuje Bosnu kao za tadašnje prilike veliku zemlju koja se prostire od Drine do Gornjeg Vrbasa

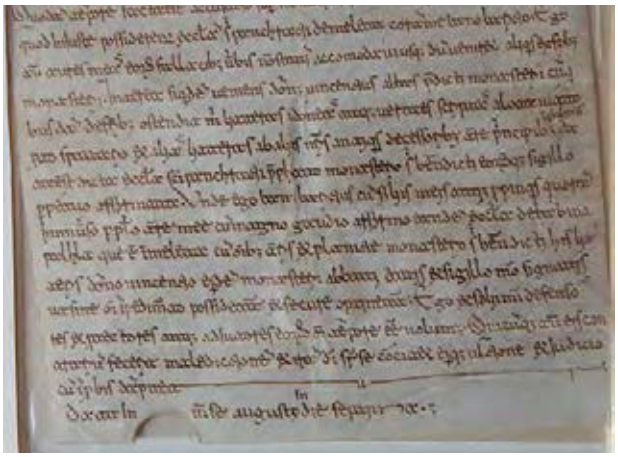

i jadranskog razvođa, s organiziranom vlašću na čijem se čelu nalazi vladar s titulom bana. Prvi koji se u tom svojstvu po imenu spominje u pisanim izvorima bio je ban Borić. On se kao samostalni gospodar cijele Bosne spominje u vrijeme bizantsko-ugarskih ratova od 1154. do 1164. u borbama oko prevlasti na Balkanu.

Prema svjedočenju savremenog bizantskog hroničara Kinama (Cinnamus), ban Borić je kao saveznik (simahos) sa svojim četama pridružio ugarskoj vojsci prilikom opsade grada Braničeva, ali se kompletna vojska ubrzo povukla preko Dunava, dok je ban Borić sa svojim četama krenuo uz rijeku Savu prema Drini, odnosno svojoj zemlji Bosni. Ban Borić je raspolagao znatnom oružanom silom, jer je car Manojlo odredio najhrabriji dio vojske da krene u potjeru za njim. Kinam izričito navodi da Bosna nije potčinjena nijednom okolnom vladaru, nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja. Sljedeći vladar Bosne koji se po imenu spominje nakon Borića bio je ban Kulin. U međuvremenu je Komnin 1166/67. zagospodario Dalmacijom, dijelom Hrvatske, Srijemom i Bosnom. ●

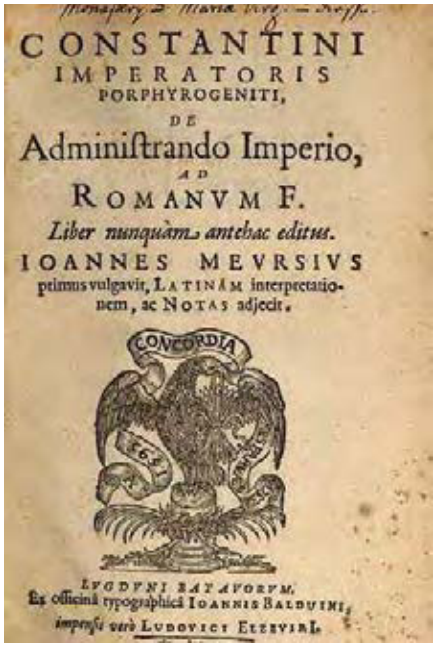

IME BOŠNJAK

Bošnjaci su južnoslavenski narod čije su domovinske zemlje prije svega Bosna i Hercegovina, a zatim Srbija i Crna Gora, dok u zemljama iseljenja žive i u bližem, i daljem susjedstvu (Hrvatska, Slovenija, Makedonija, Kosovo, Albanija), te u čitavom nizu zemalja u svijetu (posebno je u ranijem razdoblju u tom smislu bila značajna Turska, a u novije doba Njemačka). Nazivima Bošnjak i Bošnjaci - koji su se u narodnim govorima i u pismenom saobraćanju ustalili u osmanskom razdoblju - prethodili su tokom srednjeg vijeka nazivi Bošnjanin i Bošnjani, objašnjava prof. dr. Munib Maglajlić, jedan od naših najvećih naučnika i istraživača književne, ali i opće kulturne historije Bošnjaka. Etnici Bošnjanin i Bošnjak, nastalim prema imenu zemlje (Bosna), izvedeni su iz osnove Bosna sufiksima - anin (janin: Bošnjanin), te - ak (jak: Bošnjak), s tim što se u oba primjera pojavljuje jotirana osnova, sa izmjenama (strujno zubnog) suglasnika s (ispred prednjonepčanog nj< n + j) u (strujni prednjonepčani) suglasnik š (tj. izvršeno je jednačenje po mjestu tvorbe). Oblik Bošnjanin prvi put se u pisanom vidu nalazi u carskoj tituli Manojla Komnena iz 1166. godine. Najraniji pisani trag za oblik Bošnjak susreće se s početka XVI st. u djelu Molitva suprotiva Turkom, gdje je M. Marulić pjevao: „Boj su bili š njima Hrvati, Bošnjaci / Grci ter Latini, Srblji ter Poljaci ...“ Uz prijevod Novoga zavjeta, koji su južnoslavenski protestanti glagoljicom tiskali u Urachu 1562. u predgovoru stoji: „Jasno li s tim našim tumačenjem svim slovenskim jezicima ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takojše Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanim i Bulgarom.“ Na prijelazu iz druge u treću deceniju XVII st. I. Gundulić spominje i skupno učešće bošnjačkih junaka u hožinskom boju: „Na konjijeh sve Bošnjaci / sjahu svijetlo odjeveni, / zatočnici hrli i jaci, / konjanici sve hrabreni.“ Narodno ime Bošnjak susreće se i u djelima različitih pisaca u osmanskom razdoblju, slavenskih i drugih, kao što su Bartol Kašić, Evlija Čelebi, Smiri Hasan-efendija, Jakov Pejačević, Andrija Kačić Miošić, Dositej Obradović, Vuk Karadžić i dr. Kroz sve vrijeme osmanske uprave naziv Bošnjak, prilagođen turskom jeziku, koristi se u službenim spisima, u različitim oblicima (Bosnaklar, Bosnak taifesi, Bosnaki takimi, Bosnaki karm, sve u značenju Bošnjaci, odnosno bošnjački narod).

HISTORIJA ZNAKA DRŽAVE I NARODA: U ILIDŽI NAJSTARIJI NALAZ LJILJANA U OVOM DIJELU EVROPE

Uvriježilo se reći da se cvijet ljiljana kao kraljevski simbol i kasnije dio heraldike kraljevskih porodica u Evropi javlja vrlo rano, u Franačkoj i Francuskoj ljiljan se nalazi na vrhu žezla i na pečatu Karla Velikog (747– 814), dok se početkom 11. vijeka nalazi kao ukrasni porub na krune kralja Roberta. Štit s ljiljanom prvi put javlja se na kraljevskom pečatu Luja 8. oko 1223. godine. No, još ranije od toga vjerovalo se da je Isusova majka Marija s neba poslala ljiljan kao njen osobit znak, što se kao legenda vezuje uz franačkog kralja Klodviga (466–511) pa se na postojeću dodala legenda da je njemu ljiljan poslao sam Bog. Na štitovima francuskih vitezova od 1376. godine nalaze se tri ljiljana koja prezentiraju Sveto trojstvo. U svakom slučaju, ljiljan se kreće širom Evrope, od Francuske, Engleske i Italije do Bosne, a o njegovoj popularnosti govori da je 5.500 porodica u Francuskoj imalo ljiljan kao dio svog grba. Tako piše prof. dr. Dubravko Lovrenović u svom naučnom istraživanju o heraldici bosanskog srednjovjekovlja, dok je prof. dr. Enver Imamović iznio mišljenje da „oni koji malo bolje poznaju historiju srednjovjekovne Bosne znaju da pojava ljiljana na grbu i zastavi srednjovjekovne Bosne ima mnogo dužu tradiciju od zemalja koje se smatraju kolijevkama ljiljana“.

Naime, Imamović napominje da je teško reći ko je od koga preuzeo taj omiljeni heraldički znak i njegova šira upotreba može se pratiti od 11. vijeka te se veže za križarske ratove kad je uspostavljena intenzivna trgovačka veza između Evrope i zemalja Bliskog istoka. Križari koji su se vraćali iz Svete zemlje donosili su robu i predmete koji su bili ukrašeni znakom ljiljana, pa se može reći da je taj znak Evropa bolje upoznala posredstvom Bliskog istoka. To je, međutim, tačno samo djelimično, smatra Imamović, jer znak ljiljana prisutan je u Evropi već hiljadama godina. Već se u 2. mileniju stare ere susreće u umjetnosti Krete u Grčkoj. Na zidnim slikama Knososke palače prikazane su scene kako mladići i djevojke beru ljiljane, njime su ukrašene zemljane posude itd. Ljiljan je bio omiljeni cvijet i u egipatskoj umjetnosti, ali i umjetnosti mnogih drugih naroda, pa se može reći da je to univerzalni znak raznih zajednica, naroda i zemalja na širim geografskim prostorima kroz razdoblje od nekoliko hiljada godina, tvrdi Imamović, dodajući da Bosna spada u red onih zemalja u kojima je lik ljiljana prisutan hiljadama godina. U Ilidži kod Sarajeva, u ruševinama jedne rimske zgrade, iskopan je ulomak zemljane posude iz rimskog doba, od prije 2.000 godina, na kojoj je utisnut lik ljiljana. To je do sada najstariji nalaz ljiljana u ovom dijelu Evrope.

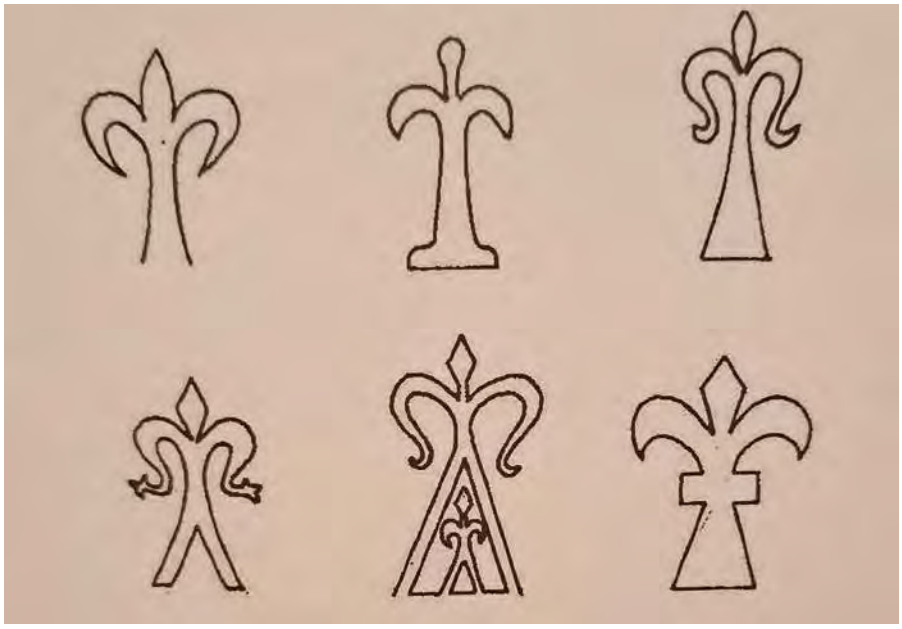

S obzirom na to da je u hiljadugodišnjoj historiji Bosne ljiljan bio omiljen cvijet i kao takav je kroz čitavo razdoblje srednjeg vijeka bio osnovni sadržaj njenog grba i zastave, on pripada njenoj kulturnohistorijskoj tradiciji, nastavlja Imamović. Štaviše, spomenička građa upućuje da je ljiljan u srednjovjekovnoj Bosni bio omiljen i prisutan više nego i kod jednog drugog naroda u Evropi.

Kao arhitektonsko-dekorativni elemenat u bazilikalnim gradnjama, susreće se na tlu Bosne i u kasnoantičko doba (V-VI vijek). U srednjem vijeku njegov motiv toliko je upotrebljavan da je u pravom smislu postao zaštitnim znakom naroda Bosne. Srednjovjekovni Bošnjani su ga osobito rado stavljali na svoje grobne spomenike (stećke), izrađivali nakit s njegovim likom (naušnice, dijademe, pojaseve i sl.), njime ukrašavali knjige, utkavali ga u platno kao dezen, uzimali ga kao dekorativni elemenat u arhitekturi i sl. Odnosno, Imamović ističe da je ljiljan bio toliko omiljen u srednjovjekovnoj Bosni da su onovremeni Bošnjani sebe poistovjećivali s tim cvijetom, a bilo bi pogrešno misliti da se ljubav Bošnjaka prema ovom cvijetu veže samo za srednji vijek. Isti je slučaj bio u doba osmanske vladavine. Za njega je u to vrijeme bio uobičajen naziv zambak. Uzgajan je u dvorištima, o njemu se pjevalo, njegovim su likom ukrašavani rukopisi, stavljao se na nišane (nadgrobne spomenike), primjenjivao se u ukrasnoj arhitekturi, posebno u džamijama.

Iako su sjećanja i ljubav Bošnjaka prema ljiljanu vremenom bili potisnuti zbog historijskih okolnosti, nisu nikada sasvim izišla iz njihove podsvijesti. To su pokazali ratni događaji koji su uslijedili 1992. godine, kad je taj cvijet takoreći preko noći prihvaćen, i to s takvim žarom i odanošću da je za mnoge to bio fenomen, smatra Imamović, a kao zanimljivost naglašava da se u to vrijeme znak ljiljana počeo ponovo masovno stavljati na nadgrobne spomenike, onako kako je to bilo u srednjem vijeku. O njemu su se ponovo počele pjevati pjesme, a borci koji su branili Bosnu nazivani su „zlatnim ljiljanima“. ●

POČETAK STALNE SARADNJE IZMEĐU MAČA I KRIŽA U BORBI PROTIV BOSNE I NJENIH *HERETIKA*

Pretpostavlja se da je ban Kulin došao na vlast nešto prije smrti cara Manojla 1180, kao bizantski vazal. U svakom slučaju sigurno jeste da je ban Kulin poslije 1180. definitivno utvrdio temelje bosanskoj državnoj samostalnosti. U njegovo vrijeme Bosna se među balkanskim zemljama javlja kao već izgrađena i stabilna država koja se u diplomatskim spisima različito naziva: vojvodstvo (ducatus), regio, terra, districtus, banovina (banatus), te na kraju regnum (kraljevstvo).

U Kulinovo vrijeme Bosna se prostirala od Drine do Grmeča s oblastima, Bosnom, Usorom, Soli i Donjim Krajima oko Sane. Za vladavinu bana Kulina vezuju se kako politička stabilnost, tako i ekonomski napredak Bosne, pa je on jedini bosanski vladar koji je ostao sačuvan u narodnoj tradiciji. U vrijeme bana Kulina, krajem 12. stoljeća, cijeli je Balkan zahvaćen ubrzanim procesom feudalizacije, pa je i u Bosni već oformljen domaći vlastelinski stalež. Značajnu ulogu u ubrzanju tog procesa imalo je i jačanje trgovačkog prometa Bosne s dalmatinskim gradovima, a posebno s Dubrovnikom, od čega su najviše koristi imali novi vladajući slojevi. Zahvaljujući tome, u Bosni su se postepeno razvila tri veća trga s utvrdama.

To su bili Vrhbosna, koja se u 11. stoljeću spominje i kao Civitas Bosna, Visoko i Drijeva (Neretva), na lijevoj obali Neretve kod ušća rijeke Krupe. Već uhodana praksa trgovačkog prometa i veza Bosne s Dubrovnikom sankcionirana je Poveljom bana Kulina 29. 8. 1189. Iz ove Povelje može se zaključiti da je u vrijeme njenog izdavanja u Bosni već postojala određena feudalna struktura vlasti. Ban Kulin ponaša se kao i svaki drugi patrimonijalni feudalni vladar. On se smatrao vlasnikom cjelokupnog državnog teritorija.

Kao gospodar Bosne, on garantira Dubrovčanima slobodu trgovine i kretanja po njegovom vladanju, tj. po teritoriju kojim vlada. Oko bana se već nalazi određeni izvršni i prinudni aparati vlasti, pošto Kulin obećava dubrovačkim trgovcima zaštitu od eventualnog nasilja svojih časnika. Najzad, tu je i njegova dvorska kancelarija u kojoj je izrađen tekst Povelje i koja obično predstavlja posljednju kariku u izgradnji feudalne državne organizacije.

Ploča s natpisom Kulina bana, Biskupija kod Visokog, 12. vijek

Povelja nedvosmisleno pokazuje da je u vrijeme njenog izdavanja, krajem 12. stoljeća, na tlu Bosne postojala feudalna država sa svojom specifičnom organizacijom vlasti i odgovarajućim pravnim sistemom.

Krajem 12. stoljeća javljaju se prve vijesti o postojanju i širenju heretičnog učenja Crkve bosanske u Bosni, koje je uzelo toliko maha da ga je prihvatio i sam ban Kulin sa svojom ženom i sestrama, udovicom humskog kneza Miroslava, te s više svojih drugih srodnika. Ban je, štaviše, proveo u herezu preko deset hiljada krišćana. O svemu tome pismeno je papu Inoćentija (Inocenta) III prvi 1199. izvijestio zetski knez Vukan, stariji sin velikog raškog župana Stefana Nemanje. Za postojanje heretika i njihovog učenja u Bosni moralo se, preko Dalmacije i Dubrovnika, u Rimu i ranije znati, ali su tek navodi iz Vukanovog pisma primljeni i shvaćeni sasvim ozbiljno.

Papa se odmah obratio ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku tražeći njegovu intervenciju kako bi se bosanska hereza u korijenu sasjekla i time spriječilo njeno širenje na okolne zemlje. Ugarski kralj odmah je prihvatio papin zahtjev videći u tome mogućnost da uz podršku rimske kurije ostvari svoje političke pretenzije na Bosnu. Nakon što su ugovorom (pacta conventa) s hrvatskim velikašima 1102. pripojili svojoj kruni Hrvatsku, ugarski kraljevi nastoje protegnuti svoju vlast i na Bosnu, koju su smatrali podnožjem svoje države.

Još od 1137/38. u tituli ugarskih kraljeva redovno se, među ostalim, javlja ime Rame, odnosno Bosne (Ramearex seu Bosnae), mada bez ikakvog stvarnog pokrića. Izvještajem kneza Vukana počinje bliska saradnja između rimske crkve i ugarsko-hrvatskih kraljeva, te raznih vladara iz dinastije Nemanjića i srpsko pravoslavne crkve u zajedničkoj borbi protiv heretičke Bosne. Time je označen početak stalne saradnje između mača i križa ili krsta u borbi protiv Bosne i njenih „heretika“, pa bilo da su u pitanju „patareni“, „babuni“ ili bogomili, bilo muslimani.

U međuvremenu ugarski kralj Emerik se upleo u borbe za srpsko prijestolje između Nemanjinih sinova Vukana i Stefana, pa je tek 1202. smatrao da može povesti križarski rat protiv Bosne i prisiliti

bana Kulina da prizna njegovu vrhovnu vlast. Pred tom prijetnjom mudri i oprezni Kulin odmah je pokazao volju da prihvati sve što u pogledu vjere traži od njega rimska kurija. On se u pismu papi pravdao da ne zna u čemu je razlika između katolika i heretika, te da je u tom pogledu spreman primiti odgovarajuću vjersku pouku. Zato moli papu da pošalje u Bosnu svog izaslanika da njega i njegove ljude ispita i poduči o vjeri.

Papa je uputio u Bosnu čovjeka svog posebnog povjerenja, dvorskog kapelana Ivana de Kazamarisa (Casamaris). Kazamaris je stigao u Bosnu početkom aprila 1203, gdje je odmah na Bilinom polju (Zenica) održao sabor sa starješinama bosanskih krstjana, banom Kulinom, njegovim časnicima i narodom. Ispitivanjem bosanskih crkvenih starješina ustanovio je da su njihovi vjerski pogledi i obredi i obredna praksa u bitnim pitanjima suprotni učenju katoličke crkve i općenito kršćanstva kao religije. Na Kazamarisov zahtjev starješine bosanskih krstjana i sam ban Kulin potpisali su 8. aprila 1203. Akt o odricanju od krstjanskog učenja i prakse. Nakon toga, Kazamaris je krenuo u Ugarsku da se i tamo potvrdi ono što je potpisano na Bilinom polju. Sa sobom je poveo banovog sina i dvojicu bosanskih crkvenih starješina, koji su pred kraljem, katoličkim (Kalocsa) nadbiskupom i drugom ugarskom gospodom ponovili, u ime svoje braće i bana Kulina, zakletvu da će se pridržavati svih datih obaveza.

Početkom juna 1203. Kazamaris je izvijestio papu da je obavio posao s „bivšim paterima“ u Bosni. U stvarnosti se Akt odricanja pokazao samo kao jedan Kulinov državnički potez povučen kako bi se izbjegao krstaški pohod protiv Bosne. Bosanski su se krstjani pokazali jačim i ustrajnijim nego što su to njihovi brojni protivnici mislili. Manje ili više, dualistička hereza uhvatila je u osobenim historijskim okolnostima čvrst korijen u Bosni i razvila se u veliku moralnu snagu kojom se kroz tri stoljeća nadahnjivao otpor svim vanjskim pritiscima, ma odakle dolazili. Bosanska je hereza u svojoj samozatajenosti stvorila politički pojam bošnjaštva i u proširenom smislu bosanstva, ali je s druge strane bogumilstvo ili patarenstvo istovremeno iskorišteno kao sredstvo za ostvarivanje bosanske državne samostalnosti i jedne osobene bosanske duhovnosti. Različita dualistička učenja prisutna su u skoro svim dijelovima Balkana tokom cijelog srednjeg vijeka. Taj je rani „balkansko-slavenski protestantizam“ imao svoje duboke socijalno-etičke korijene, ali jedino je u Bosni igrao političku ulogu. Hereza je u Bosni bila sredstvo državne politike. Istovremeno je svojom moralnom dimenzijom izvršila presudan utjecaj na duhovni život bosanskog čovjeka. ●

BOŠNJACI U FOJNIČKOM SAMOSTANU NA FOJNIČKOM GRBOVNIKU

Potvrda iz 1340. godine koja svjedoči da se Fojnički grbovnik (zbirka heraldike bosanskog srednjovjekovlja) „od pamtivijeka“ čuva u Franjevačkom samostanu u Fojnici. Gornji je dio pisan bosančicom i glasi:

„Rodoslovie bosanskoga aliti iliričkoga i sarpskoga vladania zaiedno postavljeno po Stanislavu Rubčiću popu, na slavu Stipana Nemanjića cara Sarbljena i Bošnjaka 1340.“

Donji dio stranice jeste latinski napisana potvrda koju je potpisao u Kraljevoj Sutjesci fra Grga Ilić, biskup i apostolski vikar u Bosni, te potvrđuje da se Grbovnik brižljivo čuva u rukama franjevačkog reda. Historičar Dubravko Lovrenović je pisao da je Fojnički grbovnik „otkriće svijeta Dobrih Bošnjana“ i „važan dokaz sumornog kontinuiteta“ bosanske državnosti. Dakle, riječ je o jednom od mnogobrojnih dokumenata koji potvrđuju ne samo postojanje historijskog imena Bošnjak, nego i uske veze imena bošnjačkog naroda s tisućljetnom državom Bosnom. ●

BAN NINOSLAV BRANI BOSNU I CRKVU BOSANSKU OD RIMA I KRSTAŠA

Stalni napadi na Bosnu zbog njene duhovne „hereze“ teku u vrijeme krstaških ratova (1096–1270), koji su veoma produbili vjerski fanatizam i netoleranciju, kako na zapadu, tako i na istoku Evrope. Uz sve svoje poslove vezano za organiziranje velikih križarskih pohoda na Istok rimske pape, ugarsko-hrvatski kraljevi i velikaši neprekidno rade na konačnom uništenju „bosanske hereze“, a ustvari bosanske države i njene samostalnosti. Tri decenije, od sabora na Bilinom polju do dolaska na vlast bana Mateja Ninoslava 1232. godine, obilježene su u Bosni jačanjem i širenjem onoga što u Rimu vide kao „herezu“, te naglim porastom moći i utjecaja bosanske vlastele. U tom se vremenu „hereza“ iz Bosne proširila na susjednu Slavoniju, a bosanski krstjani su stupili u neposredne veze s „hereticima“ u Italiji i južnoj Francuskoj. Iz akta o odricanju vidi se da su bosanski krstjani u vrijeme sabora na Bilinom polju imali svoje starješine, a to znači i vjersku organizaciju. U latinskim se izvorima za nju redovno koristio naziv *ecclesia Sclavoniae* i u pravilu se odnosio na Bosnu i Crkvu bosansku. Bosansko-slavenski termin Crkva bosanska prvi put spominje se u jednoj povelji bana Stjepana II Kotromanića, koja vjerovatno potiče iz 1325.

Od 1221. u brojnim se papskim pismima konstatira da su „heretici u bosanskim krajevima“ ponovo ojačali i da imaju podršku ne samo u narodu nego i među vlastelom i slavenskim svećenstvom službene katoličke crkve. U Rimu je zato odlučeno da se neće, kao 1203, ići na ispitivanje i pridobijanje heretika nego na njihovo iskorjenjivanje silom. Papa se radi toga obratio kralju, plemstvu i svećenstvu Ugarske da rade na prikupljanju i pridobijanju krstaša za pohod na Bosnu. Ugarsko-hrvatski kralj Andrija II ovlastio je 1225. nadbiskupa da Bosnu, Usoru i Soli „čisti“ od heretika. Mada je kaločki nadbiskup „rabro pripasao krstaški mač“, nije u to vrijeme uspio organizirati ni prikupiti vojsku za pohod protiv Bosne.

Papa je 1233. uputio u Bosnu svog novog izaslanika, kardinala Jakoba. On je tu zatekao novog bana Mateja Ninoslava, koga je privolio da skupa sa svojim rođakom Prijezdom pređe na katoličanstvo. Prof. dr. Mustafa Imamović je u svojim istraživanjima ocijenio da bana Ninoslava nije toliko interesiralo pitanje hereze, koliko činjenica da se u to vrijeme vlastela u velikoj mjeri otrgla vladarevoj neposrednoj vlasti. Bosanski velikaši nastoje da župe kojima su do tada upravljali kao vladarevi službenici pretvore u svoje feude. Ban se 1233. žali papi Grguru IX da se njegova vlastela ne pokorava, prema starom običaju, njegovoj vrhovnoj vlasti, nego povjerenim župama samostalno upravljaju. On se posebno žali što se njemu, „oji je nedavno sa heretičke prešao na katoličku vjer“, uskraćuju prava koja se njegovi preci uživali, povjeravajući i oduzimajući sela i župe kome su htjeli i kako su sami nalazili potrebnim. Papa je na to ovlastio hercega Hrvatske Kolomana, sina ugarskog kralja, da preduzme akciju kako bi se u Bosni održao „tari običa“, jer bi to bilo, „a korist vjere a na propast heretičke opačin“. Herceg Koloman se spremno stavio na čelo krstaške akcije kojom je namjeravao u svoju korist ukloniti domaću bosansku dinastiju. Time se jasno pokazalo da je „bosanska hereza“ u prvom redu političko, a ne vjersko pitanje. Krstaški pohod na Bosnu počeo je 1235. i s prekidima je trajao tri godine. Na čelo otpora krstašima odmah se bez oklijevanja stavio ban Matej Ninoslav. On je u otporu ugarsko-hrvatskoj krstaškoj vojsci uspio ujediniti sve strukture bosanske države, domaću vlastelu i crkvu, te posebno seljaštvo. Ban se nije osvrtao na optužbe iz Rima da je ponovo otpao od katoličke crkve. Krstaška vojska je uspjela uz mnogo prolivene krvi proći kroz Bosnu i Humsku zemlju, ali se s opljačkanim plijenom morala 1238. povući. Nakon toga, stvari su u Bosni opet krenule svojim uobičajenim tokom.

Položaj bana Matije Ninoslava posebno je ojačan 1241/42, kada je u velikoj mongolskoj najezdi opustošeno ugarsko-hrvatsko kraljevstvo sve od Erdelja do zidina dalmatinskih gradova. U metežu koji je potom nastao Split je bana Ninoslava izabrao za svog kneza, jer je svojom oružanom intervencijom omogućio Splićanima da poraze kralju odani Trogir. Smatrajući da su ovom intervencijom povrijeđena njegova suverena prava nad dalmatinskim gradovima, kralj Bela IV je 1244. poveo novi rat protiv Bosne. Ban Ninoslav je izbjegao rat pristankom da se bosanskoj katoličkoj biskupiji ponovo potvrde prava i privilegije koje je formalno uživala još od sabora na Bilinom polju. Kako je još papin izaslanik kardinal Jakob deset godina ranije optužio dubrovačkog nadbiskupa, čijoj je mitropoliji pripadala Bosna, da ništa ne poduzima protiv bosanskih heretika, to su crkveni poslovi u Bosni ponovo stavljeni pod jurisdikciju kaločkog nadbiskupa. On je odmah u sjevernim krajevima Bosne podigao više tvrđava radi odbrane i zaštite vjere i crkve. Pod stalnim napadima domaće vlastele i stanovništva, te su tvrđave postepeno napuštene i sasvim propale.

Tako se upravo u vrijeme bana Mateja Ninoslava, koji se pred brojnim vanjskim pritiscima i opasnostima iskazao kao odlučan i sposoban vladar, konačno uobličila i učvrstila društvena i politička struktura bosanske države. Učvršćena je staleška organizacija bosanske vlastele i struktura Crkve bosanske. Pred brojnim vanjskim neprijateljima vlastela i crkva su se sve više međusobno približavali. Vlastela se držala učenja Crkve bosanske, dok je Crkva bosanska sve više ulazila u svjetovne poslove i političke odnose vlastele i države. U tom međusobnom savezu branila se od nasrtaja rimske crkve i okolnih država, kako vjerska, tako i politička samobitnost i samostalnost Bosne. Uvjet opstanka i crkve i vlastele bila je samostalnost bosanske države. Samo na taj način i crkva i vlastela mogli su izbjeći političku marginalizaciju i potčinjavanje, bilo Zapadu, bilo Istoku.

Posljednji spomen velikog bosanskog bana Mateja Ninoslava potječe iz 1249. godine. Poslije toga, ugarski kralj Bela IV je odlučnom vojnom akcijom 1253. praktično savladao otpor u Bosni, ali „herezu“ nije uspio ozbiljnije ugroziti. ●

Bosna u doba vladavine bana Kulina

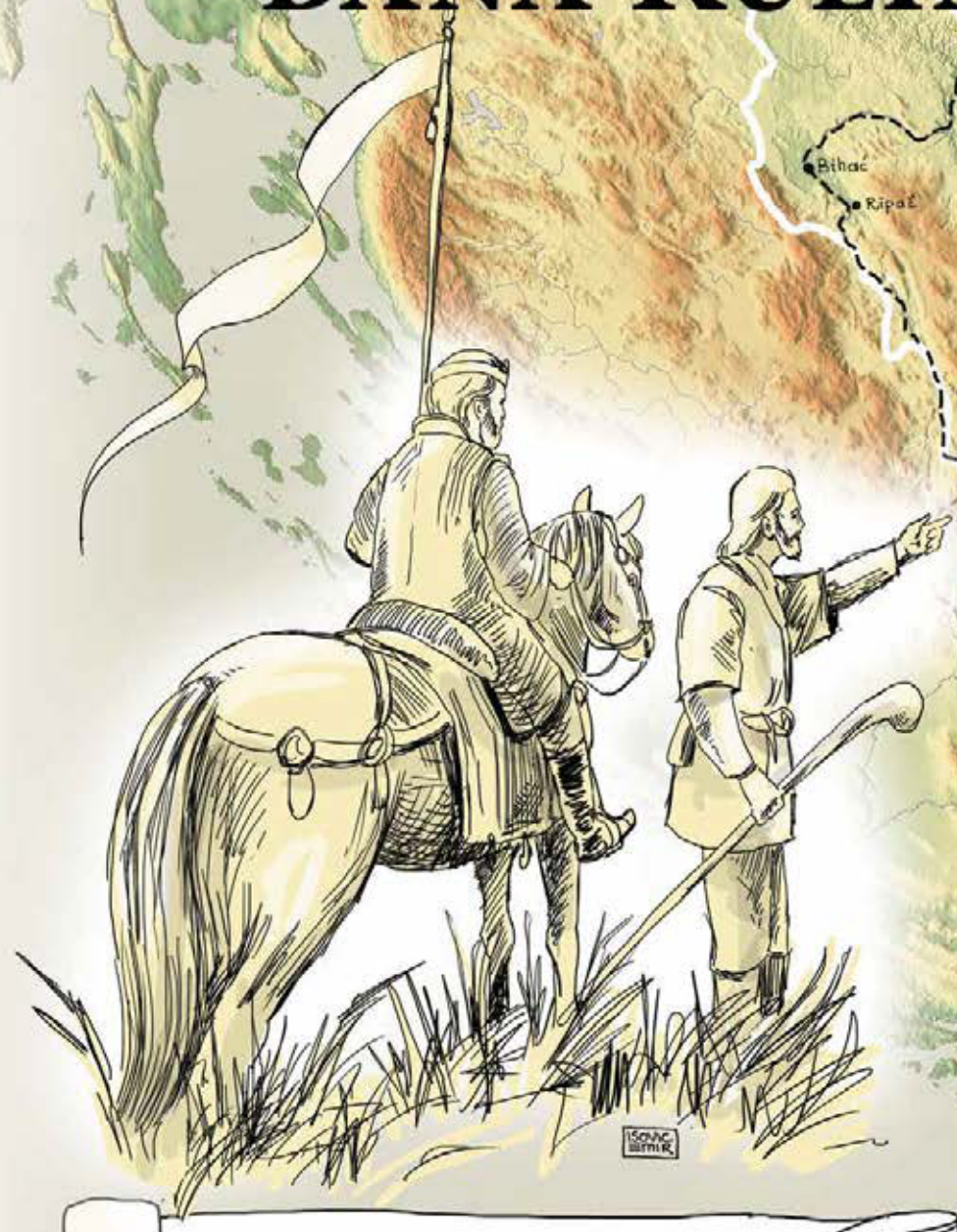

Legenda

- današnje granice Bosne i Hercegovine
- oblast Bosne u doba vladavine Kulina
- glavni putevi
- tvrđave
- rudnici

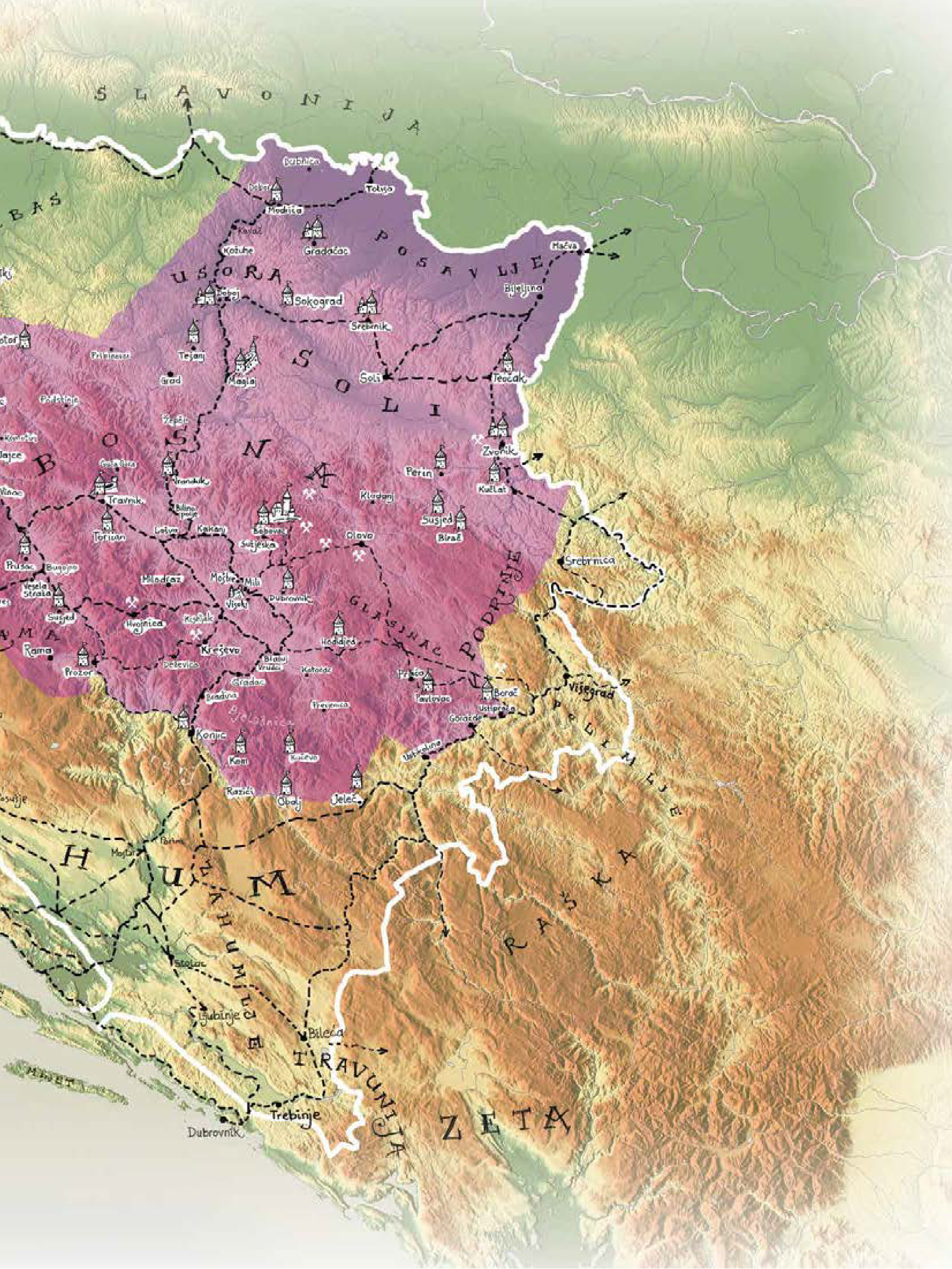
SLAVONIJA
USORA
POSAVLJE
SOLI
BOSNA
PODRINJE
GLASINAC
HUM
ZAHUMLJE
TRAVUNIJA
ZETA
RAŠKA
POLIMLJE
Modriča
Tolisa
Kožuhe
Gradačac
Doboj
Sokograd
Srebrnik
Mačva
Bijeljina
Tešanj
Maglaj
Grad
Soli
Teočak
Zvornik
Perin
Kušlat
Kladanj
Susjed
Travnik
Kakanj
Bobovac
Sutjeska
Olovo
Srebrnica
Mošćre
Visoki
Dubrovnik
Hodidjed
Kreševo
Prozor
Rama
Prusac
Bugojno
Višegrad
Borač
Goražde
Ustipraća
Konjic
Jeleč
Mostar
Stolac
Ljubinje
Bileća
Trebinje
Dubrovnik

BOSANSKO BOGATSTVO

SREDNJOVJEKOVNA PRIVREDA BILA JE NA RAZINI EVROPSKE

O privrednom ustrojstvu srednjovjekovne Bosne i razvoju njezine privrede može se određenije govoriti tek od polovine XIV st., budući da o tom razdoblju postoji više znanja i detaljnije je istraženo. Istina, na temelju tih znanja može se zaključivati da je i u XIII st., kao i ranije, postojala u Bosni rudarska djelatnost, da su trgovci i vlastela Bosne održavali trgovačke veze, posebno s Dubrovnikom. Za to je osobito značajna Povelja bana Kulina, izdata Dubrovčanima 29. 8. 1189, o slobodnom kretanju i prometu dubrovačkih trgovaca po Bosni.

Prošireni prostor bosanske države do konca prve polovine XIV st., kao i do tada razvijeno rudarstvo i na njemu zasnovana trgovina u razdoblju koje slijedi, omogućavaju živ privredni razvoj zemlje. Rudarstvo i promet rudarskim proizvodima, trgovina, graditeljstvo, zanatstvo, novčano poslovanje i promet stočarskim proizvodima i krznom – sve to govori da je privreda srednjovjekovne Bosne tog razdoblja bila na razini razvijenih privreda zemalja Sredozemlja i južne Evrope. O tome također svjedoči srazmjerno velik broj gradova s trgovima, trgovačkim kolonijama, carinarnicama, razuđenim trgovinskim vezama i bogatom ponudom roba u prometu. U te brojne varoši naseljavaju se, pored domaćih i stranih trgovaca, razne zanatlije: oružari, obućari, krojači, drvodjelje, kujundžije i drugi. Izvori izričito potvrđuju da su pojedine kujundžijske izrađevine (nakit, posuđe i drugi predmeti od metala za svakodnevnu upotrebu) bile rađene na *bosanski način*. U Bosni su izrađivane i prerađivane razne kovine pa se na osnovi njih razvila proizvodnja oružja i oruđa u brojnim gradovima, kao što su: Fojnica, Visoko, Deževica kod Fojnice, Konjic, Srebrenica, Jeleč na rijeci Govzi, Foča, Hlivno, Janjići kod Zenice, Bihać, Vrbaški Grad (Banja Luka), Soli (Tuzla), Arnautovići kod Visokog, Srebrenik i drugi. U važnim rudarskim krajevima postojale su dubrovačke kolonije, kao u Srebrenici, Ustikolini, Foči, Maloj Riki kod Opuzena, Župi Dračevici, Trebinju, Konjicu, Visokom, Prači i drugdje. U svim većim varošima postojale su i carinske službe, kao u Lednici kod Brgata, Drijevima, kod Čapljine i Gacka, u Ustikolini, Goraždu, Srebrenici, Olovu, Ostružnici kod Fojnice i drugdje. Bosanski banovi i kraljevi dozvoljavali su slobodnu trgovinu stranim trgovcima, uz obavezu plaćanja carine pri uvozu i izvozu roba.

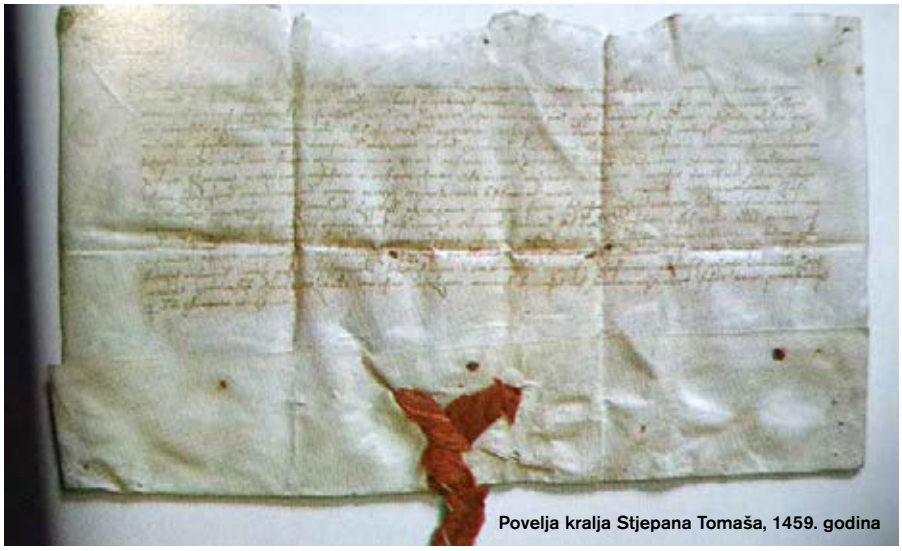

Povelja kralja Stjepana Tomaša, 1459. godina

Mladi ljudi iz Bosne odlazili su u Dubrovnik i druga poznatija privredna središta Dalmacije da izučavaju zanate, i to najviše zidarski, kovački, drvodjeljski, bravarski, oružarski, tekstilni, ali i da se obrazuju u umjetnosti: slikarstvu, muzici i sl. O porastu trgovinskog prometa Bosne s njenim okruženjem govori i osnivanje trgovačkih udruženja, kako bi se na taj način prikupio veći kapital neophodan za porast robnog prometa.

O ekonomskom procvatu Bosne u XIV i XV st. govori i bogatstvo bosanskih vladara i bosanske krupne vlastele. Oni svoje bogatstvo stječu od zakupa rudnika srebra i olova, te od carina, ali i od trgovine. U izvorima se spominje da je kralj Tomaš 3. II 1449. sklopio ugovor s trogirskim trgovcem Nikolom o osnivanju trgovačkog društva sa zajedničkim ulogom od 12.000 dukata. Otvorili su dućane u Splitu, Fojnici i Jajcu, a čistu dobit dijelili napola. O bogatstvu bosanskih vladara i krupne vlastele govore i njihovi veliki ulozi novca i dragocjenosti u Dubrovniku, te njihovi zajmovi uz kamatu od 5 posto, koji su u nekim slučajevima dostizali iznos i do 2.500 dukata. ●

Srebrni i bronzani nakit iz grobova u Grborezima kod Livna i kod Bugojna, 14-15. vijek

HRVATSKA VLASTELA KREĆE U RAT S BOSNOM, BAN STJEPAN NA ČELU VOJSKE DOBRIH BOŠNJANA

U četrdesetim godinama 13. stoljeća, tokom tatarske provale u Ugarskoj i Hrvatskoj, izrazito je ojačala moć pojedinih velikaških porodica koje su se održale u tvrdim i nepristupačnim zamkovima i župama. Među njima su se posebno izdigli bribirski knezovi Šubići. Oni su prvo ovladali Šibenikom i Skradinom, u čijem se je neposrednom zaleđu nalazila njihova nasljedna župa Bribir. Zatim su svoju vlast nametnuli Trogiru, Splitu i Zadru, te su na kraju uzeli također donji tok i ušće Neretve.

Nakon toga, Šubići svoju ekspanziju usmjeravaju prema Hrvatskoj i Bosni. Najveći među njima Pavao Šubić, koristeći se borbom za ugarsko-hrvatsko prijestolje između Arpadovića i napuljskih Anžujaca (Anjon), u stvarnosti se izdigao do prave dinastičke moći. Radi stjecanja naklonosti Šubića, Arpadovići i Anžujci se utrkuju za njihovu naklonost, dijeleći im titule i časti koje su oni faktički već uživali i obavljali. Pavao Šubić se tako u jednoj povelji iz 1299. već naziva banom Hrvatske i Dalmacije, „gospodarom Bosne". Bez obzira na svu njegovu moć, nedostajala mu je titula bosanskoga bana.

Pavao Šubić je 1302. za bosanskoga bana samovoljno postavio svoga brata Mladena. Tadašnji bosanski ban Stjepan I Kotromanić pružio je odlučan otpor Šubićima. Na cijeloj teritoriji Bosne vođene su teške borbe. Mada je u jednom trenutku Mladen Šubić uspio potisnuti bana Stjepana I sve do Drine, on nikad nije uspio pokoriti Bosnu. U stalnim ratovanjima protiv dobrih Bošnjana Mladen Šubić je 1304. i sam konačno poginuo. Pavao Šubić je odmah umjesto njega za „gospodara čitave Bosne" imenovao svoga sina, također po imenu Mladen. Umjesto ratom, on nastoji vlast nad Bosnom uspostaviti sistemom vazalnih veza i odnosa s dijelom bosanske vlastele, posebno one u Donjim Krajima, koja mu je geografski bila najbliža. Novi bosanski ban, Stjepan II Kotromanić, oružjem brani svoju vlast i državu od nasrtaja Šubića.

U međuvremenu su dinastičke borbe za ugarsko-hrvatsko prijestolje završene pobjedom Anžujaca, pa je novi kralj Robert Anžujski odlučnom vojnom akcijom skršio moć hrvatskih velikaša, a na prvom mjestu Anžujaca. Ban Stjepan II

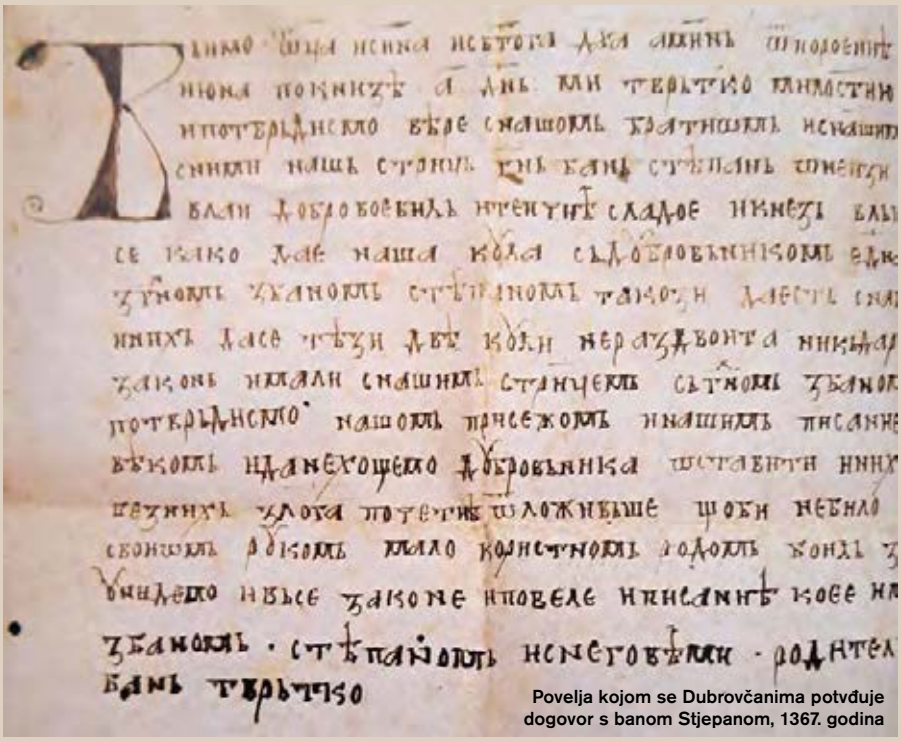

Povelja kojom se Dubrovčanima potvđuje dogovor s banom Stjepanom, 1367. godina

Kotromanić je u tim ratovima mudro stao na stranu kralja Roberta i tako se riješio Šubića, a na svoju stranu privukao bosansku vlastelu iz Donjih Kraja, posebno knezove Hrvatiniće, koji su držali tvrdi grad Ključ. Tim je činom, poslije duže krize, utvrđena bosanska država pod domaćom dinastijom. Ban Stjepan II je vojnički odlučno djelovao protiv hrvatske vlastele, koja je ustala protiv ugarskog kralja Roberta Anžujskog. Time je za narednih trideset godina svoje vladavine (1322–1353) osigurao stabilne odnose s ugarskim dvorom. U ličnosti bana Stjepana II Bosna je, poslije banova Kulina i Mateja Ninoslava, dobila vladara i političara koji je državničkim potezima uveo Bosnu u glavne tokove balkanske politike, kao i u registar evropskih država.

Tokom samo prve četiri godine svoje dugotrajne vladavine (1322–1326) ban Stjepan II konačno je uobličio Bosnu kao savremeni geopolitički pojam. Ban Stjepan II je učvrstio bosansku državu na prostorima Donjih Kraja, Usore i Soli, župa Duvno, Hlivno i Glamoč, zatim na Primorju od Neretve do Cetine, te na kraju (1326) i na području Humske zemlje.

Dugotrajna i preko dvije decenije mirna vladavina bana Stjepana II obilježena je, kako političko-teritorijalnim širenjem Bosne, tako i njenim privrednim usponom. Razvoj rudarstva u Bosni, na bazi eksploatacije i prerade plemenitih metala, daje razmah bosanskoj trgovini s dalmatinskim i prekomorskim gradovima. Na toj osnovi proširuje se postojeća i osnivaju nova gradska naselja u Bosni. Od tog cjelokupnog političko-teritorijalnog i privrednog razvoja i uspona najveću korist imaju vladar i krupna bosanska vlastela. Oni trguju i udružuju se u poslovima i poduhvatima s dubrovačkim, trogirskim i drugim trgovcima, a Stjepan II, na temelju svojih fiskalnih prava, kuje prvi bosanski srebreni novac pod nazivom dinar.

Ban Stjepan II vladao je u povoljnim unutrašnjim i vanjskim prilikama. U zemlji je imao podršku svoje vlastele, a sa strane je uživao naklonost ugarskog kralja Ludovika I Anžujskog, čija je žena kraljica Elizabeta bila kćerka bana Stjepana. Banu Stjepanu II nije prijetila opasnost ni s Istoka jer je srpski vladar Stefan Dušan bio zauzet planovima i snovima o Carigradu i kruni istočno-rimskog, tj. grčkog carstva. ●

KRAJ BOSANSKOG KRALJEVSTVA: URUŠAVANJE IZNUTRA I IZDAJA RIMA

Nakon smrti Tvrtkovog sinovca Dabiše (1395) voljom vlastele na prijestolje dolazi njegova udovica, kraljica Marija Gruba. Samo tri godine kasnije bosanski velikaši dovode na vlast kralja Stefana Ostoju, rodom iz jedne pobočne grane Kotromanića. Tek 1404, punih 13 godina nakon očeve smrti, na bosansko prijestolje voljom vlastele došao je sin Tvrtka I Tvrtko II Tvrtković. Pet godina kasnije, vlastela vraća na prijestolje kralja Stefana Ostoju, kojeg 1418. nakratko nasljeđuje njegov sin Stjepan Ostojić. Od 1420. na prijestolju je ponovo, sve do smrti 1443, kralj Tvrtko II. Sve te brojne promjene na bosanskom prijestolju, u razmaku od svega tridesetak godina, dešavaju se uvijek uz prethodni pristanak i saglasnost vlastele, u prvom redu njenog najužeg velikaškog sloja. Te promjene vlastela ne poštuje kao kotromanićko državno pravo, ali nikako ni primogeniturni majoritetski red nasljeđa. Tu se vidi ta skoro bespogovorna privrženost bosanske vlastele domaćoj dinastiji Kotromanića. Dva su tu indikativna događaja, na samom kraju bosanske države samostalnosti. Tvrtko II bio je bez potomstva pa je, da bi zaštitio svoju zemlju pred osmanskom opasnošću, predlagao da bosansku krunu preda tada vrlo moćnim grofovima Celjskim, s kojima je još preko svog oca, zapadno orijentiranog Tvrtka I, bio u srodstvu. Bosanska vlastela odlučno se tome usprotivila. Na drugoj je strani bosanska vlastela tražila od napuljskih kraljeva da s Osmanlijama postignu sporazum kojim će se bosanska država održati pod domaćom dinastijom u granicama koje je imala u vrijeme bana Kulina.

Taj izvorni oblik i obim bosanske države nije se više u tom trenutku mogao održati. Uz nemoguće bosanske vladare, poslije smrti kralja Tvrtka I, tri se moćna faktora upliću u bosanske poslove. Na prvom su mjestu bosanski velikaši, koji nadiruće Osmanlije uvlače u svoje međusobne razračune i time im otvaraju prostor da igraju aktivnu ulogu u unutrašnjim državnim bosanskim pitanjima. Isti bosanski velikaši, a posebno veliki vojvoda Hrvoje Vukčić, aktivno se upliću u borbu za ugarsko-hrvatsko prijestolje između napuljskih kraljeva i Luksemburgovaca. Moćni vojvoda Hrvoje u tim se borbama priklanja većini hrvatskih velikaša, koji su na strani Ladislava Napuljskog, a protiv Sigismunda Luksemburškog. Veliki bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić došao je jula 1403. u Zadar na krunidbu kralja Ladislava. Sa sobom je doveo tadašnjeg bosanskog kralja Stjepana Ostoju i veliku vlastitu pratnju. Tom je prilikom kralj Ladislav imenovao vojvodu Hrvoja hercegom splitskim. Od tada je Hrvojeva vlast toliko narasla da se njegova volja u Bosni uvijek morala uvažavati. On se ponašao kao stvarni kralj Bosne, mada je u skladu s bosanskom tradicijom poštivao legitimitet Kotromanića.

Bez obzira na sav sjaj krunidbenih svečanosti u Zadru, Napuljac se pokazao nedorastao suparnik agilnom Sigismundu Luksemburškom. Sve pristalice Ladislava Napuljskog u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji Sigismund je porazio uz pomoć moćnih Celjskih grafova, koji su vladali Savinjskom dolinom i Štajerskom. Oni su mu inače pružali podršku u njegovoj širokoj evropskoj politici. Sigismund se na prelomu iz XIV u XV stoljeće upleo u tri križarske vojne širokog zahvata koje su definirale tadašnju Evropu, njen položaj i sve promjene koje je na svom jugozapadnom i srednjoevropskom prostoru u

narednim stoljećima doživjela. On je na čelu kršćanskih snaga vodio dva velika pohoda protiv Osmanlija, u kojima se nije osobito proslavio. Nakon tih neuspjeha, on se svom žestinom okrenuo Zapadu, kako bi spriječio ranu protestantsku shizmu u katoličkoj crkvi, izazvanu pokretom češkog vjerskog reformatora Jana Husa. U tim evropskim problemima kralj Sigismund nije zaboravio ni bosanske heretike, protiv kojih je 1408. uputio snažnu križarsku vojsku, koja je kod Dobora, na lijevoj obali Bosne kod Modriče, nanijela težak poraz Dobrim Bošnjanima. Kralj Sigismund je poslije bitke „po običaju mača“ poubijao „buntovnike oba spola, ljude, djecu i starce iz svih krajeva Bosne“, dok su istovremeno, po kraljevom naređenju, mnogi od bosanskih gradova i trgova „u ništa pretvoreni“.

Ovaj posljednji križarski rat protiv bosanskih heretika unio je još veću pometnju među bosansku vlastelu i istovremeno označio početak kraja najmoćnijeg među njima – hercega Hrvoja. Kralj Sigismund mu je najprije 1413. oduzeo vlast nad Bračom i Hvarom, nakon čega su mu i dalmatinski gradovi otkazali poslušnost. Štaviše, Sigismund mu je oduzeo i njegovu matičnu župu Sanu i predao je knezovima Babonićima. Herceg Hrvoje se tada, s jednim dijelom vlastele koja mu je tada bila još odana, obratio za pomoć Osmanlijama. Sve je to bilo prekasno. Sigismund i bosanski kralj Tvrtko II su se svih svojih problema sa svemoćnim Hrvojem prirodno riješili njegovom smrću 1416. godine. Prije toga, herceg Hrvoje je izmirio dugove s krupnim velikašima, uključujući tu i svog glavnog protivnika, velikog vojvodu bosanskog Sandalja Hranića tako što su, uz Hrvojevo vodstvo, a uz odlučujuću pomoć Osmanlija, porazili Sigismunda kod Doboja, jula 1415. godine. Otad su se bosanski kralj Tvrtko II i njegovi nasljednici osjećali kao osmanlijski taoci. Sva njihova preklinjanja da im Rim tu pomogne i oslobodi ih tributarnog odnosa prema sultanu bila su uzaludna. Velikaši su, ne dirajući dinastiju Kotromanića, nepovratno u međusobne obračune uvukli Osmanlije. Tako Osmanlije otada tiho, po pozivu iz zemlje, osvajaju bosanski prostor. Uporedo s tim procesom, ide postepeno prihvatanje islama na bosanskom tlu. U svemu tome vlast vladara dalje slabi, ali se razvijaju privredni odnosi, zahvaljujući kojima Bosansko Kraljevstvo podmiruje svoje razne tribute. Kralj Tvrtko II držao se manevrirajući politički između sopstvene vlastele, Ugarske i Osmanlija. Sultan se je već osjećao kao stvoreni gospodar Bosne, pa su vojvoda Sandalj Hranić i srpski despot Đurađ Branković pregovarali 1432. da od sultana jednostavno otkupe Bosnu, koja bi time postala njihov kondominij. Sultan je to odbio. Murat II je 1442. izdao pismo kojim Dubrovčanima jamči slobodu trgovine u zemljama pod njegovom vlašću, među kojima se izričito spominje i Bosna.

U cijeloj toj situaciji kralj Tvrtko II nalazio se u teškim iskušenjima, koja su mu prikraćena smrću 1443. godine. Velikaši su potom doveli na bosanski tron Tvrtkovog rođaka Stjepana Tomaša. Taj pretposljednji bosanski vladar, mada dotad skoro nepoznat, pokazao se kao vješt političar. Koristeći se povoljnim međunarodnim i unutrašnjim okolnostima, on je mimo svih očekivanja učvrstio svoj položaj. U nastojanju da sebi osigura položaj i dobije pomoć Rima u borbi protiv Osmanlija, on 1450. vuče očajnički potez, otvorenim progonom pripadnika Crkve bosanske, što prije njega nije nikada učinio nijedan bosanski vladar. Taj očajnički potez, praćen s puno straha, nije kralju Tomašu priskrbio pomoć zapadnih država u borbi protiv Osmanlija. Pred tim progonima pristalica Crkve bosanske bježe u konjički kraj i općenito pod zaštitu hercega Stjepana Vukčića Kosače. Uz to se

tada najmoćniji bosanski velikaš, herceg Stjepan Tomaš našao sasvim usamljen. Njegovi dotadašnji saveznici, srpski despot Đurađ Branković i stvarni mađarski vladar, erdeljski vojvoda Hanyadi Janos (Sibinjanin Janko) uslovili su mu podršku njegovom daljnjom borbom protiv heretika. Moć i utjecaj Crkve bosanske bili su tako veliki, da se kralj Stjepan Tomaš neprekidno od njih plašio. Osim toga, on je 1457. isplatio sultanu 160.000 dukata za navodni mir, ali su mu Osmanlije i dalje prijetile.

Posljednji bosanski kralj, Tomaš, sin Stjepana I Tomaševića, panično je tražio pomoć sa Zapada pred osmanskom opasnošću i samovoljom svoje vlastele. Ta je vlastela kao „truhlu jabuku“ odbacivala od sebe bosansku krunu, dok je posljednji bosanski kralj iz tvrđave u tvrđavu bježao ispred nadmoćnih Osmanlija. Okićen ogromnom krunom Tvrtka I, on niotkud nije imao podršku. Stalno se obraćao za pomoć Rimu, moleći za podršku, uz uvjeravanja da je kao dijete učio „latinsku knjigu“, te da se ne boji onoga čega se bojao njegov otac, tj. heretika. Osiona vlastela lavirala je i između Osmanlija i Ugara, u stalnom uvjerenju da će ona odlučivati ko će biti na bosanskom prijestolju. Osnovna masa bosanskih krstjana, tj. seljaka, „prostote“, bezobzirno proganjana od katoličke crkve i vlastele, već tada je otvoreno prešla na stranu Osmanlija. Tu agoniju Bosanskog Kraljevstva presjekao je sultan Mehmed II Fatih, u proljeće 1463. godine. Pred odlučnim naletom Fatihove vojske padali su, skoro bez ikakve borbe, za samo dva-tri dana, tvrdi bosanski gradovi. Posljednji bosanski kralj Stjepan I Tomašević zarobljen je u Ključu, nakon čega je palo i Jajce. Sultan Fatih je, po tadašnjem osmanskom vojnom običaju, pogubio kralja i svu zatečenu vlastelu. Tako je pred očima ravnodušnog zapadnog svijeta – kako je mletačka vlada pisala 1463. firentskoj senjoriji – „izgorjelo jedno ugledno kraljevstvo“. Čudno kraljevstvo, kojem na tom istom zapadu niko nije pomogao da se odbrani. ●

NA KONCU SREDNJOVJEKOVNE PISMENOSTI:
ZA SLAVU BOSANSKU I SVAKOGA VRIDNOGA BOŠNJANINA

Svojom pjesničkom vrijednošću u cjelokupnoj srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti i književnosti ističu se epigrafi, a napose epitafi. Pojavljuju se ponajviše na stećcima – nadgrobnim spomenicima, zatim na građevinama, sudačkim stolicama, kaznenim pločama, mauzolejima i sl. Strogo određene, jezgrovite izričaje iziskivao je, osim namjene, ponajprije materijal, uglavnom kamen, ocjenjuje historičar književnosti prof. dr. Fahrudin Rizvanbegović te dodaje da, iako u poruci ovi natpisi ponekad baštine opće sentence antičkih epitafa, bosanski pjesnik je probijao oklop obrazaca, pa je ličnim odnosom, dubokim doživljajem, nabojem osjećanja i jezgrovitošću misli, a izazvanih tragičnim događajem, uobličavao izuzetnu pjesničku poruku i dosizao prepoznatljivi iskaz prvorazredne umjetnine.

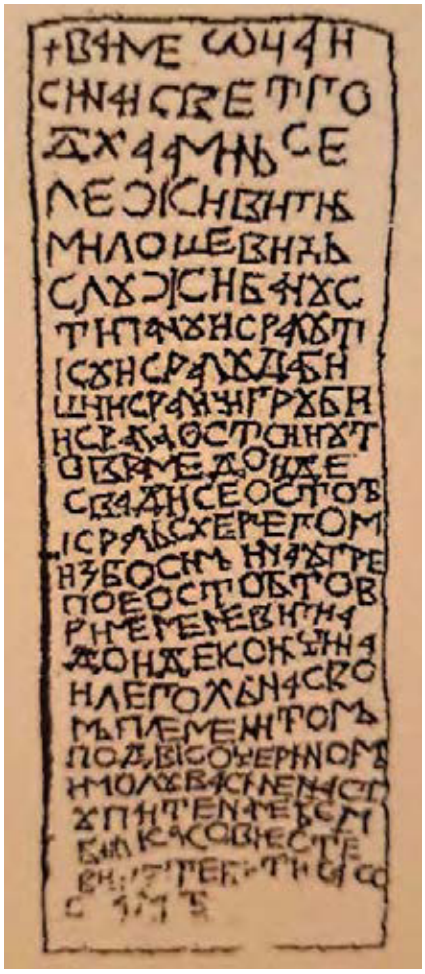

Najbrojniji i najraznovrsniji su spomenici pisani bosančicom. To su: crkveni-kanonski apokrifni rukopisi pisani na crkvenoslavenskom jeziku bosanske recenzije, s rijetkim elementima živog narodnog bosanskog govora, zatim povelje, darovnice, kao značajno blago diplomatske pismenosti a koje su njegovale narodni govor, te epitafi i zapisi pisani skoro isključivo narodnim jezikom, i lijepa književnost, također pisana narodnim jezikom. Kao ilustraciju izdvajamo zapis Bošnjanina iz 1482. koju je pisao „Za milost njegove stare gospode i za spomen i slavu bosansku“, dakle, nakon pogubljenja posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića te u godini kada su Osmanlije zauzeli Hercegovinu.

1.
Kotromanići – koljeno kraljeva bosanskijeh.
Tvrtko – bosanski pravi kralj.
Jelena – kraljica.
Dabiša – kralj drugi.
Cvijeta – kraljica.
Ostoja – kralj b(osanski).
Kraljica Gruba.
Stipan – kralj bosanski. Neženjen.
Tvrtko – kralj bosanski. Pohodi i Cvijetu od Diogena.
Jelena – kraljica.
Tomaš – kralj bosanski.
Katarina – kraljica mu.
Stjepan – kralj, koga pogubi car pod Blagajem i uze mu gospoctvo...

2.
(Pisa na pogubljenje kralja)
Biše kralj bosanski
plemenit gospodar,
kako kralj ugarski
aliti kako car.
Imaše slavan glas
po svitu daleko –
od njega biše nam
vladanje veliko.

3.
Petar, istije Ohmućevića, po starini Bošnjanin, a radi nepovoljnog razumirja i pogube bosanske, prišašćah njegovijeh starijeh – sad je Dubrovčanin, koji za milost njegove stare gospode složi i postavi ovo rodoslovlje, za slavu bosansku i svakoga vridnoga Bošnjanina, dokole Bog dopusti i njegova sveta volja izvrši.
Pisano lita Hristova na 1482. ●

PREŠUĆENI DODIRI HRVATSKE I ISLAMA: EL-MUDŽAHID I EL-DŽEVHER IZ DUBROVNIKA, EBU HAMID U SLAVONIJI

Ševko ef. Omerbašić, nekadašnji hrvatski muftija, vrsni je poznavatelj arapskog jezika te je uz vjersku funkciju povremeno objavljivao publicističke i naučne radove, a zatim i knjige o historiji islama. Ističemo njegovo istraživanje o prvim dodirima islama i muslimana s Hrvatskom, prešućenoj temi koju je muftija Omerbašić prvi put javnosti predstavio u zagrebačkom časopisu „Behar“, br. 37, VII-VIII, 1998. godine. Omerbašić kaže da je u povijesnim znanstvenim krugovima na prostoru bivše Jugoslavije općenito prihvaćen stav da pojavu islama na ovim prostorima treba isključivo vezati za turske prodore i da ovdašnji muslimani ne mogu svoje povijesno porijeklo tražiti dublje u povijesti. Tijekom posljednjih stotinjak godina, uz nekoliko iznimaka, i muslimani su manje-više vjerovali u takvu teoriju. Svaki pokušaj muslimana da svoje porijeklo vide dalje od osmanskih prodora, bio je unaprijed osuđen na “nedolične fantazije”, primjećuje Omerbašić. To se dogodilo dr. Vladimiru Mažuraniću, kada je u svojim istraživanjima ustvrdio da su se Hrvati i islam na Sredozemlju ne samo susretali nego i vrlo blisko surađivali, te da su čak neki muslimani, među njima i Melekduk sin Saracene, vladali kao kneževi iz obitelji Kačića, nekim dalmatinskim krajevima. Tada su ga historičari optužili da fantazira. Nešto slično dogodilo se i s mađarskim historičarom i istraživačem Jerneyom Janosom, koji u svojim spisima tvrdi da su Saraceni snažno utjecali na mnoge ugarske kraljeve (Andriju II, Gejzu, Emerika, Stjepana II, Belu III i druge), a da je papa Nikola IV, nakon smrti kralja Ladislava Kumana, 1291. godine zatražio od biskupa Janosa da ispita nije li ovaj kralj, vrlo blizak sa Saracenima (muslimanima), možda za života

prihvatio njihovu „bezvjericu“ (islam). Ismaelićane i Saracene u Ugarskoj spominju i hrvatski povjesničari Tade Smičiklas i Ivan Kukuljević-Sakcinski u svojim *Corpus Diplomaticus*, ali i Ferdo Šišić u svojoj *Povijesti Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*. Neki od hrvatskih povjesničara Ismaelićane i Saracene spominju samo letimično poput dr. Franje Račkog, nazivajući ih svakojakim muljem islamske provenijencije, na prostoru kraljevine Ugarske.

Omerbašić napominje da od muslimanskih povjesničara predosmanskim muslimanima najviše se bavio rahmetli Mehmed Handžić, koji je u nekoliko navrata pisao o njima, među ostalim i u časopisu *El-Hidaja* 1932. godine. Arapski pak povjesničari pisali su o islamu među Slavenima mnogo više i detaljnije. Zahvaljujući upravo njima, potvrđeno je da je El-Dževher bin Abdullah Sakalli (Saklebi) navjerojatnije rođen negdje u blizini Dubrovnika (Cavtat). Među poznate muslimane slavenskog porijekla ubrajaju se glasoviti admiral El-Mudžahid (rođeni Kotoranin), u europskim povijesnim krugovima poznat kao Museto ili Mugetto, koji je za vrijeme islamske vlasti u Španiji zadavao velike strahove europskim trgovačkim mornaricama, te brojni drugi muslimani porijeklom s ovih prostora. Svi ti i mnogobrojni drugi podaci ili nisu bili dostupni ili dovoljni da bi se mogla postaviti ozbiljna teza o postojanju islama i muslimana na ovim prostorima prije dolaska Osmanlija. Da nepoznanica bude potpunija, ni jedan historijski zapis iz osmanskih arhiva ne spominje postojanje muslimana prije njihova dolaska. Je li taj izostanak u arhivima namjeran ili ne, teško je danas utvrditi.

Međutim, Omerbašić je posredstvom jednog prijatelja došao do knjige Ebu Hamida el-Garnatija el-Endelusija (rođen 1080. u Granadi, preselio u Damasku 1170), iz strogo čuvane Kraljevske povijesne knjižnice u Madridu, u kojoj on opisuje trogodišnji boravak među muslimanima u Ugarskoj, precizirajući mjesto boravka u današnjoj istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu. Omerbašić je ranije našao zapis o ovom Hamidovom djelu kod srpske povjesničarke dr. Jovanke Kalić i njen prikaz tog djela, ali cilj mu je bio doći u posjed njegovog originalnog rukopisa. Na Omerbašićevo veliko iznenađenje, uvidom u kopiju Ebu Hamidovog originala, spoznao je nevjerojatnu mogućnost manipulacije povijesnim zapisima u političke svrhe. Tako se naprimjer prikaz dr. Kalić u potpunosti razlikuje od onoga sto piše Ebu Hamid. Stoga je odlučio dosljedan prijevod ponuditi na objavljivanje „Beharu“, u iskrenoj nadi da njegov zapis iz polovice dvanaestog stoljeća otkriva sve ono što su mnogobrojni prethodnici nastojali ili prikriti ili zanemariti kao činjenicu.

Da bude iznenađenje još veće, Ebu Hamidov rukopis pod naslovom *El-Mu'rebu an beada adzaibi magreb*, iako u njegovim rukopisima nema takvog naslova, ali su ga vjerojatno kasnije povjesničari dali, ovi su rukopisi slučajno otkriveni u knjižnici Real Academia de la Historia u Madridu tek 1952. godine i, zahvaljujući orijentalisti i povjesničaru C. Dubleru, nedugo nakon toga objavljeni. Omerbašić je primijetio da je vrlo čudno da se Orijentalni institut iz Sarajeva, kome je glavna zadaća istraživati ovakve i slične dokumente, nije od 1952. do danas potrudio da predstavi užoj i široj čitateljskoj publici prijevode tih rukopisa. ●

DOLAZAK FRANJEVACA U BOSNU

Mada mu je vlast u teritorijalnom pogledu bila znatno sužena, ban Prijezda ponašao se i djelovao kao pravi patrimonijalni vladar i gospodar Bosne. On je tako pri kraju svoje vladavine izdao maja 1287. povelju kojom, uz pristanak „velikaša sve Bosne“, daruje svome zetu iz kuće Babonića Vodičkih na Sani gornjovrbasku župu Zemljanik. U to vrijeme ugarski eksponenti na bosanskom tlu, a posebno Stefan Dragutin, neprekidno su progonili bosanske krstjane kao heretike. Oni koji se nisu dali krstiti i prevesti na kršćanstvo pretvarani su u robove i kao takvi prodavani u primorske gradove, s obiju strana Jadrana, gdje su služili kao kućna posluga.

Kako dominikanski misionarski i inkvizitorski rad na iskorjenjivanju bosanske hereze kroz skoro cijelo jedno stoljeće nije dao nikakav rezultat, to je kralj Stefan Dragutin, u gorljivoj želji da zatre bosanske krstjane i Bosnu kao državu, zatražio 1291. od pape da u Bosnu uputi franjevce. Papa je to prihvatio, pa je preko franjevačkih starješina u Dalmaciji i Slavoniji poslao dvojicu franjevačkih redovnika vještih slavenskom jeziku i pismu.

Mada franjevci nisu bježali od inkvizitorskih metoda, kada su ih smatrali neizbježnim, oni su se u principu u svom evangelističkom djelovanju radije služili blagom pastirskom riječju. Njihov dolazak u Bosnu krajem 13. stoljeća značio je pojavu jedne vrlo značajne i nove komponente u vjersko-kulturnom i etnopolitičkom razvoju Bosne. Oni vrlo brzo iz svake župne crkvene službe istiskuju dominikance. Nasuprot dominikancima, oni u svoj red primaju sve više domaćih ljudi, putem kojih se približavaju puku, te se jednovremeno kao posrednici i savjetnici u političkim i diplomatskim poslovima približavaju vladaru i njegovom dvoru, te samoj bosanskoj vlasteli. U posljednjim decenijama samostalne bosanske države franjevci su u tom pogledu veoma potisnuli Crkvu bosansku i njene strojnike. Tako je jedan miran i strpljiv misionarski rad postigao što sva sila ugarskih i srpskih kraljeva u prethodnim stoljećima nije mogla. ●

PRVI SUSRETI SLAVENA S ISLAMOM

Najraniji historijski zabilježeni kontakt između balkanskih Slavena i islama dogodio se u vrijeme prodora mješovite vojske sastavljene od Bugara i Arapa, te pripadnika različitih turskih plemena koja se kretala iz Središnje Azije pod zapovjedništvom Asperuh-hana (644-701). Oni su rijeku Dunav prešli i stupili na bugarsko tlo godine 680. To je i historijski trenutak početka opadanja moći Bizantskog imperija usljed učestalih napada Avara, Arapa, Perzijanaca, Slavena, Bugara i drugih etničkih i plemenskih skupina uglavnom turskog porijekla.

Dunavski Bugari, pod zapovjedništvom Asperuh-hana, napadali su bizantske zemlje s kopna, dok su se Arapi koncentrirali na napade na Konstantinopol s mora. Velika skupina Slavena služila je i u balkanskim avarskim snagama, uglavnom kao pješaštvo, ali i kao posade osobitih brodova zvanih *monoksil* (čamaca načinjenih od izdubljenog debla) kojima su perzijske trupe prelazile Bosfor s azijske na evropsku stranu. Kažu da su Slaveni bili iznimno cijenjeni zbog svoje vještine u izradi i upravljanju ovim brodovima te su ih različite etničke skupine koristile kao najamnike za prelazak rijeke Dunav, kao i u vrijeme napada na Konstantinopol iz 626. Dolazak Arapa i Perzijanaca na područja jugoistočnog Balkana značajno je stoga što su oni prvi muslimani koje su balkanski narodi upoznali. Na sjeveru bizantskog teritorija, odnosno na kopnu Balkanskog poluotoka, već su živjela mnogobrojna slavenska plemena i plemenske zajednice, među kojima su bili i neki koji su tu živjeli već generacijama.

Prvi kontakti između Arapa i bosanskih Slavena najvjerovatnije su rezultat dolaska arapskih istraživača i avanturista, te njihovih pomorskih napada na obale Balkanskog poluotoka. U to vrijeme pojavljuju se i prva, istina malobrojna, muslimanska naselja, što bilježe srednjovjekovni evropski arapski izvori. Historičari tvrde da su muslimanski misionari i trgovci u ranom srednjem vijeku posjećivali muslimanska naselja na Balkanu. Poznato je da su neki od balkanskih muslimana bili vješti moreplovci čije vještina i prisustvo na Jadranskom moru nisu mogli proći nezapaženo; arapski geograf al-Idrizi u vrijeme svoje posjete zemljama Balkanskog poluotoka (1151–1159) ističe da su njegovi stanovnici sposobni i vješti moreplovci. Isto tako, Toma Arhiđakon (1200–1260) piše da su Slaveni koji su živjeli uz obalu Jadranskog mora stupili u kontakt s Arapima tokom njihovog napada i prodora duž istočne Jadranske obale. Arapski putopisac Ja'kut al-Hamevi u svom djelu *Mu'džem* bilježi da u ovom dijelu svijeta Slaveni i muslimani žive jedni pored drugih. Također, historijski izvori navode da je lokalni muslimanski vladar Domald Saracen bio "zaštitnik patarena" ili bosanskih bogumila. ●

I PRIJE ISLAMA U BOSNI SU BILE TRI VJERE

Općenito se smatra da je vjerskim životom srednjovjekovne Bosne dominirala Crkva bosanska, čije su se pristalice same nazivale krstjanima ili naprosto ljudima, a njihovi protivnici na Istoku i Zapadu zvali su ih bogumilima, babunima, patarenima, ili jednostavno hereticima. Doktrina Crkve bosanske bila je u osnovi monoteistička, tj. kršćanska, ali u značajnoj mjeri prožeta elementima manihejstva, pa su je odatle protivnici i s Istoka i sa Zapada držali za jednu dualistički herezu. Tokom posljednjeg stoljeća samostalnosti bosanske države njena vjerska slika postepeno se mijenja. Već je odranije u Humu živjelo nešto pravoslavnih Slavena i Vlaha (stočara). Vremenom uz istočne granice Bosne brojno jača pravoslavno stanovništvo, koje se pred osmanskim nadiranjem povlači prema zapadu. Što se tiče srednje Bosne, u njoj se uz tradicionalne bosanske krstjane javljaju katolici, zahvaljujući intenzivnom franjevačkom prozelitističkom radu kroz cijelo jedno stoljeće. Tako je Bosna u vrijeme osmanskog osvajanja bila nastanjena Slavenima koji su pripadali trima vjerskim skupinama.

U Bosni je, kao i drugdje, uvijek potrebno razlikovati religiju kao doktrinu od religije kao društvene realnosti. Sve vjerske tradicije razvijale su se iz relativno razvijenih gradskih sredina, kao proizvod određenih vladajućih i obrazovnih klasa i slojeva. Njihovo učenje i praksa dopiru do sela i seoskih slojeva u manje ili više rudimentarnoj formi. Gradovi se u srednjovjekovnoj Bosni razvijaju vrlo kasno, uglavnom u 14. i 15. stoljeću, kao zanatlijske kolonije stranaca, a posebno kao elementi katoličke restauracije, koju vode franjevci. Veze bosanskog seljaštva s ovim gradovima i općenito sa strancima bile su slabe i marginalne. I upravo je činjenica da nijedna od triju crkava na tlu Bosne nije u bosanskom seljaštvu imala čvrst oslonac i značajniji utjecaj omogućila masovno, mada postepeno prihvatanje islama. Sigurno je da su islam prihvatali pripadnici sve tri religije u Bosni. Prema tome, prihvatanje islama od brojnih Dobrih Bošnjana tokom prvog vijeka osmanske vladavine rezultat je i dinamizma nove vjere i države, a ne isključivo bosanske predisponiranosti za konverziju zbog pripadanja heretičkim učenjima, kako se to zna zaključivati. ■

BOSANSKA SREDNJOVJEKOVNA PISMENOST:
DIJACI PIŠU I KLEŠU BOSANČICOM

Po oskudnim spomenicima koji su sačuvani do danas može se utvrditi da su se u srednjovjekovnoj Bosni i Humu koristila četiri pisma: grčko, latinsko, bosanska glagoljica i bosančica. Spomenici grčkoga pisma lokalizirani su pretežnije u Humu, a ovo je pismo trajalo sve do 15. vijeka. Latinica je prisutnija na spomenicima Bosne. Ovom temom iscrpno se bavio i prof. dr. Fahrudin Rizvanbegović, univerzitetski profesor starije bošnjačke književnosti, te iz njegovih istraživanja saznajemo da su humski kneževi već u 12. vijeku, a bosanski banovi i kraljevi u 14. i 15. vijeku, imali svoje kancelarije koje su vodile diplomatsku prepisku sa zapadnim zemljama i primorskim gradovima grčkim i latinskim pismom. Bosanska glagoljica i bosančica su došli kao bosanska recenzija sa slavenskim obredoslovljem, tako da su se latinica i grčko pismo upotrebljavali samo u posebnim prilikama i s vremena na vrijeme, a glagoljica i bosančica su bile u svakodnevnoj upotrebi.

Gršković odlomak i Mihanovićev odlomak iz 12. vijeka i Splitski odlomak s kraja 12. vijeka ili početkom 13. vijeka najstariji su glagoljski spomenici Bosne i Huma. Pisani su tzv. poluoblom glagoljicom, koja je prijelaz iz oble-istočne u uglatu-zapadnu, pa je kao osobena, nazvana bosanskom glagoljicom. Mnogobrojne su i glagoljske glose na spomenicima pisanim bosančicom, pa se pouzdano može utvrditi da se glagoljica zadržala kroz cijelo bosansko srednjovjekovlje. Poimenično, glagoljski zapisi na marginama mogu se naći na *Rukopisu Apostola* SANU u Beogradu, u rukopisu Čajničkog evanđelja, u Zborniku krstjanina Radoslava, u Hrvojevu misalu. Tragovi bosanske glagoljice nalaze se i u epigrafima na lapidarnim spomenicima kao što je crkva u Kijevcima kod Prijedora iz 11. i 12. vijeka., Humačka ploča iz 10. ili početka 11. vijeka iz Humca kod Ljubuškog. Također je utvrđeno da su s glagoljskog predloška prepisani Hvalov i Radoslavov zbornik, Nikoljsko i Divoševo evanđelje, te Zbornik humskog kneza Miroslava.

Najbrojniji su spomenici pisani bosančicom, a najstarija je Humačka ploča s Humca kod Ljubuškog s kraja 10. vijeka ili početka 11. vijeka, zatim ktitorski epigrafi iz Travunije (Trebinja) i srednje Bosne iz 12. vijeka, te Miroslavovo evanđelje, također iz 12. vijeka.

Crkveni spisi nastali su uglavnom u okviru Crkve bosanske, što je vidljivo i po kolofonskim potpisima pisara, koji obavezno naglašavaju da su krstjani, ali se to vidi i u njegovu sadržaju i popisima zidova Crkve bosanske. Crkvene knjige uglavnom sadrže prijevode Novoga zavjeta (evanđelja), apostolska djela, novozavjetne poslanice i apokalipsu. Ove knjige, pisane najvećim dijelom u 14. i 15. vijeku, prijepisi su starijih glagoljskih predložaka. U jeziku i pravopisu one nose tragove te daleke starine, s prodorom živog narodnog govora u tkivo crkvenog jezika. Najznačajniji zbornici jesu: Hvalov zbornik, pisan 1404. za Hrvoja Vukčića, koji sadrži kompletno Četveroevanđelje, Djela apostolska, Poslanice, Apokalipsu, Psaltir s devet biblijskih pjesama, te Apokrife i Dekalion; Mletački zbornik iz sredine 15. vijeka, koji je gotovo istovjetan s Hvalovim, ali je bez Psaltira, biblijskih pjesama, a nema ni kolofone; Zbornik krstjanina Radosava iz druge polovine 15. vijeka, pisan za krstjanina Gojsaka, a sadrži Apokalipsu, Očenaš i dodatnu molitvu i početak Evanđelja po Ivanu, na samom završetku sačuvanog dijela ovoga zbornika je tekst kolofona te, kao dodatak, dio Pavlove poslanice pisan glagoljicom. Najstarije i najljepše pisano evanđelje, ocjenjuje prof. dr. Rizvanbegović, jeste Miroslavovo evanđelje iz druge polovine 12. vijeka, opisano ili u Humu ili na dvoru bosanskog bana Kulina za humskog kneza Miroslava. Po kaligrafskim odlikama i iluminacijama ovo je najljepši srednjovjekovni rukopis ne samo na Slavenskom jugu.

Jačanje Crkve bosanske s dvadesetim godinama 14. i u 15. vijeku nakon nemilosrdnih križarskih pohoda, progona i lomača u 13. vijeku jačalo je i književnu djelatnost, pa su iz tog vremena sačuvani: Mostarsko, Srećkovićevo, Ljubljansko bosansko (Kopitarevo), Nikoljsko evanđelje, te Odlomak petrogradskog apostola, Vrutoški rukopis, Daničevićevo i Čajničko evanđelje, Aprakos kneza Lovanova, Evanđelje krstanina Tvrtka Pripkovića te Treće beogradsko evanđelje, Mostarski listovi (Drugo mostarsko evanđelje) i Početije svijeta.

Bosanski srednjovjekovni crkveni književni spomenici, bilo da su pisani glagoljicom ili bosančicom, najčešće su pisani na pergamentu, a od druge polovine 14. vijeka i na papiru. Nažalost, osim Čajničkog evanđelja, svi su rukopisi izvan Bosne: u Petrogradu, Vatikanu, Veneciji, Monte Pradoneu, Istanbulu, Plovdivu, Beogradu, Ljubljani i Zagrebu. Najveći dio ovih rukopisa, bilo da je kanonskog ili apokrifnog značenja, uglavnom je obredoslovnog značaja, a književno su najzanimljivije njihove marginalije i glose kao i prodori narodnog govora u tkivo ovih tekstova.

Povelje, pisma, darovnice i testamenti, nastali na bosanskom kraljevskom ili banskom dvoru i državnoj kancelariji, kao i u kancelarijama bosanskih plemića i oblasnih gospodara, od posebnog su značaja. Njihov početak bilježimo u Povelji Kulina bana iz 1189. Pisane uglavnom stilom i manirom uobičajenih formula i šablona, one na prvi pogled djeluju stereotipno i shematično, ali dubljim poniranjem u ovu vrstu pismenosti otkiva se u njihovim dijelovima pulsiranje žive riječi i dragocjenog književnog nadahnuća, objašnjava prof. dr. Rizvanbegović u svojim istraživanjima. Iz 13. vijeka ostale su bogate povelje humskih knezova i četiri povelje bosanskog kneza Ninoslava. Od dolaska na bosansko bansko prijestolje Stjepana II Kotromanića u 14. vijeku ova administrativno-pravna pismenost i privatna pisma bosanskih i humskih plemića pojačana je, a književno je sadržajnija. Naročito se živošću naracije ističu Povelja bosanskog bana Stjepana II i njegova brata Vladislava, kao što se književnim vrijednostima ističe i darovnica ovoga bana Vlatku Vukoviću. Također, Darovnica kralja Dabiše vojvodi Hrvoju Vukčiću iz 1392. jedan je od najljepših tekstova bosanskog jezika srednjeg vijeka. Svakako su zanimljive i povelje, darovnice i

pisma pojedinih plemića, posebno Pavlovića, Kosača, Vukčića, te hercega Stjepana i njegovih sinova: Vladislava, Vlatka i Stjepana (kasnijeg velikog vezira Ahmeda Hercegovića).

Najstariji dosad poznati epigraf u nas jeste spomenuta Humačka ploča, koju je s kraja 10. ili početkom 11. vijeka uklesao Krsimir Bretović. S kraja 12. st. potječe nekoliko natpisa iz Trebinja, te natpisi Kulina bana, sudije Gradiše i Kaznaca Nespine iz okolice Visokog i Zenice. Najveće središte bosanske srednjovjekovne epigrafike jeste okolica Stoca, s nekropolama Radimlja, Boljuni i Hodovo, zatim Blagaj, sjedište humske vlastele, te dolina rijeke Lašve i bosansko Podrinje, od Foče do Vlasenice.

Najpoznatiji dijaci – pisari i kovači – klesari bili su: Prodan i Miogost iz srednje Bosne, Veseoko Kukulamovi i Vukašin iz doline Lašve i Jajca, Bratjen iz Travunije (Trebinja), Semorad, Miogost, Gruba i Krilić iz okolice Stoca, Nikola Dragoljević i Dragoje Dijak iz Podrinja, a Ugarak iz Vrhbosne (Sarajevo).

Djela tzv. lijepe književnosti vrlo su malo sačuvana. Najpoznatija je *Povijest o Aleksandru* (Berlinska Aleksandrida). Pretpostavlja se da su na dvorima u Bosni prepisivani i drugi rukopisi ondašnje književnosti, a ta su djela kao lektira dopunjavala apokrifne tekstove. Posrednih svjedočanstava o tome ima, pa se s velikom vjerovatnoćom mogu kao bosanske uzeti pjesme o Radosavu Pavloviću i bugarštica o vjernoj službi pod naslovom *Kako se Nikola Radanović odvrgao od svoga gospodara*, a koja se odnosi na Dinčiće-Kovačeviće, oblasne gospodare Srebrenice. Iako je ova pjesma pretrpjela redakcijske zahvate, u njoj je prepoznatljiva bosanska fraza i leksika. Prof. dr. Rizvanbegović naglašava da je srednjovjekovna pismenost i književnost Bosne i Huma u oblasti jezika ostvarila izuzetnost koja je veže za narodne govore u neprekidnom trajanju njenog postojanja. ●

ISTINITI JEZIK BOSANSKI FRA MATIJE DIVKOVIĆA

Matija Divković (Jelaške, 1563 – Olovo, 1631): U Franjevački red stupio vjerovatno u Olovu, gdje je dobio niže obrazovanje, a zatim je teologiju po svoj prilici završio u Italiji. On je 1609. kao kapelan u Sarajevu dovršio svoj *Nauk karstianski* i, tiskajući ga na bosanskom 1611, posvetio ga uglednom sarajevskom građaninu Antunu Grgureviću i sinu mu Pavi u zahvalnost za učinjene usluge. Tu je započeo prevoditi *Sto čudesa*, koja je 1611. posvetio Ivanu Nikole Matijaševiću, Bošnjaninu iz Sarajeva, tamošnjem prokuratoru Male braće. Divkovićeva su djela ujedno prve knjige jednog Bosanca tiskane na bosančici, specifičnom bosanskom pismu. Njegova su djela rado čitana i zbog jezika, ijekavskog štokavskog govora pomiješana s ikavskim osobinama, kako se govori u okolici Olova i Kreševa. Prevodeći s latinskog, on je svoje tekstove pisao "pravim i istinitim jezikom bosanskim", "jezikom slovinskim, kako se u Bosni govori", jezikom "naškim".

Premda je na taj jezik morao utjecati i književni rad čakavskih i štokavskih prethodnika (od hrvatskih srednjovjekovnih pisaca preko Š. Budinića do njemu savremenih), Divković je ipak učinio "da se i u 17. st. i u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti sve više ističe ljepota bosansko-hercegovačkog narječja" (B. Vodnik). ●

KAKO SE HUM PRIKLJUČIO BOSNI I POSTAO HERCEGOVINA

Hum je i ranije, kao veza s morem, bio s Bosnom prividno, a preko dualističke hereze i kulturno-vjerski povezan. Njegov konačan ulazak u sastav Bosne imao je dvije posljedice.

Prva je bila da je Humska zemlja vremenom postala središte budućeg teritorija Hercegovine. Razvoj i nastanak pojma Hercegovina vezan je za uspon krupne bosanske vlastele i u tom kontekstu također za ukupne bosansko-dubrovačke odnose. Prvo je ban Stjepan II prodao 1333. dio Humskog primorja, od Gruda do Stona na Pelješcu. Kada su se kasnije osilili, vojvoda Sandalj Hranić i Radoslav Pavlović prodali su 1419, odnosno 1426. Konavle. Vojvode Hranići iz reda Kosača na Drini otimali su postepeno zemlje Pavlovića u Humu. Tako je vojvoda Stjepan Kosača, pored Podrinja, zavladao i Humom, pa je – s ciljem da podigne svoj ugled – 1448. dobio ili samovoljno uzeo naslov „hercega od sv. Save, jer je manastir Mileševo, gdje su ležale kosti Save Nemanjića, bio u njegovom posjedu. Otad se cijeli posjed kojim je od Ostroga na istoku do Imotskog na zapadu i od Konavlja na jugu do Ivana na sjeveru počeo, umjesto humskom, nazivati „Hercegovom zemljom“, odnosno Hercegovinom.

Druga posljedica odsudnog priključenja Huma Bosni sadržana je u činjenici da se otad u njenim državnim granicama pojavljuje u većem broju pravoslavno stanovništvo. Pravoslavna crkva u to vrijeme, za razliku od Crkve bosanske i već dobro etabliranih franjevaca, ne istupa kao poseban politički faktor na bosanskom dvoru. Sam herceg Stjepan Kosača održava istovremeno veoma srdačne odnose i s katoličkim Dubrovnikom i s pripadnicima pravoslavne crkve. On sam sve vrijeme ostaje bosanski krstjanin i kada, upravo sredinom 15. stoljeća, pod pritiskom pape Pia II kralj Stjepan Tomaš započinje otvoreni progon tzv. heretika, herceg Stjepan pruža im zaštitu i utočište. Tako je prevođenje bosanskih krstjana na pravoslavlje u Humu teklo mirnim putem, dok su na području sjeveroistočne Bosne tzv. heretici, još od vremena kralja Stefana Dragutina, uglavnom silom prevođeni na pravoslavlje. Istovremeno su franjevci u drugim dijelovima Bosne tiho, ali ustrajno obavljali svoj misionarski rad, čiji je rezultat bio stalno potiskivanje Crkve bosanske u korist katoličanstva. Tako je učvršćenjem svojih granica, Bosna počela gubiti vjersku kompaktnost. Taj proces nastavlja se kako širenjem bosanske države u doba Tvrtka I Kotromanića, tako i za vrijeme njegovih nasljednika, kada se njen teritorij iz godine u godinu sužava. ●

Unutrašnjost Tekije na Bembaši u Sarajevu

BOSANSKI ŠTAP S DIDA NA ŠEJHA

U sarajevskim se tekijama i danas pripovijeda kako je posljednji bosanski did predao svoj štap, koji se prenosio s jednog dida na drugog, prvom mevlevijskom šejhu – šejhu tekije na Bembaši. Taj se štap čuvao u tekiji sve do njezinog rušenja polovinom 20. vijeka, kada mu se gubi svaki trag.

O toj temi fikcionalni roman je napisao bošnjački književnik Enes Ratkušić. Njegova *Tajna bosanskog štapa* izašla je 2014. godine. ●

USMENA PREDAJA O NADIJEVANJU IMENA HERCEGOVINI

Čim je Bosna i Hercegovina, Bog ti pomogao, bila fet učinjena od Turčina, odmah nizami stanu iskati izun da odu malo u svoj vilajet na selamluk i na tevdil havu, biva da malo promijene hariju, jer nikako nijesu mogli obiknuti našu vrućinu i žegu. Mnogi od njih koji nijesu bili više godina kod kuće dobiju teskeru da mogu ići. Kad su došli tamo u svoju domovinu, već otkle je koji bio, stanu ih zapitkivati njihove emšerije i jarani o svem i svačem i kakva je ta đaurska zemlja, i kakvi su kauri. Oni im počnu svašta pričati, a od Hercegovine im još reknu nabaška, kao da su se svi sto godina zdogovarali i ovo: "Para jok, herseng čok", što je biva, efendum, po naški: "Para nema, a kamenja bukadar!" O tome začuje polagano i sultan u Stambolu pa sabere na divan sve svoje mušire, valije i vezire, te ih zapita kako će novo ime nadjeti toj građanskoj zemlji, a u zainad đaurima, jer mu je dosta askera pozobala dok ju je zauzeo. Na to se digne jedan stari paša, koji je bio na Hercegovini, kako je baskin po onoj nizamskoj "herseng" – "puno kamenja" nadjenuti ime i cijeloj zemlji, jer ima i onako plaho puno kamenja. Sultan i vas divan na to kail i razi bude, te po askerskoj riječi "herseng" prozovu zemlju Hersengovina, otkle je poslije došlo ime Hercegovina. ●

USMENA PREDAJA O RASPODJELI NARODA

Kada je Bog stvorio narode, svakom je narodu dao nešto u posjed. Nekim vojske, nekim, vode, mora i okeane, nekima, opet, zlato, rude ili naftu.

Kako se sve razdijeli, Bošnjaci upitaše: „Bože šta si to za nas stvorio?", na što im On odgovori: „Bosnu!" ●

PREDAJA O 40 BOŠNJAKA KOJI SU OTIŠLI DA VIDE POSLANIKA ISLAMA

Narodna predaja iz svete tradicije bosanskih muslimana kaže da je hazreti Omer, r. a., učinio dovu na Bosnu. Naime, kazivanje ide ovako:

„Kada je u Igmanu bila neka bogomolja i oni što su proganjani bili imali su takav vjerski obred da su se umivali, molili se Gospodu bez slika i ničice padali. Nisu pili vino nit su krmetinu jeli. Iguman, po njemu se prozvalo i planina Igman – njihov starješina Iguman. I gledajući u starim kitabima – u Indžilu, u suhufima Indžila – listovima, efendum biva. Ovdje je naglašeno na ovom jeziku ‚Je'ti min ba'di-smuhu Ahmedž – Doći će poslije mene čovjek po imenu Ahmed, Muhamed, Mustafa, s. a. w. s. Ja neću doživiti – Iguman im rekao – a vi koji doživite, čim čujete – biće alameti za to – odmah ćete ići. Tražite taman da je na kraj svijeta. Eno ima kitab šerh Delaili-l-hajrata kada je Alejhiselamu pojavio se po šedžeretu, po evraku – po lišću... jazija je bila – La illahe ilallah Muhamedun resulullah – po lišću je pisalo. Svijet kad je gled'o – ondašnji džahilijet – uh, ovo nešta ko crv izgrizo, šta je? Bilo je ipak onih pametnih ljudi – ovo nije crv, ovo je nešta, ovo ću ja sebi uzet za lijeka. Ko je uzeo sebi za lijeka dočekao je islam, koji su to bagatelisali nisu – nije ih Allah, dž. š., uputio. Čuli su i krenuli su, 40 ih je krenulo odavde Muhamedu, s. a. w. s. Došli su svi – bosi. Muhamed, a. s., ih je uputio u Islam, šehadet i tako... Hazreti Omer je već bio uniš'o 40-i. On je 40-i islam primio, hazreti Omer, r. a. I doček'o ih hazreti Omer. Odakle su – iz (jevenih jerde) na staroturskom žnepoznate zemlje' i tako to. Bosi – porijeklom bos, Bosna i tako to. Bosanci su bosi, njima pamet kasnije dođe, pošto prođe hal – razumiš. Trebali su – eh, kad vuk polomi zube – kasno mu je, efendum biva. I dovu je učinio. Vas je 40, ja sam 40-i islam primio. Vas je 40, ja Rabbi, na taj đivar – na to mjesto – vi odakle ste bosi došli – dovu učinio da do Kijametskog dana islam bude u Bosni. Ne znači kad bi bilo stotinu muslimana u Bosni da nema islama. Ne znači da je sto miliona muslimana u Bosni da nema islama – da će ostati do Kijametskog dana. A hazreti Fatima, r. a., po emeru svoga babe da him obuće kakve pripremi. Od devine kože izrezala je, da zamotaju noge – jer su ranjavi ono došli. Iz poštovanja, iz tazima nisu to htjeli na noge metnuti, nego na glavu. Ko malo ono Bosanac, malo... Vratili su se, razišli su se po svijetu, po emeru dragog Muhameda, s. a. w. s. Sedmerica su se vratila u Bosnu. S koljena na koljeno, i babo mi je prič'o – i njemu njegov babo – i njemu... s djeda na djeda i tako to... Jedan je nad Kovačima ukopan. Allahberum jel to pritisnuto binama... Je li... Al' poznat će se, doće zeman kad neće biti bina. Dva metra snijega neće biti na tome mjestu. Jedan od ashaba. I dova je na ovome i on inšallahu teala, neće se ovdje islam ugasiti." ●

PRIHVATANJE ISLAMA: NISMO BILI POTURČENI I PREVRTLJIVI, NI POTKUPLJENI, A NI SLABI

Bošnjački književnik i filozof Ferid Muhić (r. 1943) u svojoj knjizi „Islamski identitet Evrope“ piše o prihvatanju islama na Balkanu, što je često sporna tema koju obilato zlorabe i krivo interpretiraju srpski i hrvatski historičari, pokušavajući nabaciti Bošnjacima neku vrst grijeha ili krivice što su navodno izdali „pradedovsku veru“.

„Ne, dragi moji Dobri Bošnjani – Bosanci – Bošnjaci, kao i vi Albanci muslimani, i Goranci, i Torbeši, i Pomaci: nisu vaši preci bili ni slabi, ni prevrtljivi kada su prihvatili islam! Nego su, znajte, imali svoje razloge. Nisu oni bili ni 'poturčeni', ni potkupljeni, niti su okrenuli 'ćurak naopako'. Moramo biti svjesni činjenice da se svaki čovjek prema vjeri odnosi iz središta sopstvenog bića, da upravo tu, gdje definiše svoj odnos prema Apsolutu, glavnu riječ daje najplemenitijim motivima za koje je sposobna ljudska duša. Stoga je, nužno, imati u vidu, shvatiti, da su u takvoj odluci ti ljudi stremili visinama, da su bili inspirisani najljepšom i najplemenitijom mišlju za koju je ljudsko biće sposobno, i da su realizaciju svoje spiritualnosti našli upravo u islamu! Težili su savršenstvu duše, dali su svu predanost obavezi uzvišenosti, nad svakom sigurnošću ovog života i ovoga svijeta, i to su potvrdili mnogom junačkom smrću za sopstvenu istinu! Nikakve tu krivice nije bilo, niti iko ima pravo da prebaci makar jednu riječ bilo kome u pitanju vjere, jer je u pitanjima vjere svako odgovoran samo za svoju odluku, i samo pred Bogom“, piše Muhić. ●

TURKE SU NAZIVALI TURKUŠAMA, A SEBE UVIJEK I SAMO BOŠNJACIMA

Akademik Mehmed Begović rođen je u Trebinju 1904. godine, a umro je 1990. godine u Beogradu kao univerzitetski profesor koji je zbog svoje stručnosti u oblasti prava primljen i u SANU, a dobitnik je najuglednijih nagrada u bivšoj Jugoslaviji. Prije 2. svjetskog rata polje njegovog naučnog istraživanja bilo je šerijatsko pravo te pitanje vakufske imovine na prostoru bivše Jugoslavije, a poslije rata uglavnom objavljuje stručne knjige o porodičnom pravu. No, on je 1938. godine u Beogradu objavio knjigu *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, u kojoj, među ostalim, obrađuje i temu *Muslimani i nacionalizam*.

“Kako se vidi, bosanskohercegovački muslimani ostali su vjerni svojim narodnim tradicijama za cijelo vrijeme turske uprave, iako ponekad nazivaju svoju vjeru, 'turskom vjerom' umesto islamskom, a sebe Turcima umjesto muslimanima. Te su riječi, po njihovom shvatanju, označavale njihovu vjersku, a ne narodnu pripadnost, jer oni u nacionalnom pogledu nazivaju Turke ,Turkušama, a sebe Bošnjacima. Riječ Bošnjak značila je za njih ne samo pokrajinski geografski pojam nego još nešto više. Ta je riječ označavala i neku vrstu nacionalne pripadnosti. Biće sasvim razumljivo što su oni na taj način izražavali svoje nacionalno pripadanje kad se uzme u obzir činjenica da je srpstvo sve do 19. vijeka bilo usko vezano za pravoslavlje, a hrvatstvo za katolicizam”, piše akademik Begović. ●

MURADBEGOVIĆ OBJAŠNJAVA ZAŠTO JE ISLAM DOBRIM BOŠNJANIMA BIO BLIŽI OD KRŠĆANSTVA

U dramskom opusu najznačajnijega bošnjačkog dramatičara Ahmeda Muradbegovića (1898–1972) uočavaju se preobražaji od idiličnih pastorala, preko nacionalno-historijskih motiva do izrazito ekspresionističkih drama, kojima se i uvrstio u red značajnijih jugoslavenskih dramatičara međuratnoga razdoblja, ocjenjuje historičar književnosti prof. dr. Enes Duraković. U Muradbegovićevoj prozi uočen je preobražaj tradicionalnog prema apokaliptičkoj vizionarnosti ekspresionizma, a u njegovoj poeziji ističe se sinteza orijentalne duhovnosti sa senzibilitetom lirske avangarde. Međutim, Ahmed Muradbegović je, baš kao i većina drugih bošnjačkih pisaca, promišljao bošnjački psihizam te historijsko-nacionalni, društveno-politički i socijalni položaj. U njegovim Izabranim djelima, u izdanju Biblioteke kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, nailazimo na zanimljiv osvrt „o karakteru i psihi naših muslimana“. Dajemo ga na uvid:

„Religiozna, etička i socijalna ideologija koju je muslimanski dio našega naroda primio kao svoju baštinu u bitnosti je slavenska, bogumilska, a u obliku i formi, u mentalnom križanju i stranim primjesama mongolsko-turska. Ta bitna strana, ta slovenština u psihi i krvi je po svojoj prirodi individualistična, ona je duboko humana i naklonjena je svemu što je moralno i etički lijepo, ali je u isti čas i pasivna, nije konstruktivna, nije kreativno-ekspanzivna, uvučena je sama u se i živi sama za se i za svoj etički i moralni ideal. Naprotiv, formalna strana sa mongolsko-turskim primjesama je po karakteru i težnjama parazitska, nametnička, naklonjena plandovanju i uživanju tuđim trudom stečenih dobara, ona je u svojoj ekstenzivnosti ratnička, zavojevačka, a u svojim unutarnjim sklonostima odana strasnom uživanju, neradu, blaženoj indolenciji i rajskoj bezbrižnosti oličenoj u jedinstvenoj i zamamnoj riječi 'rahatluk'. Za onu prvu slavensku stranu, za njezino etničko i moralno nastrojenje, za njezinu sklonost k lijepome i uzvišenome, riječi sloboda, neovisnost, napredak, obnova znače nešto u čemu se može naći estetski i moralni užitak, nešto čemu se može biti sa zanosom odan i nešto čemu čovjek apriori mora biti sklon. U isti čas te riječi za nju ne znače dužnost, obavezu, one ne zahtijevaju od nje nikakovih žrtava, nikakova ulaganja vlastitih energija, one za nju nisu borba, napor i podvizi, one su za nju san, ljepota i blagodat koja sama dolazi.

Iz toga izvora, iz takvoga psihološkog kadera se regrutuje savremena muslimanska akcija koja od tog svoga sna, od te ljepote i blagodati treba da stvori stvarnost, zbilju i istinu. U čemu je sada taj naročiti rasni i mentalni islam slavenskoga Muslimana? U čemu je poklapanje sa bogumilstvom? Gdje je glavno uporište njihove konzervativnosti? To treba sada da razjasnimo. Prije pojave islama u Bosni vladalo je bogumilstvo kroz nekoliko stoljeća, udarilo svoj pečat psihičkom biću historijskih Bosanaca, njihovoj slavi i slobodi i njihovoj posebnoj državi. To bogumilstvo učvrstilo se u neprestanoj borbi sa katoličkom i istočno-pravoslavnom crkvom, koje su ga jednakom mržnjom progonile i trijebile. Katolička crkva, koja je bila i moćnija i uplivnija od pravoslavne, služila se vojnom silom izokolnih katoličkih država, naročito Ugarske, upotrebljavala ih kao oružje u svojoj vjerskoj borbi protiv bogumila. Još za Kulina bana uspjelo joj je da pomoću te iste Ugarske prisili cio narod da se pokatoliči. Ali par godina kasnije vraća se narod i njegov ban natrag u svoju staru vjeru i opet ostaje sve po starome. Borbe se nastavljaju, a bogumilstvo se diže, na momente podliježe jačoj oružanoj sili, da opet u povoljnijem vremenu iskrsne, osnuje svoju crkvenu i državnu zajednicu, učvrsti se i dade Bosni jednoga kralja Tvrtka, koji je najdalje proširio njezine granice i učvrstio njezinu državnu moć i organizaciju. U tim neprestanim borbama i neprekidnom strahovanju za domaću vjeru, rasla je paralelno i ljubav za nju i ona je naskoro obuzela cijelo biće starih Bosanaca, ukalupila ga u svoje principe i stvorila od njega staložen i izrađen – svoj tip. Bogumilstvo se sastojalo u odricanju svega svjetovnoga, u rušenju sviju životnih mostova iza sebe u tome odricanju, u negiranju života i svega tjelesnoga i materijalnoga u životu, u jednostavnosti i čistoći svoje vjere i u obožavanju dobra i dobrote. Svoju su vjeru postavili na bazu zdravoga razuma, stoga odbacuju dogme i sve vjerske formalnosti, preziru sjaj i blještavila, koji su se razvijali u hijerarhijskom sistemu kršćanskoga svećenstva i propovijedaju vraćanje jednostavnosti, čistoći vjerskog osjećanja bez lažnih vanjskih naprava, koje naziru u pričešću, ikonama i drugom obožavanju slika i svetiteljskih likova, u kome vide ostatke idolopoklonstva.

To je srž njihove vjere, ukoliko su nam to uspjeli da objasne naši historičari i prema tome ta srž bazira se na iskonskom religioznom čuvstvu, koje je svojstveno čovječijoj prirodi, na iskrenosti, koja se usljed vanjskog crkvenog i hijerarhijskog sjaja, po njihovom mišljenju, izopačila kod ostalih kršćanskih religija. Glavni principi su u toj vjeri – jednostavnost i dobrota. Usljed neprestanih borbi za svoju vjeru razvila se u njima i socijalna i nacionalna svijest, koju su uokvirili u samo vjersko naziranje i po toj svojoj osebini prozvali se ždobrim Bošnjanima', a svoju crkvu žbosanskom'. Petak im je bio glavni dan u sedmici, a post, samoprijegor, krotkost i duševna smirenost, glavna vrlina u životu.

Islam je također zasnovan na moralnim i socijalnim temeljima. Došao je kao reakcija na staroarapsko idolopoklonstvo i rastrovan socijalni organizam, na kršćanski trobožni monoteizam i kult vjerskih i crkvenih ceremonija i simbola. Po propovijedanju o prolaznosti ovoga svijeta i ništavnosti svega materijalnog i tjelesnog i po svojim socijalnim principima, bio je bogumilima mnogo bliži od kršćanstva. Islam također nema hijerarhije i svećenik je čovjek iz naroda, tj. svatko može zastupati u molitvi pred Bogom pravovjerne. Petak je i u islamu glavni dan u sedmici, kad se svi ljudi sabiru iz okolnih mjesta na zajedničku molitvu i propovijed. Osim toga, njegov nagli uspjeh i porast, njegovo privilegisanje širokih masa, tj. svega onoga što je sposobno u tim masama, u čemu su bogumili vidjeli ličnu, društvenu i duhovnu sigurnost, sve je to pospješilo islamizaciju bogumila. U svemu tome našlo je bogumilstvo adekvatnu formu svome vjerskom, društvenom i rasnom biću, tj. principi jedne vjere poklapali su se s osnovnim principima druge.

Slavenski Muslimani primili su islam, a da nisu trebali s promjenom svoje pradjedovske vjere mijenjati i svoje mentalne i rasne osebine. Njihova se duša i njihovo biće islamizacijom nije ni za dlaku promijenilo. Oni su ostali i dalje 'dobri Bošnjani' jednostavni u životu, s mnogo demokratskih osebina koje im je islam samo pojačao, ostali su čedni sa svim bogumilskim karakteristikama nutarnje psihičke smirenosti i onog naročitog preziranja svega tjelesnog i materijalnog.“ ●

NOEL MALCOLM OTKRIVA ŠTA JE GLAVNI RAZLOG VELIKOM USPJEHU ISLAMA U BOSNI

Jedna od omiljenih teorija o islamizaciji Bosne tvrdi da je islamizacija bila posljedica masovnog prevjeravanja pripadnika Crkve bosanske, koji su, prema svim verzijama ove teorije, navodno bili bogumili. Na prvi pogled ima nečega vjerodostojnog u toj tvrdnji, piše historičar Noel Malcolm u svojoj knjizi „Bosna – kratka historija“, izdanoj u New Yorku 1994. godine. Primjećuje da su Crkva bosanska i veliki porast islamskog stanovništva u Bosni dvije najizrazitije značajke bosanske historije, a prva završava gotovo istovremeno kada druga započinje. Što bi moglo biti prirodnije nego pretpostaviti da jedno objašnjava drugo? Ipak, Malcolm je uvjerenja da je ta teorija u svojoj najjednostavnijoj formi očito netačna. Ta se dva fenomena mogu dovesti u neku vezu, ali je ta veza tek posredna.

Naime, proces islamizacije trajao je kroz više naraštaja. Ako su glavni izvor novopečenih muslimana u svom tom razdoblju bili pripadnici Crkve bosanske, onda bi valjalo očekivati da se u osmanskim defterima nalaze podaci o velikom broju tih pripadnika, koji se postupno smanjuje, ali defteri pokazuju da je za gotovo 150 godina bilo u Bosni manje od 700 registriranih pripadnika te crkve, a Malcolm je iznio i podatke zbog kojih ima valjanih razloga da se vjeruje kako se Crkva bosanska uglavnom ugasila još prije dolaska Turaka i da broj njenih svjetovnih pripadnika u godinama prije njene propasti ionako nije bio bogzna kako velik.

Mustafa Imamović u svojoj „Historiji Bošnjaka“ iznosi podatak kako nema znakova o tome da su se starješine ili pripadnici Crkve bosanske priklonili Osmanlijama. Naprotiv, poznato je da se gost Radin, jedan od najuglednijih preostalih crkvenih starješina i utjecajni dvorjanin hercega Stjepana, obratio 1466. Veneciji s molbom da s 50-60 pripadnika svoje sljedbe i zakona pređe na njenu teritoriju, uz uvjet da tamo zadrže svoju vjeru. Izgleda da mu se pastva svela na svega 50-60 sljedbenika, uključujući tu, vjerovatno, i onih četrdeset „najtvrdokornijih“ koji su 1459. potražili utočište pred prisilnim preobraćivanjem na katoličanstvo koje je provodio bosanski kralj Tomaš.

Možda su neki od tih ljudi zaista, kao što nekoliko savremenika daje na znanje, obje ručke prihvatili Osmanlije kako bi napakostili svojim katoličkim progoniteljima, ali, tvrdi Malcolm, prihvatanje Osmanlija bilo je nešto sasvim drugo od prihvatanja islama pa bi pojedinci koji su se tako ponijeli zbog svoje silne privrženosti Crkvi bosanskoj jamačno bili posljednji od svih ljudi koji bi se odrekli svoje vjere. Bilo je i pokušaja da se pronađu neke dublje duhovne veze između teologije bosanskih bogumila i ezoterijske tradicije u islamu, posebno u tesavvufu derviških redova. Međutim, ako odbacimo, a Malcolm tvrdi da moramo, bogumilsku teoriju o Crkvi bosanskoj, onda i taj argument pada u vodu.

Jedina veza koja se može otkriti između Crkve bosanske i islamizacije jest posredna i prilično negativna. Ono što slučaj Crkve bosanske pokazuje, to je da je Bosna imala neobično krhku i izlomljenu crkvenu povijest u razdoblju prije dolaska Osmanlija. Na nekim područjima (u Hercegovini i u srpskom pojasu u istočnoj Bosni) nadmetale su se među sobom tri različite crkve. U većem dijelu same Bosne nadmetale su se dvije, Crkva bosanska i Katolička crkva. Ni jedna od njih, sve do posljednjih desetljeća Bosanskog kraljevstva, nije isključivo podupirala državnu politiku, i ni jedna nije imala pravu teritorijalnu podjelu na župne crkve i župnike. Zacijelo su mnoga sela bila daleko i od franjevačkih samostana i od hiža Crkve bosanske, pa su ih u najboljem slučaju obilazili jedanput godišnje fratar ili krstjanin. Ako ovakvo stanje usporedimo s prilikama u Srbiji ili Bugarskoj, u kojima je postojala jedinstvena, snažna i dobro organizirana nacionalna crkva, uočit ćemo jedan od glavnih razloga velikom uspjehu islama u Bosni.

Ako uzmemo u obzir da u mnogim dijelovima Bosne nijedna crkva nije odlučno zastupala kršćanske interese, postat će nešto jasnija psihologija preobraćenja na islam, a Malcolm izvodi zaključak da nema smisla govoriti o tom preobraćanju onako kako bismo govorili, recimo, o Martinu Lutheru ili kardinalu Newmanu. Na seoskim područjima na kojima je bilo premalo svećenika, kršćanstvo (u bilo kojem obliku) se vjerovatno svelo samo na niz narodnih običaja i ceremonija, od kojih su jedni bili vezani uz rođenje, vjenčanje i smrt, a drugima je svrha bila da odvrate nesreću, izliječe od bolesti, osiguraju dobre prinose, i tako dalje.

Odnosno, prelazak s narodnog kršćanstva na narodni islam nije predstavljao veliku promjenu za Bošnjake, mnogi su se običaji mogli mirne duše nastaviti, samo uz malo drukčije riječi i imena. Bez nadzora crkve koja bi upozoravala vjernike na opasnost što prijeti besmrtnoj duši, taj prelazak nije uopće morao biti težak. Ozbiljni protestantski posjetioci na Balkanu bili su često zgranuti nad time kako ljudi nehajno shvataju to prevjeravanje. Engleski liječnik George Wheler, koji je u sedamdesetim godinama 17. stoljeća posjetio Korint, zapazio je kako ovdašnji kršćani, kojima nedostaje dobra poduka, sposobni i odani pastori koji bi ih podučili, otpadaju svakodnevno od vjere, odriču se svoje religije u korist turskog praznovjerja kad god ih snađe kakva god nezgoda ili neugodnost.

Neki od običaja iz narodne religije koji se spominju u prvim izvorima postoje odvajkada i u kršćanskoj i u islamskoj tradiciji. Vjerovanje u zaštitnu moć pločica ili papirića s religioznim natpisima – bilo kao amulet ili nešto što se zakapa u polju da štiti ljetinu – bijaše uobičajeno u srednjem vijeku i očuvalo se do dana današnjega i među kršćanima i među muslimanima. Jedan je putnik 1904. godine bio iznenađen činjenicom što su i muslimani i kršćani podjednako bili praznovjerni i vjerovali u moć amajlija, koje su muslimanima često blagosiljali franjevci i koje djeca nose oko vrata, na odjeći ili na lešu, zmije, ribe, orlovske pandže, jelenske rogove i tako dalje. Mnoge svetkovine i blagdane slave obje religije, među njima Jurjevo i Ilinden, koji muslimani zovu Aliđun. A ondje gdje je osnovni stav prema religiji praktično-magijski, smatra Malcolm, jedna religija može posuditi od druge čak i najvažnije obredne elemente, ili, bolje reći, pogotovo one najvažnije jer se vjeruje da oni posjeduju najveću moć. Zabilježeni su slučajevi kad su kršćani pozivali muslimanske derviše da čitaju iz Kur'ana nad njihovim teškim bolesnicima ne bi li ih izliječili. ●

BOŠNJACI DOBROVOLJNO PRIHVATAJU ISLAM I POSTAJU SNAŽAN OSLONAC OSMANSKE VLASTI

Znatno prije konačne propasti Bosanskoga kraljevstva 1463. godine Turci-Osmanlije vojnički su se učvrstili na području istočne Bosne. Već 1436. oni su zaposjeli tvrđavu Hodidjed i trgovište Vrhbosnu (na prostoru današnjega Sarajeva) i tu podigli svoj vojnički logor, u kojem se nalazilo sjedište vojvode „Zapadnih strana“ i koji je služio kao polazište za dalje osvajačke pohode prema zapadu. Turci u ovim pohodima ne nastupaju samo kao osvajači nego istovremeno kao nosioci nove, islamske vjere i civilizacije, koju ogroman dio domaćega stanovništva prihvata i usvaja. U tome su važnu ulogu odigrale, pored dinamizma nove vjere, i brojne protivrječnosti unutar bosanske feudalne države.

Tako su islam dobrovoljno prihvatili pripadnici skoro svih slojeva bosanskoga stanovništva, a posebno seljaštvo kao njegov najmasovniji dio. Za seljaštvom nimalo nisu zaostajali sitni feudalci, tzv. vlasteličići, te potomci srednje i krupne bosanske vlasti. Svi se oni od samoga početka na razne načine uključuju u osmanski privredni, vojni i administrativni sistem, prije svega u timarsko-spahijsku organizaciju. Bosanski su Bošnjaci praktično od samoga početka postali u svakom pogledu snažan oslonac osmanske vlasti i njene državne ideje. Oni su, pored toga, bili nosioci svojevrsnoga etničkog, teritorijalno-političkoga i privrednog kontinuiteta sa srednjovjekovnom Bosnom, posebno kada je riječ o posjedovanju zemlje. Prof. dr. Mustafa Imamović, koji je napisao do sada najcjelovitiju *Historiju Bošnjaka*, smatrao je da se to ogleda, prije svega, u činjenici da je znatan broj bosanskih spahija, uglavnom pripadnika bivše bosanske vlastele, dobio kao timar ili zijamet zapravo svoju staru plemenitu baštinu. To je stanje pravno i potvrđeno bosanskom kanunnamom iz 1516., kojom je izričito određeno da timare i zijamete u Bosni mogu dobiti samo domaći ljudi, a ne i stranci. Vremenom je na toj osnovi u Bosni uspostavljena ustanova tzv. odžakluk timara, kao kolektivnih nasljednih porodičnih imanja i zemljoposjeda. Tako je snažno ojačao društveni i politički položaj bosanskih spahija, odnosno zemljoposjednika koji u kasnijim vremenima postaju bitan činilac u političkom životu zemlje.

Nasuprot potpunoj obespravljenosti i nemilosrdnom izrabljivanju, kojem su bili izloženi u bosanskoj feudalnoj državi, položaj bosanskih seljaka primanjem islama znatno je olakšan, uz osiguranje nekih povlastica koje su zaista ostvarivane. I pored toga, sve do kraja osmanske vlasti, većina je bošnjačkoga seljaštva formalno-pravno imala status *raje*, odnosno zavisnih seljaka obaveznih na davanje rente svojim spahijama i na vršenje raznih usluga i plaćanja nekih dažbina u korist države.

Od početka osmanske vladavine gotovo redovno do kraja 17. stoljeća sve domaće bošnjačko stanovništvo, bez obzira na stalešku pripadnost, učestvuje u vojnim pohodima Osmanlija, a naročito u obrani državnih granica. Učešće seljaka Bošnjaka u osmanskoj vojnoj službi dovodi do njihovog oslobođenja (muafijet) od različitih materijalnih obaveza prema državi. Vojna obaveza učvršćuje i kod seljaka Bošnjaka svijest o njihovom posebnom položaju u Carstvu, za čiju su obranu bezbroj puta žrtvovali živote i imetke. Položaj Bosne kao zemlje na granici (ćenaru) Osmanskog Carstva istovremeno je snažno jačao kod domaćeg bošnjačkog stanovništva osjećaj pripadnosti islamu, njegovoj političkoj zajednici i civilizaciji.

U širenju islama na selu značajnu ulogu odigrali su gradovi kao središta islamske kulture i civilizacije. Većina gradova u Bosni

nastala je u doba Turaka, ali su ih uglavnom podizali domaći ljudi. Posljednji vojvoda „Zapadnih strana“, Isa-beg Ishaković, utemeljio je Sarajevo 1462. kao gradsko naselje. Vremenom su se razvili Banja Luka, Mostar, Tuzla, Foča, Višegrad, Goražde, Trebinje, Stolac, Hlivno, Ljubuški, te ostali veći i manji gradovi širom Bosne. Gradovi su se razvijali kao središta zanatstva i trgovine, utemeljeni u skladu sa duhovnim i arhitektonsko-urbanističkim načelima islamske civilizacije. Nova civilizacija koju su Osmanlije donijele u Bosnu, zasnovana na tekovinama duge tradicije gradskoga života na islamskom Istoku, skoro je iz temelja izmijenila životne navike i kvalitetno uvećala potrebe domaćega stanovništva u odjeći, obući i drugim predmetima za ličnu upotrebu, opremanju kuće, ishrani, u oružju i opremanju konja, javnom, kulturnom i prosvjetnom životu. Tako se po bošnjačkim gradovima razvilo na desetine novih, dotad nepoznatih zanata, koji su prerađivali razne vrste metala, sirovu i izrađenu kožu, vunu, tekstil, drvo, glinu i razne prehrambene proizvode. Pored proizvodnih, postojalo je i više vrsta uslužnih obrta. Razvitak gradske privrede vodio je raslojavanju gradskoga stanovništva. U gradu se izdiže trgovački stalež, posebno trgovci uvoznom robom (bazardžani) koji se bave i novčanim kreditom. Nasuprot njima javljaju se najamni radnici, koji rade „pod iščiluk“, a potjecali su uglavnom od propalih zanatlija i gradske sirotinje. Time se javlja začetak klasne podjele na dunđeriju (proletarijat) i barbaguzane (buržoaziju).

Kao privredna središta gradovi su istovremeno bili sjedišta upravno-vojnih i sudskih organa vlasti, te obrazovnih i duhovnih ustanova svih Bošnjaka. U gradovima su prije svega svoje sjedište imali različiti vojno-upravni organi, kao što su veziri, sandžak-bezi, subaše, vojvode, muteselimi i dizdari. Svi su oni u pravilu imali posebno povlašten položaj. S obzirom na posebnu ulogu u vlasti i cjelokupnom osmanskom sistemu kao islamskoj državi, izrazito su povoljan položaj imali pripadnici uleme, a na prvom mjestu kadije, kao šerijatske sudije, te muftije, kao tumači prava. Uz njih su stajali razni slojevi muslimanske duhovne inteligencije, od raznih vjerskih službenika, kao što su imami, mujezini, hatibi i vaizi, do mualima i muderisa, kao učitelja u osnovnim (mektebi) i srednjim školama (medrese). Svi su oni ulazili u krug uglednih ljudi, tzv. ajana i ešrafa, koji su imali odlučujuću riječ i ulogu u oblikovanju bošnjačkoga javnog mnijenja te tako značajno utjecali na vlast. ●

TAKA MU ČEHRA, TAKA MU NAFAKA, TAKO MU PISANO

Bošnjaci preko religije primaju i prihvataju utjecaj orijentalnih kultura. Ovi dugi i neprekidni utjecaji unose u predislamska narodna vjerovanja kako neke sasvim nove elemente vjerovanja, tako i neke slične već postojećim. Predislamska narodna vjerovanja sastoje se od nekoliko slojeva. Najstariji čine vjerovanja (ili njihovi ostaci) koja su zajednička svim Južnim Slavenima, pa i Slavenima općenito. Npr., staro slavensko vjerovanje u usude ili suđenice koji još na rođenju djetetu određuju životni put zadržalo se kod Bošnjaka. Međutim, pod utjecajem s Orijenta spojeno je s istočnjačkim shvatanjima o fatumu, po kome je svakom čovjeku, još prije rođenja, na čeonoj kosti ispisana sudbina koja se ne može izmijeniti: „taka mu čehra“, „taka mu nafaka“, „tako mu pisano“.

Južnoslavensko, pa i balkansko vjerovanje da muško dijete rođeno u košuljici postaje stuha, zduhač, a žensko mora (koja, kad se uda, postane vještica) sačuvalo je bošnjačko stanovništvo BiH. Hrišćansko vjerovanje u vještice (žene sa stečenim natprirodnim svojstvima, kojima one povremeno omogućavaju sebi korist, na štetu drugih) također se zadržalo i veoma je živo u Bošnjaka. Zadržani su i neki običaji i tabui vezani za dane hrišćanskih praznika koji treba da zaštite selo ili pojedinca od djelovanja vještica. Također, hrišćansko vjerovanje u đavola, inkarnaciju zla, suprotnost dobru u dualističkim religijama, spojeno je s vjerovanjem i pričanjima o šejtanu, koja su došla s primjenom islama. U krug ovih vjerovanja o šejtanu i đavolu, gdje su kontaminirane hrišćanske i islamske predstave o tim bićima, spada i vjerovanje u džinove preuzeto s islamom.

Zanimljiva su vjerovanja u snijet ili snit, te vasuz. Naime, posebno kod Muslimanki veoma je rasprostranjeno vjerovanje u rađanje snijeti ili sniti (Mola hydatidosa, sangui nolenta ili carnosa), za koju kažu da je dobro roditi je, ali da je treba ubiti, jer će majka umrijeti ako snijet uspije da je poljubi. Za snijet nema drugog izraza, arapskog ili turskog.

Nasuprot ovome, za vjerovanje da malom muškom djetetu treba dati od svega što vidi kad neko jede kako mu ne bi izišao vasud (evladsuz – beščedan) pa poslije kao muškarac bio sterilan, drugog bosanskog, srpskog ili hrvatskog izraza nema. Kod srpskog i hrvatskog stanovništva samo se kaže da muškom djetetu valja dati od svake hrane koju vidi. Sva ova stara slavenska, prethrišćanska i hrišćanska vjerovanja, koja su zadržana i poslije primanja islama i kontaminirana sa sličnim, obogaćivana su u dugom razdoblju osmanske vladavine pod utjecajima s Orijenta i novim vjerovanjima, koja je prihvatilo i ugradilo u svoj fond vjerovanja samo bošnjačko stanovništvo.

To su vjerovanja kojima je porijeklo u islamskoj religiji, te u različitim pričanjima s Istoka. Takva su vjerovanja o džennetskim hurijama, koje četiri dana prije i deset dana poslije porođaja čekaju porodilju s pripremljenim dušecima ako na porođaju umre. Zatim pričanja o „prokletoj ptici Hanki“, koja živi između neba i zemlje i hrani se samo mirisom izgorjelih ljuski voća. Islamskog porijekla, a prihvatili su ih samo Bošnjaci, jesu vjerovanja u natprirodne sposobnosti evlija ili dobrih koji, po tom vjerovanju, mogu predvidjeti događaje, pa i svoju smrt, te nositi odsječenu glavu do mjesta gdje žele da im se načini turbe. Mnoga turbeta, a i obični grobovi u poštivanju su postali i kultna mjesta, iako Kur’an ne propisuje ovakvo poštivanje mrtvih. Kompleks tradicijskih etnovjerovanja Bošnjaka veoma je slojevit i predstavlja jedan sinkretizam u kome su se našli i ostali elementi prethrišćanskih, hrišćanskih, predislamskih i islamskih vjerovanja, s raznih strana i iz različitih religijskih sistema. ●

OD JURJEVA DO ALIĐUNA, OD ALIĐUNA DO LUČINA I MITROVA I OD MITROVA DO BOŽIĆA

Osim praktičnih tradicionalnih znanja iz tehnike i tehnologije zemljoradnje, stočarske i zanatske proizvodnje, koja su nužna svakom proizvođaču, u tradicijskoj kulturi Bošnjaka postoje i ona pučka znanja o svijetu, ljudima i o pojavama koje nas okružuju. I ova su znanja, kao i ostali dijelovi tradicijske kulture Bošnjaka, spoj takvih znanja zatečenoga tradicijskog kulturnog sloja i znanja koja su primanjem islama preuzeta iz islamskog kulturnog kruga. Ta znanja prenošena su i širena dijelom i preko vjerskih škola i ustanova, a dijelom putem različitih dodira s islamskim i drugim narodima; kao i ostale tekovine islamske civilizacije, i ove su širene iz gradskih središta u seoska naselja.

Potrebe određivanja smjera pri obavljanju molitve (Kibla), gradnji kuće, ukopu, klanju kurbana itd. potakle su širenje brojnih znanja u vezi s tim. Također su određivanje vremena pojedinih salata, započinjanja i prestanka posta, vremena blagdana itd. doveli ne samo do znanstveno utemeljenih pristupa uz velike džamije (muvekithane), već i do širenja prostijih postupaka (promatranje neba, praćenje sjenke štapa i sl.). Naime, muslimanski kalendar zasniva se na mjesečevim mijenama pa je bilo potrebno utvrđivati početke pojedinih mjeseci (naročito ramazana – mjeseca posta), a dnevno se vrijeme računalo po „alaturka“ satu (od izlaska do zalaska sunca), pa je valjalo utvrđivati podne prema mjesnom podnevku, vrijeme je računato od zalaska sunca (akšam, 12 sati po „alaturka“ vremenu). Dan se dijelio na: jutro (kušluk), podne, ićindiju, akšam, noć (gluho doba), sabah. Doba noći određivalo se po zvijezdi Danici i Vlašićima. Ovakav način računanja vremena iziskivao je potrebu za izradom kalendara (takvim), a uz ramazan su izdavane vaktije, detaljni izvodi o vremenu obavljanja molitvi i početku posta. U običnom svakodnevnom životu muslimani su se (naročito na selu) upravljali po sunčevoj godini, računajući po „heftama“ (sedmicama) od Božića do Jurjeva, od Jurjeva do Aliđuna, od Aliđuna do Lučina i Mitrova i od Mitrova do Božića.

Pojave u prirodi koje su smatrane znacima božanske moći i mudrosti predskazivane su na osnovi pratećih pojava i

različitih iskustvenih znanja. Blaga zima najavljivala je mnogo zmija; rano selenje ptica prema jugu studenu i dugu zimu, glasanje živine – vremenske nepogode; „studeni vjetar“ značio je da će padati krupa, „pripeka“ je ukazivala na grad, ako se vrabac „kupa“ u prašini, značilo je da će sigurno biti kiše itd.

Znanja o svom i drugim narodima i zemljama u tradicijskoj kulturi Bošnjaka razlikovala su se kod gradskog i seoskog stanovništva. I putovanja, dodiri gradskoga stanovništva s drugim zemljama bili su češći, pa su i ta saznanja bila šira i potpunija nego ona u seoskim sredinama. Sebe su smatrali Bošnjacima ili „Turcima“ i najboljim Bošnjacima. Isticanje turskih nacionalnih vrednota i posebne uloge etničkih Turaka kod Bošnjaka proizvodilo je otpor i prezir, odakle podrugljiv naziv za etničke Turke – Turkuše. Oskudna su bila saznanja o svom porijeklu (naročito na selu) i o historiji Bosne. Gotovo da ništa nisu znali o srednjovjekovnoj bosanskoj državi, osim o Kulinu banu. Od značajnijih datuma u narodno pamćenje bilo je posebno urezana 1878, tj. dolazak Austro-Ugarske i sudar sa srednjoevropskim civilizacijskim i kulturnim dostignućima, prema kojima su, naročito u početku, imali sasvim odbojan stav. Austrijance, kao i ostale Evropljane s kojima su dolazili u dodir, nazivali su Švabama, a rjeđe Francima. Svoje sugrađane i suseljane Srbe i Hrvate više su razlikovali po vjeri, kao pravoslavce i katolike, nego po narodnosti, kao Srbe i Hrvate, premda su ih, u međusobnom razgovoru nazivali Vlasima i Šokcima. O ostalim narodima, naročito islamskim, s kojima nisu izravno dolazili u dodir, posebno o Arapima, saznavali su ponešto preko historije islama, koja se izučavala u mektebima i medresama. Hadžije i trgovci, koji su osim Arabije posjećivali i druge zemlje, upoznavali su posredno širi krug ljudi s drugim zemljama i narodima i njihovom kulturom. Oni su, osim toga, ujedno donosili i pojedina duhovna i materijalna dobra i time obogaćivali bošnjačku tradicijsku kulturu. ●

HADŽIJAHIĆ O IZMIŠLJOTINAMA: NISU TURCI NASELJAVALI BH. GRADOVE

Prema Muhamedu Hadžijahiću (*Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, 1991), mnogi se zaboravljaju kada tvrde da su muslimani u Bosni i Hercegovini uglavnom gradski elemenat. Muslimani su najbrojniji u gradovima, ali ipak samo jedna trećina muslimanskog stanovništva pripada gradu, otkriva Hadžijahić, a ostale dvije trećine pripada selu.

Jedan od najvećih bosanskohercegovačkih historičara očito je bio izazvan Davidovićem i Gakovićem te mnogima drugima koji su tvrdili da se početkom islamizacije po gradovima naselilo mnogo Turaka.

„Ovo je jedna obična izmišljena neistina, kojoj oni sami ne mogu naći dokaza. Turci nijesu imali u svojim zemljama ni onoliki broj stanovništva, koji je potreban, a kamoli da su imali višak da ga u Bosni naseljavaju. Turci su samo ostavili u tvrđavama svoju posadu, među kojom je bilo vrlo malo pravih Turaka. I ta posada je bila nedostatna. Zna se da je u Zvečaju na Vrbasu ostavljeno 50 janjičara i 30 drugih vojnika. Ako uzmemo u obzir da je Zvečaj bio pogranična tvrđava prema Ugarima, onda se možemo uvjeriti da je malen broj ostavljen za posadu. Ako uzmemo ovo mjerilo, onda možemo zaključiti da nije u cijeloj osvojenoj zemlji ostalo nego samo nekolike hiljade ljudi.

Da Osmanlije nisu imali neki višak naroda, koji bi mogli upotrebljavati za neku intenzivniju kolonizaciju, vidi se već po tome, da je sultan Mehmed II, osvojivši Jajce i druge bosanske gradove, odvojio trećinu žiteljstva, te ih poslao u Carigrad, da ih tamo naseli i popuni žiteljstvo, koje se smanjilo, jer su se Grci većinom razbjegli. Tu politiku nastavio je i prilikom osvajanja drugih, naročito grčkih gradova.

Osim toga, kada je nakon osvojenja Bosne do nekih sedamdeset godina osvojena Ugarska, mnoge dijelove Ugarske naselili su bosanski muslimani, koji su govorili bosanskim jezikom. Turski putopisac Evlija Čelebija, koji je Ugarskom putovao 1660. i 1661, dakle prije bečkog rata, spominje da se našim jezikom govori u Pečuju. Za stanovnike Budima kaže da su svi Bošnjaci. Stanovnici Šikloša govore poturski, što, po našem mišljenju, svakako označava naš jezik. Za stanovnike Sigetvara kaže da su bijele boje i da su Bošnjaci. Za stanovnike Kanjiže kaže da su Bošnjaci i da znaju nekoliko jezika, između kojih je na prvom mjestu bosanski. Da u Bosni i Hercegovini nije odmah nakon osvojenja bilo mnogo muslimana slavenske krvi i bosanskog jezika, ne bi oni mogli naseliti ovolika mjesta po Ugarskoj i u njih prenijeti svoj jezik.“ ●

BOŠNJAČKA TRADICIJSKA PATRIJARHALNA PORODICA: VJERA, STARJEŠINA, SLOBODNA VOLJA, ZADRUGE...

Shvatanja o braku i odnosima u porodici u bošnjačkom tradicijskom društvu bila su uveliko pod utjecajem šerijatskoga prava. Međutim, svi propisi i mogućnosti koje je to pravo dopuštalo u praksi nisu provođeni ili su provođeni u sasvim malom broju slučajeva. Tako je pri sklapanju brakova u Bošnjaka vladala rodovska egzogamija (zabrana ženidbe djevojkom iz srodničke skupine), a brak je bio monogam (brak jednom ženom), mada su šerijatski propisi dopuštaju brak jednog muškarca s više žena (do četiri) i neke vrste endogamije (ženidbu srodnika). Te mogućnosti su rijetko korištene (prva, najčešće u vidu bigamije), nešto više u gradskim sredinama.

U praksi je također bilo rijetkih primjera ženidbi bratovom udovicom i brakova koji se sklapaju po ženinoj smrti kada se muškarac ženi njenom sestrom ili rodicom. Krajnje rijetko bilo je ženidbi dvojice braće dvjema sestrama, iako šerijat te brakove dopušta. Brak je sklapan u okviru vlastite vjerske (etničke) zajednice (šerijat dopušta brak između Bošnjaka i kršćanke i Jevrejke, dok nije dopušteno udavanje muslimanke za kršćanina i Jevreja). Prije stupanja u brak provodilo se ašikovanje (zabavljanje mladih pod određenim uvjetima), tako da mladi nisu bili sasvim pasivni pri izboru bračnoga druga i u brak su stupali uglavnom slobodnom voljom. Brak se sklapao pred kadijom (sudijom) u prisustvu svjedoka. Šerijatsko pravo dopuštalo je relativno lahak razvod braka na zahtjev muža, ali, s druge strane, predviđa određeno obeštećenje za ženu. U Bošnjaka je rijetko običavano da muž dolazi živjeti u ženinu kuću.

Bošnjačka tradicijska porodica patrijarhalna je porodica, u kojoj odijevanje žene određuje vjera, kao i odvojenost spolova, a neprihvatanje ograničavanja broja djece, s jedne, a povoljan položaj žene u nasljeđivanju imovine, s druge strane. Susrećemo dvije vrste bošnjačke porodice: inokosnu (sačinjavaju je roditelji s djecom i ponekim srodnikom) i proširenu (zadružnu), koju čini više pojedinačnih porodica. Inokosne porodice svojstvene su gradskim sredinama, a i na selu su, u Bošnjaka, u većini. Zadružne porodice sastoje se od više, a najmanje dvije, pojedinačnih porodica; njeni članovi žive i rade zajednički na temelju podjele rada, zajedničkoga raspolaganja sredstvima za proizvodnju i zajedničke upotrebe plodova rada. Zadrugu čine porodice koje su u srodstvu. Zadruga nastaje u skladu s načelom patrilokalnosti (žene dolaze mužu u kuću). Muški članovi vezani su srodstvom po muškoj lozi (agnati), tj. porijeklom su od istoga oca ili djeda.

Dvije su vrste zadruga: očinske (oženjeni sinovi žive s ocem) i bratinske (oženjena braća žive zajedno). Članovi zadruge obično žive u jednoj kući, zajedno se hrane, ali pojedine porodice spavaju u zasebnim sobama. Na čelu zadruge stajao je starješina, koji je upravljao poslovima zadruge i predstavljao ju, ali nije raspolagao njenom imovinom. Uz starješinu postoji i jedna žena (domaćica) koja se u zadruzi stara za ženske poslove. Ona može biti i supruga starješine zadruge. O svim važnijim poslovima odlučuju zadrugari zajedno. Utjecaj pojedinca u zadruzi nije bio jak i ravnao se po godinama i spolu. S promjenom društvenih uvjeta zadruga kao proizvodna zajednica gubi svoj smisao pa nastupa dioba zadruga na pojedinačne porodice. ●

SPAHIJE, ULEMA, JANJIČARI, RAJA...

U klasičnom dobu Osmanskog Carstva većina gradskoga stanovništva, tj. zanatlije i trgovci koji su živjeli od svoga rada, bili su lično slobodni i nisu imali nikakvih materijalnih obaveza prema državi, jer su vrlo rano bili oslobođeni (mua'f) od tereta u korist države. Usljed toga su bili dužni davati određeni broj vojnika za obranu Bosne i snabdijevati ih opremom i hranom.

Vremenom u Bosni, posebno u Sarajevu i Mostaru, raste broj i utjecaj janičara. Kada se od četrdesetih godina 16. stoljeća janjičarski odžak (korpus) prestao popunjavati i obnavljati devširmom, siromašno bošnjačko stanovništvo počinje se upisivati u janjičarsku organizaciju, tražeći tu sebi i svojoj djeci izvore održavanja i zaštitu. Kako Porta to nije uspjela spriječiti, to je nastala brojčano mnogo veća organizacija od prvobitnoga janjičarskog korpusa, za čije je izdržavanje trebalo daleko više sredstava. To devširmu čini nepotrebnom, ali istovremeno sami janjičari sve češće odbijaju poslušnost, postaju nepouzdani i uzrokom brojnih nemira u Carstvu općenito, pa i u Bosni. U Bosni mnogi seljaci, zanatlije i trgovci pristupaju janjičarskoj organizaciji da bi se zaštitili od prekomjernoga oporezivanja i drugih pritisaka centralne vlasti.

Na prikazanim je osnovama u Bosni tokom vremena nastala i po sadržaju i po obliku jedna muslimanska zajednica (pored pravoslavne, katoličke i jevrejske). Bosanska se muslimanska zajednica oformila kao osoben vid zajednice koju je u jednu cjelinu povezivala opća privrženost osmanskoj islamskoj državi, čijim su posredstvom Bošnjaci primili islam i na taj način tijesno povezali svoju sudbinu s tom državom. Posredstvom islama, koji je predstavljao idejnu polugu Osmanskoga Carstva, Bošnjaci su usvojili jedinstvenu političku ideologiju i ušli u jedinstven kulturni krug. Za razliku od nebošnjačkoga stanovništva, koje se većinom nalazilo u zavisnom odnosu i potčinjenom političkom položaju, muslimanski je narod bio klasno strukturiran. Činili su ga: spahije, duhovna inteligencija (ulema), gradski slojevi, slobodni i zavisni seljaci (raja). Mada su svi oni u odnosu na nemuslimane imali isti, može

se reći povlašteni društveni položaj, ipak nisu svi imali isti pravni i politički položaj, tj. nisu imali iste dužnosti niti istovjetan politički utjecaj i značaj.

Sve spahije, zatim čuvari tvrđava (neferi) i janjičari imali su na prvom mjestu vojnu dužnost. U spahijskoj su organizaciji najveći ugled i utjecaj uživali zaimi (begovi), bez obzira na položaj i dužnost koju su vršili (sandžak-bezi, muteselimi, vojvode i sl.). Među janjičarima to su bili njihove age i serdari, a u tvrđavama dizdari i kapetani. U redovima uleme ugledom i utjecajem na prvom su mjestu bile kadije, muftije, obrazovaniji i učeniji muderisi, hatibi i vaizi. Svi su oni kao odličnici bošnjačkoga društva činili njegov „politički narod" u feudalnom smislu te riječi. Kao takvi, oni drže gotovo sve položaje vlasti u kadilucima i nahijama, a radi odbrane svojih interesa spremni su pružiti i oružani otpor središnjoj osmanskoj vlasti.

Što se tiče zanatlija i trgovaca po gradovima, a naročito Bošnjaka seljaka, oni su u većoj ili manjoj mjeri obavljali različite lične službe, te ispunjavali svoje materijalne obaveze prema spahijama i kasnije čifluk-sahibijama. Oni su morali učestvovati u odbrani granica Bosne i općenito Osmanskoga Carstva, te davati naročiti porez (taksit) za izdržavanje bosanskoga vezira i drugih državnih činovnika.

Brojčano se stanje Bošnjaka u razdoblju osmanske vladavine mijenjalo. Proces ulaženja bošnjačkoga stanovništva u islam bio je u stalnom usponu, posebno tokom 16. stoljeća, da bi na početku 17. stoljeća dostigao vrhunac. Prema osmanskim defterima, zatim svjedočenjima savremenih putopisaca, papskih, austrijskih i drugih uhoda, može se procijeniti da je broj Bošnjaka, od kojih su većinu činili seljaci, dostizao tada oko tri četvrtine cjelokupnoga stanovništva Bosanskog pašaluka. Takvo se stanje održalo do prve polovine 18. stoljeća, od kada broj Bošnjaka u Bosni stalno opada. Bošnjaci su posebno stradali u brojnim ratovima koje su Osmanlije vodile do kraja 17. i tokom 18. vijeka te uslijed čestoga haranja kuge, gladi i drugih prirodnih nepogoda. Prema jednom zvaničnom osmanskom popisu iz sredine 19. stoljeća, u Bosni je bilo 424.000 Bošnjaka, 486.000 pravoslavnih, 171.000 katolika i izvjestan broj jevreja. ●

MUSLIMANSKA KUĆA: KAPIDŽIK I AŠIKOVANJE

Okućnica, kućište, u muslimanskih gradskih kuća udešeno je tako da kuća zajedno s avlijom (ograđeno dvorište) i baščom čine prostor u kojem se odvija porodični život. U tu svrhu one su najčešće ograđene visokim zidom od spoljnjega svijeta, a unutar tog prostora sva tri su ova elementa povezana. Svakako da gospodarske prilike i raspoloživi prostor određuju način njihova uređenja. Veze s vanjskim svijetom – usljed izdvojenosti ženskoga dijela porodice – odvija se kroz natkrivenu kapiju (*sokačna vrata*) muškoga dijela avlije (muška avlija), dok vrata na ženskoj avliji služe za vanjsku vezu članova porodice. Ako su ove dvije avlije sasvim odvojene zidom, između njih postoji prolaz (srednja vrata). Također postoje vrata između avlije i bašče. S komšijama se saobraća kroz posebna manja vrata (konšipke, komšikapidžik) između avlija.

Kapidžik – izbočeni prozor u zidu pored uličnih vrata (s mušepcima) služi za pogled na ulicu i za ašikovanje. Kuća je uvučena dublje u avliju, koja predstavlja produžetak kuće i posebno je uređena, kaldrmisana; u njoj je cvijetnjak, sa strane je, uza zid, trijem, ljetna kuhinja i druge pomoćne prostorije. U muškom dijelu avlije obično su smješteni gospodarski objekti (štala, ahar, drvarnica, hambar i dr.). Bašča se sastoji od vrta i voćnjaka, iz kojih se podmiruju domaće potrebe u povrću i voću. U bašči se često nalazi sofa (hladnjak). I seoska okućnica u bošnjačkim selima slično je uređena, naročito u selima bliže gradu i prometnicama. Kuća je uvučena od sokaka u avliju. Dvorište je ograđeno zidom ili tarabama (visokom daščanom ogradom). U muškom dijelu avlije smještene su gospodarske zgrade i prostor za *prljave* poslove, a ženski dio avlije ostavljen je za porodični život. Iza kuće su vrtovi i voćnjaci. Bošnjačko stanovništvo koje se bavilo stočarstvom radi stočarskih kretanja gradilo je u planini stočarske kolibe, uz koje su se nalazile mliječne kolibe, torovi i torne kolibe. ●

MINDER I MUSANDARA, HAMAMDŽIK I SOFRA, ŠKRABIJE, PEŠKUNI, MANGALE...

Osnovne su oznake unutrašnjeg uređenja tradicijske bošnjačke gradske kuće slijedeće: "niski horizont", višenamjenska upotreba prostorija, ugrađeni standardni dijelovi namještaja, raskošna opremljenost kućnim tekstilom i suđem, stambena estetika i sanitarni standard i oprema. Čitav život u takvoj se kući odvija, uključujući rad, sjedenje, spavanje i dr., u niskom horizontu do visine od pedesetak centimetara. Sobe su tako opremljene da služe za više namjena; dva su glavna, tipizirana, ugrađena elementa te opreme: sećija (minder) i musandara (sergen, serđen, sender).

Sećija je vrsta dugačkog divana, postavljena ispod prozora, obično od zida do zida po širini sobe. Musandara (musandera, musandra) jest jedna vrsta ugrađenog ormara, smještenog nasuprot sećiji uza zid do sobnih ulaznih vrata, u imućnijim kućama u drvorezbi. U musandari su u nizu (sa vratima) dušekluk (za ostavljanje posteljine), dolaf (za spremanje raznih potrepština), halište (za odjeću), zemljana peć s lončićima i ugrađenim bakrenim pećnjakom za grijanje vode i, na kraju, do zida je hamamdžik ili hamam (banjica) za uzimanje abdesta i kupanje. Sobe, svaka posebno, služe istovremeno za sjedenje i za primanje gostiju uz kahvu; postavljanjem sofre (sinije ili demirlije - sve niski, okrugli stalci za jelo) soba se pretvara u trpezariju, a noću, prostiranjem dušeka, u spavaonu.

Osim ova dva osnovna elementa, od opreme u sobi (zavisno od mogućnosti) još se nalaze škrabije (graničnici u vidu oniže i manje, često rezbarene vitrine), koje se postavljaju uz krajeve sećije, ako nije od zida do zida, te ujedno služe i kao naslon za ruke, sehara (sanduk za ruho i sl.), peškuni (mali niski rezbareni stočić na koji se prinosi kahva i manje posluženje), mangala (ukrasna bakrena ili mesingana posuda sa žeravicom za posluženje kahve). Unaokolo sobe, nešto ispod stropa, postavljene su rafe, police za knjige, ukrasno suđe i druge sitnice.

Kućni tekstil onaj je dio opreme koji sobi daje intiman i prijatan ugođaj, a istovremeno pruža mogućnost za pokazivanje raskoši; sastoji se od prostirke za pod: ćilimi, rute (domaći i inozemni), dronje (ponjave), hasure, kožice i dr., zatim prostirke za sećiju (minder) šiljte, jastuci (često vezeni), makat i jagije, tkane ili vezene zavjese za prozore i posteljina: dušeci, jorgani, jastuci i dr. - u imućnijim kućama ukrašeni i zlatovezom. Estetski ugođaj dopunjuje se još rezbarenim: vratima, musandarama, dolafima, rafovima, škrabijama, seharama, lusterima, prozorima i, posebno, drvenim tavanicama (šišetima), zatim postavljanjem ukrasnoga oružja na zid, levhi (uokvireni, kaligrafski ispisani ulomci iz Kura'na), tespiha (brojanice), ogledala i zidnoga sahata.

Od sanitarne opreme, pored banjice u sobama, u kući je još posebna prostorija abdeshana, te zahod. Sanitarni standard - proistekao iz vjerskih propisa - uključuje skidanje obuće pri ulasku u kuću. Osim suđa, najviše bakrenoga, koje se nalazi u mutvaku (kuhinji) u dolafima i rafama pored ognjišta, zavisno od imovinskoga stanja, dosta ukrasnog bakrenog posuđa domaćeg i orijentalnog porijekla (sahani, ćase, tendžere, tepsije i dr.) ima i po rafama u sobama, zatim keramičkih i staklenih posuda (findžani, čaše, surahije, nargile i dr.), također orijentalnog porijekla, koje obično stoje na posebnom podijumu iznad stepeništa (tehtapoš). I bošnjačke seoske kuće opremljene su po ugledu na gradske, na manje ili više sličan način. U sobama su također tipizirani elementi: sećija i musandara, sa istim dijelovima. Ostala oprema, prostirka, posuđe i dr. istog je tipa, ali znatno skromnija, a zavisi od imovinskih prilika domaćinstva i dodira s gradom. ●

ZANATSKA I PRIVREDNA GENIJALNOST BOŠNJAKA

Tradicijska gradska privreda Bošnjaka zasnivala se na zanatskoj proizvodnji i trgovini. U okviru kućne djelatnosti izrađivali su se kućni tekstil i dijelovi odjeće. Za kućne potrebe također se u baščama uzgajalo povrće i voće. Zanati su bili okupljeni u čaršiji po strukama, u posebnim ulicama i povezani u esnafe (cehove). Zanatstvom su se, kao najbrojniji dio gradskoga stanovništva, najviše bavili Bošnjaci. Bilo je i samo bošnjačkih zanata (tabački – učinjanje kože i brijački zanat). Tradicijsko gradsko zanatstvo dijeli se u tri osnovne grane: zanate koji se bave obradom raznih vrsta kovina, zanate koji se bave preradom životinjskih ostataka i zanate koji se bave obradom drveta.

U Sarajevu, kao najrazvijenijem zanatskom središtu, spominje se oko stotinu raznih zanata (u Mostaru 50, u Novom Pazaru 40). Potrebno je napomenuti da su u zanatskoj privredi i trgovini sudjelovale i bošnjačke (siromašnije) žene, radeći u kući ili dorađujući pojedine zanatske proizvode (kujundžijske, kazandžijske, kazaske, terzijske i dr.), a i kao trgovke (prodajući rabljenu robu na trgu) i kao pazarbule, prodajući po kućama, za postotak od trgovaca tkaninu i drugu robu. Seoska tradicijska privreda zavisila je u najvećoj mjeri od prirodnih uvjeta za proizvodnju, tako da je teško izdvojiti neke etničke osobenosti u toj djelatnosti. Ipak, općenito uzevši, moguće je ustvrditi da se bošnjačko seosko stanovništvo puno više bavi zemljoradnjom nego stočarstvom. Kao dopunskim zanimanjem, bave se i seoskim zanatstvom. U seoskoj privredi u bošnjačkim selima, pored već spomenutih djelatnosti, u manjoj mjeri bile su zastupljene i druge grane privrede: sabiranje, lov, ribolov, uzgoj živine, pčelarstvo i kiridžijanje.

U sakupljačkom privređivanju, zavisno od prirodnih uvjeta, sakupljani su sljedeći samorodni plodovi: gljive, jagode, lješnaci, kestenje, borovnice, drenjine, kupine. Osim plodova, za ishranu su služile i mnoge trave; najpoznatiji su radić i kopriva. Sabirano je i ljekovito bilje: kadulja, sljez, šipurak, kamilica, vrijesak, zohva, lipa i dr. Bošnjaci, kao izraziti ratari, bavili su se uzgojem žitarica (pšenica, ječam, raž, zob, mješanac), zatim kukuruza; oni su se posebno isticali kao voćari i po količini i po kakvoći proizvoda, a i po uvođenju novih vrsta voća s Orijenta, te preradi voća (sušeno voće, pekmezi, sirupi i sl.).

I povrtlarstvo je također svojstveno bošnjačkom seljaku, posebno s obzirom na uvođenje novih vrsta, također s Istoka. Nekada (u srednjem vijeku) razvijeno vinogradarstvo nije bilo značajnije prisutno u bošnjačkoj poljoprivrednoj proizvodnji. Stočarstvo u Bošnjaka bilo je, uglavnom, stajskoga tipa, najviše su se uzgajala goveda, znatno manje ovce i koze. Međutim, bilo je nekoliko skupina bošnjačkog stanovništva koje su se bavile, a i sada se bave, pašnjačkim stočarstvom (planinski krajevi BiH i Sandžaka). Do novijeg vremena ostala je jedna skupina („balije“) koja se bavi uzgojem ovaca i običava u određenom dobu godine ići sa stokom za pašom (tri su takva doba: „donje“, „srednje“ i „gornje trave“). Balije („travari“) su s područja Jasenice i Podveležja, iznad Mostara i Nevesinja. Živinarstvo je također zastupljeno u bošnjačkoj seoskoj privredi, a u nekim krajevima istočne Bosne naročito je bio razvijen uzgoj tuka, koje su se i izvozile, a uzgajale su se i kokoši i patke. Pčelarstvom su se Bošnjaci bavili uglavnom za vlastite potrebe.

Lov, ranije uz pomoć ptica grabljivica, naročito kobaca (atmadža), a kasnije uz pomoć zamki i vatrenoga oružja, bio je izrazitije zastupljen kod Bošnjaka nego kod ostalog seoskog stanovništva. Ribolovom su se kao dopunskom djelatnošću bavili Bošnjaci nastanjeni uz veće rijeke: Savu, Drinu i Bosnu (posebno Visoko i Zenica). U drugim krajevima ta grana privrede bila je slabo zastupljena, i to samo kao povremena dopuna u ishrani. Bošnjačkom seoskom stanovništvu bilo je, pored ratarstva, svojstveno i seosko zanatstvo, koje je imalo izvanredan značaj kao dopunsko zanimanje. Pojedina sela bila su poznata po zanatskoj proizvodnji; njome se nisu bavili samo pojedinci već gotovo sva domaćinstva u selu ili u više susjednih sela. Proizvode tog zanatstva prodavali su sami proizvođači na mjesnim trgovištima, pazarima i vašarima ili su, rjeđe, hodajući po selima, razmjenjivali svoje proizvode za žito i drugu robu. Ovo zanatstvo zasnivalo se na izvorima koje pruža najbliža okolina. Obilje šuma pogodovalo je razvoju prerade drveta (pokućstvo, brda za stanove, razne drvene posude i alati, svirale, cigarluci, sepeti, sehare, drvene zgrade i dr.). Neki zanati su se razvili na osnovi prerade sirovina koje daje stočarstvo (izrada od rožine: korica za noževe, češljeva i dugmadi; izrada proizvoda od kostrijeti – kozije dlake: bisaga, zobnica, torbi, kolana, vreća, prostirki; izrada vunenih ćilima i drugih pokrivki; proizvodnja suhog goveđeg, ovčijeg i kozijeg mesa itd.). Na mjestima gdje je bilo pogodne zemlje i kamena razvili su se lončarstvo, obrada kamena (nadgrobni spomenici i dr.), proizvodnja kreča.

U okviru kućne radinosti obrađivale su se različita vlakna, kao lan, konoplja, pamuk, svila, vuna (ovčija i kozija). Lan i konoplja su se sijali, a pamuk se kupovao, kao i svila. Svila se ranije proizvodila (kraće vrijeme u jednom dijelu Hercegovine) i do prve polovine 20. stoljeća u Cazinskoj krajini (za mjesne potrebe). Vlakna su se prerađivala pomoću uobičajenih pomagala, kao što su: stupe, grebeni, čekrci te preslice, a tkanine su se proizvodile na uspravnim i položenim tkalačkim stanovima (razbojima). Iako je bilo preslica raznih vrsta i oblika, za Bošnjake je bila svojstvena preslica na postolju („na bašluk“). ●

Ilustracija: Hasan FAZLIĆ

BOŠNJAČKA ETNOMEDICINA: ALLAHOV EMER, DŽIN HODŽE, SIHIRI, ZAPISI, SALIJEVANJE STRAVE...

Načini narodnog liječenja u Bošnjaka zavise, kao i kod ostalih naroda, od narodnih znanja i shvatanja o postupku bolesti. Tome su podređene i preventiva i kurativa. Pošto se vjeruje da bolesti nastaju kao posljedica sudbine, da je to Božiji emer (volja), kao kazna za prekršene tabue „valja se“ i „ne valja se“ i da su najčešće posljedica prehlade, i preventiva i kurativa obuhvataju racionalne i iracionalne načine liječenja. Sva liječenja koja poznaju i praktikuju Bošnjaci poznaje i primjenjuje i ostalo, srpsko i hrvatsko stanovništvo. Međutim, kada se sagleda sav taj veoma heterogeni kompleks (po vremenu nastanka i po izvorima), uočavaju se određene karakteristike, nastale pod orijentalnim utjecajima. Shodno tradicijskom vjerovanju da su bolesti kazna za prekršene tabue (prelaženje preko mjesta gdje vile igraju, prelaženje preko mjesta gdje je prosuta voda kojom je kupan mrtvac, prelaženje noću preko drvljanika i sl.), da su posljedica nabačenih sihiri (čini), vještica, more, hromog (eufemistički naziv za šejtana), provođena je od prvih dana života i odgovarajuća preventiva. Novorođenom djetetu pod glavu su stavljeni so, česno bijelog luka, makaze, a kraj nogu maše. Kad se počne iznositi, na kapicu su prišivene razne mašale i tilsumi (metalne pločice s urezanim natpisom „mašallah“). Kad prohoda, djetetu se ispod odjeće opasivao uzani pojas od šarene vune s prišivenim apotropejskim sredstvima (stari novčić, česno bijelog luka, metalno dugme, komadić tisova drveta).

Sve je to trebalo štititi dijete od zlog pogleda, od uroka, jer se vjerovalo da pola ljudi u greblju leži od posljedica urečenosti. Odrasli su se štitili od djelovanja zlih sila i nesreće nošenjem zapisa (posebno ispresavijan duguljast komad papira, ispisan molitvama, usaračen u kožu ili uvijen u voštano platno) o lancu ili o kožnoj traci. Ogrlice od korala svojom bojom štitile su od zlog pogleda, ali je intenzitet crvene boje korala pokazivao i stanje zdravlja (posebno krvi) onoga ko ogrlicu nosi. Nekadašnji ratnici obavezno su nosili enamluk (umjetnički izrađene metalne ili kožne kutije s dijelovima Kur'ana ili cijelim Kur'anom).

Kada bolest ipak dođe, kod novorođenčadi je prva, a često i jedina dijagnoza bila – urečeno je. Tada se pristupalo rastjerivanju uroka, koje se sastojalo od određenih radnji uz izgovaranje egzorcizma, što je znala skoro svaka žena. Starijoj djeci i odraslima salijevala se strava od voska, letećeg puščanog zrna (onog koje je bilo ispaljeno ili se gasilo ugljevlje). Opća slabost, gubljenje volje za jelom, otkazivanje pojedinih organa, što su sve znakovi mnogih narodu nepoznatih unutrašnjih bolesti, također su liječeni iracionalnim sredstvima. S oboljelog su „parene sijeri“ (sihiri, čini), hodže su nad njim učile dove (molitve), najavljivali ishod bolesti. Najteži slučajevi, psihosomatska oboljenja i psihički poremećaji, shvaćeni su kao opsjednutost šejtanom, koga su istjerivale džin hodže ili džindžije sakupljanjem daire. Rijetki znalci ove prakse nerado su preduzimali ovaj način liječenja (sazivanje svih šejtana da se sazna kojim je bolesnik opsjednut), jer je dairu, po vjerovanju, teže bilo rasturiti nego sakupiti.

Rastjerivanje uroka, salijevanje strave, parenje sijeri su uz Bošnjakinje obavljale i Srpkinje. Bojeći se ekskomunikacije iz crkve, Hrvatice to nisu činile, ali su tajno odlazile Srpkinjama i Bošnjakinjama da za njih to obave. Za razliku od bolesti za koje se vjerovalo da su natprirodnog porijekla, pa su takvi bili

i načini njihovog liječenja, za bolesti koje su nastale usljed prehlade i drugih konkretnih i poznatih uzroka provođeno je racionalno liječenje, samo ponekad kombinovano s iracionalnim (masaža uz bajanje). Te bolesti liječe se parenjem, hladnim ili toplim oblozima, lijekovima spravljenim od sredstava koje pruža prirodna sredina. Najviše je upotrebljavano ljekovito bilje, zatim dijelovi životinja, a najmanje minerali. Ostali prirodni faktori nisu imali većeg značaja (kupanje, sunčanje). Bošnjačko stanovništvo posebno je razvilo fitoterapiju, te spravljanje mehlema (cerota, jakija). Iznenađujuće je veliki broj biljaka čija se ljekovita svojstva poznaju i iskorištavaju se. U namještanju „strune“ (pomjerenog želuca, što je dijagnoza za mnoge stomačne tegobe), uz bajanje je praktikovana akupresura.

U etnomedicini Bošnjaka posebno je uređivan prirodni priraštaj. Iako kontracepcija i abortus nisu u skladu s vjerskim propisima, Bošnjakinje su provocirale prekid trudnoće hemijskim sredstvima, za razliku od Srpkinja i Hrvatica, koje su to činile mehaničkim sredstvima. Obavezno obrezivanje muške djece obavljali su berberi i hodže posebnim alatom. Berberi su se općenito bavili tzv. malom hirurgijom, te vidali rane i prijelome. Za Bošnjake je karakteristično da hiruški zahvati nisu rado preduzimani. Prevladavalo je liječenje fitoterapijom, parenjem, masažama, dok su hiruške metode primjenjivane uglavnom kod povreda, kada je bilo neophodno. ●

TRADICIJA PRAVA: KOMŠIJSKI "HAK" BIO JAČI OD RODBINSKOGA

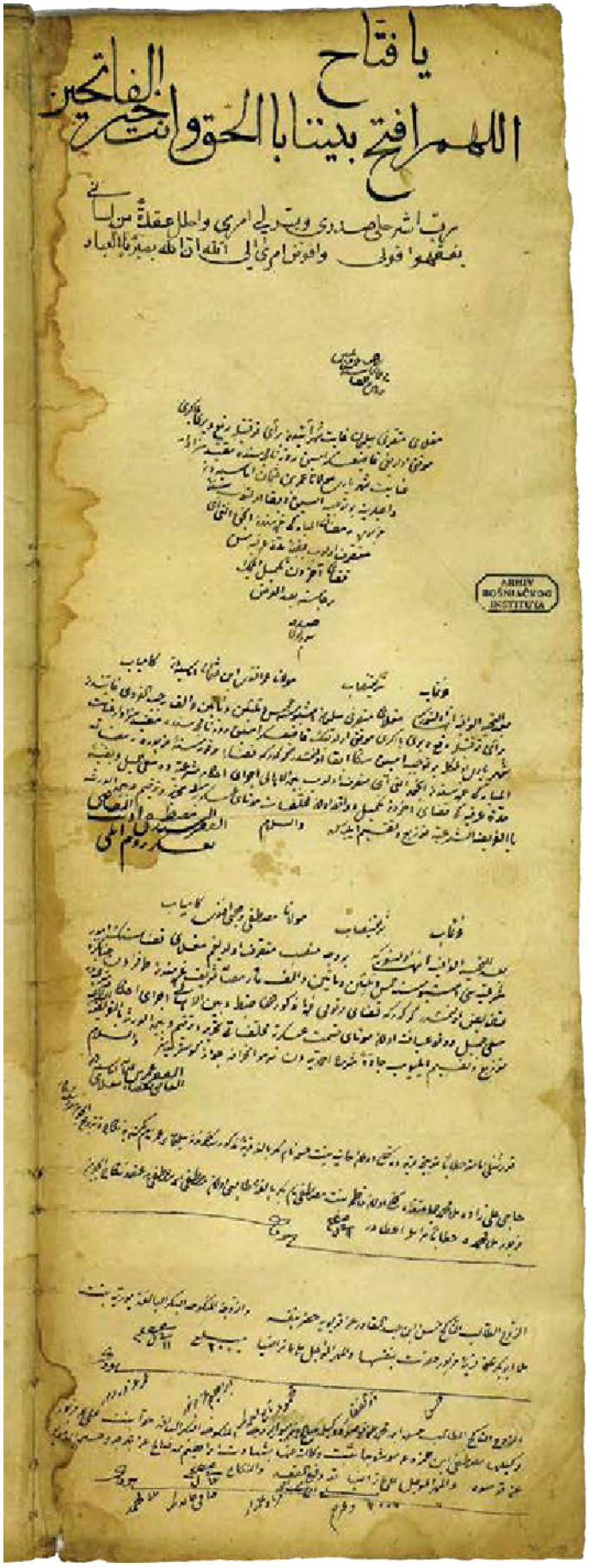

Pravne tradicije Bošnjaka predstavljaju spoj pravnih tradicija južnoslavenskoga pa i daljega naslijeđa i islamskih pravnih tradicija. Prve su tradicije običajnoga karaktera, a druge uzakonjeni propisi, jer je islam uredio sva područja života i izgradio je svoj sistem propisa koji se protežu u sva područja života vjernika. Šerijatsko-pravni propisi u potpunosti pokrivaju područje i njima se uređuju: brak, porodica, položaj žene, nasljeđivanje, ishrana, uređenje kuće, lična i kućna higijena, odnosi u gradskom zanatstvu, čaršiji, urbanizmu i dr. Ti su propisi, međutim, znatno manje prodrli u seosku proizvodnju i neke druge oblasti. Dugotrajnom primjenom su te norme postale dio bošnjačkih običajnih pravnih tradicija.

Spomenut ćemo neke od njih: smatra se da je komšijski „hak" (pravo) jači od rodbinskoga; prilikom gradnje kuće pazi se da se nikom ne zaklanja vidik ni sunce, da se ne prave prozori prema susjedovom dvorištu. Kapljice sa strehe, po pravilu, ne smiju padati na tuđe zemljište, jer se „kućni milć" (kućište) smatra sve dokle je damla (streha), dokle padaju kišne kapljice s krova.

Ugovori se obično prave usmeno, pred svjedocima. Raširen je običaj davanja stoke po usmenom ugovoru „pod ćesim" ili „kesim" (najam), po kome vlasnik s onim kome daje ovce dijeli janjad i vunu popola i od svake ovce dobija godišnje po pola oke masla. Na isti način daju se i koze. Ovce i koze daju se obično na godinu dana. Krave se također daju na godinu: telad se podijele popola, a vlasnik još dobije dvije junge (jung – jedna i po oka) masla. Volovi se daju „na izor". Ako neko želi prodati svoju zemlju, mora je najprije ponuditi svome susjedu, šefiji (onaj koji ima pravo prvokupa), bez obzira na to da li mu je rod ili nije. Ako je susjed ne može kupiti, tek je onda prodavac može ponuditi kome drugom iz sela, a ako se u selu ne nađe kupac – može je prodati kome iz drugoga sela.

Kad ko proda, odnosno kupi ili „trampi" (razmijeni) glavu stoke ili dio imanja, obje strane časte prisutne i to se zove halvaluk. Odredbe o kapari: prodavcu pripada kapara ako kupac odustane od kupovine, a ako prodavac odustane, dužan je platiti pišmanluk (kajanje), tj. vratiti primljenu kaparu u dvostrukom iznosu. Kad pobjegne roj pčela, prisvojit će ga onaj na čijem je drvetu, ako ga u roku nekoliko dana ne nađe vlasnik. Prilikom spora o međi bio je običaj da jedan od parničara „pronese bus" na leđima pravcem za koji tvrdi da treba da ide međa. Protivnik prihvata takvo određenje u uvjerenju da neće biti lahko onome ko krivo pronese busen. Običaj je da voće koje spadne s grane u tuđu njivu bere onaj čija je zemlja. Sporove oko međa i drugoga rješava negdje „sud dobrih ljudi" (muslihuni – Sandžak). ●

PREHRAMBENE NAVIKE: PURA, MASLENICA, KLJUKUŠA, TURŠIJA, JUFKE, ŠERBE...

Ishrana seoskog i gradskog bošnjačkog stanovništva bitno se razlikovala od ishrane susjednog stanovništva. Ishrana seoskog stanovništva zasnivala se uglavnom na proizvodima samog domaćinstva. Kupovani su sol, ulje, šećer, kahva. Zavisila je od imovinske moći domaćinstva i godišnjeg doba. Svakodnevna ishrana sastojala se od hljeba ili kruha (kukuruznog, ječmenog, raževog, pšeničnog), od žitnih kaša (pura je često bila zamjena za hljeb), mliječnih proizvoda i različitih pita – maslenice, kljukuše, izljevaka. Pite od razvijanog tijesta (jufki) srazmjerno su novije. Od nadjeva zavisi naziv: sirnica, zeljanica, krompiruša, tikvenjača i dr. Razni pirjani od povrća (koje je osušeno ostavljeno za zimu), kao i kalje (variva) s mesom ili bez njega upotpunjavali su ishranu. Kuhalo se na maslu i loju, a začini su bili sol, paprika, bijeli i crveni luk.

U svečanim prilikama služio se veći broj jela, naizmjenično slana i slatka. Uz šerbe, medovinu, turšiju – i pored vjerske zabrane upotrebe alkohola – moguće je bilo naći sredine gdje su trošeni rakija i vino.

Ishrana gornjeg sloja gradskog stanovništva je raskošna, raznovrsna i profinjena. Jača imovinska moć ovoga stanovništva omogućavala je kupovinu sirovina i iz dalekih zemalja: brojnih začina, pirinča, smokava, hurmi. Ova ishrana, oslobođena zavisnosti od sredine, oplemenjena uvezenim sastojcima, s mnogo povrća i mesa, upotpunjena brojnim slatkim jelima, zahtijevala je dosta i sredstava i vremena. Zato se na selu ovakva ishrana običavala izuzetno, samo u svečanim prilikama. ●

ŠTA PREDSTAVLJA NARODNA TRADICIJSKA KULTURA BOŠNJAKA

Narodna tradicijska kultura Bošnjaka u svim svojim vidovima: materijalnom, duhovnom i socijalnom – predstavlja stvaralački, dinamički, složeni spoj paleobalkanskih (iliro-romanskih), južnoslavenskih (dinarsko-patrijarhalnih, panonskih, mediteranskih) i orijentalnih elemenata kulture, stopljenih u historijskim društveno-kulturnim procesima, koji su se odigrali na našem tlu, u jednu, posebnim svjetonazorom povezanu, osebujnu cjelinu, po kojoj se Bošnjaci razlikuju od drugih etnički srodnih južnoslavenskih naroda, čije se narodne tradicijske kulture po porijeklu sastoje iz mnogih istih i sličnih kulturnih činilaca, ali s drukčijim svjetonazorom i u drukčijim, osobenim kulturnim sklopovima.

Pri tome treba istaći da su, posredstvom primanja islama, tekovine islamske civilizacije u najvećoj mjeri obilježile muslimansku tradicijsku kulturu, posebno gradskoga stanovništva, sela bližih gradskim središtima i prometnicama (naročito uz tzv. „bosanski drum“), a manje onih udaljenih.

Pored toga, s obzirom na veličinu i geografsku raznolikost prostora koji naseljavaju Bošnjaci, te na zatečeni etno-kulturnu podlogu, u bošnjačkoj tradicijskoj kulturi prisutne su i pokrajinske etnografske razlike, tako da razlikujemo: Srednju Bosnu, Hercegovinu, Zapadnu Bosnu, Posavinu, Istočnu Bosnu i Sandžak. Te su razlike, međutim, ublažene kasnijim višestrukim migracijama i kulturnim preslojavanjima, u dugom vremenskom razdoblju, tako da je bošnjačka tradicijska kultura na tom čitavom prostoru prilično ujednačena. ●

TRADICIJSKA GRADNJA: HAREMLUK, SELAMLUK, MUTVAK, ČARDAK, ŠIŠETA...

Osobenosti muslimanske gradske tradicijske gradnje ogledaju se najviše u stambenoj arhitekturi: u oblikovanju, uređenju i iskorištenosti stambenoga prostora, odnosno u načinu života u njemu, dakle u stambenoj kulturi i stambenim vrednotama. Te osobenosti rezultat su stvaralačkoga spoja predosmanskih, lokalnih graditeljskih tradicija (uključujući i materijale za gradnju) i orijentalnih stambenih vrednota, oblika i elemenata.

Stambene vrednote ove arhitekture izražavaju se u izboru mjesta za kuću (prednost se daje lijepom vidiku na račun pristupačnosti), kuća je porodična, najčešće spratna, prostorna, razuđena, slobodno stojeća, okružena zelenilom, izdvojena od spoljnjega svijeta. Kuća se, u principu, dijeli na dva dijela: ženski - porodični, izdvojeni dio - haremluk, i muški, gostinsko-poslovni dio – selamluk. U imućnijih to mogu biti i dvije zasebne zgrade. Osnova ovakvih kuća redovito je približna kvadratu (mala razlika između dužine i širine).

Ovakva tipska kuća ima više prostorija sličnoga rasporeda na objema etažama. U prizemlju (donji boj - obično zimski stan) po sredini kuće je hodnik – predsoblje (hajat), desno i lijevo su po dvije prostorije. Prednje su dvije, veće, sobe (halvati, odaje), a zadnje su dvije, manje, kuhinje

(mutvak) i magaza (ćiljer). Iz hajata vode stepenice na kat (gornji boj – čardak), koji je nešto prostraniji jer obično ima veći ili manji prepust preko prizemlja. Hodnik na spratu je divanhana; prednje su dvije, veće sobe čardaci, zadnje su dvije, manje, čardačići. Prednji, istureni dio divanhane je kamerija, ćošak (vrsta balkona s mušepcima – gustim drvenim rešetkama). Ovakve kuće mogu imati (pokrajinski različito) još neke dograđene elemente (ali pod istim krovom): trijem u prizemlju i na katu; zatim na katu vodnicu (s abdesthanom i banjicom), te zahod; čardak (soba) može imati ćošak (doksat); mutvak (kuhinja) nekad je na spratu.

Neki od ovih elemenata mogu biti smješteni i u zatvorenom dvorištu – avliji (trijem, mutvak, zahod). Sve prostorije u kući popođene su i imaju drvene, obično ukrašene, stropove (šišeta), osim mutvaka, gdje je ognjište. Ovaj obrazac kuće može znatno varirati, zavisno od ekonomskih prilika vlasnika, te zbog lokalnih uvjeta, umanjenjem ili povećanjem prostora. Građa za gradnju kuće, oblici krova i vrsta pokrova razlikuju se u pojedinim krajevima. U Bosni, zapadno i sjeverno od Sarajeva i u Sandžaku, u planinskim gradskim naseljima, građa je ćerpič (nepečena opeka) u prizemlju, na spratu „birkatica“ (skeletni drveni zid, ispuna: čatma, dizma, ćerpič), temelj je neobrađen kamen.

Krov je visok, strm, četverovodan, pokriven drvenim cijepanim daščicama (šindra, šimla, kaplama i dr.). U Hercegovini i jugozapadnoj Bosni prevladavaju kamene kuće s niskim četverovodnim krovom, vrlo često pokrivene kamenim pločama. U Sarajevu i u gradovima istočno od njega, uključujući i župne gradove u Sandžaku, kuće se grade u kombinaciji drveta, zemlje i kamena. Prizemlje: ćerpič, kamen; sprat: birkatica (ispuna obično ćerpič). Krov je četverovodan, nizak, pokriven ćeremitom (olučni crijep). Svi zidovi (duvarovi) ovih kuća ožbukani su izvana i iznutra i okrečeni.

Gospodarske zgrade, kao i mnogi drugi objekti oblikovani su također od istih elemenata i građeni od istih materijala kao i kuće. Muslimanska tradicijska seoska kuća i način života u njoj oblikovani su, iako u znatno manjoj mjeri nego muslimanska gradska kuća, također pod orijentalnim utjecajima, u kombinaciji s domaćim graditeljskim nasljeđem. Ti utjecaji su prodirali na selo, zajedno sa širenjem islama, posredstvom gradskih središta, s jedne, i ugledanjem na kuće muslimanskih feudalaca na selu, s druge strane. Stepen i jačina tih utjecaja zavisio je od blizine, veličine i značaja ovih urbanih središta. Seoske kuće u udaljenim planinskim selima bile su znatno manje izložene ovim utjecajima od onih bližih gradu i glavnim prometnicama, dok su kuće imućnih muslimanskih seljaka još više sličile na muslimanske gradske kuće.

Međutim, općenito gledajući, muslimanske seoske kuće imale su u većini slučajeva visok stambeni standard, dovoljno stambenoga prostora i sanitarnog komfora, te razvijenu tlocrtnu, konstrukcionu i oblikovnu zamisao. Moguće je izdvojiti nekoliko osnovnih tipova muslimanskih seoskih kuća: kuća s čardakom među rogovima - poluspratnica (u planinskim krajevima), spratne kuće s prepustom (seoska čardaklija), spratne kuće tipa “dimalučare”, te kameni čardak, također spratna kuća. Kuća s čardakom među rogovima prelazni je tip ka spratnoj kući s jednom, rjeđe s dvjema sobama (čardak) među rogovima na čeonoj strani kuće iznad sobe u prizemlju. Na strmom terenu imaju magazu ispod dijela kuće. Spratna kuća s prepustom (seoska čardaklija) ima magazu ispod cijele kuće. Na spratu su „kuća“ (mutvak) s ognjištem, predsoblje i nekoliko soba. Sa strane kuće na spratu (kao drvena dograda) jesu divanhana sa stepeništem, na jednoj, i abdesthana sa zahodom, na drugoj strani. Spratna dimalučara najrazvijeniji je tip spratne seoske kuće. Na spratu su obično četiri sobe, između kojih se u sredini nalazi manji četvrtasti prostor, dimaluk, kroz koji s ognjišta iz prizemlja i iz peći u sobama na spratu odlazi dim u potkrovlje. Dimaluk služi i kao sušnica za meso. Kuća ima dva ulaza jer se s obje strane kuće nalaze stepenice, koje su prigrađene uz kuću i na katu oblikuju ulazni pretprostor (araluk) s nekom vrstom divanhane (trijema), abdestlukom i zahodom. Kameni čardak odgovara seoskoj čardakliji. U svim ovim kućama sve prostorije, osim one s ognjištem, popođene su i imaju drvene stropove (u dimalučari i ta je prostorija s podom i drvenom tavanicom).

Materijal za gradnju kuća, oblici krova i vrste pokrova razlikuju se u pojedinim krajevima, istovjetno kao kod muslimanskih gradskih kuća. I kod ovih kuća zidovi su ožbukani i okrečeni. Savremene muslimanske seoske kuće od ovih su tradicijski baštinile kvadratičnu osnovu, četverovodni krov i nazive nekih prostorija. Građa, raspored prostorija i dr. sasvim su drukčiji. Pored muslimanske seoske kuće, na selu su se susretale i “ishodne kuće” bošnjačkog plemstva (čardaci, odžaci, kule). Neke od njih služile su za ljetni boravak, a u nekima se stanovalo. Čardaci i odžaci predstavljaju raskošnije muslimanske ishodne kuće, dok su kule obično kamena zdanja, koja osim za stanovanje služe i u odbrambene svrhe.

Gospodarske zgrade koje se podižu u dvorištu muslimanskih seoskih kuća - za razliku od samih kuća, obično su manjih dimenzija – jesu: konjušnica (ahar), staja (klanica), koš, „salaš“ (za kukuruz), kokošinjac (ćumez), te soldrma - prigradak uz kuću ili staju (za sitnu stoku), pušnica (za sušenje voća) i hambar. ●

Banjalučka serdžada, početak 19. vijeka

Sarajevska ćilimara, kraj 19. početak 20. vijeka

Sarajevski ćilim, sredina 19. vijeka

ĆILIMARSTVO, ZLATOVEZ, KERE, DRVOREZBA, KUJUNDŽIJE...

Oblici umjetničkog pučkog izražavanja u Bošnjaka ispoljavaju se na raznim vrstama tvari, kako u okviru domaće radinosti tako i na predmetima zanatske proizvodnje. Pletenina i tkanina su vrlo pogodne za ukrašavanje i mogućnosti su višestruke, a tkanje je jedna od takvih mogućnosti. Ukrašavanje pamučnih i svilenih tkanina moguće je miješanjem materijala (pamuk i svila, vuna i svila itd.) ili utkivanjem motiva od raznobojnog istog materijala (npr. ćilimi). Poznata je tehnika tkanja „pirlit“ (utkane šare na platnu otkanom na stanu) i u gradskoj, i u seoskoj sredini, posebno na upotrebnim predmetima od platna. U Bošnjaka je poznato i vrlo razvijeno ćilimarstvo. Ukrasi su svedeni na biljne, a rijetko na životinjske prikaze.

Vezilačka umjetnost, posebno gradskih žena, izuzetne je vrijednosti po skladu boja, raznovrsnim načinima izrade i po vrsti ukrasa, koji su pretežno biljne naravi. U gradovima je bio posebno raširen zlatovez, koji je imao široku primjenu u nošnji i drugim upotrebnim ili ukrasnim predmetima (npr. peškiri). Posebno mjesto zauzima vezilačka umjetnost gradskih majstora terzija, koji su ukrašavali nošnju vezom, zlatovezom i izradama od gajtana. Poznata je i osobita vrsta čipke, tzv. kere, rad sa sitnim uresima, koju šivaćom iglom izrađuju gradske žene (posebno su na cijeni bile banjalučke kere).

U pletenju su višestruke mogućnosti za ukrašavanje, što se naročito ogleda na čarapama seoskog stanovništva; osobito se ističu čarape koje pletu djevojke i žene iz sela s Bjelašnice kod Sarajeva, ne samo skladom boja nego i raskošnim ukrašavanjem, pretežno geometrijske naravi. Umijeće rezbarenja u drvetu primjenjivano je na dijelovima pokućstva i na različitim upotrebnim predmetima. Osobito je vrijedan pažnje rad na sanducima za ruho (baun u Hercegovini) i kutijama za nakit, s pretežno biljnim ukrasima, koji nerijetko, posebno u hercegovačkoj sredini, baštine srednjovjekovne urese. Hercegovački rad odlikuje dublja drvorezba, te raskošna izrada i veća starost ukrasa. Dok je u seoskoj sredini umijeće rezbarenja primijenjeno najčešće na sanducima za ruho, te na bešikama, preslicama i tronošcima za sjedenje, u gradskoj sredini često je raznovrsno rezbaren kućni namještaj, posebno musandre, dolafi, vrata od unutrašnjih prostorija, rafe i rječe stropovi. S austrougarskim razdobljem rezbarsko umijeće narodnih majstora primijenjeno je i na pokretne dijelove kućnog namještaja, pa su nastali brojni sastavi „turskih soba“ – rađenih često po narudžbi – koje su se sastojale od ćošetnjaka, vitrina, škrabija, polica, peškuna, stalaka za cvijeće, pa i lustera. Na glasu su posebno bili majstori iz Konjica, a na cijeni je bilo orahovo drvo.

Obrada kovina bila je uglavnom u djelokrugu gradskih majstora – kovača, kazandžija i kujundžija. Bakreno posuđe i sudi za vodu – sahani, ćase, ibrici, đugumi i sl. te „kahveni takum“ – tacne, džezve, šećerluci, kao i mangale i demirlije ukrašavani su urezivanjem biljnih i geometrijskih ukrasa na prethodno naneseni sloj kalaja („izvlačenje savata“) ili izravnim „iskucavanjem“ na bakrenu površinu. Posebno je bio na glasu rad sarajevskih kazandžija. Kujundžijski rad obuhvatao je izradu srebrenog i zlatnog prstenja, menđuša, privjesaka, narukvica, pojaseva s ukrasnim kopčama (paftama), tepeluka i sl.

Kujundžijski majstori baštinili su bosansko srednjovjekovno umijeće obrade zlata i srebra. Nakon pada Bosne pod osmansku vlast, bosanski majstori dospjeli su na Portu i njihov je rad bio na visokoj cijeni. Umjetnička obrada kamenih nadgrobnih spomenika, nišana ili bašluka, nastavlja se na rad srednjovjekovnih majstora „kovača“, koji su oblikovali stećke. Važni su prelazni oblici od stećaka ka nišanima iz vremena „fetha“ (osvojenja Bosne). U obradi nišana uočljive su stanovite pokrajinske razlike, proistekle iz prirode materijala, zatečene mjesne tradicije, različitih utjecaja sa strane i sl. Raznovrsno ukrašavanje nišana ukazuje na historijski slijed kulturne baštine iz bosanskog srednjovjekovlja (s obzirom na urese stećaka). Među grnčarskim proizvodima raznovrsnošću oblika te raskošnim i prefinjenim ukrasima, zemljanom oker bojom na bijeloj glini, posebno se ističe grnčarija iz Višnjice kod Kiseljaka. ●

TRADICIONALNO BOŠNJAČKO DRUŠTVO: BEGOVI I AGE, ESNAFLIJE I MUHTARI, BALIJE I TEŽAKBAŠE

Tradicionalno bošnjačko društvo grada i sela bilo je socijalno slojevito i hijerarhijski strukturirano. U gradu se dijelilo uglavnom na dva sloja: na begove i druge odličnike (ešraf) i na *esnaflije* (zanatlije i trgovce – čaršiju). Na selu su bili ovi slojevi: zemljoposjednička gospoda (begovi i age), slobodni seljaci, seljaci-kmetovi i seljaci-stočari (polunomadi) – balije.

Hijerarhijske razlike bile su naročito naglašene između najvišeg sloja – begova i svih ostalih. Begovi su bili zatvorena skupina, endogamna, tako da ih neki pisci, s obzirom na tu osobinu, nazivaju kastom. Drugi pisci, opet, ovu unutrašnju tradicionalnu podjelu bošnjačkog društva označavaju kao klasnu podjelu. U ovako strukturiranom društvu u posebnom položaju bile su bošnjačke žene, i u gradu i na selu, usljed vjerske obaveze da se pokrivaju pred nesrodničkim muškarcima, što je znatno otežavalo njihovo javno saobraćanje s ostalim svijetom i mogućnosti rada izvan kuće i dvorišta. Međutim, te zabrane ipak nisu potpuno isključile bošnjačku ženu iz privredne djelatnosti izvan kuće i u gradu, a pogotovo na selu. Naravno, ta se tvrdnja ne odnosi na žene iz visokih društvenih slojeva, jer one nisu ni imale potrebu da rade izvan kuće.

Pored spomenute podjele, gradsko bošnjačko stanovništvo još se dijeli i na područne zajednice – mahale, koje su mikrostambene četvrti s pratećim zajedničkim javnim objektima. Mahale su, najčešće, istovremeno i mjesne vjerske zajednice (džemati) okupljene oko mahalske džamije. Za razliku od sela ostaloga stanovništva, bošnjačka su sela u većoj mjeri predstavljala područne društvene zajednice s većim stepenom povezanosti. Ta je zajednica imala svoj atar sa seoskom međom (hudut), nekad i zajedničku šumu, zajedničke interese, međusobnu ispomoć, zajedničke pothvate, proslave, zabave i obrede. Zajednici je službeno stajao na čelu seoski starješina – muhtar, ali su najveći ugled imali stariji domaćini, koji su zapravo predstavljali i vodili zajednicu; oni su oblikovali javno mnijenje u selu ili džematu. Dogovori su održavani petkom kod džamije, poslije džume (obavezni zajednički salat petkom), tu se dogovaralo o poslovima i stvarima od opće važnosti: izgradnja i popravak seoskog puta, mosta, česme, groblja, vodenice i dr., o ispomoći nemoćnim i siromašnim, o zapošljavanju seoskoga poljara, hodže i dr. Tradicionalni društveni odnosi u seoskoj zajednici iskazivali su se kultom susjedstva (komšiluk). Pošto su kuće u bošnjačkim selima blizu jedna drugoj, dodiri su među komšijama svakodnevni, i po više puta na dan; oni su upućeni jedni na druge radi sitnih usluga i pomoći.

U nekim vrstama društvenih dodira (kućne proslave i svečanosti) susjedi su važniji od rođaka. Međusobna ispomoć u selu u obimnijim poslovima (žetva, kosidba, gradnja kuće i dr.), gdje je potrebno više radne snage, vrši se sazivanjem mobe, na koju poziva domaćin, bez obaveze vraćanja. Selo saziva mobu za poljske radove nemoćnim starcima, udovicama ili sakatima te u slučajevima kad nekome izgori kuća i sl. U međusobnoj ispomoći u selu običava se zajam (pozajmljivanje radne snage, uz obavezu vraćanja istom mjerom) i sprega (dva domaćina sastave konje ili volove i zajednički oru i rade druge poslove na oba imanja). U nekim bošnjačkim selima poznata je ustanova težakbaše. To je najbolji i najugledniji poljoprivrednik koji prvi počinje s oranjem (prema vlastitoj procjeni u pogodnom vremenu za tu radnju), a ostali tek poslije njega. U etnički mješovitim selima ustanova susjedstva i drugih vrsta zajedničkog djelovanja također je dobro bila izražena, samo su međusobni dodiri bili: muškarci s muškarcima, žene sa ženama, dok na mobe bošnjačke žene nisu ni išle. Međusobne posjete, sijela uz rad, seoska takmičenja (konjske trke, *bodenje* volova, gađanje i dr.), te radna takmičenja (kosci žeteoci i dr.) održavala su se i dalje učvršćivala svijest o seoskoj zajednici. ●

MUHAMED HEVAI USKUFI: POTUR ŠAHIDIJA

Među jezicima je sišao s nebesa latinski,
a latinski je pak jezik isto što i bosanski.

Maqbūl-i žārif – Potur Šāhidiya (fol. 15; 21 x 17), bosansko-osmanski rječnik u stihovima koji je 1631/32. godine napisao Muḥammad Havā'ī Uskūfī. Ime prepisivača i datum prijepisa nisu navedeni. Rječnik je u narodu bio poznat i kao *Potur Šāhidiya* jer je pisan po uzoru na osmansko-perzijski rječnik autora Ibrahima Šahidije. Muhammed Hevai Uskufi, rođen u selu Dobrnji kod Donje Tuzle 1601/1602. godine u predgovoru (svog rječnika) *Makbuli-arifa* za sebe kaže da je Bošnjak, a svoj jezik konstantno zove bosanski (*bosana*), kao i njegov savremenik fra Matija Divković. Bosna, Bošnjak i bosanski spominju se u samom predgovoru deset puta, a u tekstu rječnika još dva puta...

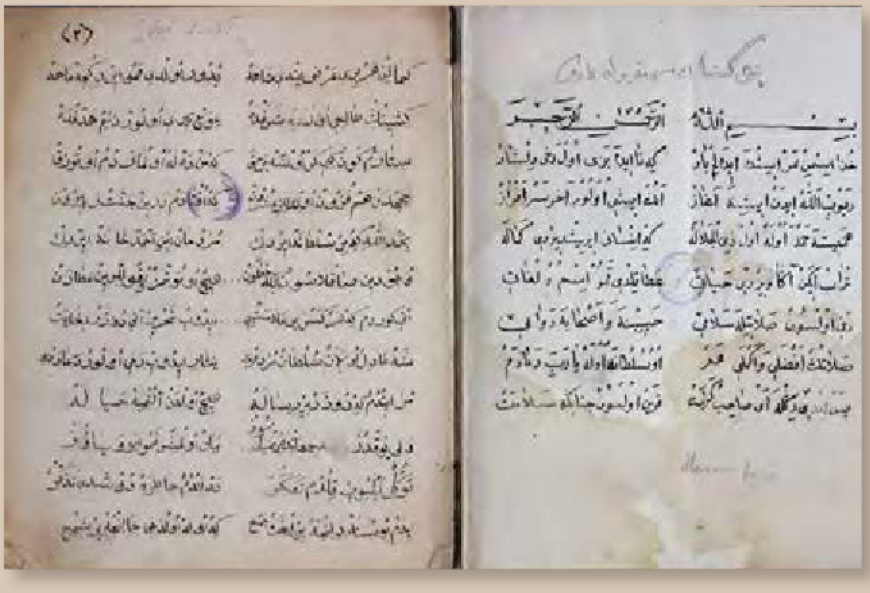

Mnogo je lijepih rječnika napisano,
Sve kao dragi kamen pribranih i omiljenih,
Ali nema napisana na bosanskom jeziku,
Ni sastavljena u prozi ni skićena u pjesmu,
Moje je započeti, a Božije da mi dade da uspijem.

Kako je Bošnjak krupna stasa
Znaj da su mu tako i riječi krupne
Pa ih onda dovesti da se mogu sricati
To je gvozden luk koji nije moguće nategnuti
Hvala Bogu po pravilima retorike
Izražavah se, nek bude trag svijetao od zraka
Načinio sam tečnim i pisao jasan srok
Ko ga sluša, srce mu se razgaljuje.
Izrekao sam bosanski neke duhovite šale
Te onaj koji ih vidi, rekne:
„Nu, baš su dosta lijepe"
I kako bi se koji odlomak vješto napisao
Pisao sam u njem po jedan kićen dvostih
Ukratko, moje je pisanje na Šahidijin način
Ali, ne daj Bože, ja mu nemam šta prigovoriti
Nek jedan polustih bude na bosanskom jeziku
A drugi nek bude na turskom jeziku
Upućeni znade da za to treba muke. ●

KRAJIŠNIČKA PISMA

Bošnjačka pisana književnost na bosanskom jeziku u osmanskom razdoblju uobličena je u jednu vrstu epistolarne proze, bitno naporedne bošnjačkoj narodnoj epici. Po izrazu predstavlja produžetak tradicije govornoga jezika i pisma srednjovjekovne Bosne, a sačuvana je u obliku krajišničkih pisama, u kojima je prisutno epsko raspoloženje, suparnička događajnost i junačka ćudorednost. Bosanskomuslimanski zapovjednici u turskoj službi pisali su ova pisma bosančicom i narodnim jezikom, koji će se koristiti kao diplomatski i na osmanskom dvoru, i upućivali ih, preko tadašnje bosanske granice, hrvatskim časnicima u službi Austrije i Venecije, zagrebačkim kanonicima, mletačkim providurima, uskočkim starješinama u mletačkoj službi, dubrovačkim vlastima te glavarima u Crnoj Gori. O slavenskoj i zavičajnoj osobenosti njihovih kazivača i pisara, koje su na mletačkoj strani nazivali „Mossolmani di Bossina", svjedoči poruka u pismu Omer-paše, defterdara bosanskoga, mletačkom „đeneralu od Dalmacije i Albanije" iz 1673. godine: „I molim vas, vazda mi ovim pismom bosančicom pišite svaki posao da moremo svakda na pameti držati."

Sadržina ovih „knjiga", kako ih naziva narodna pjesma, najčešće se tiče pograničnih sporova, koji se nastoje izgladiti, i tada su pisana uljudno, s pozivanjem na dobrosusjedstvo, iako ponekad izbije iz njih i nestrpljivost, ironija pa i prijetnja. Prof. dr. Muhsin Rizvić je primijetio da je malo u njima spomena o bojevima, mejdanima i nasiljima, a više svjedočanstava o časti i zadanoj vjeri, o prijateljstvu, pobratimstvu i junačkom poštivanju, kao u pismu Mustaj-bega Ličkog uskočkom harambaši Petru Smiljaniću 1648. godine. Mada se u nekima piše i o upadima, pljački blaga i odvođenju roblja, u njima se ponajviše govori o razmjeni i otkupu sužnjeva, o ženidbama preko granice, trgovanju na obje strane, uzimanju pod zakup njiva, ali i o potresnim ljudskim sudbinama, što djeluje književno neposredno i živo. Kao što je izričit i njihov stil, uvijek u prvom licu, bez obzira na to da li su pisana lično ili kazivana u pero, u kojem često probije formulacija narodne epike i trohejsko-deseterački ritam. ●

BOŠNJACI I NASELJA:
GRAĐEVINE SMO GRADILI PREMA NEBU, POTČINJAVAJUĆI SE DINU

Turci Osmanlije su po učvršćenju svoje vlasti u našim krajevima, a prema svojim strateškim i trgovačkim potrebama, počeli osnivati sasvim nova ili preoblikovati zatečena stara gradska naselja. Nova naselja građena su putem vakufa (zadužbina) muslimanskih uglednika po islamsko-orijentalnim obrascima. Ta su gradska središta onda postala nosioci i prenosioci islamske civilizacije i kulture u svojoj okolici.

Mnogo elemenata te civilizacije očuvano je sve do najnovijeg vremena, kako u izgledu i strukturi naselja, tako i u načinu života u njima. Ova urbanizacija proizvela je dva tipa gradskih naselja: kasabe (varošice, gradići) i šeheri (gradovi). Oba tipa naselja bila su podijeljena na dva osnovna dijela: poslovni - čaršiju i stambeni - mahale. Čaršija je proizvodno-zanatsko-trgovinsko središte, s obaveznim otvorenim trgom (pazar), sa javnim zdanjima, od kojih se prvo podižu kao zadužbine glavna džamija, zatim (u većim središtima) hanovi, karavan-saraji (prenoćišta za putnike, trgovce i karavane), bezistani (pokrivene tržnice za tekstilnu robu), hamami (javna kupatila), obrazovni objekti (mektebi, medrese), sahat-kule, daire (zajednički kameni magazini za robu), javni vodovodi, česme, šadrvani, kuhinje za sirotinju (imareti), dućani, od čijih se prihoda izdržavaju zadužbine.

U većim čaršijama svaki zanat bio je smješten u posebnoj ulici i po njemu se ulica nazivala (npr. Kujundžiluk, Kazandžiluk, Sarači i sl.). Ulice u čaršiji bile su popločane (kaldrmisane) pločama ili češće riječnim oblucima. Mahale su stambene četvrti s individualnim kućama za stanovanje. U mahali su još bili smješteni: džamija, groblje, mekteb, javna česma, pekara, a često i bakalnica. Ulice (sokaci) bile su uske, krivudave, često i kaldrmisane.

Gradsko stanovništvo različitih vjerskih zajednica živjelo je u zasebnim mahalama. Takvi su, veći ili manji, bošnjački gradovi redovito u sebi odražavali islamsko razumijevanje svijeta i način islamske vladavine. Središta u svima njima, kao najprepoznatljivije prostore, s obzirom na okomice munara, čini džamija. Ni u jednom od tih gradova ni jedna zgrada ne može imati središnjiji značaj, što proističe iz činjenice da islam, kao put i način služenja Bogu, donosi potpun zakon i primjer koji vladavinski sustav provodi kao izvršna i sudska vlast.

U središtu ustrojstva islamskog društva jest porodica, a u njezinom središtu su žene i djeca kao najpovredniji dio. Zato je svaka kuća u mahali građena kao zasebnost, kojom je obuhvaćena porodica kao osnovna društvena ćelija. Okrenutost kuće, čiji sastavni dio čini zidovima ograđeno dvorište, jest prije svega prema nebu, što simbolizira čovjekovo dospijeće na zemlju iz višeg svijeta i njegovu mogućnost povratka višem svijetu. Tako uspostavljene pojedinačne kuće povezane su u grozdove kuća u mahali, kojima je opet težišni prostor mahalska džamija, a mahale se raspoređuju oko jednog ili više gradskih središta, u kojima se obavljaju oni poslovi od kojih su žene i djeca zaštićeni.

To je opća islamska zamisao medine, kao mjesta gdje se ljudi potčinjavaju dinu (moralnom sustavu islama). Tako su izgledala ova gradska središta do 1878., a onda prodiru srednjoevropski urbani uticaji, koji se prepliću sa orijentalnim.

Osnovno obilježje bošnjačkih seoskih naselja, što je uočljivo već na prvi pogled, jeste: kuće se nalaze na okupu, u skupini, pa su bošnjačka sela većinom zbijenog tipa. To je karakteristično čak i u krajevima gdje njihovi susjedi, pripadnici drugih naroda, žive u selima razbijenoga tipa, sa raštrkanim kućama. I u nacionalno mješovitim selima bošnjačke kuće su, uglavnom, na okupu. To je doprinijelo i procesu urbanizacije bošnjačkih sela, koji je vrlo rano započeo, posebno u selima bližim gradskim središtima. Zanimljivo je da je taj proces trajao sve do dvadesetog stoljeća.

To je bio tip predindustrijske urbanizacije po ugledu na gradska središta orijentalnog tipa koji su bili većinom naseljeni bošnjačkim stanovništvom, tako da su muslimanska sela poprimila mnoge tekovine te gradske civilizacije, za razliku od sela ostaloga stanovništva. Rezultat tih procesa ogleda se u strukturi samih seoskih naselja, podjeli na mahale i sokake, sa džamijom i grobljem u središnjem dijelu sela (trzan, mejdan); u izgradnji i opremi kuće i okućnice (zatvorenost prema ulici); u načinu i stilu života u tim selima. Ova sela predstavljaju teritorijalno-društvene zajednice, za razliku od okupljanja po krvnosrodničkim patrijarhalnim zajednicama (zadrugama, "čoporima" srodničkih kuća) u selima ostaloga stanovništva.

Manji broj muslimanskih sela je razbijenoga tipa, uglavnom, novijega postanka, krčevinska ili sela stočarskoga stanovništva. Savremeni procesi industrijalizacije, urbanizacije, te prateći procesi migracije, senilizacije i feminizacije, zahvatili su i muslimanska sela, utičući na preoblikovanje njihove prostorne i fizionomijske strukture. U pogledu položaja (rasporeda), lokacije muslimanskih seoskih naselja, može se ustvrditi da se, u najvećem broju, nalaze u nižim, za zemljoradnju pogodnijim predjelima, bliže prometnicama. ●

UMIHANA ČUVIDINA
(Sarajevo, 1794 – Sarajevo, 1870)

Evo danas sedam godin' dana
kako cvili bosanska fukara:
niti ima paše ni vezira,
dok ne dođe paša Ali-paša.
A čim dođe paša Ali-paša,
on popisa svu butum krajinu,
svu Krajinu i Hercegovinu,
najotragu mlade Sarajlije,
Sarajlije, mlade jeničare,
i pred njima gazi Memiš-agu.

(...)

I pođoše jeničari
i pred njima Memiš-aga.
Kad su bili uz Kovače,
govori him Memiš-aga:
"Djeco moja jeničari,
de dva i dva zapjevajte,
domovinu rasplačite!"
Zapjevaše jeničari:
"Naše majke, ne plačite,
naše seke, ne žal'te nas,
naše drage, ne čekajte,
naše ljube, udajte se.
Mi ćemo se iženiti,
pod Loznicom, u polju zelenu!"

(...)

Tu su bili tri bijela dana,
dok im stiže paša Ali-paša.
On nametnu tunhazli ćupriju
i premetni mlade jeničare.

(...)

Čim priđoše, kavgu zaturiše,
i nadbiše Srbadiju mladu,
i siđoše stojnu Biogradu.
Tu su bili preko mjesec dana.
Skupiše se Sarajke djevojke,
knjigu pišu gazi Ali-paši:
"S Bogom babo, pašo Ali-pašo,
pusti nama sve naše ašike,
jer ostasmo mlade neudate!"
Ali-paša njima otpisuje:
"Bogom kćerke, Sarajke djevojke,
iskup'te se na Ravne Bakije,
i uzmite turski abdest na se,
dovu čin'te, od Boga išćite,
da ja uzmem stojna Biograda,
i Semendru niže Biograda,
pustiću vam sve vaše ašike."
Djevojke su pašu poslušale,
i izišle na murad, na dovu,
tu su Bogu dovu učinile.
Bog je dovu kabūl učinio,
i ne prođe ni petnaest dana,
paša uze stojna Biograda,
i Semendru niže Biograda.
Vratiše se mladi jeničari,
svome dvoru, svome zavičaju.

(Sarajlije iđu na vojsku protiv Srbije, 1813)

PRVA BOSANSKA POZORIŠNA DRUŽBA

U Bosni turskog vremena nalazimo značajne začetke pozorišne umjetnosti. Već su za Gazi Husrev-begova vremena (1521–1541) nastupale u zemlji i u susjednom Dubrovniku bosanske skupine zabavljača i glumaca. Ove su se, bilježi dr. Smail Balić, unekoliko služile i iskustvom humanizmom nadahnutog Hrvatskog primorja, pa su na poziv bosanskog namjesnika u zemlji gostovale glumačke trupe iz Dubrovnika. Prva bosanska pozorišna družba, ona Radoja Vukosalića, spominje se u jednom pismu Ali-bega Pavlovića (16. stoljeće) upućenom Dubrovniku.

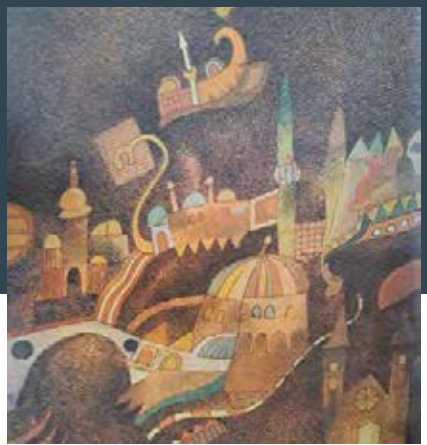

O jednom zanimljivom bosanskom igrokazu, *Hadžija*, koji se i tokom 20. stoljeća izvodio u Novopazarskom sandžaku, izvješćuje Laza Kostić. On misli da ta igra predstavlja uopće prvi korak savremenom pozorištu kod Južnih Slavena podno Save.

Pored ovih glumačkih izvedbi pučkog karaktera obljubljene su bile i igre u krugu (orta oyunu) i pozorište sjenki. Ovo potonje je po glavnom junaku poznato i pod imenom Karađoz. Uz Karađoza, koji predstavlja normalnog, ali vidovitog čovjeka iz naroda, sklona društvenoj kritici, u zboru sjenki se pojavljuje niz karakterističnih likova iz svakodnevnog života: Hadži Hajvat, lukav, ali intelektualno zaostao skorojević, Moša, tvrdica i zelenaš, Arnaut, predstavnik proste i neotesane svjetine, Fenerli (Fanariot) Mehmed-efendi, utjelovljenje poročnosti jednog dijela tuđinske uleme, Bekri-Mujo, sad bohem i razbibriga, sad agresivni bosanski pijanica, i drugi.

Karađoz je improvizirano pozorište, koje po utvrđenoj shemi, mahom na satiričan način, obrađuje razne društvene pojave. Igra sjenki je po svojim prostornim razmjerama i po načinu izvođenja slična pozorištu lutaka. Scenski otvor tog teatra bio je prekriven bijelim, prozirnim platnom, iza koga se nalazilo osvjetljenje. Likove su predstavljale figure od jarko obojenih komada kože. One su igrale iza bijelog platna. Dekor je napravljen od isječene, prozirne, obojene hartije.

Posljednja poznata predstava pozorišta sjenki iz ove osmanske tradicije data je 1930. godine u Sarajevu. Njezin režiser bio je Mehmed Hasib Ramić (umro između 1941. i 1945. godine). ●

TAJNA TAJNI POSLJEDNJEG MEZARA SARI SALTUKA U TEKIJI NA BUNI

Sari Saltuk (ili Saltik) uživao je nepodijeljeni ugled i poštovanje ne samo na Balkanu nego i u cijeloj Istočnoj Europi, dijelovima Srednjeg Istoka pa i dalje. Sari Saltuk ostaje i jedna od najzagonetnijih ličnosti od vremena njegovog prvog literarnog spomena do danas. Misteriju pojačava i znakovit broj njegovih mezara širom Evrope, pa i svijeta. Priče o njemu unekoliko se razlikuju ovisno o dijelu svijeta u kojem se prepričavaju i bez sumnje miješaju se s narodnim predajama te ponekad zadobivaju elemente fantastičnosti. Sari Saltuk je, prema predajama, ukopan u svome mezaru ili na nekom ispupčenju, ili pak skriven u nekoj pećini i udaljenom i zabačenom kraju Balkana koji predstavlja onovremene krajnje domete islama, naprimjer Blagaju u Hercegovini (Tekija na Buni), Svetom Naumu u Makedoniji ili Peći (Peje) na Kosovu... Čini se da je naročito povezivan sa svim krajevima i svetim mjestima koja su predstavljala neku znakovitost za bektašijski sufijski red.

Priče o Sari Saltuku imaju još jednu zajedničku karakteristiku, naime, kao prvi i najraniji izvor svih priča slovi arapski putopisac Ibn Battuta; zabilježio ih je u svom znamenitom marokanskom putopisu (rihla) o putovanju iz jula 1332. ili 1334. godine. Donosimo jedan odjeljak u prijevodu H. A. R. Gibba:

„Ovo je činjenica oko koje se svi slažu, iako tradicija mezara u mjestima poput Gdanska u Poljskoj još uvijek čeka na objašnjenje. Babadag u Rumuniji jedinstveno je mjesto u usporedbi sa svim ostalim. To je originalno turbe iz starina i vezano je za lokalnu historiju Dobruđe, a ne za širenje i dolazak tarikat-i bektašije. Stigli smo u grad po imenu Baba Saltuk. Baba na njihovom jeziku ima identično značenje kao i među Berberima (žotac), ali oni glas *b* izgovaraju s mnogo više uživljavanja. Oni pripovijedaju da je ovaj Saltuk bio ekstatički posvećenik, iako stvari koje se o njemu prepričavaju ustvari dokazuju potpuno poštivanje Božijeg Zakona s njegove strane. Ovaj grad posljednji je od svih gradova koje su Turci osvojili i između njega i teritorije koja pripada Grcima je osamnaest dana (putovanja) kroz nenaseljenu pustoš, od kojih se osam dana putuje kroz predio bez ikakvih znakova vode."

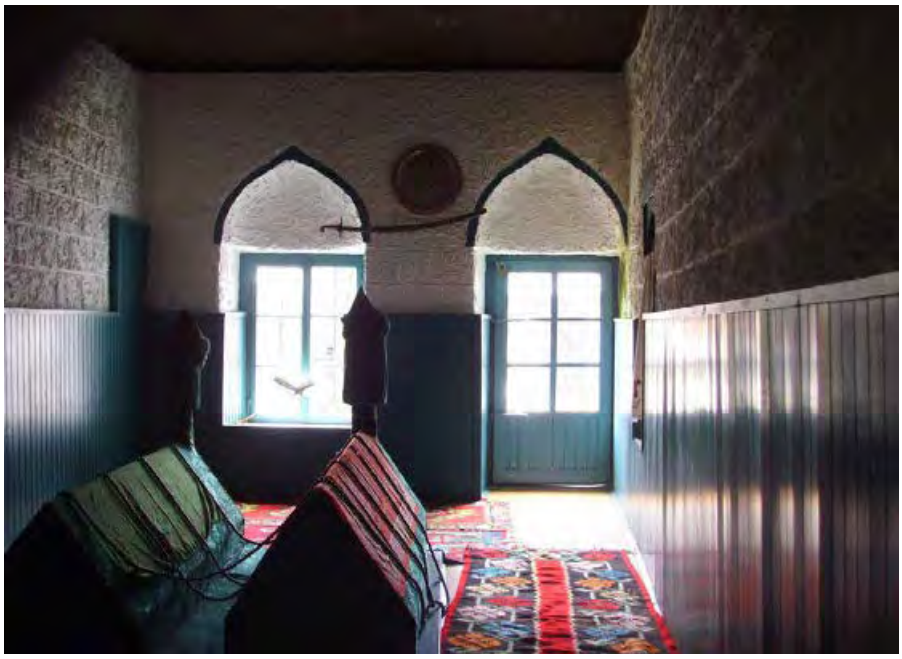

Obalska Bugarska i mjesto koje se do danas zove Babadag u Dobruđi u Rumuniji ustvari su teritorij za koji se vezuje najveći broj aktivnosti ovog svetog čovjeka. Jezidžioglu 'Ali, koji je pisao i djelovao u vrijeme sultana Murata II (1404–1451) piše da su sazvani predstavnici svih turskih plemena sa Sari Saltukom kao zajedničkim prvakom i zapovjednikom te prešli Uskudar, a potom produžili prema Dobruđi.

Priče o putovanje Sari Saltuka i islamskom misionarstvu njegovih sljedbenika kombinirana su isječcima iz Ibn Battutinih zapažanja o njemu i njegovom izgubljenom gradu u stepama Rusije, ili Rumunije, ili Bugarske, a istraživanje profesora Paula Witteka potvrđuju teoriju da je Sari Saltuk Bospor prešao 1263. s narodom Gagaouzi.

Jezidžioglu 'Ali u *Oguznami*, djelu završenom 1451, spominje duhovno vodstvo i čudesne podvige Sari Saltuka, osobito u vezi s oslobađanjem Izzedina Kajka'usa iz zarobljeništva. Sari Saltuk je zatražio njegovo oslobađanje, a patrijarh se osobno složio s tim zbog ogromnog ugleda koji je Sari Saltuk uživao kao sveti čovjek, čak i među pravoslavnim vjernicima. Princ je kasnije postao derviš, i to, predaja kaže, nakon što je progutao Sari Saltukovu lokmu koja je posjedovala nadnaravne moći, zahvaljujući tajni koju je Sari Saltuku podario (otkrio) šejh Mahmud Hajrani iz Akşehira.

Dakle, Sari Saltuk se s jedne strane pojavljuje kao duhovni vođa muslimana, turskih nomada, a s druge strane patrijarh ga smatra svecem kojem bez oklijevanja povjerava i predaje netom pokrštenog princa. Taj Sari Saltukov kršćanski aspekt jasno je reorganiziran fetvom koju je izdao Ebu Su'ud, učenjak i šejhul-islam iz šesnaestog stoljeća, koji Sari Saltuka opisuje i naziva „kršćanskim" monahom (kešiš) koji je zbog ustrajnog asketizma ličio na skelet.

Sari Saltuka i predaje o njemu karakteriziraju osobenosti koje karakteriziraju junačke podvige ratnika za vjeru u drugim epskim pričama i legendama arapskog i turskog svijeta, zasnovane na osvajanjima najprije Poslanikovih Drugova (r. a.), a potom i arapskih i perzijskih junaka. Tako Sari Saltuk jaše legendarnu pticu Simurg, koja, pomazana mašću daždevnjaka, preuzima formu krilatog vatrenog konja kojem vatra i toplota ne nanose nikakvu štetu, prelazi Vatrenu Planinu i sa svojim jahačem stiže do najudaljenije zemlje tame, to jest Ahrimanovog kraljevstva, personifikacije zla. U perzijskoj mitologiji on preuzima formu zmajoglavog

diva; on leti na svojoj postekiji, prevodi gruzijskog princa na islam, odsijeca glave sedmoglavom zmaju u Kalgariji (Kilgra blizu Varne u Bugarskoj) i živi na teško nabrojivom mnoštvu lokacija.

Podvizi Sari Saltuka protegli su se preko granica svetih mjesta islama do Balkana, a odatle do samog srca katoličanstva, čak i dalje prema sjeveru Evrope, a njegovi podvizi okončavaju se pričom o posljednjoj volji i oporuci, posljednjoj uputi koju je ostavio neposredno prije preseljenja svome sinu i svojim gazijama. Prema toj predaji trebali su pripremiti sedam sanduka, a u svakom od njih pojavit će se po jedno njegovo tijelo. Odnosno, prije svoje smrti ovaj evlija je zapovjedio da njegovo tijelo bude stavljeno u sedam sanduka, budući da je trebalo zadovoljiti zahtjeve sedmerice kraljeva da svaki od njih bude domaćin njegovog mezara. Tako se i dogodilo te je svaki od kraljeva uzeo po jedan sanduk, a kada su, svaki od njih, otvorili sanduk koji je njemu pripao, vidjeli su da u njemu leži tijelo. Sedam kraljevstva počašćeno je domaćinstvom posmrtnih ostataka ovog svetog čovjeka: (1) Rusija, gdje se ovaj sveti čovjek povezuje sa Svetim Nikolom; (2) Poljsku, gdje je njegov mezar u Gdanjsku jedno od najposjećenijih mjesta u cijeloj zemlji; (3) Bohemiu (Češku), gdje se njegov sanduk pokazuje u Pezzunijjahu; (4) Švedsku, gdje se njegov mezar nalazi u Bivanijahu; (5) Adrianopolj, u čijoj se okolini (u Baba Eskiju) nalazi još jedan mezar; (6) Moldovu (Moldavija), gdje je njegov mezar u Baba Dagu; i (7) Dobruđu, gdje se u oblasti Kaliakra nalazi sedmi mezar.

U Saltuknamama broj vladara i mezara penje se do brojke dvanaest, u šta se ubraja i njegov mezar u Tekiji na Buni. Nije isključeno da je ovaj proširenI broj u neposrednoj vezi s dvanaest Imama iz Poslanikovog Potomstva, dvanaest slova (po)svjedočenja vjere i Muhammedovog poslanstva.

Dakle, uz desnu obalu Bune, upravo kraj samog njenog izvora, nalazi se tekija s turbetom, musafirhanom i drugim zgradama. Prema navodima Evlije Čelebije, tekiju je utemeljio Zijauddin Ahmed ibn Mustafa, koji je rođen u Mostaru, a studirao u Istanbulu. Bio je murid (učenik) šejha Muslihuddina Užičanina i njegovih sinova Hasana i Isaa. Današnja zgrada potječe iz 1851. godine, a podigao ju je u baroknom stilu Omer-paša Latas, na molbu tadašnjeg šejha ove tekije Ačik-baše. Nije poznato kada je prvotno na ovom mjestu sagrađena tekija, međutim, Evlija Čelebi spominje da je jednu halvetijsku tekiju na tom mjestu podigao mostarski muftija, pa Hazim Šabanović, temeljem tog podatka, smatra da je tekiju dao sagraditi onovremeni mostarski muftija, savremenik Evlije Čelebija, Ahmed Zijauddin, koji je preselio 1697. godine.

Uz tekiju se nalazi i jedno turbe s dva sanduka (kubure). Iako nedostaje pisanih tragova, za jedan se mezar zna da tu leži šejh Ačik-baša, koji je preselio 1860. godine, dok se drugi mezar pripisuje upravo čuvenom šejhu Sari Saltuk-babi i predstavlja jedan od njegovih mezara – makama rasijanih po cijelom svijetu. Sveta historija Bošnjaka muslimana donosi predaju da će na koncu ostati samo jedan njegov mezar, onaj u Tekiji na Buni. ●

NAKIT

Nakit kao sastavni dio nošnje posebno obilježava gradsku bošnjačku nošnju. Bilo ga je raznih vrsta, zavisno od namjene i materijala. U gradovima se nakit izrađivao od srebra (nekad i pozlaćenog), zlata i drugih materijala. Poznat je bio nakit koji su izrađivali domaći majstori, i to pretežno u tehnici filigrana (fini mrežasti rad od skupocjene, srebrene ili zlatne žice, sličan čipki), a nešto manje i cizeliranja (urezivanje dlijetom u metal). Nakit se u ženskoj nošnji sastojao od prstenja, narukvica (belenzuke i halhale), ogrlica, ukrasnih kopči za pojaseve (pafte), nakita za grudi (privjesci i broševi) i za glavu (naušnice i zaglavlja). Nakit od srebra ukrašavao se još i koraljem, tirkizom (ili oponašanjem), opalom i ćehlibarom (ćilibarom). Merdžan (koralj) bio je omiljen i od njega su se pravile ogrlice i narukvice (u nizovima) s „pafticama“ od srebra. Imućne osobe nosile su ogrlice (i u više nizova) od dukata različite veličine. Biser je bio u znatnoj upotrebi. Od bisera su se nosile ogrlice i u više nizova („gužva bisera“). Na oglavlju su nošeni našiveni dukati u nizovima (kao i pozlaćeni novčići), našiveni ukrasi od bisera, kao i tepeluci (ukrasne pločice veličine kapice) od srebra, pretežno rađene u filigranu, nekad i s ukrasnim kamenjem i pozlatom. Omiljen je bio nakit od zlata sa smaragdima, tirkizom, rubinima i dijamantima. Imućne osobe nosile su na grudima (kao broš) „granu“ s dijamantima ili sličan nakit na kapama. Takav nakit uvozio se i iz Istanbula, a početkom XX st. i iz Beča. Muškarci su nosili ponekad i toke od srebra (ukrasne pločice našivene na prsluk – fermen), te lance za sahat od srebra, s loptastim ukrasima, rađenim u filigranu i granulaciji (zlatarska tehnika lemljenja sitnih zrnaca). Seoski nakit bio je od jeftinijih materijala, a i jednostavnije izrade. Znatno se upotrebljavao nakit od novčića (od srebra i zlata) na kapama i oko vrata. Pored nakita od jeftinijih materijala domaće zanatske proizvodnje, cijenjene su bile, i imućniji su ih nosili, ogrlice od sedefa i ćehlibara. Na ukrasnim kopčama na pojasevima, kao i na prstenju, često su se nalazili ukrasi od karneola (poludragi kamen zvani hakik), kojem se pripisivala zaštitna moć. ●

NAŠE SLAVNO EPSKO:
O ĐERZELEZU, MUSTAJ-BEGU, HRNJICI I TALI S BABA ALIJEM I JAŠAROM ŠUKRIĆEM

Prvi vjerodostojni zapisi bošnjačkih epskih pjesama potječu iz prvih decenija 18. st. Međutim, obilje povijesnih podataka svjedoči o bošnjačkim epskim pjesmama i u razdoblju od početka 16. do kraja 17. st. (o njihovom sadržaju, tematici, dužini, o sredinama u kojima su se pjevale). Epska tradicija o središnjoj ličnosti najstarijeg sloja bošnjačke epike, o Đerzelez Aliji, povijesnom Gurzu Ilyasu, ostavila je snažan pečat i dokaz o svom postojanju u drugoj polovini 15. st. - u djelu Ilyasovog savremenika Ibn Kemala, turskog pisca, hroničara (Historija dinastije Osmana). Osnovna značajka bošnjačke epike, od samog početka njenog razvoja, u njenim je čvrstim vezama s drugim južnoslavenskim epikama. O tome svjedoči i podatak iz 1660. godine: turski pisac Evlija Čelebi nas obavještavao o bihaćkom kapetanu Mustaj-begu Ličkom, kao junaku o kojem su se u „herceštvu“ Nikole Zrinskog napajale zdravice i o kojem se pjevalo u sedam pjesama. Podatke o bošnjačkoj epskoj tradiciji nude i bugarštice, pa i one koje su zabilježene u posljednjim decenijama 17. st. (zapisi dubrovačkog pjesnika Đure Matijaševića i Peraštanina Julija Balovića). Ove bugarštice čuvaju najraniju muslimansko-hrišćansku tradiciju o Mehmed-paši Sokoloviću, o Ali-paši Čengiću i drugim poznatim ličnostima.

Erlangenski rukopis donio je dio iz bošnjačke epske tradicije 17. st. To su pjesme s povijesnom tematikom. Usljed osobitosti uslova u kojima su bilježene, donesene su u necjelovitom obliku. O povijesnoj utemeljenosti bošnjačke epike, odnosno njenih junaka, svjedoči i Andrija Kačić-Miošić. U vrijeme kada je nepoznati zapisivač pjesama Erlangenskog rukopisa bilježio poeziju ovoga zbornika, prvi imenovani prenosioci muslimanskih epskih pjesama – Baba Alija i Jašar Šukrić iz Sarajeva – bili su istaknuti znalci i prenosioci razvijenih epskih pjesama, s urođenim smislom za upečatljivo saopštavanje; Baba Alija je sa svojom tamburom i u Dubrovniku, gdje su ga „naslikali“ (Bašeskija).

Rezultati istraživanja bošnjačke epske tradicije 16, 17. i 18. st. ukazuju, prije svega, na višestoljetnu opstojnost bošnjačke epske pjesme, pisala je naučnica Dženana Buturović. Posmatrana u svom historijskom razvoju, bošnjačka epska pjesma potvrđuje se kao južnoslavenska tvorevina, koja se oblikovala u posebnim društveno-političkim uvjetima Bosne osmanskog razdoblja. I epika Vukovih zbornika, a još više epska poezija iz Pjevanije Sime Milutinovića Sarajlije, te epske pjesme Jukić-Martićeve i Šunjićeve zbirke svjedoče o živim tokovima preplitanja epskih tradicija različitih etničkih grupacija muslimanske i hrišćanskih konfesija u 19. st. Godine 1862. uz jednu pojedinost vezanu za pjesmu Šehović Osman Vuk donosi sljedeću bilješku: „Po svemu se vidi da su ovu pjesmu spjevali Srbi zakona turskoga.“ Ova bilješka i ranije obavještenje da je pjesmu zabilježio po kazivanju svoga oca Stefana predstavljaju nam i Vuka kao izvjestioca o kazivačima hrišćanima kao prenosiocima bošnjačkih epskih pjesama. Podatke istog tipa dugujemo M. Šunjiću, koji nam pjevača katolika predstavlja kao prenosioca bošnjačkih pjesama (Jakova Vukadina, koji prenosi pjesmu Ibre Posavljaka). Pojačan rad na sakupljanju bošnjačkih narodnih pjesama počinje šezdesetih godina 19. st. i traje pune četiri decenije, do kraja stoljeća. Za oživljavanje ovog rada bitno je zanimanje samih Bošnjaka za vlastitu, nacionalnu kulturu, iz čega slijeduje i sakupljački rad Bošnjaka intelektualaca toga razdoblja, koji djeluju i pod utjecajem ideja Vuka Stefanovića Karadžića. O tome svjedoče saradnja i prijateljstvo Vuka Vrčevića i Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. Tendencije kulturnog preporoda Bošnjaka sedamdesetih godina 19. st., s idejom narodnog bosanskog jezika, vezivale su se za određene, vlastite narodne pjesme (Mehmed Šakir Kurtćehajić, Salih Hadžihuseinović Muvekit). U tom vremenu nastala je Muvekitova zbirka bošnjačkih narodnih pjesama – danas, nažalost, zagubljena. Vrčevićeva zbirka bošnjačkih narodnih pjesama

Ilustracija: Hasan FAZLIĆ

iz Hercegovine (1868, u rukopisu) i pjesme koje je sakupio F. Krauss (Smailagić Meho, Dubrovnik 1886. i dr.) prethodnica su, po vrijednosti, fondu bošnjačkih epskih pjesama koje su objavili u četiri toma Kosta Hormann (1888. i 1889) i Luka Marjanović (1888. i 1899). Pjesme Hormannovog zbornika dijelom su, nesumnjivo, rezultat i ranije sakupljačke i prepisivačke tradicije među Bošnjacima i one snažno izražavaju predstavu o epskoj pjevačkoj zoni srednje Bosne. Ova zbirka, inače, pruža obilje podataka za sagledavanje geografije bošnjačke epike, a zajedno s pjesmama drugih zbirki, te onih iz rukopisnih arhivskih fondova, omogućuje da se odrede elementi (kriteriji) bitni za utemeljenje određenih kategorija tipova i oblika.

Po svojim odlikama i osobenostima bosanskobošnjačka epika određuje se kao stepen u razvoju epskog žanra kod južnoslavenskih i balkanskih naroda. Njene

su značajke u njenom višestoljetnom trajanju, u njenoj samoniklosti, samosvojnosti, utemeljenosti na povijesnim zbivanjima te u njenom izražavanju u više tipova i oblika te što je uvjetovalo mogućnost njene podjele (pjesme o junacima Krajine, Krajišnicima, undjurske pjesme, pjesme crnogorsko-hercegovačkog tipa). Dužinu kao vrijednosnu kategoriju epske pjesme potvrdila je konačno muslimanska epika na čitavom Slovenskom Jugu. Upravo zato što se bošnjačke epske pjesme po broju njima svojstvenih osobina izdvajaju u određene grupe i na taj način postaju kategorije određenih tipova pjesama, a u izvjesnim slučajevima imaju izuzetno naglašene oblikovne osobenosti – to one zaslužuju posebnu pažnju u studiju južnoslavenske epike, uvjerenja je bila dr. Dženana Buturović. Varijacije određenog tipa i oblika bošnjačke epske pjesme, vezane za omeđeni geografski prostor, često ukazuju na vezu sa starijom balkanskom tradicijom, pa rezultati istraživanja ovih primjera doprinose poznavanju osobenosti balkanske epike. Neki primjeri bošnjačkih epskih pjesama pokazuju i vezu epske pjesme kao žanra s proznim oblicima, posebno vezu s predanjem. Prihvatanjem islama na samom kraju srednjeg vijeka od strane znatnog dijela slavenskog stanovništva nastupio je kvalitativno novi tok etničkog povezivanja, čime su ostvareni i novi uvjeti za izrastanje posebnosti bošnjačke epike na Balkanu, što se snažno izražava i u obliku bošnjačke narodne pjesme. Istovremeno, prihvatanja islama utjecalo je da se sačuvaju osobenosti epike predislamskog razdoblja, posebno u seoskim sredinama, kod stanovništva stočarskih područja, manje podložnog migracijama.

Među činiocima koji su bili od bitnog značaja za usmenu epiku Bošnjaka jesu i društveno-politički. Na sadržinu i tematiku bošnjačke epike, kao i na njene idejne stavove, bitno je utjecao položaj Bošnjaka u Osmanskom Carstvu. Bošnjaci su predstavljali značajan dio slavenskog stanovništva koje je prihvatalo religiju osmanskog osvajača. Pjesme polaze od njihove stvarnosti, koju odlikuju podjednako povlastice i obaveze. Svi južnoslavenski Bošnjaci u Osmanskom Carstvu po potrebi su vojnici, što je doprinijelo ratničkom obilježju najstarijih slojeva usmene epike Bošnjaka. Preovladavao je tip krajišničke epike, tj. epike četovanja, mejdana, okršaja. Nova zajednička shvatanja i etički poticaji utjecali se na oblik pjesme, njenu strukturu – kompozicionu shemu. Najveći broj bošnjačkih epskih pjesama zabilježen je u drugoj polovini 19. st. i one nose pečat toga vremena, historijskog trenutka kada su se Bošnjaci našli u bespuću i sigurno znali da nemaju zajednički put s Osmanlijama, a Evropa im je kao i njihovim sunarodnjacima, ponudila okupaciju. Taj je činilac utjecao na duži vijek bošnjačke epske pjesme, pa i na njen daljnji razvitak.

Po broju specifičnih osobina izdvajaju se bošnjačke crnogorsko-hercegovačke pjesme s tematikom iz plemenskog života hercegovačkih i crnogorskih stočara. One su čvrsto izgrađenog oblika. Sva ostala poezija pojavljuje se u nizu varijacija i, šire gledano, predstavlja tip tzv. rasprostranjene epske pjesme. Alois Schmaus u svojoj raspravi Studije o krajinskoj epici, u okviru cjelokupne bošnjačke epske poezije, posmatrao je oblike najrazvijenijih epskih pjesama različitih kazivača Luke Marjanovića, pjesme koje su prošle značajnu Marjanovićevu redakciju i znatno manji broj pjesama iz Hormannove zbirke – kao izdvojivu cjelinu, i predočio ih kao posebnu poeziju krajinskog tipa i oblika. Poezija odgovara cjelini koju je Schmaus nazvao „mješoviti tip“. Rasprostranjeni tipovi i oblici epskih pjesama koje donosi Hormannova zbirka nastali su kao izraz višestoljetnog historijskog razvoja narativnog izraza na tlu Bosne i Hercegovine. Rezultat su vitalnih epskih prožimanja na gotovo čitavom bosanskohercegovačkom prostoru, pa i šire. Prvenstveno ih određuje tematika, sadržaj i distanca stvaraoca prema epskoj građi. Tu spadaju pjesme s jače naglašenim odražavanjem određenih historijskih događaja i zbivanja, pjesme o junacima s bosanskog krajišta (o Đerzelezu), te pjesme o ratnicima s mletačke i austrijske granice, poznatim Krajišnicima (o Mustaj-begu Ličkom, Tali Ličaninu, braći Hrnjicama i drugim); među njima su bojovnici iz svih krajeva bosanskog krajišta. Kao osnovna težnja u razvoju ove poezije ističe se obogaćivanje njenog sadržaja, usko u vezi s razvitkom etničkog bića južnoslavenskih Bošnjaka kroz njihovu historiju, od kraja 15. do kraja 19. st.

Bošnjačka epska tradicija sačuvala je, preko predstavnika i pjevača viših krugova, dio srednjovjekovne bosanske feudalne tradicije. Ona se odslikava u tipu epske pjesme s razvijenom radnjom i nizom viteških obilježja. Znalci epike već su istakli da su starije feudalne crte bolje očuvane u bošnjačkoj nego u hrišćanskoj epici. Ispitivanje starije muslimanske bosanske epske tradicije pokazala su da je junak prvih muslimanskih pjesama vitez i plemić, a i kasniji protagonisti velikog broja pjesama su vitez lutalica i ratnik. Proučavanje bošnjačke epike Hormannove zbirke dovelo je do zaključka da su u određenom broju pjesama, koje su se njegovale u bošnjačkoj feudalnoj sredini, posebno istaknuti viteštvo, zaštitnički odnos prema ženi i odbrana časti. Neke su pjesme sačuvale i sjećanje na Bosnu „tužnu kraljevinu“. Sve to govori da bošnjačku epsku pjesmu odlikuje i naslanjanje na srednjovjekovnu bosansku tradiciju.

Prve ocjene značajki i osobenosti bošnjačke usmene epike dugujemo folkloristici i književnoj historiografiji. Njenu naučnu identifikaciju, najbolje ocjene o njoj, dugujemo Slovencu Matiji Murku, a zatim naučnicima neslavenskog, germanskog porijekla – Aloisu Schmausu, Gerhardu Gesemannu, Maximilianu Braunu i drugima. Novu dimenziju u njenim proučavanjima dali su američki naučnici Milman Parry i Albert B. Lord. A. B. Lord je dao čuvenu ocjenu njenog „konzervativizma“. Lord je dao čuvenu ocjenu značaja njenog „konzervatizma“. Lord u bošnjačkoj epici nalazi gradnju koja pruža odgovore na mnogobrojna neriješena pitanja epike i epa. Mitski sloj u ovoj epici, po Lordu, bitan je činilac njene samoniklosti i samosvojnosti. Po prisustvu toga sloja u njoj, kao i po njenoj strukturi, Lord ju je, cjelovitije od svih istraživača, odredio u odnosu na hrišćansku. Bošnjačka epika je, po Lordu, također, imala svojevrstan razvojni put, pa čuva i prenosi poetsko nasljeđe duboke prošlosti, a posjeduje razvijenu poetsku strukturu „koja istinski zaslužuje ime epike“. Lord je uz to iskazao na utjecaj turskih osvajanja na stil i leksiku balkanske epike i istovremeno skrenuo pažnju na dubinu promjena koje su nastale u tim novim uvjetima; epske formule, ističe Lord, odražavaju kulturnu, društvenu, vjersku i političku stvarnost svoga vremena. Obogaćivanje epskog stila „bilo je više nego samo u rječniku, mnogo svečane finoće i sjaja balkanske epike izgleda da je došlo s tursko-bošnjačkom kulturom“. Milman Parry i Albert B. Lord otkrili su epskog pjevača kao „pjevača priča“ iz Tradicije (The Singer of Tales). Najdarovitiji među takvim pjevačima bio je njihov pjevač iz Bijelog Polja Avdo Međedović, „prvi do Homera“. Pjesmom o Mehi Smailagiću on je pokazao da može da ispjeva pjesmu dužine epa i time najrječitije potvrdio ne samo svoju nego uopšte kreativnost epskog pjevača. Uz to je pokazao da je usmena tradicija Balkana bila tridesetih godina našega stoljeća još živa i životvorna.

Instrumenti koji prate pjevane tekstove bošnjačkih epskih pjesama jesu gusle i dvožična tambura. Gusle su rasprostranjen instrument u bošnjačkoj tradiciji koji koriste muslimanski pjevači za instrumentalnu pratnju prilikom izvođenja epskih pjesama, a dvožična tambura je osoben instrument bošnjačkih epskih pjevača zapadne Bosne. Rezultati svih ukupnih proučavanja i analiza pokazuju da bosanskobošnjačka epika u historijskom razvoju usmene epike na Balkanu predstavlja složenu i slojevitu epsku cjelinu. ●

IZVORI SJEĆANJA: KNJIŽNE ZBIRKE I BIBLIOTEKE BOŠNJAKA ZASLUGE SU POSVEĆENIH VAKIFA

Kako za razdoblje srednjega vijeka nisu sačuvana potrebna svjedočanstva, pouzdani podaci postoje tek za biblioteke koje nastaju tek s razvojem prosvjete koju osmanska vlast uspostavlja neposredno po svom dolasku u Bosnu i Hercegovinu. Prve kolekcije zapravo su priručne zbirke u školama (mektebi i medrese), a gotovo su redovno određen broj knjiga imale džamije i tekije. Odredbama Vakufname Gazi Husrev-bega 1537. podignuta je medresa ovog bosanskog valije, u kojoj je odredio i dio novca da se kupe knjige. Ova knjižnica postat će okosnica razvoja biblioteka Bošnjaka, o čijem se razvoju i historijatu ponajviše bavila dr. Lamija Hadžiosmanović. Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB) ostala je najznačajnija ustanova ove vrste u Bošnjaka sve do danas. Dobrim dijelom su je popunjavali polaznici medrese, koji su prepisivali djela za potrebe nastave. U nju su se slivali pokloni uglednika i imućnih ljudi, odnosno bibliofila, a i uprava škole sistematski je popunjavala fond knjigama potrebnim za nastavni program.

Prve zbirke i biblioteke općenito popunjavane su prepisivanjem djela s tri orijentalna jezika, ili pak s bosanskog jezika, arapskim pismom prilagođenim za ove potrebe. Dalje, zbirke su nastajale kupovinom i, najčešće, uvakufljenjem. Upravo ustanova vakufa, inače veoma značajna za razvoj privrednog, urbanog i kulturno-prosvjetnog života, pospješila je razvoj biblioteka na ovim prostorima. Zadužbinama su nastajali gradovi, javni i sakralni objekti, prosvjetni zavodi, a nerijetko i zgrade za biblioteke. U vakufnamama (zakladnicama) vrlo su precizno popisivane knjige po naslovima i piscima, pa su bile i zamjena za katalog.

Biblioteke u Bošnjaka mogu se svrstati u dva tipa: javne i privatne, a i ove druge bile su vrlo često otvorene za vanjske korisnike. Vakifi su gotovo redovno svojim vakufnamama određivali ko i pod kojim uvjetima može koristiti knjigu. Sve do 18. st. u svim bošnjačkim bibliotekama gotovo je isključivo rukopisna knjiga. S osnivanjem štamparija u Istanbulu 1729. i u Kairu krajem istoga stoljeća i biblioteke Bošnjaka značajnije popunjavaju svoje fondove njihovim izdanjima, a od 1866, kada se u Sarajevu osniva štamparija i počinje izdavačka djelatnost, bibliotečki fondovi upotpunjuju se publikacijama te ustanove i izdanjima drugih tiskara na južnoslavenskom prostoru.

Za vrijeme osmanske uprave u Bosni i Hercegovini djelovalo je oko stotinu medresa i nekoliko stotina mekteba, u kojima su obavezno bile manje ili veće kolekcije knjiga. Među važnijim je sarajevskim bibliotekama i knjižnica muderisa (profesora medrese), vaiza (propovjednika), baš-katiba u mehkemi (generalnog sekretara suda) i pjesnika Abdulaha Kantamirije (umro 1774), koji je podigao zgradu za biblioteku i osigurao joj početni fond, koji je uglavnom sam prepisao. Zbirka je u cijelosti prenesena u GHB 1912. Osman Šehdija Bjelopoljac (umro 1769), pjesnik na turskom jeziku, podigao je 1757. zgradu za biblioteku, a dvije godine kasnije iz Carigrada poslao 180 rijetkih rukopisa iz područja orijentalnih književnosti i islamskih znanosti. Zgrada je 1912. porušena, a knjige prenesene u GHB. Sarajevski kadija Ismail Misrija osnovao je početkom 18. st. medresu i uz nju biblioteku, koja je 1897. pridodata fondu GHB. Medresu i zgradu biblioteke podigao je u Sarajevu 1775. Abdulkerim ef. Sim Zade Đumišić.

Sve veći gradovi imali su barem po jednu veliku javnu biblioteku i niz manjih kolekcija uz medrese, džamije, tekije. Veliki mostarski vakif Mehmed-beg Karađozbeg podigao je medresu i uz nju biblioteku 1570. S vremenom su se u ovu knjižnicu prenosili čitavi fondovi zbirki mostarskih uglednika i zaljubljenika knjige, a u njoj su se čuvali mnogi dragocjeni unikati i autografi mostarskih pisaca i učenjaka, kao što su Mustafa Ejubović – Šejh Jujo (1650–1707), Šejh Ibrahim Opijač (1678–1727), Ali-dede Bošnjak (umro 1598) i mnogi drugi. Poznati pjesnik i državnik Derviš-paša Bajezidagić (umro 1603) zakladnicom iz 1593. udara temelje svojoj knjižnici, koja je bila opskrbljena perzijskim, arapskim i turskim klasicima, ali i djelima domaćih pisaca. Osobena je Ćejvan Ćehajina biblioteka, za koju je njezin utemeljitelj 1558. uvakufio 120 džuzova Kur'ana i osam svezaka vjerskoga štiva za učenje i držanje predavanja u džamijama u Mostaru, Blagaju i Gabeli. U Mostaru su još djelovale Bosnali Ahmed-agina biblioteka, Biblioteka Ali-paše Rizvanbegovića i biblioteke uz medrese: Roznamedži Ibrahim ef., Koski Mehmed-paše, Hadži Balina, Buk'a hadži Velije i šejh Ismaila Opijača. Iako vezirski grad, Travnik do početka 19. st., odnosno do 1804, nema javne biblioteke. Te godine je Elči Ibrahim-paša, bosanski vezir, podigao medresu, u njoj ustanovio biblioteku i uvakufio 103 rukopisa. S vremenom se ona popunjavala i postala prilično opskrbljena. Godine 1892. njezin fond prenesen je u Feziju medresu u istom gradu.

Da su i manja mjesta pridavala značaj knjizi, svjedoči i Biblioteka Halil ef. u Gračanici. Bila je smještena u medresi Osman-kapetana Gradaščevića. Njen osnovni knjižni fond činile su knjige uvakufljene 1737, a kasnije se razvijala pridruživanjem manjih mjesnih biblioteka. U Foči su uz tri medrese: Mehmed-paše Kukavice, Memi Šah-begove i Osman-efendijine djelovale i biblioteke. Prvi pisani dokumenat o postojanju javne biblioteke u Banjoj Luci jeste vakufnama Mevla Husamudina Bošnjaka iz 1830. U popisu početnoga fonda zavedeno je 100 knjiga u 83 sveska, a bile su sistematizirane po disciplinama.

Pored javnih, vakufskih, postojale su u osmanskom razdoblju u Bosni i Hercegovini i brojne privatne zbirke. Veće biblioteke obično su posjedovali intelektualci i bogatiji i ugledniji građani, pa danas i iz fonda GHB možemo pročitati imena nekih od tih posjednika. Oni ili njihovi potomci poklanjali su ili, rjeđe,

prodavali knjige vakufskim bibliotekama. Između velikog broja porodica koje su imale svoje knjižnice, najpoznatiji su bili: Fadilpašići, Dženetići, Svrze, Kadići, Muidovići (Sarajevo), Tuzle, Džinići (Banja Luka), Hromići, Rizvanbegovići, Mehmedbašići, Mahmutćehajići (Stolac), Riđanovići, Karabezi (Mostar), Atlagići (Hlivno), Gradaščevići (Gradačac), Bojići (Divič kod Zvornika) itd.

Među brojnim bibliofilima koji su u austrougarskom razdoblju i kasnije nastavili tradiciju prikupljanja knjižnoga blaga, rukopisnog i štampanog, bili su: Safvet-beg Bašagić, Mehmed Džemaludin Handžić, Ali Riza Karabeg, Hamdija Kreševljaković, Muhamed Kurt, Salih Mešić, Mustafa Hilmi Muhibić, Edhem Mulabdić, hadži hafiz Mustafa Nurkić, Osman Asaf Sokolović, Hazim Šabanović, Alija Bejtić, Muhamed Hadžijahić i drugi.

U austrougarskom razdoblju počelo je sabiranje bibliotečkog blaga u GHB, koje na izvjestan način traje i do danas. Najveći dio vakufskih, školskih i privatnih knjižnica sabran je u ovoj ustanovi, koja je danas najznačajnija orijentalistička biblioteka na Balkanu. U njoj se, između ostaloga, čuva 7.000 kodeksa i preko 2.000 rukopisa. U ovom vremenu, uz nove škole i kulturno-prosvjetna društva, obično nastaju biblioteke i redovito čitaonice, a popunjavaju se štampanom knjigom i periodičnim publikacijama. Uporedo s nastajanjem novih stagniraju vakufske biblioteke. Dva najznačajnija kulturno-prosvjetna društva „Gajret“ i „Narodna uzdanica“ imala su značajnu djelatnost u širenju i afirmaciji knjige, i to posredstvom široke mreže čitaonica. Uz ova društva postojale su dobro utemeljene knjižnice s knjižnim fondom raznolikoga sadržaja. I dobrotvorna društva: „Islahijjet“ (Brčko, 1907), „Hurijjet“ (Sarajevo, 1908), „Fadilet“ (Banja Luka, 1908) i „Senaat“ (Tuzla, 1911) imala su dobro opremljene biblioteke i uz to čitaonice. Do Drugog svjetskog rata djelovale su biblioteke pri islamskim prosvjetnim zavodima: Šerijatskoj gimnaziji u Sarajevu (1918/10) i Šerijatsko-sudačkoj školi u Sarajevu (1877), koja je 1936. prerasla u Višu islamsku šerijatsko-teološku školu.

Poslije Drugog svjetskog rata komunistička vlast ukida sve kulturne ustanove s nacionalnim predznakom i tako uglavnom propadaju brojni spomenuti fondovi, tj. onaj dio knjiga koji je preživio rat.

Knjige koje su stoljećima pisali i čuvali Bošnjaci danas u najvećem broju čuva GHB, kao središnja ustanova te vrste. Nažalost, druga biblioteka po vrijednosti rukopisnog fonda, Biblioteka Orijentalnog instituta u Sarajevu, uništena je u potpunosti u zlikovačkim akcijama u prvim mjesecima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U isto vrijeme uništene su i brojne privatne biblioteke Bošnjaka širom Bosne i Hercegovine tako da je njihov ukupan broj naglo i nepovratno smanjen kada su u pitanju rukopisi i rijetke knjige i časopisi. ●

ALHAMIJADO KNJIŽEVNOST BILA JE OMILJENA MEĐU ŠIROKIM SLOJEVIMA NARODA

Najveći broj tekstova arebicom na bosanskom jeziku nastao je u osmanskom i austrougarskom razdoblju, od 16. do prve polovine 20. stoljeća. Arebicu su kao pismo za izražavanje na narodnom jeziku koristili Bošnjaci u velikom broju rukopisnih djela. Posljednja štampana knjiga pisana arebicom jeste *Fikh-ul-ibadat* (*Propisi o izvršavanju vjerskih dužnosti*) M. Serdarevića (Sarajevo, 1941), te ponovljeno izdanje *Mevluda* S. Gaševića (Sarajevo, 1942). To pismo do modernosti su zadržali veoma rijetki pojedinci u osobnoj prepisci.

Alhamijado književnost je jedan od triju tokova kojim se razvijala književnost Bošnjaka. Stajala je između bujne narodne književnosti te književnosti na orijentalnim jezicima. Njeni predstavnici, većinom srednjega obrazovanja, potjecali su iz puka, sadržajima svojih djela bili vezani za zavičajno tlo i tumačili su sve značajne događaje tokom četiri stoljeća bosanskohercegovačke povijesti. Djela ove književnosti bila su omiljena među širokim slojevima naroda. Djela pisana arebicom, i s obzirom na vrste, i s obzirom na tematiku, veoma su raznovrsna, u pjesmama od sažete lirske forme do epsko-lirskih spjevova i proze. Prevladavaju sedmerci i osmerci, a susreću se i jedanaesterci. Stihovi su građeni u skladu s pravilima arapske metrike, ponegdje s naznakom stope po kojoj se pjesma kazuje. U prozi je često korišten dijaloški oblik. Prema sadržajima pjesme se odnose na različita područja društvenoga života, pa se razlikuju: ilahije (pobožne pjesme), kaside (pjesme različitih sadržaja), arzuhali, mahzari, prosvjedi, poslanice, poučne, ljubavne, pjesme „na narodnu“, mevludi, tj. spjevovi o Muhammedovu (S) rođenju. Prozni tekstovi manje su zastupljeni, a sadrže: kratke priče, molitve, vjerske pouke, poslovice, izreke.

Ljubavna pjesma *Chirvat turkisi* Mehmeda Erdeljca, nastala oko 1588, najstariji je poznati alhamijado tekst. Ovoj uspjeloj pjesničkoj tvorevini bliska je pjesma *Nuto moje čuda i ljute nevolje*. Slobodniji duh u iskazivanju ljubavnih osjećanja sadrže pjesme pjesnika čija imena ostaju nepoznata: *Sad se zazeleni gora*, *Moje srce*, *A ja pođoh i povedoh konja na vodu*, *Lipa ti si, moj dilbere*, *Bog te vidio*, *Ramo i Saliha*, *Poručuje Dudijica mladu momčetu* („na narodnu“). Po načinu iskazivanja ljubavnih osjećanja, ističe se pjesma *Ašiklijski elif be Fejze Softe*. Umihana Čuvidina (Sarajevo, 1795 – oko 1870) spjevala je deseteračku pjesmu u kojoj je opisana ljubav i vjernost djevojke.

U drugim pjesmama izrečena je kritika vlasti i njenih ustanova, negdje otvoreno, a negdje uvijeno. Svojom oštrinom ističu se: pjesma *Čudan zeman nastade*, s osudom turskih vlasti i morala vjerskih dostojanstvenika, Abdulvehaba Ilhamije (Žepče, 1773; pogubljen u Travniku po naređenju Džemaludin-paše 1821); pjesma *Poziv na vjeru*, s kritikom međusobnih trvenja i s apelom za saradnju od Muhameda Hevaije (Dobrnja kod Tuzle, 1601/02. – iza 1651); pjesma *Dobar zeman prokasa*, usmjerena protiv izrabljivanja, korupcije i ponašanja vjerskih dostojanstvenika, od Sulejmana Tabakovića (živio sredinom 19. st.); *Duvanjski arzuhal* Mehmed-age Pruščanina; poslanice hadži Jusufa Livnjaka i kadije Hasana sadrže također kritičke tonove. U pjesmama Alije Sadikovića (Atmačići kod Bijeljine, 187? – Janja, 1936) izraženo je nezadovoljstvo s postojećim stanjem, a protest protiv izrabljivanja, nerada, pokvarenosti državnih službenika vidljiv je i u jednog broja pjesnika nepoznatih imena: *Mahzar piše bosanska fukara*, drugi stihovi su na bosanskom, *Bosanska ilahija*, *Pjesma o nasiljima Tekeli Mustafe-paše*. Na slikovit način osudu rata izrekla je i Umihana Čuvidina.

U alhamijado pjesništvu brojno su zastupljene ilahije, čija je odlika slavljenje Boga u cilju pridobijanja Njegove milosti. U spoznaji i doživljaju Božijega bića jako je istaknuta emotivna komponenta, posebno prilikom kolektivnoga obraćanja i vršenja derviškoga obreda (zikra). Prisutan je osjećajni zanos, naročito u toku derviških obreda. Nadahnutim lirizmom ističu se: ilahije Muhameda Hevaije, Abdulvehaba Ilhamije te Abdurahmana Sirrije (Fojnica, 1785–1847).

Među poučnim pjesmama po misaonosti, uspjelim poredbama, odgojnom usmjerenošću, ističu se pjesme: *Čujte, djeco svikoli* Muhameda Razija Velihodžića (Sarajevo, oko 1722–1786); *Očin savjet i Očino pismo* A. Sadikovića; neki dijelovi poučnog spjeva *Abdija* Jusuf-bega Čengića.

Spjevovi o rođenju i smrti vjerovjesnika Muhammeda (S) bili su vrlo omiljeni: najviše je bio u upotrebi *Mevlud* Saliha Gaševića (Nikšić ? – Bijelo Polje, 1898), a takve spjevove pisali su i Arif Sarajlija (Sarajevo, oko 1861–1916), Muhamed Ruždi Dizdarević (Trebinje, 1825–1905) pisac vefata i hićaja te dužeg spjeva o životu Vjerovjesnika. Vrijedno leksikografsko djelo alhamijado književnosti jeste tursko-bosanski rječnik *Potur-Šahidija* M. Hevaije, 1631, pisan u stihovima, koji spada među najstarije rječnike na južnoslavenskom prostoru.

Prozni tekstovi male su književne vrijednosti, a po tematici su bili iz oblasti vjerske pouke ili kraća djela odgojnog i poučnog karaktera. Udžbenike za osnovnu vjersku pouku pisali su: Omer ef. Humo (umro 1890), zagovornik uvođenja bosanskoga jezika u vjerske škole, te A. Ilhamija. Ibrahim Seljubac iz Tuzle napisao je Bosansku elifnicu, a Ibrahim Berbić dva priručnika: *Tursko-bosanski učitelj* i *Elif bai bosnevi*, koji su najstariji tiskani udžbenici na arebici izvan naše zemlje.

Alhamijado književnost zauzima značajan položaj u komparativnom razvoju starije bošnjačke književnosti, a njeni tekstovi imaju značajnu kulturnohistorijsku ulogu, jer je arebica kao pismo, uz bosančicu, omogućilo Bošnjacima da održe kontinuitet pisane maternje riječi od 16. do druge polovine 19. st. ●

NEPROCJENJIVO BLAGO U SARAJEVU: AN-NASABU ‚Š-ŠARIF – PLEMENITA LOZA MUHAMMEDA, A. S.

Među zbirkama Bošnjačkog instituta Fondacije Adil-beg Zulfikarpašić posebno mjesto zauzima neprocjenjivo vrijedna zbirka orijentalnih rukopisa pisanih na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Manji broj rukopisa je na bosanskom jeziku (pisan arapskim pismom) tzv. alhamijado. Zbirka posjeduje 743 kodeksa s 1.125 djela iz teologije, prava, morala, tesavvufa, filozofije, logike, leksikografije, gramatike, retorike, lijepe književnosti, medicine, kalendarografije, astronomije, astrologije, historije. Ovi rukopisi su sistematizirani i naučno obrađeni u dva sveska *Kataloga arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta* (Zürich, 1997. i Sarajevo, Zürich, 2003) autora prof. dr. Fehima Nametka i prof. Saliha Trake.

Riječ je o jednom od najvrednijih rukopisa iz rukopisnog fonda Instituta. Naime, radi se o raritetu ili o unikatnom rukopisu, po stručnom mišljenju Nametka i Trake. Rukopis je prepisao ili sastavio (nije jasno naznačeno) Derviš Mahfuz ibn Muhamed el-Gulšani 8. muharema 1031.h./23. novembar 1621. godine. Sa zaštitnog lista saznajemo da je rukopis bio u posjedu Ahmed-efendije, muftije Mostara, kasnije izvjesnog Derviša Nuri Čengića iz Odžaka kod Foče, a on je opet poklonio svom šejhu Behauddinu Sikiriću, što ukazuje na to da je rukopis bio u tekiji na Oglavku. Otkupom od jednog nasljednika porodice Sikirić Bošnjački institut ponovo je vratio rukopis u posjed potomaka Čengića, Adil-bega Zulfikarpašića, koji je porijeklom i s očeve i s majčine strane Čengić.

Na početku rukopisa čitamo posvetu: „Ovu časnu knjigu poklonio sam našem muršidu (vodiču u tesavvufu) učenom Šehoviću (Sikiriću) Behauddin-efendiji, našem bratu i prijatelju. (u potpisu) Siroti Derviš Nuri Čengić iz Odžaka. “Ovakve knjige su pouzdano svjedočanstvo o bogatstvu našeg kulturno-historijskog blaga, i činjenice kako se kroz historiju čuvala i poštivala pisana riječ.

S obzirom na izuzetnu vrijednost i činjenicu da se radi o raritetu ili unikatu, Institut je objavio ovo djelo u fototipskom izdanju s prijevodom na bosanski jezik. Rukopis je na bosanski preveo akademik prof. dr. Enes Karić, a izdanje je neobično interesantno jer bosanski dio u grafičkom smislu u potpunosti odgovara originalu, za šta je zaslužna istančana kaligrafska ruka Amira Reke.

Knjiga počinje s biografijom poslanika Muhameda, a. s., potom slijede biografije Poslanikovih amidža, njegovih šest tetaka, biografije Poslanikovih žena, njegove djece i unuka, amidžića, biografije tetaka Muhamedovih, a. s., biografije braće i sestara, oca i majke po mlijeku, 22 vojna pohoda Muhameda, a. s., o robovima, slugama i čuvarima u borbi, o 11 Poslanikovih izaslanika, o tajnicima i prijateljima. Opisano je također i njegovo oružje, odjeća i najzad njegova smrt.

Izvori ovog rukopisa rane su biografije Muhameda, a. s., (sire), i to posebno one klasične iz perioda Ibn Ishaka (u. 150. h/767.) i Ibn Hišama (u. 218, h/833.). Autor ovog rukopisa izvanredno je poznavao i djela *Al-Maghari* od Al-Waqidija i *Al-Bidaya wa n-Nihaya* od Ibn Kathira, koja se isto tako detaljno bave životom Muhameda, a. s. U pomenutim djelima biografija Poslanika je opisana opširno, s brojnim lancima predanja i njihovih prenosilaca, dok autor ovog rukopisa ne navodi lance predaje i iznosi biografske podatke veoma sažeto, ali i precizno. Autor je svakako i dobar poznavalac Kuržana, tefsira i hadisa. Imajući sve to u vidu, smatra se da je autor bio učenjak ili muderris u nekom od velikih centara islamskog svijeta. Odgovor na to pitanje, međutim, za sada će ostati nerazriješeno. ●

FRANCUZI SVJEDOČE KAKO 1611.
BOŠNJACI BESPOSLIČARE I NEUMORNO ISPIJAJU "CRNU VODU"

Kratko izvješće o putovanju preko Hercegovine i Novopazarskog sandžaka na francuskom jeziku potiče od stanovitog Leferva, tajnika baruna Sansija, francuskoga poklisara, poslano 1611. u Carigrad. Francuski poklisari kod Porte u 16, a dijelom i 17. stoljeću odabirali su, idući na svoje poslaničko mjesto, suhozemni put, koji je vodio iz Dubrovnika preko Trebinja, Gacka, Foče, Pljevalja i Novoga Pazara put Plovdiva i Carigrada. To je bio obični drum kojim su prolazili trgovački karavani i diplomatske misije, i to ne samo francuske nego i dubrovačke i mletačke. Francuski poklisari običavali su sastavljati o tom svom putovanju kroz Balkansko poluostrvo neku vrstu dnevnika, u kojemu su tačnim hronološkim redom pribilježili sva znatnija mjesta i događaje. Taj posao sastavljanja putničkoga dnevnika bio je povjeren jednomu od njihovih tajnika, a ponekad i više njih.

Putopis je preveo i javnosti prezentirao Vjekoslav Jelavić, a poslužio se kopijom koja se nalazi u odjelu francuskih starijih rukopisa pariške Narodne biblioteke. Prenosimo zanimljive detalje jednog od najstarijih putopisnih zapisa o Bosni i Hercegovini i Bošnjacima.

August, 1611.

U subotu 20. augusta gospodin (poklisar) udarivši put istoka duž livade, koja mu ostajaše nadesno, a koja je vrlo dugačka i uzana, ode se utaborit pokraj seoca zvana Luka od Novoga Pazara, prešav prije toga ispred novopazarskoga karavan-saraja. Nadomak te varoši, koja se po turski zove Jeni bazar, i koji nam ostaje nadesno, nije gotovo nimalo dugoljasta; ali je s obzirom na onu, koju za sobom ostavismo, velika, pa broji kakovih hiljadu kuća, nešto bolje zidanih od onih, što ih prije bijasmo vidjeli. Kuće su naime većinom od zemlje ili od kamena, a sve su pokrivene ćeremetom. One su uza sve to bez iznimke niske. Varoš je podignuta na spomenutoj livadi na prostranom i trouglastom mjestu, tako da izgleda vrlo slobodna, a kuće su okružene u njoj topolama. Jer se čini da im je veselje saditi ovo stablo koje sade uvijek prilično mnogo pokraj džamija, za ukras potonjih. Na malenu brježuljku, koji se diže na našu lijevu ruku, vidi se zamak na domak varoši. Taj zamak gospoduje čitavim krajem, koji je prilično lijep i sastoji od dugačkog polja, kroz koje se vijuga malen potok Butika, imajući s jedne i s druge strane po jednu planinu, napola obraslu mladom hrastovinom. Ostalo zemljište čini se da je dobro, pa je velika šteta, da nije obrađeno, jer bi inače proizvodilo znatnu količinu žita. Ima još i nešto vinove loze zasađene amo tamo po obronku planine, koji gleda prema jugu.

Ja mislim da je razlog tomu nedostatku obrađivanja slaba napučenost ovih krajeva, koji su u istini uopće slabo naseljeni. Ali videći, da je tlo tako slabo obrađeno pokraj Novoga Pazara, koji je (međutim) dosta velika i dobro napučena varoš, ja mislim, da je tomu kriv nemar i lijenost stanovnika, koji rade samo toliko, da mogu preživjeti, pa se čini, da im nije stalo do toga, da im i preostane štogod; tako da obradiv koliko im je dosta za podmirenje njihovih potreba, ostalo ostavljaju na ugaru. Ta čeljad silno voli dokolicu, na koju je jako privikla. Ona mnogo besposličari, i provodi veći dio dana sjedeći pred vratima ispod kućne strjehe, koja se jako nadvisuje nad ulicu i zabavljajući se međusobnim razgovorom i posmatranjem prolaznika, pa ju nije nikada viđeti na šetnji. Njezin kruh je loše pravljen, te slići slabo pečenomu i beskvasnomu kolaču. Njezin je napoj voda ili šerbet. Potonji se pravi od vode i meda. Ona goji prilično malo blaga, to jest volova, krava, ovnova i koza. Tu vidjesmo groblje vrlo dugačko i bez ograde, u kojemu ima veoma mnogo grobova. Potonji su četverouglasti kamenovi, a imaju pokadšto po čalme. (…)

Opazismo, da su stanovnici u varoši vrlo pristupni. Skupiv se oko na soni posmatrahu naše kretnje, odijelo i oružje, nadasve naše mačeve, koji prođoše preko sviju ruku. Oni se divljahu njihovoj uglađenosti i željahu ih kupiti. Mi ih nađosmo jedno deset ili dvanaest pokraj dućana po njihovomu običaju pod strehom, koja se nadiže jako nad ulicom, gdje pušahu duhan i pijahu neku crnu vodu koju nazavlju kahvom, a koju piju tako vruću da jako peče, pa ju stoga i srču pomalo, krajem usana. Oni ostadoše tu sve do noći, a sutradan ujutro mi ih opet zatekosmo na istomu mjestu, kamo bijahu došli vrlo rano. ●

OTKUD NIŠAN NA DUBROVAČKOJ PALAČI SPONZA

Reprezentativnu dubrovačku palaču Sponza krasi jedna neobičnost i svojevrsni kuriozitet, koji je danas turistička atrakcija, posebno kada se želi privući pažnja turskih turista. Naime, na njezinom je krovu tokom osmanskog perioda ugrađen jedan stupić koji je oblikom ustvari muslimanski nadgrobni kamen nišan. Prema predaji, stupić/nišan je ugrađen u vrijeme kada je Dubrovačka Republika imala preko tadašnje osmanske Bosne plodne i žive odnose s Osmanskim Carstvom, a koje je preuzelo i njenu zaštitu pod uvjetom plaćanja tzv. harača. Dubrovačka predaja kaže da je stupić/nišan bio način da Dubrovčani formalno pokažu kako priznaju vrhovnu osmansku vlast i njenu moć.

Palača Sponza ili Dogana (Divona) građena je u periodu od 1516. do 1521. godine po nacrtima slavnog dubrovačkog arhitekte Paskoja Miličevića, u prijelaznom gotičko-renesansnom stilu. Klesarske radove su obavili braća Andrijići, poznati graditelji s Korčule. Zgrada je nekada korištena kao carinarnica i kao kovnica novca, zatim kao skladište hrane i oružja. U današnje vrijeme u Sponzi je sjedište Državnog arhiva i Spomen-soba poginulim braniteljima u Domovinskom ratu, među kojima je ogroman broj Bošnjaka koji su odbranili Dubrovnik i pritom položili svoje živote pa mnogi tamošnji Bošnjaci znaju reći da je nišan na palači ustvari sasvim priličan. U Sponzi će često održavaju i različite izložbe i priređuju predstave Dubrovačkih ljetnih igara. ●

VRATITE PRIMORJE SANDŽAKU HERCEGOVAČKOM, SVI ĆETE BITI POMILOVANI

Vezir Ibrahim-paša, serdar bosanske vojske, piše oko 1646. godine vojvodi Marku Sredanoviću, kako je čuo, da se Primorje odmetnulo i predalo Mlečanima; navodi posljedice ovakvog postupka i naređuje da mu javi da li je to istina:

"Od nas vezir Ibrahimpaše, serdara nad vojskom bosanskom.

Dajemo na znanje vojvodi Marku Serdanoviću: neka znate, kako nam listi dohode od sandžaka hercegovačkoga Ahmetpaše. Piše nam, da se Primorje odnevirilo i Latinom pridalo, mi tomu ne mogosmo sa svim virovati. Kada bi tako bilo, valjalo bi, da izgubite sva svoja dobra i starine; zašto, ko ima pamet dobro zna, da vi to ne morete živiti, ni u rat ni u mir, preko volje čestitoga Otamnovića. Ako se župa po sili i po ričih latinskih za nevolju pridala, u sili sramote nije, to vam se neće za zlo primiti, bit ćete opet pomilovani s carske strane, bolje odsle nego dosle. To je čas i kiler čestitoga cara, na sramotu niko ne može s tim voljan biti, niti je dosle carsko ništo ostalo u Latinih, niti će to ostati. Zato nam istino pišete i dajte na znanje, je li istina kako piše Ahmetpaša; sebi život ni poštenje ne gubite, niti nas tamo trudite. Što se dosle zgodilo, moremo vam razumiti, da vam nije po dobroj volji bilo; i dosle se tako nahodilo i prašćalo sa strane čestitoga cara, a vi ćete biti opet, ki ste i bili, i svim bolje pomilovani, i s carevim hlibom uzvišeni biti. Na vrime vašu pravu misal nam kažite, da i mi istini glas u Portu pišemo i nastojimo čestitoga cara prave sluge opraviti i pomilovati a ko bi neviran bijo, i njega čim je dostojan narediti, i ne drugo. Nadamo se, da ćete poći onom stazom, kako vam su i oci hidili i na vrime nam istini glas dali, i ne drugo. Na hrptu: Da se dade u ruke vojvodi Marku Serdanoviću u Kučiće iliti di se naće.

Odzada stoji: Pašino pismo knezu Manu (Marku) Sredanoviću". ●

KADA SU BOŠNJACI BILI VEĆINA U UŽICAMA, KNINU, VRGORCU, ILOKU, SREMSKOJ MITROVICI, BUDVI...

Etničko jezgro današnjih Bošnjaka nastaje islamskom akulturacijom dijela Južnih Slavena u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj, a u manjoj mjeri i asimilacijom pojedinaca, pripadnika drugih naroda. Burni historijski događaji izvršili su presudan utjecaj na biološku reprodukciju, demografsku ekspanziju i kontrakciju, prostorna pomjeranja i teritorijalni razmještaj ove populacije. Za nju su ti događaji uglavnom bili nepovoljni – ugrožavale su je ne samo prirodne pošasti nego i mnoge druge nevolje. U svojoj historiji Bošnjaci su imali srazmjerno kratka razdoblja mirnog i uravnoteženog života, što se moralo negativno ispoljiti na njihovo brojčano kretanje, ali i na ostale demografske procese.

Islamska akulturacija u BiH dosegla je najveće razmjere među južnoslavenskim zemljama u kojima se javila. Obuhvatila je dobar dio starosjedilačke populacije rane bosanske države, zatim narodnosno sličnog ili istorodnog stanovništva, koje sa širenjem te države ulazi u njen sastav i onih doseljenika južnoslavenskog, a zanemarljivo malo i drugog porijekla, koji se naseljavaju na bosanskohercegovačkom prostoru u osmanskom razdoblju.

Ne postoje pouzdani podaci o broju te prvobitne bošnjačke populacije, ali se o tome može prosuđivati na osnovu izvještaja putopisaca i turskih katastarskih registara (deftera). Kada je riječ o srednjovjekovnoj Bosni, ti su podaci od posebnog značaja, jer se jedino na osnovu njih danas može nešto znati o demografskim prilikama tog vremena. Bosanska država u doba bana Kulina krajem 12. stoljeća imala je gotovo 160.000 stanovnika. S njenim teritorijalnim širenjem ovaj se broj povećava i u vrijeme kralja Tvrtka krajem 14. stoljeća dostiže više od 400.000.

Do 1650. procenat bošnjačke populacije se povećava na preko 70 posto od ukupnog broja tadašnjih stanovnika BiH, uglavnom kao posljedica intenzivne islamske akulturacije. Tokom narednа dva stoljeća visoki procenat neprekidno opada, tako da 1750. iznosi nepunih 57 posto, 1850. približno 43 posto, a prema prvom austrougarskom popisu 1879. godine 38,73 posto. U tom periodu broj bošnjačkog stanovništva se ne smanjuje, ali usporenije raste od broja Srba i Hrvata: 1750. bilo ga je nešto više od 350.000, 1850. oko 420.000 i 1879. godine 448.557.

Procentualno smanjenje Bošnjaka u strukturi stanovništva BiH od druge polovine 17. stoljeća pripisuje se nizu okolnosti: masovnom pomoru od velikih epidemija sredinom 17. stoljeća, a naročito u 18. stoljeću, kao i u prve dvije decenije 19. stoljeća; mnogobrojnim ratovima Osmanskog Carstva s Austrijom, Mlecima, Perzijom i Rusijom u kojima su Bošnjaci učestvovali i ginuli; stradanju civilnog stanovništva u ratovima s Austrijom i Mlecima; borbama u prvom i drugom srpskom ustanku; ustancima i bunama seljaka u Posavini, Hercegovini i Krajini u 19. stoljeću; nerodnim godinama i pomoru od gladi; procesu proširivanja većih feudalnih posjeda i u vezi s tim pojava socijalnog raslojavanja i propadanja mnogih porodica; činjenici da je bošnjačko stanovništvo bilo pretežno nastanjeno po gradovima, što je uslovilo relativno niži prirodni priraštaj, ali i viši mortalitet u doba velikih epidemija. Na drugoj strani, tekla je kolonizacija nemuslimanskog stanovništva iz Crne Gore i Istočne Hercegovine na područja opustošena kugom poslije 1835. Trend opadanja procenta Bošnjaka nije mogao biti zaustavljen doseljavanjem izbjeglica u BiH od druge polovine 17. stoljeća iz Ugarske, Srijema, Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, koje se procjenjuje na oko 130.000, a u 19. stoljeću i iz Srbije i Crne Gore.

U Srbiji (u granicama do 1912) islamska akulturacija započinje u 15. stoljeću. Procenat stanovništva zahvaćenog tom akulturacijom tada još nije bio značajan: 2 posto u Smederevskom i 3 posto u Kruševačkom sandžaku, tadašnjim teritorijalno-upravnim jedinicama koje su obuhvatale centralni dio Srbije. U 16. stoljeću, vremenu izrazite islamske akulturacije, ovi procenti višestruko se umnožavaju, nastavljajući s upadljivim povećanjem sve do šezdesetih godina 16. stoljeća Bošnjačko stanovništvo tada preovladava u svim važnijim gradovima, a u nekim dostiže vrlo visok procenat, kao što su Beograd, Užice, Šabac, Smederevo, Valjevo, Čačak, Rudnik, Požega, Jagodina, Paraćin, Niš, Pirot, Kruševac, Kuršumlija. U ovom smislu naročito se ističe Užice, u 16. stoljeću veliki grad, nastanjen s preko 96 posto Bošnjaka, značajan kulturni centar njihov, a uz to i s brojnim muslimanskim selima u okolini. Od kraja 17. stoljeća bili su izloženi ratnim stradanjima (bečki rat, austro-turski ratovi, nemiri, bune), a u 19. stoljeću primorani na iseljavanja i do 1872. godine su nestali iz većeg sjeverozapadnog dijela Srbije, a do 1900. godine uglavnom i iz jugoistočnog dijela.

Bošnjaka je bilo u većem broju i u prekosavskim krajevima, Dalmatinskoj zagori i na prostoru Boke kotorske. U Vojvodini su bili do pred kraj 17. stoljeća većinsko stanovništvo u gradovima: Sremska Mitrovica, Bač, Vršac, Ilok i dr. Na teritoriji između Drave, Dunava, Save i Ilove također su imali većinu oko 1680. godine i bilo ih je 115.000. U isto vrijeme u Slavoniji su brojali 108.000 i tu predstavljali znatnu relativnu većinu. U Dalmatinskoj zagori kao veća bošnjačka naselja se navode: Knin, Vrgorac, Imotski, Zadvorje, Čačin, Zakrč, Pozrmlj. Ova populacija je do 1687. godine imala velike naseobine i na području Boke kotorske, u gradovima: Herceg-Novi, Risan, Budva i Perast.

Bošnjačko stanovništvo se sreće i u Mađarskoj, gdje je bilo doseljeno iz BiH poslije turskih osvajanja tih krajeva. Imalo je jaka naselja oko Kaniže, Sigeta, Boboče, Pečuja, Vesprima, Višegrada, Ostrogona, Stolnoga Biograda, u Podunavlju, Potisju i u Banatu. Tamo su zajedno s Mađarima islamske akulturacije činili većinu.

U Crnoj Gori (u granicama do 1912) živio je do 1878. godine znatan broj Bošnjaka. Formirali su se u procesu islamske akulturacije i doseljavanjem (Nikšić). Živjeli su u gradovima u kojima su činili većinu, a u kolašinskom kraju bili su nastanjeni i po selima. Međutim, poslije prinudnog i intenzivnog iseljavanja na ovom području je od 1880. godine ostalo vrlo malo bošnjačkog stanovništva. ●

UŠAVŠI JEDNOM U PJESMU, SEVDALIJE SU ZAPOČINJALE SVOJ "NOVI ŽIVOT"

Među lirskim vrstama bošnjačke usmene književnosti posebno se izdvaja ljubavna pjesma sevdalinka (prema turcizmu sevdah - ljubav, ljubavna čežnja) nastala u sredinama većih i manjih gradskih cjelina oblikovanih pod istočnjačkim uticajem, nakon uključenja Bosne u Osmansku carevinu. U sevdalinci je došlo do plodotvornog spoja istočnjačkih elemenata sa zatečenom slavenskom tradicijom, ocijenjuje prof. dr. Munib Maglajlić, koji je bio jedan od najvećih stručnjaka za bošnjačku usmenu književnost u novije doba. U muzičkom pogledu to je vidljivo u prožimanju starobosanskog poravnog napjeva sa različitim melizmima i tzv. prekomjernom sekundom. Najčešći su metrički oblici u sevdalinci epski deseterac, simetrični i nesimetrični osmerac, jedanaesterac, trinaesterac, te lirski (simetrični) deseterac, obično u rasponu od 5 do 15 stihova.

Melostrofu odlikuju raskošno izmjenjivani pripjevi. Pjevana je u različitim prilikama, bez muzičke pratnje ili uz pratnju tamburice i saza, te harmonike. Sevdalinka je na upečatljiv način izrazila osjećanje ljubavne radosti, snovite čežnje ili treperavog iščekivanja susreta sa voljenim bićem, ali i ponor beznađa i ljubavnog očajanja te osjećanja bezizlaza, usljed neostvarene ili neuzvraćene ljubavi, vjerolomstva i iznevjerenog očekivanja. Posebnu odliku sevdalinke čine lokalna obilježja: u brojnim primjerima ova je pjesma zapamtila sasvim određene pojedince, djevojke i momke koji su ljepotom, držanjem ili učešćem u zgodama oko ašikovanja privlačili pažnju usmenih lokalnih pjesnika. Ušavši jednom u pjesmu, ove su ličnosti započinjale svoj "novi život", u zamršenom procesu koji je najčešće veoma teško pratiti: junaci starih potiskivani su novim zgodama, koje su imale svoje vedre ili tužne sudionike. Najranija vijest o sevdalinci vezana je za drugu polovicu 16. st., ali je ova pjesma nastala vjerovatno još ranije.

Sevdalinka je plodotvorno odjeknula i u lirici bošnjačkih pjesnika novijeg doba (Bašagić, Ćatić, Đikić, Humo i dr.). Od ostalih lirskih vrsta zavrjeđuju pažnju pjesme uz rad, svadbene, uspavanke i šaljive. Pjesme uz rad pjevane su uz žetvu žita, uz rad oko kukuruza, duhana, vinove loze, maslina. Čule su se na zajedničkim poslovima (mobama) kada je trebalo plodove ljeta pripremiti za jesen i zimu. Svadbene pjesme pratile su različite dijelove svadbenih običaja, u skladu sa islamskim životnim načelima i praksom (uz kretanje svatova, uz traženje nevjeste, uz krnanje mlade, uz svođenje mladenaca i sl.). Raznovrsnu skupinu bošnjačkih lirskih pjesama čine uspavanke. Pjevane nad djetetom u bešici, izražavale su materinsku želju za sprječavanjem uroka i posvemašnjim zaštićivanjem čeda. Na raznovrsnost uspavanki ukazuju već i različiti metrički oblici kojima su spjevane: sedmerac, simetrični i nesimetrični osmerac, epski deseterac. Šaljive pjesme spadaju među one lirske vrste koje su slabije bilježene i općenito manje proučavane. Znatnu rasprostranjenost u bošnjačkoj sredini imale su pjesme u kojima smijeh izvire iz veselih zgoda koje izaziva nespretni momak u silnoj želji da se što prije domogne drage. Vedrim humorom odlikuju se neke šaljive pjesme u kojima smijeh potiče iz nakaradnog prikazivanja supruga. Jedan broj šaljivih pjesama zasnovan je na "događanju nemogućeg". Zbivanje u nekim šaljivim pjesmama slikovito je preneseno u životinjski svijet. Šaljivim pjesmama pripadaju također one koje su odrasli pjevali maloj djeci u cilju uveseljavanja i zabave. Zapravo su ove pjesme dio igre i za njihovo potpunije razumijevanje neophodan je opis koji objašnjava tok igre i mjesto pjesme u njoj.

Balada i romansa prisutne su u bošnjačkoj usmenoj književnosti u raznolikim i raskošnim oblicima. Termin balada čuva sjećanje na vezu ove pjesme sa plesom (prema tal. balare - plesati) uz koji je u zapadnoevropskim književnostima pjevana. U bošnjačkoj baladi plesu odgovara žensko kolo, u kojem je pjevana poravnim napjevom, najčešće bez pripjeva i melizama svojstvenih sevdalinci. Bošnjačka usmena balada oblikovana je, prema Maglajliću, najčešće stihom desetercem, uglavnom epskim (nesimetričnim), rijetko lirskim (simetričnim), te osmercem (mnogo češće simetričnim nego nesimetričnim), kao i trinaestercem, u rasponu od petnaestak do preko dvije stotine stihova. Osim u ženskom kolu, pjevana je i mimo njega, pojedinačno, ženskim glasom (bez pratnje ili uz okretanje tepsije), te muškim glasom, obično uz pratnju saza, a u novije doba harmonike, pa i violine. S obzirom na tematski raspon, bošnjačka balada može se podijeliti u šest skupina, s mogućnošću daljnje podjele: o djevojci zle sreće, o smrću rastavljenim dragim, o zlosretnoj nevjesti, o nesretnim supružnicima, o ojađenim roditeljima, o različitim sukobima u porodici. Stradanje smrću rastavljenih dragih jedna je od najomiljenijih tema u bošnjačkoj baladi, o čemu svjedoči više desetina zabilježenih varijanata u kojima se smjenjuju imena dragih. Brojnošću se izdvajaju također pjesme iz treće skupine, o tzv. smrznutoj nevjesti, koja na putu u novi dom prolazi kroz oluju i susnježicu, kao predskazanje ledenoga dočeka u mladoženjinoj kući, koji za nju biva koban. Kao i u primjeru sevdalinke, lokalna obilježja čine jednu od glavnih odlika bošnjačke balade i predstavljaju njezinu osobenost: znatan dio ukupnog bošnjačkog baladičnog pjevanja vezan je za nekoliko pjesama sa lokalnim obilježjima, koje predstavljaju pjesničko uobličenje određenih mjesnih ili pokrajinskih

zbivanja, koja su privukla pažnju usmenih pjesnika, hroničara i očevidaca. Teme kao što su pogubljenje braće Morić i Ibrahim-bega (Hafiza Kusture) u Sarajevu, te pogibija Hifzi-bega umišića kod Bijeljine bile su toliko privlačne da su prenošene začuđujuće dugo, te daleko od zavičaja pjesme. Tu spada i jedan broj manje rasprostranjenih lokalnih pjesama, a ovoj skupini pripada svakako najznamenitija bošnjačka i južnoslavenska balada općenito - Hasanaginica (1774), koja pjeva o nekoj davnoj obiteljskoj tragediji u muslimanskoj aginskoj porodici, a sukob junaka u njezinoj osnovi tragičan je nesporazum među supruzima koji, u skokovitoj radnji tipičnoj za većinu balada, neizbježno vodi raspletu. Višestruko je zanimljiva za proučavanje bošnjačke balade pjesma o pogibiji sarajevskih janičarskih prvaka Morića, Hadži Mehmeda i Ibrahim-age, kolovođa bune iz sredine VIII st., koja u neprekinutom usmenom prenošenju živi više od dva stoljeća, a o opjevanom događaju sačuvane su i usmene predaje, i svjedočenja ljetopisaca-savremenika, i pjesnički zapis u obliku tariha na turskom jeziku. Romansa je pjevana na sličan način kao i balada, ali vedrijim napjevom, a uobličena je najčešće epskim desetercem, te trinaestercem, sedmercem i jedanaestercem, u manjem rasponu stihova od balade. Tematski se može podijeliti u četiri skupine: o nestašnom i preduzimljivom momku (djevojci), o ljubavnom nadgovaranju, o strasnom susretu, o ljubi u nevjeri. Vedrina je temeljna crta bošnjačke romanse. Različito od balade, koja u žalobnom tonu pjeva o stradanju pojedinca, izazvanom različitim strastima i osjećanjima, romansa vedro, često i sa humorom i raspusno, pjeva o ljubavi koja pobjeđuje. Doživljaj svijeta zato je u romansi općenito vedriji nego u baladi, za čije junake nema izlaza ni izbavljenja. Romansa pjeva o ljubavi razdragano i poneseno, izričući na taj način i pohvalu životu. Ljubav, tačnije ljubavna igra, u romansi je shvaćena kao odraz vrhunaravnog smisla života. ●

450 godina od nastanka prve sevdalinke

PRVA SEVDALINKA - NESRETNA LJUBAV BOŠNJAKA ADILA IZ KLISA I SPLIĆANKE MARIJE

Piše: Prof. dr. Munib Maglajlić

Prvi pjesnici ljubavne pjesme poznate pod nazivom sevdalinka, tj. oni pojedinci koji su začeli ovaj lirski iskaz kao tradicijski, muzičko-poetski, folklorni izraz novog načina života stanovništva gradskih sredina nakon pada Bosne pod osmansku vlast – ostaju u tami zaborava davnih godina proteklih stoljeća. Prvo svjedočanstvo o pjesniku sevdalinke na djelu nastalo je tek u drugoj polovini 16. stoljeća, dakle, više od stotinu godina nakon propasti Bosanskog kraljevstva, ali je pojava ove ljubavne pjesme sigurno starija od najranije dosada poznate vijesti o njenom pjevanju. Zapravo, riječ je o jednom davnašnjem i čudesnom pjesničkom okušavanju na splitskom pazaru, koje zaslužuje posebnu pažnju pri pokušajima da se odrede okolnosti nastanka i ranog života sevdalinke. Zgoda na splitskom pazaru – od izvanredne važnosti za proučavanje geneze sevdalinke – dionica je u potresnom ljubavnom zbivanju iz osme decenije 16. stoljeća.

Povijest o nesretnoj ljubavi između Bošnjaka Adila iz Klisa i Splićanke Marije iz porodice Vornić spašena je od zaborava zahvaljujući zapisu savremenika ovih dešavanja, ondašnjeg splitskog kneza, čije nam ime ostaje, nažalost, nepoznato, a koji je ovaj događaj opisao u sklopu redovnih izvještaja koje je slao mletačkom senatu u Veneciju 1574. godine. Ovo višestruko značajno svjedočanstvo splitskog kneza književnoj i kulturnoj javnosti na južnoslavenskom prostoru obznanio je sredinom 19. stoljeća hrvatski pjesnik Luka Botić u spjevu *Bijedna Mara*, u kojem je tema zabranjene ljubavi između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke uobličena u šest deseteračkih pjevanja. Naime, u želji da čitaocu svoje "historičke pripovijesti iz narodnog života" približi vrijeme u kojem se odvijao ljubavni roman između Adila i Marije, Botić je preveo sa talijanskog ovaj zanimljivi zapis splitskog kneza – iz knjige *Vincenzo Solitro, Documenti storici sull' Istria e la Dalmazia, Venezia 1844*, Vol. I – i donio ga u dodatku spjeva *Bijedna Mara*.

Obavještavajući redovito mletačke vlasti o zbivanjima u ovom dijelu tadašnje mletačke

provincije Dalmacije, splitski knez je opisao ljubavnu zgodu između Adila i Marije zapravo sa zakašnjenjem, ukazujući prethodno na jedan mlađi slučaj zabranjene veze između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke na mletačko-osmanskom graničnom pojasu u splitskom zaleđu. Naime, neku djevojku – koja se iz sela Vranjice zaputila u Split da proda vunu – presretne i povede sa sobom neki Bošnjak iz Klisa, ali ga zaustave otac i brat djevojkin, koji su ih sustigli jer su i oni išli na splitski pazar. Mladić se pravdao da je djevojka sasvim nalik na neku curu iz Klisa, koja je navodno sa zaručnikom pobjegla u nepoznatom pravcu te da je mislio da je to ona i da ju je zato poveo. Oštro mu priprijetivši, otac i brat djevojkin puste ga da ode, a ona nakon njegova odlaska izjavi da ga je i ranije viđala, da joj je koješta govorio te da ju je pozivao da dođe k njemu. Međutim, onima koji su ispitivali ovaj slučaj – a među njima se nalazio i splitski knez – djevojka je iznijela i nove pojedinosti iz kojih se razabire da su se sporne zgode bitno drugačije odvijale nego što je to djevojka prikazala pred svojima, što se jasno može zaključiti iz onog dijela kneževa izvještaja u kojem je opisan susret muslimanskog mladića iz Klisa i kršćanske djevojke iz sela Vranjice, na temelju njene vlastite izjave:
"…I da je jedamput došao k njihovoj kući u Vranjicu, da se tužio da je žedan i molio da zagrabi vode; ona mu pako donese vina; i kad je govorila bila je crvena i zaplitala se. Mi smo se činili da ne vidimo i da ne opažamo ništa, no smo bili zadovoljni što se nije ta neprilika dogodila kao obično na silu, no na drugi način, što će oštroumlje i iskustvo vaših gospodstava lasno pogoditi…" Ispitivači, međutim, ni ocu ni bratu djevojkinom nisu kazali ono šta su sa strane vidjeli – "jer ne bi borme trpili da im se tko iz kuće zagleda u jednog mladog Turčina, no bi je prije smakli i natjerali da ide u koludrice" – i ova ljubavna zgoda rasplela se bez tragičnog ishoda zahvaljujući pronicljivosti i razboritosti onih koji su djevojku ispitivali.
Ali, takvom tragičnom ishodu nije izmakla Marija Vornićeva i splitski knez se vraća opisu njezina slučaja sa obrazloženjem: prvo, da je događaj "prekrasan i zanimiv" i drugo, da svojim pretpostavljenim nije o njemu ništa natuknuo. (…)
Razrađujući u deseteračkom spjevu *Bijedna Mara* temu zabranjene ljubavi između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke, Botić je – u opisu susreta nesretnih zaljubljenika, tj. trenutka kada mladić izvija pjesmu upućenu voljenoj – pristupio prepjevavanju Adilove "slavjanske pjesme" u stih narodne pjesme na temelju opisa ovog susreta u izvještaju splitskog kneza i njegova bilježenja pjesme zaljubljenog momčeta. U ovom prepjevavanju, koje se može označiti kao vrlo uspjelo, Botić je kombinirao dva oblika stiha usmene lirike nastalih na južnoslavenskom prostoru: trinaesterac i epski deseterac. Ova izmjena metra je vrlo funkcionalna jer se njome ostvaruje utisak poletnog ritma, koji pristaje uz ovu ljubavnu pjesmu. Ako se uporede motivi i njihov redoslijed u pjesmi kako je bilježi splitski knez sa Botićevim prepjevom toga sadržaja u ritmički uobličenu cjelinu, uočava se da su u prepjevu obuhvaćeni svi motivi koji se nalaze u kneževu zapisu, ali je došlo do neznatne promjene u redoslijedu: prepjev započinje poredbom dragine ljepote sa đulvodicom, mirisnim napitkom razblaženog soka, iscijeđenog od latica ruže, dok pjesma u zapisu splitskog kneza započinje motivom zaljubljenog "Turčina", što će se opet u prepjevu javiti kao dvostihovni deseterački pripjev, koji će se četiri puta ponoviti, djelotvorno začinjujući pjesmu. Ako se konačno kao cjelina uporedi Botićev prepjev sa pjesničkim zapisom u kneževu izvještaju, može se ustanoviti da je pred nama pjesničko uobličenje koje nas nedvojbeno približava zauvijek izgubljenoj pjesmi nesretno zaljubljenog Bošnjaka iz Klisa:

U Turčina đulvodica
slatko miriše,
al' je ljepša djevojčica,
ljepša od ruže;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

U Turčina bio vosak,
bio izbiran,
al' djevojka još bjelija,
no je vosak sam;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

U Turčina med je sladak,
sladak presladak,
al' riječi djevojčice
slađe od meda;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

U Turčina žerav konjic,
kao pelivan,
al' ni konjic nije stasan
kao djevojka;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

Prepjevavajući zapis ljubavne pjesme Bošnjaka Adila, kako je bilježi splitski knez, Botić se, dakle, poslužio stihom trinaestercem južnoslavenskog usmenog pjesništva, sa kojim se prepliće dvostihovni deseterački začinjujući pripjev. Luka Botić se sa ovim stihom mogao susresti u hrvatskoj usmenoj lirici njegova doba, ali ga je mogao upoznati i slušajući sevdalinke prilikom višemjesečnog boravka u Bosni sredinom 19. stoljeća. Botić je, držeći se kneževa bilježenja, ljubavnu pjesmu Bošnjaka Adila utemeljeno uobličio u strofe, što također nije strano sevdalinci ni u novijim zapisima, gdje se može naći, ne samo odgovarajući oblik strofično organiziranog stiha nego također izmjenjujući pripjev:

Dođi, dragi, dođ' doveče,
sama sam;
ja ću biti u đul-bašči,
ružice ću brat',
ružice će mirisati,
po mirisu mi dođi!

Il' ću biti u hajatu,
dukate nizat';
dukati će zveketati,
po zveketu mi dođi!

Il' ću biti u mutvaku,
baklavu kuhat'
oklagijom klepetati,
po klepetu mi dođi!

Opisujući prizor u kojem se zaljubljeni mladić iz Klisa pjesmom javio dragoj na splitskom pazaru, splitski knez je primijetio da je mladić zapjevao "slavjanski staru jednu slavjansku pjesmu", što bi se moglo protumačiti da se on u ovom sevdahlijsko-ašiklijskom saobraćanju sa voljenom – od koje ga je dijelio nepremostiv jaz, vjerski i civilizacijski – poslužio gotovom pjesmom. Oznaka stara uz "slavjansku pjesmu", kojom se mladi Bošnjak javio dragoj, kobno je potresavši time – upućivao bi na takav zaključak. Malo je, međutim, vjerovatno da je zaljubljeni osamnaestgodišnjak, u fondu pjesama koje je znao pjevati, mogao imati na raspolaganju takvu koja bi sasvim odgovarala položaju u kojem se on – tog davnog proljetnog dana na splitskom pazaru – našao pred djevojčetom čudesne ljepote, od kojeg ga je dijelilo sve, osim strasno uzvraćene naklonosti. On se vjerovatno poslužio gotovim predloškom, primjenjujući lirski obrazac poznate mu pjesme, koji je mogao podrazumijevati smjenjivanje različitih oblika stiha i poentirajući pripjev; mogao se djelomično koristiti sličnim poredbama ili analogijom doći do poredbi, kako bi što upečatljivije opisao ljepotu svoje drage.
On je sigurno posegnuo za provjerenim, baštinjenim napjevom, što je svjedoka ovog zaljubljeničkog oglašavanja pjesmom moglo navesti da je označi starom i slavjanskom. Ovaj tok uobličavanja pjesme mogao se odvijati u rasponu od prvih zaljubljeničkih pogleda do obraćanja dragoj pjesmom u vidu alegorije i sve okolnosti navode na zaključak da se ovdje radi o jednom davnašnjem pjesničkom okušavanju, o čemu nadahnuto svjedoče najprije splitski knez, a zatim, na posredan način, i dobrohotni hrvatski pjesnik Luka Botić. Po svemu sudeći, nesretno zaljubljeni Bošnjak Adil prvi je poznati pjevač, a s obzirom na sve iznesene okolnosti – on je i prvi poznati pjesnik sevdalinke i bošnjačkog usmenog pjesništva općenito. ●

DV'JE PLANINE VRH
TRAVNIKA GRADA

Sevdalinke i druge pjesme o gradovima Bosne i Sandžaka.

Skenirajte QR kod vašim telefonom i slušajte.

Dvije planine vrh Travnika grada:
Bukovica, spram nje Vilenica

Vilenica Bukovicu pita:
"Ah, što mi se Travnik zamaglio,
Ili gori, il' ga kuga mori?"

"Niti gori, mit' ga kuga mori,
djevojka ga okom zapalila,
čarnim okom kroz srčani pendžer!"

Gradačac
Brčko
Gračanica
Rahić
Tuzla
Zvornik
Olovo
Jahorina
Sarajevo
Višegrad
Ilidža
Foča
Užice
Nova Varoš
Drina
Pljevlja
Sjenica
Hercegovina
Novi Pazar
Stolac
Trebinje

Crtao i sevdalinke odabrao: **Emir Isović**
Izvori: Vehid Gunić, Sevdalinke o gradovima, 1997;
https://soundcloud.com/semir-vranic

PALJEVINA SARAJEVA, BOŠNJAČKI OTPOR I BOJ POD BANJA LUKOM

Bošnjaci su tokom 16. i 17. stoljeća u velikom broju učestvovali u osmanskim osvajačkim pohodima po zapadnom Balkanu i srednjoj Evropi, kolonizirajući istovremeno gradove po Slavoniji i Mađarskoj. Po svjedočenju Evlije Čelebije, Budim je u 17. stoljeću bio *obična bošnjačka varoš*. Slično je stanje bilo u Požegi, Pečuhu i Stolnom Biogradu, gdje su Bošnjaci činili najveći dio stanovništva. Dio tog stanovništva napušta ove krajeve porazom Osmanlija u Bečkom ratu (1683–1699) i povlači se u Bosnu, dok znatan dio njih biva pogubljen ili pokršten. Tokom 16 godina ratovanja, te uslijed kuge i gladi, bošnjačko stanovništvo Bosne veoma je stradalo. Najveća stradanja Bošnjaci Bosne, a posebno Sarajeva, pretrpjeli su 1697, prilikom kratkotrajnog prodora austrijskih četa pod komandom Eugena Savojskog. Među ostalim, tom je prilikom zauzeto i opljačkano Sarajevo, tada jedan od najvećih i najbogatijih gradova u evropskom dijelu Osmanskoga Carstva. Pri povlačenju austrijske vojske grad je zapaljen i skoro je do temelja izgorio.

Porazom u ratu krajem 17. stoljeća zaoštrava se početkom 18. stoljeća ekonomska i finansijska kriza Osmanske Države i dovodi u pitanje djelovanje klasičnih osmanskih institucija na čitavom području Carstva. Elementi te krize posebno se ispoljavaju u Bosni, koja sada postaje granična provincija Carstva, izložena stalnim napadima Austrije sa sjevera i zapada, Mletaka iz Dalmacije i Crnogoraca s jugoistoka, uz stalne podsticaje od Rusije i posebno Venecije. Tako već krajem 1714. izbija novi tursko-mletački rat. Mlećanima se u proljeće 1716. pridružila Austrija, čime su Bošnjaci bili neposredno ugroženi. Austrijski su odredi provalili u Bosnu i osvojili Gradišku, a nešto kasnije Dubicu i Kostajnicu. U sjeveroistočnoj Bosni osvojili su Dobor (kod Modriče), Brčko i Bijeljinu, dok su Novi, Bihać na Uni i Zvornik na Drini bez uspjeha opsjedali. Ova ratovanja okončana su mirom u Požarevcu jula 1718, kojim je Austrija dobila Bijeljinu s uskim pojasom južno od Save do ušća Une. Zahvaljujući nastojanjima Dubrovčana da se osmanskom teritorijom zaštite i odvoje od mletačkih posjeda u Dalmaciji i Boki, Turci su na osnovi ovoga ugovora zadržali u sastavu Bosanskoga pašaluka dva uzana izlaza na more. To su Neum s poluotokom Klekom i dolina rječice Sutorine, koja se ulijeva u Toplanski zaliv na ulazu u Boku kotorsku.

Austrija je zajedno s Rusijom 1736. ponovo zaratila protiv Osmanske Carevine s ciljem da osvoji Bosnu i druge turske posjede na Balkanu. Na vijesti o austrijskim pripremama za rat, na poziv vezira Hećimoglu Ali-paše, krajem maja 1737. u Travniku su se sastali bošnjački prvaci i odlučili da ustanu na oružje, uprkos naređenjima iz Carigrada da ostanu mirni, kako ne bi izazivali Austriju. Pred upad u Bosnu izdao je car Karlo V juna 1737. proglas bosanskom pučanstvu, kojim poziva sve hrišćansko stanovništvo da se pridruži njegovim četama, a što se Bošnjaka (*Turaka*) tiče, jamči se lična i imovinska sigurnost onima koji ostanu mirni i dobrovoljno se predaju. U tom slučaju svojinom i imovinom mogu slobodno raspolagati i otići kuda žele. Oni koji bi ostali moraju se pokrstiti, jer im pod Austrijom *zakon svoje vjere mjesta imati ne može*.

Suočeni s prijetnjom egzistencijalnoga i duhovnog uništenja i protjerivanja sa svoga rodnog tla, Bošnjaci su sami, bez pomoći centralne vlasti, pružili na svim bojištima odlučan otpor, posebno glavnini austrijske vojske koja je opsjedala Banju Luku, ali grad nije uspjela zauzeti. Ubrzo je pristigla glavnina bošnjačke vojske kojom je komandovao Ali-paša Hećimoglu i udarila na Austrijance, te ih je 4. 8. 1737. potpuno razbila. Austrijanci su se morali povući preko Une i Save i ostaviti na miru cijelu zapadnu Bosnu. Dio Bošnjaka potom se prebacio u zapadnu Srbiju, gdje su 12. 10. 1737. kod Valjeva potukli jake austrijske snage, pomažući tako pothvate sultanovih jedinica koje su nadirale s juga, sve do bitke kod Grocke, nedaleko od Beograda, 23. 8. 1739, u kojoj su Austrijanci potpuno poraženi. Beogradskim mirom 1. 9. 1739. Austrijanci su među ostalim izgubili sve posjede koje su Požarevačkim mirom stekli u Bosni. Beogradskim mirovnim ugovorom granica između Habsburškoga i Osmanskoga Carstva trajno se učvrstila na Savi i Dunavu. Za bosanske muslimane svi su ovi ratovi tokom 18. st. imali narav jednoga neprekidnog pravog otadžbinskog rata, jer im je Austrija, uz ostale evropske sile, prijetila fizičkim uništenjem, nasilnim kulturnim iskorjenjivanjem i istrebljenjem s rodnoga tla. ●

SEBLETIJINA PJESMA O SARAJLIJAMA IZ 17. STOLJEĆA:
LASKAVCI, CICIJE, ZAVIDNICI, KAMATARI, PASIJE NARAVI...

Sebletijinu pjesmu o Sarajevu i Sarajlijama Mehmed Handžić je našao u nekoj staroj medžmui i prepisao u svoju bilježnicu. Bilježi da se nije mogao sjetiti gdje je vidio spomenutu medžmuu. U svojoj bilježnici ispod pjesme tek je zabilježio da u toj medžmui ima po rubu zabilježaka iz godina 1134. (1721/22) i 1137. (1724/25). No, Handžiću je izgledalo da je medžmua još starija.

Sebleti je vrlo rijedak pjesnički pseudonim. Uzet je od arapske riječi *sebele*, što znači brk. Turci tu riječ većinom izgovaraju „seblet". Prema tome, Sebleti bi značilo Brko. U književnom radu Bošnjaka na turskom jeziku Mehmed Handžić ga bilježi kao Subleti, jer ga je tako i pročitao gledajući i na metar spomenute njegove pjesme, pa je pseudonim nije nikako mogao čitati Sebeleti, kako bi po arapskom izgovoru trebalo da bude.

Sebleti je bio rođeni Sarajlija, što i ističe u svojoj pjesmi. Podaci o ovome našem pjesniku za Handžića su bili oskudni, a osim njegove pjesme o Sarajevu, poznata nam je još samo jedna njegova pjesma na turskom jeziku, koju Kadić u svojoj *Hronici* stavlja u doba oko 1073. (1662/63). U toj pjesmi pjesnik pjeva o dvojici „dobrih ljudi", derviša: sultanu šejhu Ahmedu i Abdal-Mahmudu i spominje njihovo turbe, koje je bilo navrh glavice iznad Šehove Korije s lijevu stranu Miljacke nešto iznad Bendbaše. Podno turbeta u ravnici na Šehovoj Koriji bio je mevlevijski čardak, koji je možda služio i kao ljetna tekija. Neki nepoznati Džafer u pjesnikova doba popravio je to turbe, pa ga pjesnik hvali i moli da popravi i spomenutu tekiju, iz čega se vidi da je tada bila u slabom stanju. Zna se da je Šehova Korija pripadala Mevlevijskoj tekiji na Bendbaši; to se uostalom može razumjeti i iz samog imena.
No, evo pjesme:

Kako da hvalim šeher-Sarajevo, kada u srcu imam tjeskobu,
jer u njegovih ljudi ljubavi nema nego samo ima laskanje.
Iako je to moje gnijezdo, u njemu sam se rodio i odrastao,
ali niko ne pravi poznanstvo nego samo postoji (?) (ovdje je jedna riječ Handžiću nejasna).

Neki su puni znanja, neki su krcati pameti,
ali jedan drugog ne vole; uistinu postoji velika zavidnost.

Neki su ohol' imetkom, grad im je malen i tijesan,
ljuljaju se tamo ovamo kao da imaju čauški stepen.

Ako selam nazoveš, on ti ni selama ne prima, tebe uopće čovjekom ne broji.
Kraj njega čovjek nije ništa; takvog u njih seljaštva ima.

Razmišljao sam, u razočarenje sam otišao. Upoznavao sam se i pomoću pameti
našao sam da ako išta kod ovih ljudi ima, ima ili begovština ili agovština.

Obišao sam grad, promatrao ga i razgledao; vidio sam
da su neki svilari, neki trgovci platnom, a neki su svoje naravi (sami svoji).

Za koga sam mislio da je pobožnjak, nije bio takav, niti njima, Bože sačuvaj, pripada.
Moja je riječ bila puna nepoznavanja, jer u njemu ima šejtanske naravi.

Dobri čine dobročinstva – neki Bog njima ukaže dobročinstvo!
Moj život i duša nek su žrtva za onog, kod koga ima darežljivosti!

Tvrdice, škrtice i cicije ja nikako ne volim.
Zašto ne nastoje raditi dobra djela, zašto u duši imaju pasije naravi?

Ne spominji da ih ima mnogo koji kamatu jedu. Od kamate će najposlije zadesiti
ovaj grad velika šteta, o, Savršeni, jer u zabrani njenoj ima grijeh.

Ne samo da ih ima koji daju deset za jedanaest, nego ih ima koji daju deset za petnaest.
Onaj koji uzima ovaj pakleni otrov, ima pakleni izgled.

Nit se pazi, koje su vakufski novci ni koje je vlastita imovina.
Ujedinili su prava, pa ni straha ni bojazni nema.

Prošao sam se svih, a na one s ljepotom sam se mnogo tužio,
ali niko nema da sluša, jer među nama postoji natjecanje i zavist.

Ljepotica ne poznajem, ali su momci poseljačkog izgleda,
kao najniži ljudi; uistinu u svih ima neodgojenosti.

Ako me upitaš ko ima ljubavi i prijateljstva, to su jarani softe.
Oni znadu vrijednost čovjeka, kod njih ima sređenosti.

Zastavi jezik, Sebletijo, jer je bolje šutjeti nego govoriti ove riječi.
Nek ni od tebe ne bude niko uznemiren, a niti od koga tebi zla neka nema.

Nekih sviju Bog čuva od nevolja i nesreća!
Nek nekima dadne pravičnosti, jer je jasno da za dobro uvijek dobrote ima.

Pjesma Sebletije o Sarajevu i Sarajlijama bila je vrlo zanimljiva Mehmedu Handžiću „jer u njoj pjesnik podvrgava oštroj kritici mnoge mahane Sarajlija u to doba: Međusobne ljubavi nema, nego prazno laskanje, a ni nauka ni pamet, koje također postoje, ne mogu da izliječe ove teške bolesti". Bogataši, oholi svojim imetkom, ponosno idu ne obazirući se na slabije. Čak ni na pozdrav ne ozdravljaju. Agaluci i begovštine su ih i previše napravili oholim. Ni oni koji se pričinjaju pobožnima nisu na svom mjestu; tvrdica i cicija ima dosta. Ne gleda se ni na pravednu zaradu, nego se radi i s kamatom na visoke procente itd. S obzirom na to, Handžić nehotice zaključuje da katastrofa Sarajeva, koja je naskoro iza ovakvog stanja nastupila, bila uzrokovana ovakvom pokvarenosti Sarajlija. ●

NARODNA MUZIKA BOŠNJAKA

Narodna muzika u Bošnjaka sadrži oblike muzičkog izraza koji su u odnosu na muzičke forme drugih naroda s istog područja posebni u repertoarskom i u funkcionalnom smislu te u naglašenim kulturno-muzičkim utjecajima s Istoka. Društvena slojevitost, zasnovana na principu odvajanja između sela i grada, utjecala je na unutarnja stilska i estetska razdvajanja muzičkih izraza bosanskih Bošnjaka više nego što su se razlike odražavale kroz klasne podjele. Gradske sredine BiH brzo su podlegle istočnjačkim, tj. turskim utjecajima, jer su tu djelovale vjerske ustanove i bile okupljene administrativne i vojno-političke uprave osmanske vlasti. Izdvojeno seosko stanovništvo održalo je viši stupanj kulturnog zajedništva s muzičkim izrazima drugih naroda, Srba i Hrvata. Kulturna izdvojenost Bošnjaka najviše je naglašena u pasivnim planinskim područjima BiH, gdje su se uglavnom zadržali oblici i elementi autohtone seoske narodne muzike. Iz svega proističe da narodna muzika bosanskih Bošnjaka nije u stilskom, repertoarskom, funkcionalnom i estetskom smislu jedinstvena, te se ne može prikazati homogeno, već složeno, kako je zastupljena u stvarnosti.

U muzičkoj praksi Bošnjaka uz oblike epskog pjevanja, koji su podudarni po muzičko-stilskim odlikama s muzičkim izrazom drugih naroda na istom području, uočljiva je znatna zastupljenost pjesama lirskog karaktera. Danas su te pjesme u općenito poznate pod nazivom sevdalinke. U njima su preuzeti neki muzički elementi s Istoka, prvenstveno turskih utjecaja, koji su zatim prilagođeni podneblju, ukusu i osobenoj sociokulturnoj situaciji BiH. Osnovne su muzičke odlike sevdalinke sljedeće: širok raspon napjeva, temeljenih na dijatonskim ili hromatskim nizovima, gdje se u donjem tetrakordu često pojavljuje povećana sekunda, okružena dvama polustepenima. To je identično s tonskim sadržajem *hidžaz mekama*, jednog od brojnih arapsko-turskih modusa. Tonski odnosi ovdje samo približno odgovaraju temperovanim, na što ukazuje način ugađanja saza, instrumenta koji je često pratio pjevanje sevdalinke. Tipične su veće grupe ukrasnih tonova. Ritam je uglavnom slobodan. Melostrofe, koje u osnovi sadrže samo po jedan ili dva stiha, proširuju se ponavljanjem stihova i članaka i dodavanjem uzvika *haj*, *aj*, *aman*. Posebni uvjeti pjevanja sevdalinke, ostvareni među Bošnjacima gradskih sredina BiH, te osobena društvena uloga ove pjesme utjecali su na oblikovanje posebnih estetskih kriterija. Ti se oblici izvorno pjevaju srazmjerno tiho, sa suzdržanom i njegovanom kakvoćom solo muškog ili ženskog glasa.

Što se muzičkih instrumenata tiče, saz je žičani instrument tipa dugovrate laute, prenesen u gradsku muslimansku muzičku praksu Bosne s Istoka. Ima 6-8-10 žica, ugođenih na samo tri osnovna tona, npr.: f1 – c1 – g1, različito pokrajinski rasprostranjen i pojavom vezan isključivo za gradske sredine (sjeveroistočna Bosna, posebno Tuzla i Zvornik, te Sarajevo). Jednostavniji su tipovi istovrsnih instrumenata: tambura, bugarija, karaduzen i šargija. Međusobno se razlikuju po funkciji, veličini, broju žica od dvije (pivačka tambura) do šest (šargija) i po broju prečki (perdeta) za ugađanje tonova. U srednjoj Bosni, Hercegovini i u Sandžaku epska pjesma praćena je guslama, a u Cazinskoj krajini pivačkom tamburicom. Bošnjaci seoskih sredina služe se još ponegdje zurnom, duhačkim instrumentom s dvostrukim jezičkom, porijeklom s Istoka. Zurna se u Bosni upotrebljava u sastavu: 2 zurne i 2 bubnja, i to u okviru svatovskih obreda i drugih svečanih prilika. Bubanj je u Bošnjaka imao signalnu funkciju. U Bosni i Hercegovini su još bili zastupljeni talambasi, veliki i mali (kadum), instrumenti orijentalnog porijekla. Građeni su od plitke metalne posude i jedne membrane. Među membranofonim instrumentima još su tipovi s uskim drvenim obodom i membranom: def, daira i bimbir-halka. Od idiofonih instrumenata među Bošnjacima spominju se zile, tj. veći ručni cimbali, koji se danas rijetko upotrebljavaju, i to samo u okviru derviških obreda. Intenzivni kulturni razvoj u savremenom društvu utječe na preoblikovanje tradicionalnog muzičkog izraza Bošnjaka. Ti novi procesi promjena odražavaju se veoma složeno na pojedine spomenute aspekte i oblike tradicionalne muzičke kulture Bošnjaka. ●

DUBROVČANI NEGODUJU JER IM MLADIĆI TRAŽE UTJEHU U ISLAMU

Odlazak dubrovačkih mladića u Istanbul na studije, po dokumentima Dubrovačkog arhiva, predstavljao je veliki izazov za gradski moral jadranskog arhitektonskog bisera. Studij je trajao od pet do dvanaest godina, a u vremenima dok su Dubrovačka Republika i Osmansko Carstvo održavali žive kulturne, trgovačke i diplomatske odnose govorilo se da je Istanbul „poput zlatne posude koja je puna otrova“ i da bi „živeći u njemu, posrnuli i sami anđeli“. Međutim, o kojem je „otrovu“ riječ otkrivaju nam tvrdnje dubrovačkog dragomana i konzula u Istanbulu Đura Curića, koji je krajem 18. stoljeća u jednom od svojih pisama ukratko opisao sudbinu dubrovačkog mladića i studenta turskog jezika Iva Mitrovića, kojega su dubrovačke vlasti izbacile iz službe zbog nepodnošljivog ponašanja i agresivne naravi:

“Mitrović se dušom i tijelom predao vinu, kartanju i razuzdanosti. Našavši se bez novca za skitnju i poroke, u trenutku beznađa prešao je na islamsku vjeru. Ovdje žive i mnogi drugi raspojasani i besposleni mladi Dubrovčani i ne daj Bože da se ikome od njih dogodi ovo što se zbilo Mitroviću. Ja činim sve što mogu da ih odavde otpremim. Oni, međutim, izmišljaju razne izgovore i tvrdoglavo namjeravaju ostati i besposleno skitati.”

Ovome treba dodati da je Dubrovnik imao vrlo izraženu saradnju s Bosnom i tamošnjom osmanskom upravom, a postoje zapisi i o dubrovačko-bosanskim interakcijama kada su Dubrovčani, da se okoristimo njihovim rječnikom – padali u „beznađa“ i prelazili na islam. Takvo nešto je za tašte Dubrovčane bilo i neka vrsta civilizacijskog poraza, ali zbog odličnih odnosa s Osmalijama i osmanskom Bosnom nije se javno problematiziralo. Ipak, sačuvan je zapis da je Dubrovački Senat 1684. godine optužio Pavla Gondolu i Stjepana Procula da su zaboravili na državne poslove i potpuno se prepustili „orijentalnim užicima“. Šimun Benessa, poklisar iz 1563. godine, optužen je zbog „prepuštanja čarima neke Turkinje“. O čemu se tu zaista radilo i šta se krilo u pozadini ovih optužbi za izdaju moralnih vrijednosti teško da će se ikada saznati.

Prema historičarki iz Dubrovnika, orijentalistici Vesni Miović, svi dubrovački diplomati koristili su svaku minutu slobodnog vremena da istraže čarolije Istanbula: šetali su njegovim parkovima, s dozvolom osmanskih vlasti posjećivali su Aja-Sofiju, na bajrame bi unajmili sobu iz koje su mogli gledati sultana kako u pratnji svečane povorke ide u džamiju. Miovićka navodi da je obred mevlevijskih derviša (sema) za Dubrovčane bio događaj koji nisu propuštali. ●

BOŠNJAČKE NARODNE IGRE: KOLO OKOLO, FILDŽANANJE, KAŠIKANJE, TURKUŠE, TRUSE, TRESKA...

Narodne igre Bošnjaka svojim osobinama pripadaju uglavnom dinarskoj koreografskoj oblasti. Bogatstvo i raznovrsnost igara ogleda se u njihovoj psihološkoj sadržini, namjeni, karakteru, stilu, oblicima i tipovima. Igre se najviše izvode na svadbama, kućnim sijelima, na intimnim porodičnim okupljanjima, pri ispraćaju mladića u vojsku, na narodnim zborovima-teferičima, o vjerskim (Bajram) i drugim blagdanima. Ovisno o vrsti igara, broj igrača može biti manji ili veći, neparan ili paran; njihov je poredak u zatvorenoj ili otvorenoj kružnici, u dva naspramna reda ili u parovima, a smjer igranja u jednu ili obje strane. U ženskim i muškim igrama igrači se međusobno drže za mali prst ili šake, a u igrama s mješovitim sastavom za maramicu (rubac); ruke su najčešće opuštene niz tijelo, koso.

O bošnjačkim narodnim igrama pisala je etnomuzikologinja Dunja Rihtman-Šotrić (1944– 2010), koja 1972. u Sarajevu započinje pedagoški rad na Katedri za etnomuzikologiju Muzičke akademije, na što se od 1987. nadovezuje rad u Odjeljenju za etnologiju Zemaljskog muzeja, čime se uspostavlja dodatni institucionalni okvir za etnomuzikološka istraživanja u Bosni i Hercegovini. Dunja Rihtman-Šotrić objašnjava da nazivi kola ukazuju na rod, spol i dob igrača (*Muška trusa*...), na starost igre (*Stara momačka igračica*...), na funkciju (*Svatovsko kolanje*...), na karakter igre (*Treskavica*...), na muzičku pratnju (*Gluho kolo*...), na smjer kretanja (*Kolo okolo*...), na pjesmu uz koju se kolo igra (*Bijelo Jajce, mjesto kamenito*...) i dr. Igre bez muzičke pratnje i one uz pratnju pjevanja pripadaju starijoj tradiciji: u seoskoj sredini nalazimo obje vrste, a u gradskoj – samo igre uz pjevanje. Od igara bez muzičke pratnje (*Gluho šutke*...) najrasprostranjeniji tip u igračkoj frazi jest ovaj od dva zatrčavajuća i dva poskočna koraka u mjestu ili ustranu, lijevo-desno (Kolo šutke..., u Bosni; Trampa..., u Hercegovini); u pojedinim se varijantama umjesto poskočnih koraka izvode dva udara o tlo slobodnom nogom, naprije (Rahmanovo kolo – okolica Cazina), ili dva trokoraka (Trusa – u Hercegovini); varijantni oblik je i s trčećim visokim koracima u zatvorenom krugu (Trkačko kolo – okolica Cazina).

Posebnim stilom izdvaja se igra „skake“ (S noge – okolica Foče) i više varijanata tipa „Turkuše“ (u Bosanskoj Posavini), čije obilježje predstavlja snažno treskanje cijelog tijela, koraci s ukrućenim koljenima i naglašenim udarom o tlo, uz lagahno pomjeranje kola. S obzirom na stil igranja, za ovu igru se pretpostavlja da je nastala pod utjecajem igara koje su nekada izvodili u ovim krajevima turski vojnici.

U igrama uz vokalnu pratnju primarna uloga pripada muzici i tekstu, dok je igra posrednik u tom saopćavanju. Usljed takvog odnosa muzičko-poetske komponente i pokreta, broj koreografskih elemenata u ovim igrama relativno je mali.

Najrasprostranjeniji je tip ove grupe „kolanje“ (Hode, Pilavsko kolo, Nevjestinsko kolo, Svatovsko kolanje, Kretanje kola i dr.); koraci su cijelim stopalom, tempo kretanja je polagan ili umjeren; ritam pjevanja se ne mora podudarati s ritmom igre. Prema igračkom obrascu, razlikuju se dvije osnovne strukture:

a) od dva koraka u istoj vremenskoj jedinici (Vodanje o krni, Vodanje kola o piru – sjeverna Bosna, Sarajka djevojka majci plakala – Sarajevo) ili

b) od četiri koraka – tri na jednu, a četvrti na suprotnu stranu, „s povratkom“, u ritmičkim stopama od jednakih vremenskih trajanja (*Bijelo Jajce, mjesto kamenito*, *U livadi pokraj puta*, *Redom poredom jasenje*, *U ovom dvoru bijelom*, *Zapjevala bulbul tica*), ili u ritmičkom obrascu od dvije četvrtine i dvije polovine (*Poigrala b'jela vila, Sarajevo*) drugi je tip ove grupe „hodavka“, u kojoj su igrači poredani u dva naspramna reda, koji se naizmjenično pomjeraju naprijed-nazad, u igračkoj frazi od 2, 4 ili 8 koraka, u lagahnom tempu (Šetnja preko sobe, *Blago nama, snahu dovedosmo*, *Sarajka djevojka majci plakala* i dr.).

Zasebnu grupu čine dramsko-mimičke igre nastale spajanjem kolanja ili hodavke s određenom radnjom, čije se izvođenje povjerava solistima sa stanovitim glumačkim sposobnostima (*Alija i Mejruša*, *Biranje*, uzel, *Vako hodi Salih momče*, *Mejrušino kolo*, *Kuna* i dr.), ili u njenom izvođenju učestvuju svi igrači (*Bibera* – u istočnoj Hercegovini, *Hladino naša*, rugalica momcima u istočnoj Bosni). Pojedine mimičko-dramske igre pripadaju i tipu parovnih igara (*Korologa* – u istočnoj Bosni, *Ašik tanac* i dr.). Parovnim igrama pripadaju i one gradske u kojima mušku ulogu igra ženska osoba, držeći na glavi fes, a u ruci čibuk (*Sarhoš Alija*, *Momak i djevojka*). Igre tipa kolanja i hodavki ranije su se izvodile najviše na svadbama, a kasnije, uz instrumentalnu

pratnju (na tamburi, harmonici, sazu), ove se igre izvode i na drugim kućnim sijelima, mijenjajući tako svoju raniju obrednu ulogu zabavnog karaktera.

U ženskim igrama, kada nije bilo svirača, žene bi same zasvirale na češalj prekriven tankim papirom, ili bi udarale rukom u tepsiju, fildžanom o fildžan (*fildžananje*), kašikom o kašiku (*kašikanje*) ili na usnu harmoniku (*muzike*), najčešće za igre donesene iz drugih krajeva (*Trojanac*). U planinskim područjima istočne Bosne (oko Srebrenice) muškarci su žensku svatovsku igru pratili udaranjem u „talambas“, a u zapadnoj Bosni – u bubanj.

Igre uz instrumentalnu pratnju (diple, dvojnice, šargija, tambura, violina, harmonika) najbrojnije su i pripadaju novijoj tradiciji, kako u seoskoj, tako i u gradskoj sredini; življe su, u bržem tempu, koraci su različiti, u ovisnosti od vrste igre: npr. niski dvokoraci na punom stopalu (*Treska starinska* – okolina Sarajeva), s cupkavim trokoracima (Đerdanuša – okolina Foče, *Treha* – Vlasenica), polutrčeći dvokoraci i tapkavi trokoraci punim stopalom, u mjestu (*Tapkavica* – Sarajevo) i dr. U tehnici igranja susreće se i vertikalno treperenje tijela (*Trusa* – Konjic), klecanje u koljenu (*Treskavica, okolo, Treskavica sitna* – Sarajevo i okolina), ili potresanje tijela s pomicanjem ramena u smjeru naprijed-nazad (*Treskavica, Kolo okolo* – u srednjoj i istočnoj Bosni) ili s ukrućenim koljenima (*Gergan* – sjeverna Bosna, *Stara muška trusa* – Sarajevo, *Stara momačka igračica* – Jajce) i dr. Pored domaćih igara uz pratnju instrumenata, novijoj tradiciji pripadaju igre koje su preuzete iz drugih sredina (*Trojanac*, *Kukunješte*...), kao i nove koje su nastajale osobito u gradskim sredinama (*Kurtagića kolo*, *Hasanagino kolo* i dr.) i uz ostale igre izvodile se i u društvenim domovima. ●

BAŠESKIJA OPOMINJE: BOŠNJACIMA PAMET KASNO DOLAZI, ALI SU U ODNOSU NA DRUGE NARODE KAO ANĐELI

Mula Mustafa Bašeskija, pjesnički pseudonim Ševki (Svijetli), rođen je u Sarajevu god. 1731./32. u Mimar-Sinanovoj mahali. Umro u Sarajevu 1809. godine. Već se u mektebu ističe i postaje kalfa, zatim izučava kazaski zanat, ali produžava školovanje u medresi i 1757. godine postaje sibjan-mualim u mektebu kod Ferhadija džamije. Godine 1756, dakle, u svojoj 25. godini života, počinje voditi *Ljetopis* i bilježiti događaje, uglavnom sarajevske, do 1804/05. godine. Taj ljetopisac izuzetnog šarma daje 58-godišnju sliku Sarajeva i njegovih ljudi s takvom živošću i vještinom da bi mnoge ljude "po Bašeskijinom opisu mogao slikar prenijeti na platno". Nudimo kraći izbor kao ilustraciju:

(…) Paša Bušatlija, koji bijaše neprijatelj paše Spuža, namjeravao je postaviti svoje zabite u Spužu i na drugim mjestima, ne znam dokle, pa je čak na carigradskom drumu sve do Prijepolja bio uputio svoju vojsku da zatraži pokornost. U to vrijeme je, međutim, na Bosnu bio imenovan Mehmed-paša, kojeg su savjetovali, kada je išao iz Bendera sa menzilom u Bosnu, da ne naiđe na vojsku, pa on zato drugim putem preko Rogatice stiže u Sarajevo. Sarajlije su ranije o ovom paši čuli da je on jak i velik, ali mu se sada među njima ugled umanji. Građani Sarajeva, kada su čuli za Bušatlijine namjere i pokret, srcem ga zavolješe, jer on ne čini djela koja čine ostali zapovjednici, on je jako pravedan. Kako svak voli pravednost, to i njega, Bušatliju, zavolješe. Doduše, ima pojedinaca koji i protiv njega govore, ali "ono što je rijetko – kao da i ne postoji".

(...) 19. zulkade (15. 3. 1770.) dođe u Sarajevo carski turnadžija i donese ferman koji je pročitan i saslušan u Carevoj džamiji. U fermanu se kaže da turnadžija treba iz rumelijskog ortakola podignuti stare age i nefere pa ih dovesti na polje Baba-planine u carsku ordiju pod časnu zastavu. Ali s obzirom na to da stari jamaci nisu već tri godine primili plaće, a novi jamaci se istrošili dok su otišli i vratili se s Hotina, to među jamacima nastade spor. Jedni su tvrdili da se ferman na njih ne odnosi nego samo na Rumeliju i da u fermanu Bosna nije spomenuta, a da ona i ne spada u ortakol. Drugi rekoše da trebaju poći i stari i novi jamaci, a treći bijahu za to da idu samo novi jamaci. Konačno jamaci napraviše ilam i predaše ga turnadži-baši. U ilamu je rečeno da oni nemaju novaca za odlazak pa, ako ih car ne pomogne, da neće ni poći.

(...) O Bušatliji se ponovno prenesoše vijesti kako je nekolicina Arnauta u blizini klanca

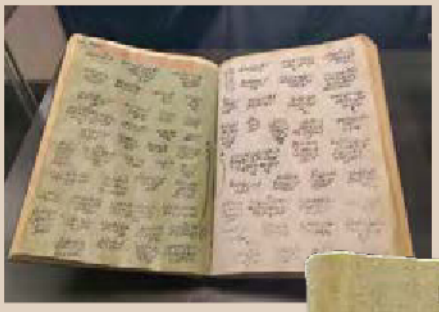

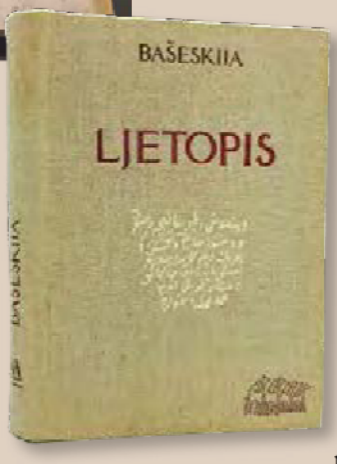

Hot-planine kamenjem navalila na našu bosansku vojsku, koja je nasilno htjela proći kroz klanac i bila navalila, ali se u svojim očekivanjima prevari i bude razbijena. Kada je ovaj tužni glas stigao u Sarajevo i u svu ostalu Bosnu, niko se tome nije radovao, jer se svi pobojaše posljedica ove vojne, ali će se radost pokazati istom onda kada se vojna završi, jer se neprijatelja tada niko neće bojati.

(...) Sarajlije su se počele tužiti na bosanskog pašu Bećir-pašu, pa napraviše i tri-četiri mahzara, od kojih će jedan, navodno, poslati, padišahu, drugi veziru, a treći janjičar-agi. Bosanski svijet je čudnovat svijet, naivan je i neznalica, sličan ovci. Ako, na primjer, neko nekog pohvali, pa bilo to paša ili ma ko drugi, svi ga u tom počnu slijediti, i to ide kao lanac. Međutim, ako domalo iza toga istog neko pokudi, i opet ga slijede.

(...) Bosanski jezik je bogatiji od arapskog jezika. Evo, na primjer, u arapskom jeziku za glagol "ići" imaju svega tri oblika: zehebe – raha – meša. Turski jezik je opet u tom pogledu najsiromašniji, jer za glagol "ići" ima samo izraz "gitmek". Međutim, u bosanskom jeziku za oblik glagola "ići" ima četrdeset i pet izraza.

(...) 1. zilhidže 1187. (13.11.1774.) godine stigoše zvorničke plaće za 1183. (1769/70) godinu. Čauš Alijaga donese ferman u kojem se traži da se iz svakog kadiluka popiše po jedan bajrak sa po 120 nefera dalkiliča, a ludi Bošnjaci, ne razmisliv̆ši o posljedicama, natovariše na svoja leđa i odrediše na samo Sarajevo osam bajraka, i to: iz desetog buluka 2, iz devedeset sedmog 2, iz trideset devetog 1, iz četrdeset petog 1, i iz pedeset drugog 1 bajrak.

(...) Mula-efendija je naredio da se uz Ramazan na sehur, recimo u šest sahata u najkraćoj noći, ispaljuje po jedan top na znak početka posta, što se meni nije nikako sviđalo. Međutim, ostalima se, a Bošnjacima pamet kasno dolazi, to u početku sviđalo, ali kako je pucanje topova svijet uznemiravalo, to rekoše da od toga gotovo i nema kakve koristi.

(...) Događaji oko Skadra su zaista čudnovati i Božje su djelo, u kojima se pokaza providnost Svemoćnog Gospodina Tvorca i istina izađe na vidjelo i javnost. Naime, na Bušatliju Mahmut-pašu, koji je sa svojih 50-60 ljudi bio pet-šest mjeseci zatvoren u tvrđavi, navaljivalo je oko 150.000 vojnika i ispaljeno je na njega stotinu hiljada topovskih taneta i kumbara; jurišano je na njega nekoliko puta, ali je sve to bilo uzalud, jer ga neprijatelji nisu mogli nikako pobijediti nego su ostali poraženi. Bušatlija je konačno izašao iz tvrđave, a u pomoć mu je stigao i Hasan Hot i porazio rumelijskog pašu Ajdosliju. Bošnjake je Bušatlija pomilovao i izdao naređenje da im niko ne smije ni najmanje štete ni nasilja učiniti. Čauševića, koji je imenovan za skadarskog zapovjednika, Bušatlija pogubi. Kada o tome stigoše vijesti u Sarajevo, siromašni svijet se obradova, kao i ljubitelji pravde, odnosno cjelokupno stanovništvo Bosne, i muško i žensko. Samo oni koji su zbog svoje gluposti bili neprijatelji ovog događaja ostadoše žalosni. Konačno ćemo vidjeti šta će se dogoditi.

(...) Naređeno je da se mahale čuvaju od kradljivaca. Zato mladići izradiše bubnjeve i u njih bi udarali slično kao što nemuslimani udaraju u doboše. Tako su se ovi mladići kretali po gradu vičući: "Jekdur Allah". Oni su to smatrali i zabavom, a stvarno za čuvanje mahala nije bilo nikakve potrebe. Još prije polaska na vojnu opljačkano je nekoliko dućana, a nakon toga više nije bilo krađa ni po dućanima ni po kućama. Krađa nije bilo zato što nije bilo kradljivaca, a ne zato što su kuće čuvane. Bošnjaci su u tom pogledu u odnosu na druge narode kao anđeli. I ono koliko su čuvali to je bilo u kratkim ramazanskim noćima, dva sahata iza teravije, kada je i inače svijet budan, a poslije toga vremena do zore nije bilo ništa čuvano. Ovo je bila samo besposlica.

(...) Stigao je ferman kojim se naređuje da se na svaku ovcu i kozu naplaćuje po jedna para, zvana "čibuk", ali Bošnjaci izjaviše da neće davati ovaj porez. ●

KAKO JE HRABRI EMIN MEHMED-AGA ODBRANIO DUBROVNIK OD MLEČANA

Trgovci koji su preko Dubrovnika izvozili ili uvozili robu u Osmansko Carstvo nisu plaćali carinu samo Dubrovčanima, nego i Osmanlijama. Osmansku carinu naplaćivali su emini, čije se radno mjesto nalazilo na istočnom dubrovačkom predgrađu Ploče, jer je tamo završavao trgovački put iz Hercegovine. Otkriva nam ovo orijentalistica iz Dubrovačkog arhiva i autorica knjige „Mudrost na razmeđu: Zgode iz vremena Dubrovačke republike i Osmanskog Carstva" Vesna Miović.

Ime Mehmed-age spominje se u dubrovačkoj historiji s divljenjem i zahvalnošću, otkriva Miović. Naime, Mehmed-aga bio je dubrovački emin 1752/3, u vrijeme vrlo ozbiljnog dubrovačko-mletačkog sukoba, kad su Mlečani na galijama doplovili u dubrovačku luku i počeli pucati po Gradu. Ogorčen i razljućen, Mehmed-aga sjeo je u čamac. Odveslao je mletačkom zapovjedniku i održao mu bukvicu: *Ja sam dubrovački emin i vidim kako iz topova pucate po brodovima, gradskim zidinama, tvrđavama i po samom gradu. Zato sam vam došao reći da je ovaj grad pod sultanovom zaštitom i da ću ga odmah obavijestiti o svemu što ste napravili!* Mlečani se, međutim, nisu primirili, nastavlja Miović, pa se Mehmed-aga opet ukrcao u čamac, odveslao Mlečanima i zaprijetio: *Došao sam reći vama, zapovjednicima mletačkih galija, da ako do sutra ne prestanete, opet ću javiti u Istanbul, a onda, crno vam se piše.* Mehmed je Portu zaista obasipao detaljnim izvještajima i bitno pridonio završetku sukoba. No, šta je pozadina dubrovačkih emina, uzbudljiva je priča koju nam je otkrila Vesna Miović, a o kojoj se rijetko govori.

Emini su s vremenom preuzeli i druge dužnosti. Djelovali su i kao neslužbeni osmanski konzuli u Dubrovniku, pomagali u rješavanju sporova između osmanskih i dubrovačkih podanika, pazili na prava osmanskih podanika i na njihovo ponašanje na dubrovačkom području. Dubrovački emini bili su Bošnjaci iz Bosne i Hercegovine koji su dobro poznavali i Dubrovnik i Dubrovčane. Zato su se u Dubrovniku osjećali kao kod kuće i živo sudjelovali u dubrovačkom društvenom životu, objašnjava Miović i dodaje da su s prozora palače Sponze, uz dozvolu dubrovačkih vlasti, promatrali najsvečaniji događaj u Dubrovačkoj Republici – procesiju u čast dubrovačkog zaštitnika sv. Vlaha. Išli su i u pozorište, zajedno s mnogim drugim osmanskim podanicima.

Dubrovački emini ispočetka su stanovali u kući na križanju Lojarske (danas Žudi-oske) ulice i Prijekog. Od 1546. godine, kada je u Lojarskoj ulici ustanovljen Židovski geto, živjeli su u jednoj kući na Prijekom. Izgradnja

Lazareta na Pločama dovršena je 1642. Tu su svi putnici koji su stigli s okuženih područja izdržavali propisano vrijeme izolacije – karantenu. Budući da su dubrovački emini na Pločama ubirali carinu, novoizgrađeni Lazareti su bili im idealno mjesto stanovanja. Zato su se tamo preselili i živjeli sve do sloma Dubrovačke Republike.

Otkako su odselili u Lazarete, emine je zapala vrlo važna dodatna dužnost, ističe Miović. Morali su paziti da svi osmanski podanici poslušno sjede u Lazaretima u skladu s propisima karantene. Sultani, a isto tako i namjesnici Bosanskog ejaleta, upozoravali su da svi bespogovorno moraju poštivati dubrovačke karantenske propise, jer su ti propisi na dobrobit svima. Znali su da su dubrovačke vlasti odlično obaviještene o epidemijama kuge i na Zapadu i na Istoku. Osim toga, Dubrovčani su već 1377. godine donijeli mjere za zaštitu od kužnih bolesti i time prvi na svijetu uveli karantenu. Imali su savršeno razrađen karantenski sustav koji je funkcionirao kao zaštitna mreža razapeta preko cijelog dubrovačkog područja, od osmansko-dubrovačke granice do mora.

Eminima je ova nova dužnost bila najteža. Mnogi osmanski podanici pružali su im otpor i pokušavali pobjeći pod okriljem noći. Neki su se čak i otvoreno sukobljavali s dubrovačkim vojnicima saniteta. Karantena je svim putnicima teško padala. Trgovci su smatrali da gube dragocjeno vrijeme, jer im roba tek tako stoji složena u skladištima Lazareta dok se njima samima svaki sat čini dug kao godina. Još gore je bilo bosanskim hadžijama. Vraćajući se s hadža, stanovnici Bosne išli su u Aleksandriju, gdje su se ukrcavali u brodove za Dubrovnik. Budući da je Aleksandrijom stalno harala kuga, emini su na hadžije posebno pazili i od njih posebno tražili da u potpunosti izdrže karantenu u Lazaretima. A hadžijama, željnima doma i obitelji, četrdeset dana činilo se duže od vječnosti, procjenjuje Miović. U Lazaretima bi ih se znalo naći četrdesetak i više, i svi su uglas negodovali zagorčavajući eminima život. U strahu od osude s bosanskog dvora ili od samog sultana, emini nisu imali izbora. Za hadžije su uveli posebna pravila. Čim bi sišli s broda, svi su morali potpisati izjavu:

Mi, hadžije, koji smo doputovali brodom iz Aleksandrije, poštovat ćemo pravila karantene u Dubrovniku. Naša roba neka bude pohranjena u Lazaretima, a mi nećemo zametati svađe i sukobe i nećemo bježati…

Iscrpljeni nakon dugog i napornog putovanja, pojedine bosanske hadžije iskrcali bi se u dubrovačkoj luci bolesni. Jednom (1774) se dogodilo da ih je nekoliko preselilo. Dubrovački liječnici nisu ih uspjeli izliječiti. Emin Sulejman-aga optužio je Dubrovčane da su ih oni ubili. Zabarikadirao se u svom stanu, zajedno s tijelima umrlih, koja su uskoro počela trunuti i zaudarati. Izbio je skandal je odjeknuo do Porte. Ispostavilo se da Sulejman-aga nije bio u dobrim odnosima s Dubrovčanima pa im je htio zapapriti, otkriva Miović. Tako su posvjedočili i osmanski trgovci koji su se u to vrijeme našli u Lazaretima. Sulejman-aga je odmah smijenjen. Od tada je uvedena još jedna mjera osiguranja. Svaki bolesnik, kojega je u Lazaretima liječio dubrovački liječnik, morao je potpisati izjavu:

U dubrovačku luku stigao sam bolestan i zato zatražio pomoć dubrovačkog liječnika. Ako, ne daj Bože, umrem, neka nitko iz moje obitelji ne okrivljuje Dubrovčane, i neka od tog liječnika ne traži novac kao naknadu za moju smrt. Potpisujem ovu izjavu u nazočnosti svjedoka da Dubrovčane nakon moje smrti nitko ne bi zlostavljao. ●

AVDO MEĐEDOVIĆ
(Bijelo Polje, 1875 – Bijelo Polje, 1953)

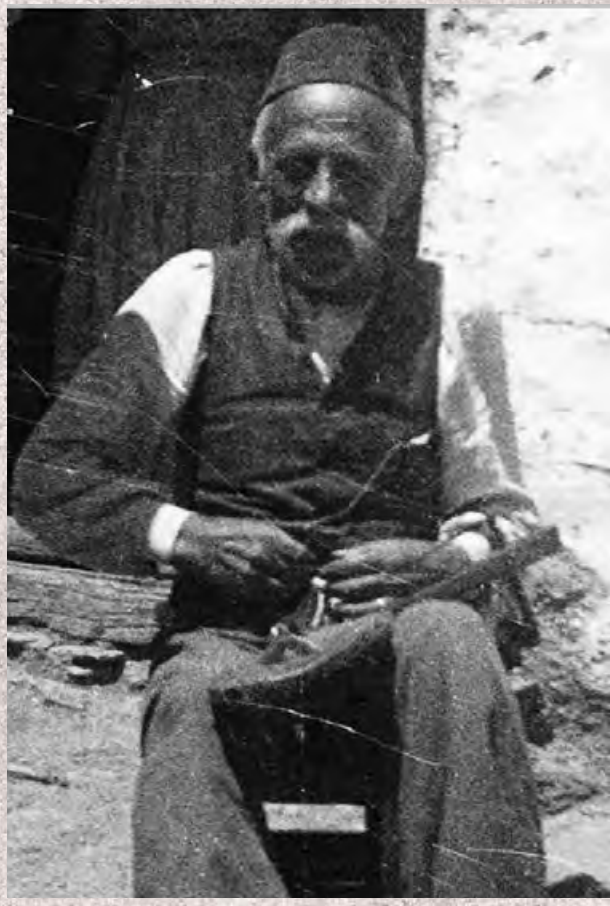

Željni bezi i danom i noćom
U Budimu navičaju svome.
Svaki sišli kod dvora svojega
Kad svatovi iz Budima kreću,
I poveli Zajimovu Fatu.
I veseli pošli iz Budima,
Bega sreli, pa se zagrlili,
Čestitbinu Ali-begu dali
Za slobodu i novog vezira,
U Budimu Jahja-efendiju:
"Da za mlogo on u Budim sudi,
I on, i ti, i mi svi sa vama!"
"Amin, braćo! Vama sretna Fata!
Dobra Fata iz dobra odžaka,
Za dobra se udala junaka,
Za Mehmeda novog alajbega,
Dobra sina od dobroga baba!"
Beg svojemu u Budimu dvoru,
A svatovi u Krajinu Fatu.
Nek sad nove dvije svadbe gradu,
Mehmed Fati, a Ali-beg hanki.
Bosna kleta na ćemalu dobru
Oženila novog alajbega.
Na njegove dovedoše dvore.
Babo svako viđe radovanje,
Radovanje za svojega sina.
"Sretna, sine, za te vijernica,
Mlogo ljeta i puno godina!
Sa š njom, sine, sokolove lego,
Nek s' osniva odžak od odžaka!"
Svadbovaše cijel mesec dana.
Trka bila od mlogije konja,
Trka bila, svadba rasturila,
I ostade vila za sokola.
To je bilo, kad se je činilo,
U taj zeman sjajnog Sulejmana.
Dobra Bosna, a dobar i zeman.
Dobro hi je pomagao sultan.
Od mene vi malo razgovora,
A od Boga dugo i široko.
Vita jelo, pouzdigni grane,
Svoj gospodi da su zdravo glave!
Zelen bore, pomogni nam Bože!
Amin, Bože, hoće ako Bog da.
Pa sad doba da se veselimo,
Veselimo i pesme pevamo.

(Ženidba Smailagić Mehe)

MUSA ĆAZIM ĆATIĆ
(Odžak, 1878 – Tešanj, 1915)

Ja sam Bošnjak – dičan junak;
Vjeran svetom domu svome,
Vjeran slavi svojih djeda
I narodu Bosanskome!
Njegov ponos na mom srcu
Ko amanet sveti stoji;
Ponos, koji nigda ne da,
Da se Bošnjak lava boji!...
Majka me je Bošnjakinja
Zaklinjala svojim ml'jekom,
Za čast ove časne grude,
Da proljevam krvcu r'jekom;
Da joj služim, košto služi
Rob svojega gospodara,
Da je branim od dušmanskih
Bojnih koplja i handžara! –

(...)

(Ja sam Bošnjak)

(...)

O sveta knjigo! Ja u Tebi vidim
Hrabroga Tvrtka i sve svoje pređe
S handžarom oštrim u desnici snažnoj
Ponosnoj Bosni kako štite međe –
I složno, smjelo poput ljutih lava
Slavenskog juga brane čast i prava.
Ja vidim u tvom uzvišenom krilu
Sva ona davna neumrla djela,
Štono ih naši Sokoli, Pijale
Stvoriše, kad su uzdignuta čela
Najvećem carstvu na kormilu bili
I krvcu slavsku za drugoga lili.
Ja sam Bošnjak – dičan junak;
Vjeran svetom domu svome,
Vjeran slavi svojih djeda
I narodu Bosanskome!

(...)

(Povijesti moje otadžbine)

OBIČAJI VUKOVA I ZVONČARA, SRODSTVO PO MLIJEKU, TEVHID PRID DUŠU, STRIŽENO KUMSTVO...

Slika narodnih običaja Bošnjaka najpotpunija je u onom sloju koji je povezan s osmanskim razdobljem u životu ovog naroda. Naime, nakon primanja islama, novi je pogled na svijet i temeljito promijenjeni način života izbrisao gotovo sve tragove narodnih običaja iz prethodnog, srednjovjekovnog razdoblja, koje je bilo u znaku vjerovanja i prakse pripadnika Crkve bosanske. S druge strane, nedovoljna antropološka i etnološka proučavanja života i običaja Bošnjaka, koja bi bila dijahrono usmjerena, ishodila su srazmjerno statičnim, etnografskim zahvatom u ovu tematiku, smatrao je prof. dr. Munib Maglajlić. Tako je prikaz narodnih običaja Bošnjaka ostao uglavnom u znaku opisa pojava, ali ne i procjene njihova značenja, i s obzirom na njihov korijen i s obzirom na posljedice koje su izazvale.

Etnografski popisi narodnih običaja Bošnjaka, kojima je pečat dao islam u svojoj ukupnosti, nastali su u austrougarskom razdoblju kada je „zlatno doba" tradicionalnog, nenarušenog narodnog života već bilo na izmaku. U takvoj etnografskoj slici, koja je oblikovana primjereno važećoj školi mišljenja u ovoj disciplini s kraja 19. stoljeća, opisani su s puno pojedinosti običaji vezani za porod, djetinje doba, zatim ašikovanje, prosidbu, svadbu, te za muževno doba, starost i smrt. Uz glavne običaje Bošnjaka, određene prije svega islamskim predanjem, postoje također ostaci nekih koji su manje ili više srodni običajima pravoslavnih i katolika na istom životnom prostoru, ali i onih koji se prenose izravno od bosanskih krstjana, bošnjačkih predaka. Zajedničkom, dinarskom sloju, pripadaju običaji vezani za srodstvo po mlijeku, te obredi koje obavlja mlada pred mladoženjinom kućom. Tu je zatim običaj „vukova" uz svadbu u srednjoj Bosni, te neke pojedinosti u posmrtnim običajima (prolijevanje vode i gašenje vatre koja se zatekla u kući u času smrti, dijeljenje hrane i pića „za dušu" umrlog nakon sahrane). U Drežnici su odraslim rahmetlijama iz uglednih porodica priređivali u džamijama tevhid „prid dušu", nakon čega se dijelilo šerbe, a prisutni su se zabavljali kako je uobičajeno za pučke skupine (igranje kola, ašikovanje i sl.). U običajima Bošnjaka vidljivi su također ostaci dinarskih običaja vezanih za vjerovanja o stoci i stočarstvu, te obredne povorke „vukova" i „zvončara" oko zimskog, te „lilara" oko ljetnog solsticija. Jurjevo i Aliđun pratili su ostaci određenih predislamskih običaja, uz obavezne teferiče.

Općenito uzevši, postojale su u običajima uočljive razlike između gradskog i seoskog stanovništva, primjećuje Maglajlić. Među običajima vezanim za rano djetinjstvo pažnju istraživača privlačilo je „strižено kumstvo", zasnovano na vjerovanju da će bolesnu djetetu izbavljujuće biti ako mu kose podreže namjernik kada ga „zorom prije sunca" iznesu na put pred kuću. Bošnjaci su jako držali do ovog kumstva, koje je samo kod njih u Bosni bilo i međuvjersko. Običaj „salijevanja strave" djetetu koje je pretrpjelo neki duševni potres – zasnovan na tradicionalnim vjerovanjima i praćen izgovaranjem određenih termulaičnih iskaza – ne samo da je bio veoma rasprostranjen, nego se žilavo provukao sve do sadašnjosti.

Svečani trenuci u islamskom odgoju i obrazovanju djece – polazak u mekteb i obavljanje hatme, te sunećenje (obrezivanje) – pratili su razrađeni, od kraja do kraja različiti običaji, u čemu je učestvovao znatan broj rođaka, prijatelja i komšija. Vrlo su raznovrsno bili razvijeni običaji vezani za ašikovanje, sastajanje i zabavljanje mlađih, pod određenim okolnostima i u određeno vrijeme, na kućnim kapijama ili na ašik-pendžerima, s općeprihvaćenim pravilima ponašanja, što je često bilo popraćeno stihovima i rimovanim „ašiklijskim doskočicama", s pripremljenim formulama za različite zgode. Prošnju djevojke slijedile su utvrđene pojedinosti u ponašanju prosca, te ukućana djevojkina prošnja, s nosiocima određenih uloga u radnjama oko prosidbe: svatice, koja je u ime roda od momka išla u prošnju, ako momak nema živu majku, udatu sestru ili u rodu neku pogodnu ženu za taj posao; svatici je ponekad prethodila uhodica, ako momkova porodica nije znala dovoljno o djevojci i njezinim ukućanima, ali je bilo „uhođenja" i s djevojačke strane. Niz običaja u vezi sa svadbom oblikovani su pod izravnim uplivom islamskog pogleda na svijet i načina života: uređenje svatova, gdje se ističu stari svat i žalgiđija ili čauši, te jenga (jengija) ili obikuša (na mladinoj strani). Posebno je u svadbenim običajima bio izražen obred kinanja ili krnanja, s razrađenim i utvrđenim redoslijedom pojedinosti, praćen pjesmom, u čemu je s momačke strane bila istaknuta uloga kumovske ili kinavske jenge.

U običajima vezanim za svođenje mladenaca u đerdek ili ložnicu ponovno je bila zapažena uloga djevojačke jenge ili obikuše.

Ilustracija: Hasan FAZLIĆ

Običaj je bio da imućniji uz svadbu priređuju, uz davanje nagrada utrke na konjima (obdulje) ili pješačke, skakanje na mijeh ili penjanje uz tanak „jelić", namazan katranom. Ponegdje je čin vjenčanja pratio običaj sađenja ili kalemljenja određenog broja voćki, a također je bio rasprostranjen običaj sađenja i izgajanja „ničijih voćnjaka" uz puteve i staze, za putnike-namjernike. Uz bajramske dobre dane vezali su se i neki narodni običaji: bajramsko „hodanje", muško i žensko, te „ispraćaj" oba Bajrama. Uoči pojedinih osobitih „mubarek" dana paljene su šarene svijeće, a tokom ramazana bubnjari i svirači budili su po mahalama svijet „na sehur", da bi se postači valjano pripremili da zaposte.

Temeljito izmijenjene okolnosti narodnog života Bošnjaka od austrougarskog razdoblja naovamo, u znaku rastakanja vjerskoga osjećanja i tradicionalnih shvatanja i vjerovanja, praćeno velikim migracionim pokretima na relaciji selo – grad, dovelo je do gotovo potpunog gubljenja brojnih spomenutih običaja, od kojih su samo neki ostaci preživjeli do najnovijeg doba (uz spomenuto „salijevanje strave", tragovi običaja uz sunećenje i svadbu, kao što je „mladinsko šerbe" i sl.). ●

MEHMED REŠID, ČUDOTVORAC RIJEČI, O GLUPANIMA KOJI BOŠNJAKE GRDE

Mašta mu je bila „perivoj pojmova“, a pjesnik Mehmed Rešid, rođen u Sarajevu sredinom 17. vijeka, zapisao je da ćemo je „zalud tražiti u mladinskoj sobi i u rajskim vrtovima“ jer „finoća njegove naravi je tako daleko dosegla da iz nje izviru ugodne misli kao rajski izvori“. Zapravo, govorimo o jednoj neobičnoj pjesničkoj zaigranosti, kojoj sam autor pripisuje „živcima“ iz kojih „izvire duhovita riječ“, zapravo nas upućuje da je ruka Svemogućeg Stvoritelja njegovo „biće zamijesilo iz samih dosjetki“.

Mehmed Rešid poticao je iz bogate sarajevske porodice te je autor *Divana*, a nakon što je princ Eugen Savojski opljačkao i popalio Sarajevo (24. oktobra 1697), pjesnik je izgubio prilično veliki imetak.

No, ono što mu niko nije mogao oduzeti jeste talent i neobični satirični ton u kojemu se opisuje kao „čudotvorac riječi“, „čudnim mudracem“, koji „razumu svemira daje lekcije iz pjesničke vještine“.

Prve podatke o ovom autoru dao je M. Handžić u radu o pjesmama o Sarajevu, u kojem je preveo i jednu njegovu pjesmu. O Rešidovom *Divanu*, s prijevodom nekih pjesama ili fragmenata iz većih spjevova, opširnije je pisao Š. Sikirić, prema čemu ga je *u Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* uvrstio i H. Šabanović, dok je pjesmu o sudbini iz *Divana* prevela L. Gazić.

Bio je odličan poznavalac arapskog, turskog i perzijskog jezika, što se smatra dokazom da se školovao u Istanbulu. Sikirić pretpostavlja da je pripadao nekom derviškom redu, ne samo iz razloga što je u ono vrijeme skoro svaki učeniji čovjek bio dio tekijskog života, nego i zbog činjenice što se među njegovim pjesmama nalazi i „Moje srce je svjetiljka“, koja svojim stilom i načinom zazivanja Uzvišenog Boga i islamskih prvaka upućuje da je bilo riječ o dervišu.

Njegov *Divan* pjesama nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a pisao je i panegirike, natpise i brojne prigodne pjesme. Sikirić naglašava da to što se u svojim kasidama razmetao vlastitim vrlinama – rezultat je perzijskog utjecaja i „bilo bi nepravedno kad bi ga mjerili mjerilom našeg shvaćanja skromnosti“.

Mehmed Rešid oporučio nam je da njegov pjesnički „dah ulijeva novi život u konstituciju bolesne naravi“ i da mu je „bajanje bolje negoli čarobna riječ“, a kako to izgleda u stihu, možemo

saznati i iz pjesme upućene onim glupanima svih vremena koji grde Bošnjake:

ŠTO BOŠNJAKE GRDIŠ...

O glupane svih vremena što Bošnjake grdiš
Neznalice bezvrijedni neznanjem se dičiš!

Ti Bošnjaka neznalicom smatraš, ama sebe učenim!
S teškim pitanjem dođi meni, da ti ga protumačim.

Blebetalo brbljivo, kad si već počeo grditi
Hajde, dođi da se ogledamo u satiri!

Ti čovječe bez morala, ne juri za pjesmama
Stihovima ti se i deva smije, a šta kažemo o ljudima!

A kad bih to slučajno stihom opjevao
Pticu bih na grančicu stavio, o njoj bi svijet pričao. (...) ●

TURKIJE – PJESME BOŠNJAČKIH JANJIČARA

Stvaralaštvo Bošnjaka na turskom jeziku u prozi i stihu obilno je i raznovrsno. Ustanovljeno je oko 300 pisaca čija su djela na turskom jeziku sačuvana do danas. Osim toga, stvarana je i vrlo obilna anonimna literatura koja se sastojala najvećim dijelom od pjesama „turkija“, koje su uglavnom pjevali janjičari potekli iz naših krajeva, a koji su znatan dio života proveli na ratištima širom Osmanskoga Carstva. Mnogi su uza se nosili zbirke pjesama (medžmue, džonkove) koje su u slobodnom vremenu koristili pjevajući, kao podsjetnik.

Tu treba pribrojati i tekijsko pjesništvo, njegovano u tekijama sufijskih bratstava, čiji su sastavljači, gotovo redovito, ostali nepoznati. Među najstarije pjesnike na turskom jeziku s našeg tla spada Derviš Jakub-paša Bošnjak, koji je u stihovima opjevao borbu na Krbavskom polju (1483), u kojoj je i sam učestvovao. U najznačajnije lirike spada Ali-beg Hercegović Širija (umro oko 1550), sin Ahmed-paše Hercegovića, a unuk hercega Stjepana Kosače. ●

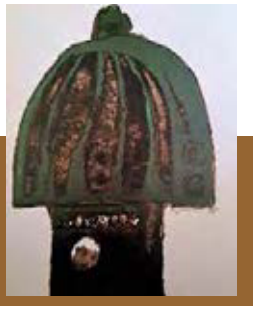

ŠEJH TAJNI: NEPRIJATELJSKA VOJSKA JE NA DUNAVU, EVLIJE SU SE SAKRILE

Kao što je šejh Hasan Kaimija bio popularan i u narodu i među obrazovanim pjesnicima kao što su Mejlija i Muidović, tako je nadahnuo i još neke pjesnike i derviše svojim stvaralaštvom. Među ovima jeste i šejh Mustafa Gaibija, a na njega se osvrće prof. dr. Fehim Nametak u svom „Pregledu književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku“, koje je objavljeno 1989. godine.

Slično Kaimiji, i šejh Mustafa Gaibija (druga polovina 17. stoljeća) bio je popularan u narodu. Živio je u Bosanskoj krajini, javljao se iz Banje Luke, Gradiške i Kupresa. Više je poznat po epistolografiji nego po pjesmama, primjećuje Nametak. Bio je buntovnog karaktera i često se odmetao u hajduke. Čak se u nekim pismima i potpisuje kao „vođa kupreških hajduka“. Više od svoga učitelja Hasana Kaimije bio je zagonetna ličnost. Pisao je pisma velikodostojnicima Carstva koja nije lako bilo dešifrovati i protumačiti, pa ipak su ih ljudi njegova vremena prepisivali u medžmue smatrajući da sadrže neke tajanstvene mudrosti. Pored pjesama i pisama na koje nailazimo u kodeksima na turskom jeziku, Gaibija je sastavio i poslanicu *Tarikatname-i Gabi* (rukopis se nalazi u Univerzitetskoj knjižnici u Bratislavi), u kojoj govori o derviškom redu dželveti, kome je i sam pripadao. U medžmui Mehmeda Mejlije koja se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, br. 2012, nalazi se pismo Gaibije sultanu s komentarom, a u rukopisu GHB, br. 3455, prepisana su dva Gaibijina pisma: sultanu i velikom veziru.

Umro je i sahranjen u Staroj Gradiškoj, gdje se nalazilo njegovo turbe (preseljeno na bosanskohercegovački teritorij Gradiške) koje je smatrano mjestom hodočašća.

U više rukopisnih zbirki nalaze se Gaibijini stihovi, a vrlo često oni su dodati uz *Divan* Hasana Kaimije. Kao i njegova pisma, koja izgledaju kao neke šifrirane poruke, tako su isto nerazumljivi i njegovi stihovi u kojima slova simboliziraju neke autorove misli:

Neprijateljska vojska je na Dunavu
Evlije su se sakrile, a dovama se ne mogu prisiliti.

Kad u okolini Edrene nastane borba,
islamu je Bajram, a nevjerniku briga

Kad se pojavi prvi drugi i treći „mim“, nastaju osvajanja.
I kad stupe „džim“ i „kâf“, islamu će biti dobro.

Plači moje oko, shvati moje srce,
U doba „mima” i „džima” biće lijeka za srce.

Na svim stranama biće osvajanja
Zločinac, varalica i pokvarenjak postaće ogorčeni.

Stare zakone je pokvarila grupica prokletnika,
Neka ih prati uvijek prokletstvo “
(preveo šejh Fejzulah Hadžibajrić)

Fehim Nametak smatra da po ovim stihovima Gaibiju bismo prije prihvatili kao derviša hurufiju jer je poznato da su hurufije pridavale značaj pismenima kao određenim simbolima. Treba istaći da se ponegdje Gaibijino ime susreće napisano kao Gajbi (Skriveni, tajni). ●

BOŠNJACI I JELO: PROFINJENA KULTURA GOSTOPRIMSTVA

Bošnjaci su mnogo pažnje u povijesti poklanjali ritualu objeda – od spremanja raznih jela do serviranja, načina pripreme te ponašanja u toku samoga jela. Mnogi običaji nastali su u spoju lokalne tradicije s osmanskom kulturom. Međutim, postoje i jasni tragovi domaće kulture, čija bi se tradicija mogla vezati i za razdoblje prije dolaska Osmanskog Carstva, primjećuje dr. Nirha Efendić u „Kratkoj historiji kulture Bošnjaka“.

Sam ritual jela i njegov početak Efendić opisuje tako da se na sofru uvijek najprije prinose pecivo (hljeb, somun ili pogača) i kašike, potom tanjiri i voda, a na kraju i kuhano jelo. Jela se redaju jedno za drugim. U novije vrijeme, da bi i domaćica sjela za istu sofru s gostima, na sofru se sve prinosi odmah. Kreće se od supe ili čorbe, potom slijedi pita ili neko drugo jelo koje se jede s pecivom. Salata se također jede uz glavno jelo, a za desert se obično posluži nešto slatko, jogurt ili voće.

Kada se radi o svečanom ručku ili velikoj gozbi, koji se organiziraju prilikom mevluda

ili tevhida, onda se sprema najmanje desetak raznih jela koja se serviraju naizmjenično – dva slana, pa jedno slatko i sve do kraja da bi se završilo s kompotom, paluzetom, sutlijom ili zerdetom. Djeca jedu za posebnom sofrom, uvijek prije odraslih. Odrasli sačekaju da domaćin kuće sjedne i naznači početak jela. Iz higijenskih razloga, a i prema islamskom propisu, obavezno je pranje ruku prije i poslije jela, kao i ispiranje usta poslije jela.

Kada se sofra spremala za dvadesetak i više zvanica, onda se svakome gostu prinosio leđen i ibrik s vodom te peškir. Nakon što bi gost oprao ruke, ponudio bi mu se čist peškir da ih i obriše. Ritual bi se ponovio i poslije jela. Leđen za takve prilike prekriven je lijepo izbušenim i dekoriranim poklopcem s uzvisinom za sapun, tako da voda koja sapire ruke bude skrivena od pogleda gosta. U ovom običaju bilo je iznimno važno da je voda tu, gostu pri ruci, bez pomicanja i dekomodiranja. Sav taj ritual nedvojbeno kazuje kako je riječ o jednoj profinjenoj kulturi izuzetnog gostoprimstva. ●

BOŠNJAČKA USMENA PROZA JESTE POD UTJECAJEM ISLAMA, ALI NOSI ODLIKE SAMOSVOJNOSTI

Usmena proza Bošnjaka može se podvesti pod uobičajenu književnoteorijsku podjelu na priče o životinjama, basne, bajke, novele, šaljive priče, predaje, poslovice... U odnosu na usmenu prozu drugih naroda, primjećuje prof. dr. Munib Maglajlić, na istom prostoru bošnjačka usmena proza odlikuje se nekim crtama koje su posljedica izravnog utjecaja islama, s jedne, te upliva usmene književnosti islamskih naroda s kojima su Bošnjaci dolazili u dodir: Turaka, Arapa, Iranaca, s druge strane.

Ovaj je utjecaj, prema Maglajliću, ostvarivan u dva toka: izravnim doticajima – na putovanjima, na vojnim pohodima, u trgovačkim poslovima, te posredstvom pisane književnosti, čiji su prenosioci i tumači bili obrazovani pojedinci, koji su učili turski, arapski i perzijski, pripremajući se za različite vjerske, upravne i vojne službe u Bosni ili drugdje u Osmanskom Carstvu. Osim pozajmica na motivsko-tematskom planu, utjecaji su vidljivi i na planu likova, gdje je posebno upečatljiv primjer s poznatim junakom turske šaljive priče Nasrudin-hodžom, koji je urastao u bošnjačku usmenu prozu, poprimivši neka obilježja likova šaljive priče iz usmenog naslijeđa nove domovine.

Bošnjačka usmena proza nije općenito u dovoljnoj mjeri istražena kao cjelina. Unitarističko shvatanje o „nedjeljivosti korpusa“ i nemogućnosti izdvajanja pojedinih nacionalnih tokova na području usmene književnosti imalo je posebno zahvalno tlo kada je riječ o usmenoj prozi. Građa bošnjačke usmene proze nalazi se u znatnom obimu već u najstarijoj zbirci (bosanske redovničke mladeži) iz sredine 19. stoljeća, te kasnije u zbirkama N. Tordinca, K. Blagajića, V. Vrčevića i dr., bez obzira na njihovu nacionalnu nominaciju, ali i u ondašnjim časopisima (*Bosanski prijatelj*, *Bosanska vila*, *Behar*). U kasnijem razdoblju, nakon završetka Prvog svjetskog rata, u bošnjačkim i drugim časopisima (posebno *Novi Behar*) objavljivana je raznolika građa bošnjačke proze, kako piše Alija Nametak, u to vrijeme pojavljuju se i prve zbirke s bošnjačko-muslimanskom nominacijom. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata sastavljaju se i nove zbirke bošnjačke usmene proze, nastale novim bilježenjem na terenu, ali se čine i istraživački uvidi u građu, posebno kada je riječ o usmenoj predaji, za koju se može ustanoviti da predstavlja najistraženiju vrstu bošnjačke usmene proze. Proučavanja koja je na građi usmeno predaje o Sarajevu obavila Esma Smailbegović potkrepljuju tvrdnju o samosvojnim crtama bošnjačke usmene proze, koje izviru iz pripadnosti bošnjačkog naroda u njegove ukupne tradicije islamskom civilizacijskom okrilju.

Predaje o evlijama ili „dobrim“ i vidovitim pojedincima, te čitav niz motiva u predajama o nastanku džamija, njihovih naziva i obilježja, o tekijama, grobljima, grobovima i turbetima, o vodovodima i česmama – samo pokazuju šta je sve nastalo kao samosvojna odlika bošnjačko usmene predaje pod izravnim islamskim uplivom. Svestranija istraživanja drugih bošnjačkih usmenih vrsta u tom pogledu tek predstoje i treba da zamijene paušalne ocjene o tzv. „orijentalnom repertoaru“ bošnjačke pripovjedne i novelističke proze. ●

ČAKŠIRE I BENSILAH, DŽEMADAN, ANTERIJA, DOLAME I DŽUBETA, DIMIJE, ĆULAH...

Gradska bošnjačka nošnja u vrijeme osmanske uprave u našim krajevima bila je pod izravnim utjecajem turske nošnje (Istanbul je bio modno središte). To se ogleda u materijalu za izradu nošnje, krojevima i načinu ukrašavanja. Skupocjene tkanine uvozile su se iz Istanbula, Venecije i drugih krajeva.

Muška nošnja sastojala se od gaća, košulje, čakšira, pojasa, obuće, kape i više dijelova gornje odjeće. Gaće, duge i sa širokim turom, izrađivane su od debljeg i tanjeg domaćeg platna (bez). Košulje su bile široke, duge do bedara, s dugim i veoma širokim rukavima. Rublje imućnijih za svečanije prilike izrađivalo se od tankog pamučnog platna, protkanog svilom (vez „svilenik“). Čakšire su bile sa širokim dugim turom i nogavicama različite dužine i širine, ovisno o mjesnim običajima. Za izradu čakšira koristila se najviše čoha fine kakvoće, uglavnom crna. Imućni su nosili čohu crvene ili zelene boje. Čakšire su se ukrašavale (na nogavicama, oko džepova i po šavovima) našivenim gajtanima (uzana upletena traka) i svilenim vezom uz gajtane, kod prosječno imućnih građana, a kod imućnijih zlatovezom. Oko struka opasavali su se dugim i širokim vunenim jednobojnim pojasevima (bijeli, crveni i zeleni), a imućni su nosili šarene vunene (adžem-pas) i svilene (trabolos) pojaseve. Preko pojasa nošen je i široki kožni pojas, bensilah, s više pregrada za nošenje oružja i raznih sitnica. Na gornjem dijelu tijela nošeno je više haljetaka. Bez rukava je bio (od čohe, ukrašen kao i čakšire) džemadan – dug do struka, s prednjim dijelovima koji se preklapaju, kao i fermen, sprijeda otvoren. Imućni su ponekad na fermenu nosili još i toke, ukrasne pločice od srebra s loptastim dugmadima. Gornji haljeci, dugi do struka, s rukavima, bili su anterija (od pamučnog, uglavnom prugastog materijala, s prednjim dijelovima koji se preklapaju), čevken (s rasječenim rukavima koji vise, od čohe, somota, nekad i brokata) i gunj (od čohe). Dugi haljeci bile su razne dolame i džubeta, a za zimu ćurak, podstavljen krznom. Na nogama su nošene bijele vunene ili pamučne čarape, a preko njih mestve, mehke, sobne, poluduboke cipele, preko kojih su se za ulicu obuvale firale. To je vrsta otvorene cipele sa šiljatim vrhom. Oko kuće nosile su se nanule, vrsta drvenih natikača. Za putovanja nošene su čizme s niskim sarama, kao i kundure, vrsta grubljih cipela. Na glavi su nošene razne vrste kapa. Pretežno se nosio ćulah (u obliku kalote od uvaljane vune) i fes od filca, s kićankom od svile. Oko kapa obmotavao se široki vuneni ili svileni šal u obliku čalme.

Ženska nošnja sastojala se od gaća, košulje, ječerme, fermena, čevkena, anterije, pojasa, dimija, bluze, obuće, oglavlja i nakita. Gaće, duge i dosta široke, izrađivale su se od tankog pamučnog platna. Košulja je bila duga do članaka, s dugim širokim rukavima, od tankog pamučnog platna, obično s utkanim svilenim prugama. Kod imućnijih prednji donji dijelovi košulje bili su ukrašeni zlatovezom. Na gornji dio tijela oblačili su se ječerma i fermen, kratki prslučići bez rukava, raskošno ukrašeni zlatovezom. Preko njih oblačila se anterija, vrsta duge otvorene haljine. Anterije su bile od raznih materijala, zavisno od imovnog stanja. Imućne žene imale su raskošne anterije od zlatotkanog brokata, raznih vrsta svile i somota, s veoma kićenim zlatovezom. Preko anterije stavljao se pojas s ukrasnim kopčama (pafte). Nakon dugih košulja i anterija, u običaj ulaze dimije (krajem 18. st.), duge i veoma široke, od raznih materijala: od pamučnih do najskupocjenijih, svilenih. Uz dimije su se nosile kraće košulje, ječerme, fermeni, pa i čevkeni, raznovrsno ukrašeni zlatovezom. Krajem 19 st. uz dimije se nose i bluze od iste tkanine. To je „kat haljina“. Na glavi su nošene razne vrste kapica s nakitom i razne vrste tankih mahrama. Obuća je bila slična muškoj (mestve, firale, čizme za put, nalune), a uz to i nekoliko vrsta raskošno ukrašenih papuča. Za izlazak na ulicu nosili su se feredža i zar. Feredža je vrsta dugog kaputa tamne boje, s tri bijela pokrivala za glavu, a zar je haljetak sastavljen od suknje i ogrtača za glavu i ramena, s crnim velom na licu (vala ili peča). Nošen je sve do 1950, kada ga je komunistička vlast zabranila. Za izlazak na ulicu u Novom Pazaru korišten je još i gornji, zvonasto krojen haljetak od crnog satena (terluk).●

BOŠNJAČKE SELJAČKE BUNE, SARAJEVSKE GRADSKE MILICIJE, DUBIČKI RAT I PRVI SRPSKI USTANAK

Ali-paša Hećimoglu je krenuo na Austrijance koji su pretendirali osvojiti Bosnu, te ih je 4. VIII 1737. potpuno razbio u zapadnom djelu Bosne, a kasnije i kod Valjeva, ali svi ti ratni napori Bošnjaka praćeni su njihovim povećanim oporezivanjem i obavezom rada na izgradnji tvrđava po Bosni u cilju djelotvornije odbrane zemlje i njene obnove od pustošenja pretrpljenih u ratovima posljednjih 50 godina. Povećano oporezivanje praćeno je pojavom različitih zloupotreba od lokalnih organa vlasti, što izaziva otpor nižih slojeva bošnjačkoga stanovništva, koji se izražava u vidu pismenih predstavki (mahzara) sadašnjoj vlasti, te u otvorenim demonstracijama i bunama.

Nekoliko takvih buna lokalnog značaja izbilo je već u 17. i na početku 18. stoljeća. Najveća muslimanska seljačka buna u Bosni izbila je sredinom 18. stoljeća i trajala je deset godina (1747–1756). Glavna žarišta bune bila su u Tešnju, Tuzli, Sarajevu, u jugozapadnoj Bosni (Hlivno, Duvno, Glamoč), zatim u sjeveroistočnoj Hercegovini i Mostaru. Pored seljaka, u buni su učestvovali i sitne spahije, neki slojevi gradskoga stanovništva i dio uleme. Najistaknutiji vođa bune bio je bivši sarajevski kadija Abdurahman Muharemija. Njega su

1753. ubili kod Zvornika neki potplaćeni članovi njegove pratnje.

Ustanici su napadali predstavnike vlasti i njihove pristalice iz viših slojeva bošnjačkoga društva, rušili njihove čardake i opsjedali utvrđene gradove i kule. Buna se u nekim mjestima pretvarala u nered koji su izazivali i nosili razni zločinački elementi iz reda janjičarske organizacije, koji su često zlostavljali i pljačkali nedužno stanovništvo. Tokom bune došlo je u Sarajevu do pokušaja osnivanja muslimanske seljačko-gradske milicije, kako bi se pokazalo da je vanredno oporezivanje u korist vezira i za vojne svrhe nepotrebno, jer je odbrana granica Bosne i zaštita unutrašnjega poretka dužnost svih Bošnjaka. Osnivanju ove domaće bošnjačke vojske najviše su se usprotivili tadašnji kapetani, posebno oni u Krajini, videći u tome opasnost za svoje političke i ekonomsko-socijalne položaje i interese. Ovu veliku seljačku bunu konačno je 1756. uspio ugušiti tadašnji bosanski namjesnik, Bošnjak Mehmed-paša Kukavica.

Početkom 1788. zaratile su Austrija i Rusija s Osmanskom Carevinom, s već ranije utvrđenim ciljem konačnog osvajanja i podjele njenih evropskih posjeda. Bosna se ponovo prva našla na udaru, a Bošnjaci opet neposredno ugroženi. Doduše, u proglasu cara Josipa II, na osnovi njegova Patenta o toleranciji iz 1781, Bošnjacima se, ukoliko ostanu mirni, garantira lična i imovinska sigurnost i potpuna ravnopravnost islama s drugim vjeroispovijestima, pa čak i plaćanje vjerskih službenika iz državne blagajne. Bez obzira na ova obećanja, Bošnjaci su na sjeverozapadnim granicama Bosne pružili odlučan i snažan otpor austrijskoj vojsci. Zauzeta na drugim stranama, Porta se ograničila na slanje ratne opreme i novca, a teret odbrane Bosne ponovo je pao na domaće bošnjačko stanovništvo. Glavne borbe su se vodile oko Dubice, pa je ovaj rat u historiji Bošnjaka i Bosne poznat kao Dubički rat. Za dvije godine ratovanja brojno i po opremljenosti nadmoćna austrijska vojska zauzela je, poslije snažnoga otpora nižih slojeva bošnjačkoga stanovništva, jedino gradove na granici: Dubicu, Novi, Gradišku i Cetin. Mirom u Svištovu 1791. Austrija je zadržala Cetin, a ostale gradove vratila Osmanlijama. Značajno je da su u Dubičkom ratu viši muslimanski slojevi pokazali prve znake kolebanja u pogledu otpora Austriji. Ta će kolebljivost doći do punoga izražaja, odnosno prijeći u malodušnost, devedeset godina kasnije, prilikom okupacije Bosne 1878.

Od kraja 18. i početka 19. stoljeća dolazi do izvjesnoga ublažavanja i otupljivanja oštrice ekonomsko-socijalnih sukoba i borbi među Bošnjacima muslimanima, jer nacionalno-oslobodilački pokreti i ustanci hrišćanskoga stanovništva, koji tada izbijaju u Osmanskom Carstvu, ne dovode u pitanje samo tursku vlast nego istovremeno na svim područjima ugrožavaju fizički opstanak bošnjačkoga stanovništva. Budući da je Prvi srpski ustanak posve poistovjetio borbu protiv osmanske države i islama, ustanici su na najokrutniji način ubijali i progonili bošnjačko stanovništvo u Srbiji, a potpuno zatjerali muslimanske gradove i sela, Bošnjaci su u tome ustanku vidjeli opasnost usmjerenu protiv samog njihovog opstanka. Zato odredi bošnjačke vojske, pod zapovjedništvom turskih paša, brojno učestvuju u osmanskim vojnim pohodima protiv ustanika. U boju na Mišaru 1806. ustanici su porazili bošnjačku vojsku, koja je kasnije, prilikom pohoda Sulejman-paše Skopljaka, nanijela teške poraze srpskim ustanicima.

Početkom 19. stoljeća javljaju se među Bošnjacima pobune i otpori, ali na drugačijoj socijalnoj osnovi od onih u 18. stoljeću. Sada su protiv središnje vlasti janjičari u gradovima, te ajani i kapetani, kao feudalni veleposjednici i glavni nosioci vlasti u mjesnoj upravi.

Već u prvoj polovini 18. stoljeća učvrstila se u Bosni ustanova ajanluka kao novoga oblika vršenja funkcija lokalne uprave u osmanskoj državi. Ova je funkcija pružila velike mogućnosti njenim nosiocima za lično bogaćenje putem raznih zloupotreba vlasti. Odatle pojedinci iz gornjih slojeva

bošnjačkoga stanovništva vode prave male ratove da bi se domogli položaja ajana. Vremenom ajani, porijeklom uglavnom iz najuglednijih begovskih porodica, postaju nosioci cjelokupne vlasti na području jednoga kadiluka. U većini kadiluka gdje su postojale kapetanije funkciju ajana preuzeli su kapetani. Tako je došlo do spoja ajanske i vojne kapetanske funkcije u jednoj ličnosti, odnosno nasljednim putem u jednoj porodici. Ova činjenica dovodi do naglašenog jačanja ekonomske i političke moći svih bosanskih kapetana, kojih je početkom 19. stoljeća bilo ukupno 39. Svoj položaj održavali su, bez obzira na povremene sukobe, međusobnom ravnotežom i staleškom solidarnošću, posebno u odnosu na središnju vlast. Tadašnji su strani posmatrači u Bosni, uglavnom konzuli velikih sila, primijetili da su bosanski ajani, kao neosporni gospodari u kadilucima, učinili od Bosanskoga pašaluka jednu svoju osobenu konfederaciju. Ajanski su se interesi dugo vremena podudarali s politikom i ciljevima tadašnjih osmanskih vlasti. Zajednički im je interes bio, prije svega, odbrana granica osmanske države, odnosno Bosne, čime su ajani jednovremeno branili, kako vlastitu domovinu tako i svoj povlašteni socijalno-ekonomski i politički položaj. Ta su se međusobna sloga i razumijevanje institucionalno izražavali u tzv. ajanskom vijeću, odnosno povremenim savjetovanjima vezira s bosanskim ajanima. ●

ŠTA DOKAZUJE FURLANETTOVA ŠPIJUNSKA KARTA

Granice i teritorija Bosne i Hercegovine od Karlovačkog mira do kraja Prvog svjetskog rata na starim geografskim kartama (1699–1918)“ autora mr. sci. Fikreta Midžića predstavlja zanimljivo historiografsko štivo iz najmanje dva razloga, tvrdi prof. dr. Izet Šabotić. Prvo, u bosanskohercegovačkoj historiji jako je malo radova koji tretiraju historijsku geografiju kao značajnu pomoćnu historijsku nauku koja ima za cilj da rekonstruira sve geografske realnosti na određenom geografskom prostoru, dajući na taj način potpuniju i jasniju historiografsku sliku historijskim procesima i događajima. I drugi važan razlog je svojom knjigom autor pokušao putem geografskih karata ukazati na važne historijske pojedinosti jednog iznimno burnog vremena bosanskohercegovačke prošlosti, od Karlovačkog mira 1699. do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine. Midžić nam je približio i druga važna historijska pitanja, poput onih zašto neke granice idu određenim smjerom, gdje se nalaze šume, polja, zašto je trasa puta baš na tom smjeru, te zašto je bilo važno zaposjesti određeni strateški ili prirodni prostor u određenom vremenskom periodu.

Midžić se, među ostalim, bavio i razgraničenjem prema Beogradskom miru 1739. god. do Furlanettove karte s kraja 18. stoljeća s bosanskohercegovačkim izlazima na Jadran.

Naime, premda je Požarevački mir predviđao „24 mjesečeve godine mira“ između zaraćenih strana, novi sukobi s Austrijom tokom četvrtog desetljeća 18. stoljeća rezultiraju 1739. Beogradskim mirom. Sjeverna granica bosanskohercegovačkog područja tim se mirom opet vraća do sredine vodotoka rijeke Save, kao što je to bilo dogovoreno još 1699. pa se ta granična crta više neće mijenjati. Istovremeno, u tom razdoblju, kao i narednih pedesetak godina, privremeno se umanjuje interes evropskih kartografa za kartografiranjem bosanskohercegovačkih područja. Doduše, štampaju se atlasi i karte, ali to su tek reprinti starijih izdanja. Konačno, izuzev novih ponavljanja geografskih informacija starih i više od stotinu godina, nisu imali što pružiti. U isto vrijeme, produžavajući praksu iz posljednjeg desetljeća 17. stoljeća, austrijski vojni kartografi, na osnovu špijunskog opserviranja terena, do 1878. izrađuju veći broj novih karata, planova i veduta, danas smještenih u bečkom Kriegsarchivu. Taj materijal je u ono doba bio nedostupan tzv. civilnim kartografima, jer je sve to bilo klasirano kao vrhunska vojna tajna. Time se Austrija, u biti, nastavila pripremati za neki naredni za nju povoljan trenutak, u kojem bi okupirala područje današnje BiH.

Ipak, krajem 18. stoljeća pojavljuje se prvo karta mletačkog kartografa Lodovica Furlanetta. To je K-13, tj. „Nova topografska karta provincije Dalmacije i njenih područja“, štampana u Veneciji 1787. godine. Ona je zanimljiva jer je doslovno klek-neumski i sutorinski izlaz na more stavljala unutar Osmanskog Carstva. To je vrlo važno istaknuti, jer je za te koridore upravo Mletačka Republika bila najzainteresiranija. Stoga, ako se u Veneciji izrađuje takva karta, onda, smatra Midžić, to znači samo jedno: to su izlazi na more tadašnje Bosne. ●

Naslov karte: DAS KOENIGREICH/BOSNIEN/ und die HERZEGOVINA [Rama]/samt den angraenzen den Provinzen von / CROATIEN, SCLAVONIEN, TEMESVAR, SERVIEN, ALBANIEN, RAGUSA und dem VENETIANISCHEN/DALMATIEN./Nach den militaerischen Handkarten des / PRINZEN EUGEN/DER GRAFEN KHEVENHÜLLER, MARSIGLI UND/PALLAVICINI/geographisch aufgetragen, und nach den zuverlaessigsten

PREDAJA KAKO JE SIRRI-BABA NAJAVIO ILHAMIJINU ŠEHIDSKU SMRT

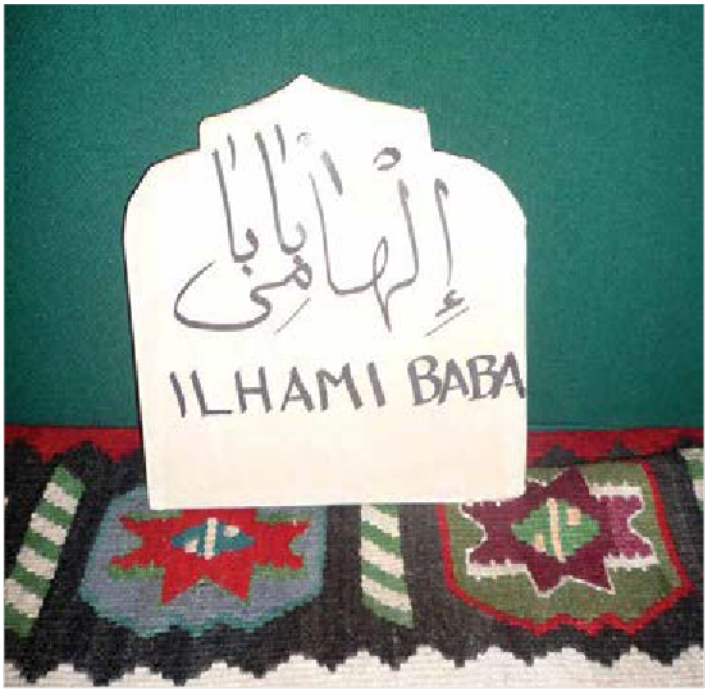

Predaja kaže da je čuveni pjesnik, alim i derviš Abdulvehab Ihamija Žepčak, zajedno s nakšibendijskim šejhom Sirri-babom Sikirićem, krenuo u Travnik zijaretiti turbe Ibrahim-dede, koji je preselio kao šehid. Sirri-baba je pričekao Ilhamiju i odmorio se na jednom kamenu pored Lašve dok je on uz turbe učio dovu. Osjetivši što je Ilhamija proučio, Sirri-baba se odjednom podigao te mu rekao: „Ilhamija, dova će ti biti uslišena! Hoćeš li da to napišem crnom ili crvenom tintom?“

„Crvenom“, odgovori Ilhamija.

Predaja kaže da je Sirri-baba znao da je Ilhamija molio Allaha, dž. š., da preseli na Ahiret šehidskom smrću Ibrahim-dede, a odabir crvene tinte je značilo da će mu biti odrubljena glava. Da je Ilhamija, Božijom voljom, odabrao crnu tintu, bio bi udavljen.

Nedugo nakon toga događaja Ilhamija od zloglasnog Dželaluddin Ali-paše dobiva poziv iz Travnika,

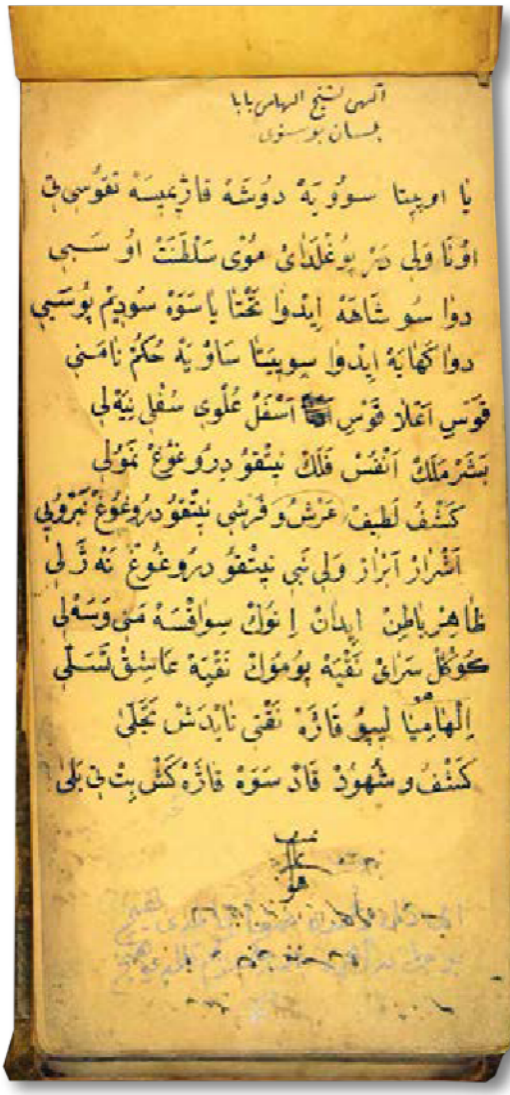

u koji je krenuo pješice hodajući tri dana da bi mu tamo bila odrubljena glava. Kažu da se glava ovog velikog Božijeg roba otkotrljala daleko od tijela. Krvnici su tijelo uspjeli podići ne bi li ga ukopali, ali glavu, uza sva nastojanja, nisu uspjeli ni pomaknuti. Bila im je preteška. Nastala je velika zbrka sve dok neko iz okupljene gomile nije povikao neka glavu spoje s tijelom. Tako učiniše i Ilhamijinoj glavi se vrati njezina prijašnja težina.

Ilhami-baba je još najavio, prije ovog strašnog nedjela, da će njemu svijet dolaziti sa svih kontinenata, jer će biti nadaleko poznat, učit će mu Ja’sine i hatme mu poklanjati. I zaista kod Ilhami-babinog turbeta uvijek svijet dolazi – klanjaju u turbetu dva rekjata, uče na tom mjestu razne dove tražeći od Allaha da im budu kabul.

I dan-danas mnogi vjernici uče Fatihu uz bijeli nišan s derviškim kaukom na bašluku na kojem je nepoznati pjesnik napisao: „Sejjid Vehhab postao je uzor svih pravednih ljudi.“ U srcu Travnika nalazi se i mezar hafiza Dželaluddina Ali-paše, velikodostojnika čiju je uspomenu nadživjela jedna pjesma pod nazivom *Čudan zeman nastade*.

Iz reda rukopisa koji su iznimno zanimljivi za proučavanje bošnjačkog kulturnog stvaralaštva i pisane riječi su *medžmue* ili zbirke koje su ispunjene različitim književnim sadržajima i pjesmama bošnjačkih pjesnika, ali i drugih pjesnika s Istoka. Jedna medžmua Ilhami-babe čuva se u Bošnjačkom institutu Fondacije Adil-beg Zulfikarpašić te u prijevodu glasi:

“Ja upitah svoje duše kaži mi se ko si ti
Ona veli der pogledaj moj saltanet u sebi
Dva su šaha i dva tahta ja sve sudim po sebi
Dva ćehaje i dva svita sav je hukm na meni
Kavs-i ala kavs-i esfel ulvi sulfi nije li?
Bešer melek enfus felek nitko drugog ne moli
Ešrar ebrar velli nebi nitko drugog ne želi
Kešfu latif aršu ferši nitko drugog ne broji
Zahir batin i dan i noć svak se meni veseli
Gonul saray nek’ je pomoć nek’ je ašik teseli
Ilhamija lipo kaže nek’ ti nađeš tedželli
Kešfu šehud kad sve kaže ćeš biti Ti belli.” ●

DOMORODAC I ŠPIJUN MATIJA MAŽURANIĆ 1839. OTKRIVA SVU RASKOŠ PREDRASUDA HRVATA PREMA BOŠNJACIMA

Zanatlija i literarni samouk Matija Mažuranić (Novi Vinodolski, 4. 2. 1817. – Graz, 17. 9. 1881) bio je najmlađi brat hrvatskog bana, pjesnika i lingviste Ivana Mažuranića. Matija je postao poznat kao autor knjige prvog modernog hrvatskog putopisa koji je pod naslovom „Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839-40. po Jednom Domorodcu“, objavljen u Zagrebu 1842. godine, i to anonimno. Matija je, naime, u svojstvu tajnoga političkoga ilirskog misionara i s lažnim dokumentima 1839. otišao u Bosnu preko Slavonije i Srbije da kao špijun izvidi prilike te procijeni izglede za oslobađanja te „ilirske krajine“ koju su potresali sve ozbiljniji protuturski ustanci. U Bosni je Matija ostao oko godinu dana radeći kao graditelj, zidar, stolar i kovač kod paša i begova. Po povratku se zadržao u Beogradu također oko godinu dana, a onda je braću izvijestio u svojim putovanjima. Braća Ivan i Antun potom su ga nagovorili da nešto i napiše te je tako nastao „Pogled u Bosnu“. Iako je knjižica iz političkih obzira izašla anonimno, znalo se ko je autor. Tri godine kasnije već je bila na češki prevedena te proglašena „biserom hrvatske proze“ (T. Smičiklas). Matija je još jednom bio u Bosni, pa u Crnoj Gori, 1848. sudjelovao je u ratu s Mađarima, potom je bio u Egiptu, Maloj Aziji, Mezopotamiji, Palestini, a u Carigradu je bio „Horvat – paša“, tj. mirovni sudija. Autor „Lišća“ Vladimir Fran Mažuranić njegov je sin. U svom „Pogledu u Bosnu“, među ostalim, otkriva predrasude prema Bošnjacima muslimanima s kojima se očito nije saživio jer na koncu to mu i nije bio cilj. Odvajamo jedan ilustrativni odlomak, ili „biser hrvatske proze“ špijuna koji je imao za cilj da pripremi teren za osvajanje Bosne, iz kojeg vrišti promaja cinične nadmenosti koju i dan-danas, nažalost, baštine neki Hrvati katolici:

„Oni klanjaju, kad su kod kuće, na dan pet putah. Noću prie zore piju kafu, posle malo spavaju, pa zorom ustanu, te se umivaju i opet piju kafu, pa onda klanjaju sabu. O podne klanjaju opet; a kad dodje ićindia, onda imaju mlake vode, pak uzimaju abdes, to jest, peru obrijanu glavu, vrat, nos, uši, noge do kolena i ruke do lakatah. Uzimajuć abdes mole se Bogu žuboreć po malo: žEvšeduh Alah, ilalah, evšeduh Muhamede nasurlah’ itd. U večer opet klanjaju akšam, a dva sahata posle klanjaju jaciu.

Ako se po nesreći gdegod, makar skutom od halje, obrišu o svinsko meso, oni dan već nesmiu klanjati: nego zato imaju amandžik za pećju, pak se kupaju. A drugi dan u sedam sahatih počnu klanjati, i tako jim dragi Alah halali.

Čuo sam od prostih Turakah govoreći, da se je negda o džamiu Muhamedovu svinjče obrisalo, i da bi ga i oni mogli s one strane bez svake grehoti jesti: ali da samo neznaju s koje je ono strane bilo. A Krstjani jim kažu, da je to lako pogoditi s koje strane; jerbo da svinče uvek svrbi kod repa, pak ako li je to kad bilo, dakle da je doista to svinjče moralo očešati rep o džamiu.

Ako se sastanu sa ženom, bilo sa svojom ili s tudjom, onda takodjer nesmiu klanjati dok se neokupaju. Klanjat se može svagde na svakom mestu. Kad će tko da klanja, najprie mora štogod prostreti na zemlju; ako

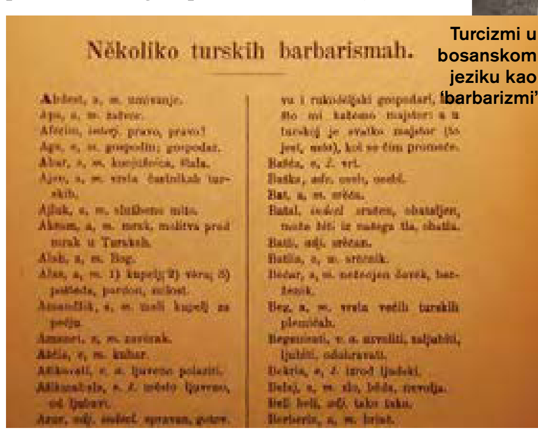
Několiko turskih barbarismah.

[illegible]

Turcizmi u bosanskom jeziku kao ‘barbarizmi’

neima što drugo, a on sa sebe svuče haljinu i baci na zemlju. Zatim okrenuvši se na podne (nu oni već ni sami neznadu, zašto se na podne okreću; nego kako se Aziani na podne okreću, tako i Bošnjaci, premda jim Meka i Medina neleže na podnevu nego u sredini izmed istoka i podneva), digne ruke gore, pak metne palce za uho, a prste drži pružene u zrak, kao naša deca, kad će komu pokazati velike uši. Onda počme moliti pomalo u arapskom jeziku. Zatim donese ruke pred oči, pak drži otvorene dlane pred očima, kao knjigu, i kao da iz njih nešto čita. Sad se prigne, i postavi ruke na kolena, i sve nešto sam sobom žuberi. Opet se izravna, metne ruke u križ, i uhvati se za pleći, tako držeći se jedan čas žuberi, i nakloni se

Matija Mažuranić, napisao prvi hrvatski putopis koji je ustvari špijunski izvještaj iz Bosne

glavom najprie preda se, pak onda na levo, i na desno. Opet se prigne i postavi ruke na kolena, onda klekne dole, klanja se glavom do zemlje, pak sede jedan čas na pete, i svedjer nešto žuberi. Ustane opet, pak se malo prigne metnuv ruke na kolena, opet donese dlane pred oči, i tako malo pročita, pak povuče dlanima niz obraz, kao da se umiva, i sad je svršio.

Najprosti Turci neznadu sami klanjati, već svaki put, potraže onoga, koi zna, pak i oni š njime klanjaju kao za hodžom. Oni, koi pred ostalima klanja, nesme sada pomalo žuberiti, nego čita na glas; a oni za njim ništa nepazeć na njegove reči ni izgovore, samo šapću pomalo žAmin, Amin!’

Kada hodža uči sabu ili koje mu drago vreme, onda digne desnu ruku s pruženimi prsti gore uz obraz, pak drži uz oko, kao što remenar načini konju, da se ne plaši, a palac metne pod vrat na jabučicu; ter kad peva, onda i palcem prebira po jabučici kao po kakvoj svirali, na primer: žIćberi-la-a-a Alah-ila-la-a-a-a’ i t.d.“ ●

SUZE SI IM TEKLE NIZ BRADU: GAZIJE BOŠNJACI MARŠIRAJU BOSNOM POD SULTANOVIM BAJRAKOM

Topal Osman-paša bio je posljednji veliki turski namjesnik u Bosni, a Ahmed Dževdet-efendija zadnji izaslanik koji se povratio iz Bosne u Istanbul obavivši povjerenu mu dužnost u punoj mjeri. Jednom od najvećih i najagilnijih historičara i posvećenih proučavatelja bošnjačke historije Hamdiji Kreševljakoviću (1888–1959) u ruke je pala turska knjižica Hafiza Omera iz 1885. godine (izdata u Istanbulu) u kojoj su tiskana dva Dževdetova pisma, što ih je pisao nekim ličnostima dok je bio u Sarajevu kao inspektor. Jedno se odnosi na trgovinu, a drugo na ašikovanje. Oba je Kreševljaković objelodanio u prijevodu u „Narodnoj Starini". U isto vrijeme upozorio ga je Hadži Mujaga Merhemić na djelo Mustafe Rešida u kojem je tiskano pet Dževdetovih pisama, što ih je u isto doba pisao iz Bosne, od kojih su tri od osobite vrijednosti jer se u njima opisuje novačenje i organizacija nove vojske u Bosni, u četvrtom se opet govori o ašikovanju, dok je peto privatne naravi. Kreševljaković je ostao zatečen potankostima o novačenju i organizaciji vojske koji do tada nisu bili viđeni i za koje je smatrao da prevedena mogu poslužiti kao izvori novije historije Bosne.

Ahmed Dževdet rođen je 1238. (1822/23) u Lovči u Bugarskoj, a njegova biografija može se konsultirati u 49. broju časopisa „Biser".

U rodnom mjestu svršio je početne nauke i toliko se osposobio da je kraće vremena vršio službu tajnika kod lovčanskog muftije pred kojim je prije učio. Godine 1839. u Istanbulu je započeo izučavati za ono vrijeme sve propisane vjerske nauke, ali i one zapadne, što je bila rijetkost. U 25. godini života govorio je i pisao turski, arapski, perzijski, francuski i bugarski, a tada započinje i svoj književni rad. Godine 1845. položio je najstrožiji ispit, te je imenovan 1. carigradskim kadijom, a četiri godine kasnije postao je direktor učiteljske škole i prvi put ministar prosvjete. Za njegova su ministrovanja reformirane postojeće škole, mnoge nanovo otvorene, a u sve su zavedeni i zapadni predmeti i preudešen način predavanja po savremenoj metodi. On je prvi počeo otvarati ženske škole.

1853. postao je član učenjačke skupštine, koja je sastavila „Metni metin" (zbirku šerijatskih ustanova). Iste je godine imenovan članom Visokog vijeća, koje je izradilo kanon zvan „Dobre uredbe", među koje spada i Zemljišni zakon (Erazi-kanunama), koji je vrijedio i u Bosni i Hercegovini. Uz to ga je Porta slala u razne pokrajine da reformira upravu. I svuda je uspješno obavio povjerenu mu dužnost, ocjenjuje Kreševljaković. Tako je poslat i u naše krajeve 1863. godine. Dževdet je tri puta bio ministar prosvjete, dva puta ministar pravde i po jedanput ministar unutarnjih poslova i trgovine. Preselio je 25. maja 1895. na svom imanju Bebeku na Bosforu. Njegova kćerka Fatime Alije postala je poznata osmanska spisateljica, čiji su romani prevođeni i u Bosni i Hercegovini.

Od književnog rada Ahmeta Dževdeta Kreševljaković izdvaja „Historiju turskog carstva" u 12 svezaka i „Gramatiku turskog jezika", koju je preveo Josip

Dragomanović i tiskao u Sarajevu 1870. Nakon izdanja gramatike dobio je epitet „preporoditelja turske književnosti i oca turskog jezika“. Preko Dubrovnika u Hercegovinu stiže ljeta 1863, proputovao je uzduž i poprijeko, proučio prilike i podulje se zabavio u Mostaru i odande krenuo 17. decembra 1863, ispraćen od prvaka svih vjera, da bi za četiri dana stigao u Sarajevo. Topal Osman-paša izašao mu je u susret do Blažuja s nekoliko viših časnika i činovnika, a od građanstva, piše Kreševljaković, dočekan je ljepše no što su se valije dočekivale. Još isti dan pročitao je Dževdet-efendija sultanov ferman, a povjerenje naroda svojom pojavom stekao je na licu mjesta; došao je obučen kao hodža, a na nogama je nosio žute mestve i papuče.

U naredna dva mjeseca proputovao je Novopazarski sandžak, pa se preko Višegrada, Rogatice, Glasinca, Vlasenice, Gračanice, Tuzle, Žepča, Zenice i Kiseljaka povratio u Sarajevo. Kako se vidi iz jednog pisma, što ga je pisao neko od njegove pratnje, u Novopazarskom sandžaku vladao je veliki nered po uredima, pa je Dževdet-efendija pri pregledavanju neke činovnike premjestio, neke čak strpao u zatvor, a u nekim je mjestima i vijeća raspustio. U Tuzli se osobito zanimalo za razmještanje iseljenika iz Srbije, a obilazi i Travnik, Banju Luku, Bihać te Bosansku Gradišku, iz koje se lađom vraća u Istanbul, gdje ga je sultan nagradio Osmanlije ordenom II stepena. Donosimo isječke njegovih pisama (govora) koji se tiču ocjene stanja bošnjačkih vojnika:

„Fuad paši: Pošto je nedavno ustrojen prvi bataljon prve pukovnije, kojoj se ima predati zastava kao carski poklon Bosni, zastavu je imao da primi Talia tabor, ali dok je zastava stigla, bosanski je bataljon bio tako uvježban da je mogao defilirati pri predaji zastave, to sam je ja sam predao bosanskom bataljonu. Bošnjaci su se ovoj časti tako veselili da su se i dan i noć vježbali za ovu svečanost, dapače kad bi koji izvježbani vojnik pošao u čaršiju, pridružila bi mu se po dva nova Bošnjaka i stupajući na vojničku išli su s njime, dok se ne bi opet povratili u vojarnu. Nijesu se zadovoljavali samo dnevnom vježbom, no su se dobrovoljno vježbah noću u kasarni. Mi smo odredili Talia taboru da vježbanje ograniči samo na defiliranje, a kasnije da ih uvježba u drugim vojničkim vježbama. Za mjesec dana izvježbali su novaci one vježbe što su se od njih iziskivale. U to vrijeme sastavljen je i jedan bosanski marš, koji u bosanskom jeziku glasi: žHajde, hajde pod bajrak'. Zamolio sam kapetana muzike Fuadagu da ovaj marš uglazbi i da se na dan predaje pjeva i svira. Budući je Fuadaga vrlo sposoban čovjek i vješt bosanskim melodijama, to ga je odmah uglazbio u duhu bosanske melodije i uvježbao muzikante, da su ga uz glazbu tako jednoglasno i složno pjevali kao iz jednog grla. Zastava je prispjela u Sarajevo u srijedu 20. rebi-ul-ahara (21. septembra). Od konaka od carske vojarne na Atmejdanu nosio je Salih paša zamotanu zastavu u jednoj bošči, privinuvši je na prsa. Bio je u svečanoj uniformi, a pratili su ga časnici, vojni i civilni doglavnici. Atmejdan je bio pun svjetine. S jedne strane Atmejdana stajalo je nekoliko carskih vojnika u paradi i na pozdravu. Obližnje kuće bile su pune ženskinja, čak su i krovovi bili načičkani djevojkama kao perivoji cvijećem.

Salih paša je ušao u vojarnu i pričvrstio zastavu na stijeg, a onda se povratio među nas. Sada je carska muzika zasvirala pomenuti marš, a muzikanti su gromkim glasom zapjevali: žHajde, hajde pod bajrak', tako kao da će se prolomiti mejdan, što nas je sviju čudom začudilo. Tada su Bošnjaci pod oružjem novoga sistema ponosno defilirali s jednog kraja mejdana na drugi. Ovi su vojnici bili tako uvježbani da bi onaj ko ih nije poznavao i izdaleka gledajući ih mislio, da je to Talia tabor.

Potpisani se okrenuo prisutnim bosanskim prvacima i rekao: žBošnjaci, eto vidjeste prvi bosanski bataljon, rezultat jednomjesečne vježbe!' Ova moja primjedba tako je djelovala na prisutne bosanske prvake da su neki tako plakali, da su im suze tekle niz bradu. Tada je komandant pukovnije sa svojim časnicima pristupio k nama da primi zastavu. Potpisani, držeći zastavu, izrekao je ovaj govor:

Gazije Bošnjaci, ovo je zastava prve bosanske pukovnije, ovo vam je prvi carski poklon Bosni i velika počast za prvu pukovniju! Dužnost je svih Bošnjaka da čuvaju čast ove zastave. Naša pukovnija još nije potpuna, zato ću predati ovu zastavu prvom bataljonu. Časnici i vojnici prvog bataljona! Vas ide hvala, jer su istom trideset i nekolika dana kako je čitanjem carskog fermana ustrojena prva bosanska pukovnija, a vi ste za ovo kratko vrijeme podučili toliko koliko je potrebno za ovaj svečani momenat. Istina, dosta ste truda uložili, ali ste i obraz osvjetlali. Ne sumnjam da ćete zajedno sa vašim drugovima znati čuvati čast ove carske zastave, jer njena čast, čast je vjere, čast sultana i čast države i Vi se danas obavezujete da ćete to činiti. A kako ćete čuvati njenu čast? Mislite li ju pohraniti na sigurno mjesto, da po njoj ne pada prah? Ne, prah, blato i rupe od puščanih zrna njenoj časti neće nauditi, dapače ona će biti časnija, što ju više izrešetaju puščana zrna. Njena, bi čast onda bila pogažena, kada bi pala u šake neprijatelja ili kad bi se pred njima morala pognuti. Znam da ćete vi prije svoje živote žrtvovati no ćete dopustiti da se to dogodi. I uzmite ovaj carski amanet' – rekavši im, predadoh zastavu. Na to je vojni imam učinio vrlo lijepu dovu, a sa grada ispaljen je dvadeset i jedan hitac.“ (...) *Bihać, 5. džumadel-ula 1281.*

„Govor: Ovdje sakupljeni prvaci jezgra su cijele Bosne i Hercegovine, pa moj govor, što sam ga izrekao, tiče se cijelog bosanskohercegovačkog naroda. Govor glasi: žOni koji poznaju povijest znaju da je Bosna dala državi i narodu veliki broj ljudi, koji su vrlo zaslužni po narod i državu. Sve do u zadnje doba bilo je znamenitih Bošnjaka na svakom polju. Među velikim vezirima zauzima jedno od prvih mjesta, dapače prvo mjesto, Mehmed-paša Sokolović. Jedno od velikih njegovih djela svakako je višegradski most, koji se sada u zdravlju Njegova Veličanstva popravlja. U skoroj prošlosti velike je usluge učinio Osmanlijskoj Državi Džezar Ahmed paša, koji je također bio Bošnjak. Ukratko rečeno, Bošnjaci su davali kroz 3-4 vijeka zaslugom svoga poštenja glasovite i vrijedne državnike.“ (...) *Sarajevo, 20. rebiul-evela 1281.* ●

IZRAVNI ORUŽANI SUKOB BOSANSKIH AJANA I OSMANSKIH VLASTI ZAVRŠIO JE TRAGIČNO PO BOŠNJAKE

S početkom reformnog projekta sultana Mahmuta II 1808. neosporno se gospodstvo bosanskih ajana i njihova samovolja po kadilucima više nisu mogli dovesti u sklad sa željama i naporima središnje vlasti da vojno-administrativnim reformama osigura svoj autoritet u svim dijelovima Carstva. Već od početka dvadesetih 19. stoljeća sultan Mahmut II, preko zloglasnog Dželal-paše, počinje obračun s bosanskim ajanima prostom fizičkom likvidacijom nasilnijih među njima. Uporedo teče i pogubljenje odavno neposlušnih i samovoljnih janjičara. Zamišljene i najavljene upravne i vojne reforme činile su izlišnim kako janjičarstvo, tako i ajanluk. Nakon brojnih pogubljenja janjičara u njihovim najjačim uporištima, Sarajevu i Mostaru, Mahmut II pokušao je privoljeti bosanske ajane da mirnim putem prihvate reforme, nudeći im položaj muteselima, kao prvih modernih državnih činovnika u Carstvu, odnosno Bosanskom pašaluku. Tu su ponudu bosanski ajani odlučno odbili, jer se nikako nisu mogli pomiriti s prisiljavanjem da od neospornih gospodara u kadiluku postanu obični, makar i srazmjerno visoki činovnici. Time je otvoren put izravnom oružanom obračunu između bosanskih ajana i središnje vlasti.

Bosanski vezir Ali Namik-paša pokušao je ponovo početkom 1831. privoljeti ajane na poslušnost, odanost sultanu i prihvatanje reformi. Kapetani i ajani su odbili njegov poziv da dođu u Travnik, pa su se krajem januara 1831. sastali u Tuzli. Tu su se dogovorili da ne prihvate reforme, da se posebno odupru uvođenju nove vojske i novih poreza, te ustupanju podrinjskih nahija Srbiji. Na kraju su, 5. 2. 1831. za svoga vođu izabrali Husein-kapetana Gradaščevića. U prvom većem sukobu s vojskom velikoga vezira 18. 7. 1831. kod Kačanika na Kosovu Husein-kapetan izvojevao je veliku pobjedu, pa su ga ostali ajani potom ustoličili za bosanskoga vezira u Travniku.

Politički program bosanskih ajana nije bio jasno i do kraja uobličen, ali se može reći da se uz već spomenuto odbijanje reformi koje su, po njima, suprotne islamskoj tradiciji, posebno ustrojavalo da se ne dira u njihova imovinska prava, te da se ubuduće na položaj bosanskog vezira

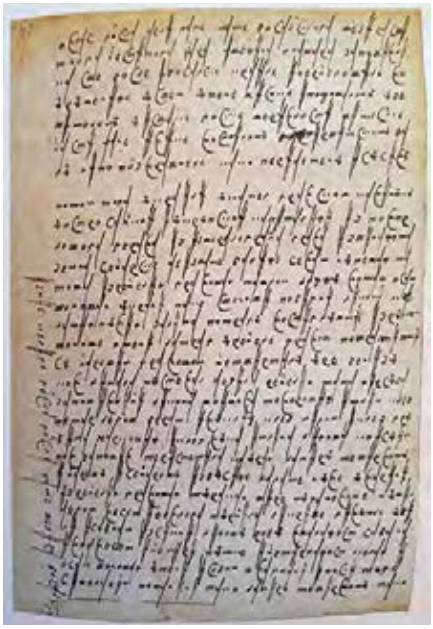

Ali-pašino pismo na bosančici hrvatskom banu, početak 18. vijeka

postavljaju isključivo domaći ljudi. To bi faktički značilo da bi Bosna, pod političkim vodstvom ajana, dobila autonoman položaj u Osmanskom Carstvu, sličan onom kakav je Srbija dobila Hatišerifom iz 1830. U pogledu položaja ostalih slojeva bošnjačkoga stanovništva i nebošnjaka, program bosanskih ajana nije predviđao nikakve promjene. Središnja vlast, odnosno sultan Mahmut II nije prihvatio zahtjeve ajana niti je priznao legitimnost Husein-kapetana kao bosanskoga vezira. U konačnom obračunu između sultana i Husein-kapetana u odlučujućem času prešli su na stranu sultana neki hercegovački ajani s Ali-agom Rizvanbegovićem i Smail-agom Čengićem na čelu. Vojska velikog vezira uz njihovu je pomoć nanijela presudan poraz Husein-kapetanu i njegovim pristalicama na Palama kod Sarajeva 31. 5. 1833. Samo četiri dana kasnije, 4. juna, Husein-kapetan se još jedanput pred samim zidinama Sarajeva uzalud okušao u boju s vojskom velikoga vezira, kojem su pomogli Rizvanbegović i Čengić. Tim porazom njegov je pokret propao. Za svoje usluge Ali-aga Rizvanbegović nagrađen je izdvajanjem Hercegovine u poseban pašaluk, koji je njemu lično na arpaluk, kao veziru s titulom paše, povjeren na upravu. Središnja vlast konačno se obračunala s bosanskim ajanima tek i pohodom Omer-paše Latasa 1850. i smaknućem preostalih ajana, uključujući tu i Ali-pašu Rizvanbegovića.

Svojim ratnim pohodom po Bosni i Hercegovini, koji je trajao godinu dana, Latas je praktično dokrajčio i uništio one političke snage koje su stoljećima predstavljale politički narod u historiji Bošnjaka. S povijesne udaljenosti gledano, te su se snage, iako sa svojih ekonomsko-socijalnih pozicija, ustvari borile za svojevrsnu autonomiju Bosne u Osmanskom Carstvu. S obzirom na sve unutrašnje i vanjske okolnosti Osmanskoga Carstva, ideje o toj autonomiji nisu bile realne niti su se mogle ostvariti. Zato je poraz bosanskih ajana kao bošnjačkoga političkog naroda bio neizbježan. Oni nisu pokušali naći drugi most i drugu vezu, osim islama, s ostalim slojevima bošnjačkoga stanovništva. Pogotovo takvu vezu nisu tražili s ostalim bosanskohercegovačkim stanovnicima, pravoslavnim i katolicima, odnosno Srbima i Hrvatima, bez kojih je i tada autonomija Bosne bila neostvariva.

Od konačnog sloma ajana 1850. nastaje u političkom životu Bošnjaka zatišje koje osmanska vlast nastoji iskoristiti za dovršavanje procesa reformi vojske, uprave, poreskog sistema i drugih oblasti društvenoga života. U tom je pogledu posebno bio djelotvoran Osman Šerif Topal-paša, posljednji veliki bosanski namjesnik, koji je za svoje uprave tokom šezdesetih godina prošlog stoljeća prilično odlučno nastojao izvesti Bosnu na put građanskog razvitka, kako u privrednom, tako i administrativno-političkom pogledu. Na toj je liniji bio i Ustavni zakon Vilajeta Bosanskog iz 1867, prema kojem se Bosanski vilajet sastojao od sedam sandžaka: bihaćkog, banjalučkog, travničkog, zvorničkog, sarajevskog, hercegovačkog i novopazarskog. Za vrijeme Osman Topal-paše pokreću se prve novine, grade putevi i ceste, podižu se značajniji javni objekti u novom evropskom stilu, posebno u Sarajevu. Konzervativni široki muslimanski slojevi, bez pravog političkog vodstva, drže se prema svemu tome uglavnom ravnodušno. Ipak, svim tim Topal-pašinim reformama Bosna i Hercegovina se zapravo pripremala za veliki preokret koji će u životu Bošnjaka nastupiti austrougarskom okupacijom 1878. ●

PAD TUZLE 1878. I ŠEHID SALIH TUČIĆ-SAHAČIJA: OKUPATORI I SLUGE MUČE NAROD

Mehmed Salihspahić, upravnik Arhiva grada Tuzle (1956–1962), napisao je 1958. godine vrlo vrijedan tekst o Salihu Tučiću-Sahačiji, značajnoj ličnosti u događanjima oko pada Tuzle 1878. godine. Na mjestu gdje je ubijen hrabri Sahačija narod mu je podigao spomenik i turbe gdje su se palile svijeće. Poslije Drugog svjetskog rata spomenik je obnovljen, tik uz novi put prema Kliničkom kompleksu Gradine. Potomci Sahačije jeste porodica Tučić u Tuzli. U nastavku donosimo skraćenu verziju bilješke Mehmeda Salihspahića.

„Istina, mnogi Tuzlaci i ne znaju o kojem se to junaku radi, i kakvi su se sve događaji odigrali ovdje u gradu neposredno prije austrougarske okupacije. Kada je 1878. godine posada turskog garnizona u Tuzli, po naređenju tuzlanskog paše i viših oficira, uništila oružje i municiju, da bi na taj način olakšala Švabama slobodan ulazak u Tuzlu, pošteni mali građani, težaci iz grada i okoline, a s njima i sitne zanatlije, formiraše svoj poseban štab za odbranu Tuzle.

Među prvim, u štabu bili su: Salih Tučić, zvani Sahačija, Tosun Kifić, Hašim Mutevelić, Alija Mutevelić, Mujaga Čilimković, Lativ Pekarić i mnogi drugi. Švabo je pred vratima Tuzle i štab radi užurbano. Na jednoj strani štab kupi oružje, vodi propagandu za otpor, a na drugoj strani suzbija akciju malobrojnih domaćih izdajnika i turskih ulizica, koji po gradu i selima rade protivno i kupe potpise u korist okupacije. Ljudi u štabu nisu se demoralisali.

Izaslanici i kurir štaba s pozivom na otpor i borbu danonoćno jure po selima, odlaze u gradove: Zvornik, Kladanj, Vlasenicu i druga mjesta, noseći poruke. Odziv i simpatije naroda na strani su ustanika i vođe otpora. Najborbeniji i najagilniji je Salih 'Sahačija'.

Štab ga šalje u Kladanj, Vlasenicu i na Romaniju da uhvati veze s muftijom Šemsekadićem, koji ispred glavnog štaba dolazi s nekoliko stotina dobrovoljaca da pomogne Tuzlacima i da rukovodi borbom oko Tuzle.

Salih Sahačija poslije uspješno obavljenog posla na Romaniji, u ime štaba potajno kao obavještajac, ide do Gračanice i Doboja da provjeri jačinu i naoružanje švapskih snaga, a ujedno da kod naroda u dolini Spreče stvori raspoloženje za otpor. Akcija štaba i otpor naroda u prvim bitkama zadadoše austrougarskom okupatoru velike udarce i on je zbog toga pretrpio velike gubitke pred Tuzlom i u dolini Spreče.

Neprijatelj je u prvom napadu odbačen sve do Doboja. Međutim, ustanici su se pred velikom silom od 100.000 vojnika i jačim naoružanjem morali povući, a neprijatelj je 22. septembra 1878. okupirao Tuzlu.

Brzo su se izvukli 'junaci iz feredže' i sa šakom svojih simpatizera izveli poklonstvene, deputacije pred okupatorske generale: Saparija, Bineta i Freliha, koji su, u strahu do zuba naoružani, s tri strane ušli u tada malu Tuzlu.

Po pričanju starine Hamidage Šehića, savremenika i učesnika u ovim događajima, nastao je tada strašan progon, hapšenje i mučenje naroda. Naročito su traženi i hapšeni učesnici otpora i ljudi koji su bili u štabu.

Među prvima, pričao je Hamidaga, uhapšen je njegov jaran Salih Sahačija, a prokazali su ga zlatari Toska i Mošo. Obojica su od ustaničkih porodica zgrtali velike pare, jer su se optuženi i pohapšeni mogli spasiti samo ako su ovoj dvojici dali otkup u zlatu.

Ali, Salih Tučić, zvani Sahačija, mali čovjek iz naroda nije imao zlata da se spasi. Švapski prijeki sud ga je kao jednog od glavnih vođa otpora i člana ustaničkog štaba osudio na strijeljanje na Trnovcu, krajem septembra 1878. godine.

Narod je bio strašno ogorčen, a okupatori i sluge, da bi umirili narod, izmislili su priču da je za njega pomilovanje stiglo kasno. Nedaleko od mjesta pogubljenja sahranjen je iznad puta, gdje mu se grob i danas nalazi.“ ●

OKUPACIJA BIH: IZAZOV BOLNOG CIVILIZACIJSKOG PREOKRETA OD ISLAMSKE KULTURE KA EVROPSKOM NAČINU ŽIVOTA

Prve vijesti o mogućnosti austrougarske okupacije stižu u BiH u proljeće 1878. Takva mogućnost izaziva među Bošnjacima uznemirenost, pa je već 5. 6. 1878. formiran u Sarajevu Narodni odbor, koji je pripremio otpor okupaciji. Odbor je bosanskom valiji predao pismenu predstavku s potpisima velikoga broja Bošnjaka i sa zahtjevom da se zemlja brani, te da se u Bosni uspostavi narodno predstavništvo koje će nadzirati organe vlasti.

Pošto se u Sarajevu saznalo za odluku Berlinskoga kongresa da se BiH preda na upravu Austro-Ugarskoj, Narodni odbor je 7. 7. 1878. iznudio ostavku Veli-paše, vojnoga komandanta Bosne, što je značilo da će, suprotno naređenjima Porte, pružiti otpor austrougarskoj vojsci. Potom su 27. 7. 1878. iz zemlje protjerani posljednji bosanski namjesnik Mazhar-paša i ostali visoki osmanski činovnici. Narednoga dana, 28. 7. 1878. austrougarske trupe počele su prelaziti granicu BiH. Narodna vlada je, oslanjajući se uglavnom na narodne hodže i imame i niže slojeve bošnjačkoga stanovništva, organizirala i pružila snažan otpor austrougarskoj vojsci.

Glavni dio tog otpora, koji je u mnogim dijelovima zemlje imao spontani karakter, savladan je kada je poslije više teških bojeva austrougarska vojska zauzela Sarajevo 19. 8. 1878. Posljednja žarišta otpora likvidirana su tek padom V. Kladuše 20. 10. 1878. Prema bečkom ratnom arhivu, austrougarske trupe su vodile s ustanicima oko 60 većih i manjih bitaka. U tim je bitkama poginulo i ranjeno oko 6.000 austrougarskih vojnika i oficira. Prvobitni okupacioni korpus od 82.000 narastao je tokom borbi na oko

200.000 vojnika. Prema austrougarskim procjenama, ustanička vojska je imala oko 93.000 boraca. Ova bošnjačka ustanička vojska dala je više hrabrih i sposobnih boraca komandanata, među kojima su se posebno isticali Muhamed Hadžijamaković i čuveni pljevaljski muftija Mehmed Vehbi Šemsekadić. Austrougarska vojska se putem posebnoga prijekog suda nemilosrdno obračunavala s istaknutim ustanicima, a oko 600 zarobljenika otpremljeno je u logor u Olomuc, gdje su ostali do decembra 1879.

Okupacija 1878. nije za Bošnjake muslimane predstavljala samo prostu smjenu vlasti, nego jedan izuzetno složen povijesni izazov. Došlo je do političkoga i državnopravnog razdvajanja Bošnjaka u BiH od onih koji su ostali pod osmanskom vlašću (Sandžak, Plav, Gusinje, Mitrovica itd.). To je dovelo do njihovoga različitog ekonomskog, društvenog i političkog razvitka tokom narednih decenija. Za Bošnjake muslimane u BiH okupacija je značila nagli civilizacijski preokret od islamske kulture ka evropskom načinu života, što nije bilo nimalo jednostavno. Prilagođavanje novoj civilizaciji i usvajanje njenih kulturnih obrazaca tekli su bolno i sporo. Prvu deceniju-dvije nakon okupacije među Bošnjacima govoto da nema nekih vidljivih društveno-političkih kretanja. Neke političke akcije pokreće austrougarska uprava, koja nastoji od vodećih muslimanskih građana iznuditi izjave lojalnosti i vjerski i kulturno odvojiti muslimane od Istanbula. U tom sklopu diplomatskim i unutarpolitičkim akcijama i naporima nove uprave uspostavljena je 1882. islamska vjerska hijerarhija s reisul-ulemom i ulema-medžlisom na čelu. Izvršena je upravna i finansijska reforma vakufa, čija je uprava povjerena Zemaljskoj vakufskoj komisiji, pod kontrolom posebnoga vladinog komesara. Istovremeno su uspostavljeni državni šerijatski sudovi, nadležni za bračne, nasljednopravne i vakufske poslove Bošnjaka.

U samom bošnjačkom narodu toga doba ekonomsko-socijalna kretanja uglavnom se očituju u pokretu iseljavanja u Tursku. Osnovni je uzrok iseljavanja nagli prelazak s naturalne na novčanu privredu, što je mnoge kategorije bošnjačkoga stanovništva dovelo u težak ekonomski položaj. Računa se da se tokom 40 godina austrougarske uprave iselilo iz Bosne oko 150.000 - 200.000 Bošnjaka. Usljed velikoga iseljavanja, udio Bošnjaka u stanovništvu Bosne stalno se smanjivao. Prema prvom austrougarskom popisu iz 1879, živjelo je u BiH 448.613 Bošnjaka, tj. 38,73% njenoga stanovništva. Taj je postotak do 1910. spao na 32,25 %, odnosno tada je u BiH živjelo 612.137 Bošnjaka. Od tog ukupnog broja Bošnjaka, 76,93 % ili 470.912 živjelo je na selu, a ostali su činili bošnjačko gradsko stanovništvo. Svoje nezadovoljstvo austrougarskom upravom Bošnjaci su izražavali i na druge načine (npr. učešćem zajedno sa Srbima u hercegovačkom ustanku 1882. protiv uvođenja vojne obaveze). ●

MEHMED-BEG KAPETANOVIĆ LJUBUŠAK
(Ljubuški, 1839 – Sarajevo, 1902)

Vazda i uvijek svaki bosanski muhamedanac veliki je musloman – možebit veći neg oni što živu u Arabiji – ali se nije nikad svoje narodnosti odrekao, već ju je vazda dobro čuvao kano svetu stvar. Bošnjak ako je postao velikim vezirom kao Mehmed-paša Sokolović i mnogi drugi, opet je bratimski ljubio naš narod i nije nikad na svoju domovinu zaboravio, nego joj je uvijek od koristi bio, kao što je isti taj veliki vezir sagradio iz svoga vlastitog džepa u Višegradu na Drini glasovitu ćupriju (most), koja je jedan historički spomenik, što vijekove i vijekove traje; i kako turske historije dokazuju, da se je za vremena njegova vezirovanja u njegovoj velikoj kancelariji u Carigradu, našijem jezikom govorilo, a nas Bošnjaka po svoj turskoj carevini mnogo po najvažnijim državnim službama namjestio, što su mu Osmanlije jako zamjerali.

(Šta misle muhamedanci u Bosni)

NACIONALNO OGLEDALO – MALO HRVATI, MALO SRBI, MALO BOSANCI, MALO ŽRTVE GENOCIDA

Dr. Safvet-beg Bašagić

Edhem ef. Mulabdić

S proslave otvorenja Doma-internata „Narodne Uzdanice" u Sarajevu

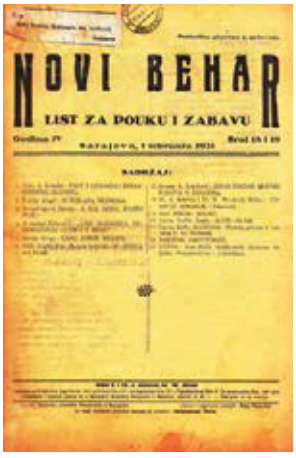

Bošnjačke romantičarske zablude i prelete iz jednog u drugi nacionalni okvir ponajviše svjedočimo u vremenima djelovanja preporodnih časopisa početkom 20. vijeka. Neprestano vlada svađalačka atmosfera te su primjetni kontinuirani razlazi prohrvatski i prosrpski orijentiranih bošnjačkih književnika i javnih radnika. I ta se atmosfera prelijevala u tadašnje časopise. Hrvatski listovi *Osvit*, *Nada*, ali i bošnjački te kasnije prohrvatski *Behar* s jedne strane, a srpska *Bosanska Vila*, *Zora* i bošnjački prosrpski *Gajret* s druge strane. Društva i časopisi su se napuštali i naizmjenično preuzimali, a u svemu je sudjelovala ista grupacija od dvadesetak identitetarno smušenih muslimanskih intelektualaca.

Cvetko Đ. Popović u memoarskoj knjizi Sarajevski Vidovdan 1914 piše: "Jedan deo je u izvesnom smislu trgovao svojim nacionalizmom i u danom trenutku opredeljivao se prema tome ko daje bolju stipendiju, 'Prosveta' ili 'Napredak', gde se može više zabavljati sa devojkama na raznim priredbama i zabavama. Ili interes u školi: da li je profesor srpskohrvatskog jezika Srbin ili Hrvat. Na primer, u banjoluckoj realci, srpskohrvatski jezik predavali su dr Vaso Glušac i dr Petar Skok. U razredima gde je predavao dr Glušac većina Muslimana su na svojim sveskama za pismene zadatke napisali 'Zadaćnica za srpski jezik'. I obratno, u razredima dr Skoka to je bila 'Zadaćnica za hrvatski jezik'. Ako bi se dogodine profesori izmenili, ti isti đaci prema profesoru izmenili bi i naziv jezika."

Ranije, još 1891. godine Edhem Mulabdić pod pseudonimom Ašik Garib u prvom broju časopisa *Bošnjak* piše o tim dvojbama:

"Brate, ne znam ti dobro turski, pa zato i ne bihuzurim Vatana. Znam, doduše, latinicom i ćirilicom da čitam tuđe novine, al' na pošljetku šta će mi i to? Čovjek čitajući dođe do čudnovata zaključka, jer svak nateže na svoju stranu, a mi, tako, rekuć, ostali smo kao vuk među nišandžijom i hajkačem."

Deset godina kasnije, 1900, u istom listu piše anonimni autor o srpskom i hrvatskom pokušaju prisvajanja i posvajanja Bošnjaka:

"Mi Muhamedanci smo ostali po srijedi, i mi smo ona prevaga, koja bi pomakla jezičke na tereziji za onu stranu na koju bismo mi prešli. To dobro znaju Hrvati i Srbi, te oko nas oblijeću, nameću nam svaki svoje misli i ideje, a sve pod izlikom prosvjete. U tu svrhu je osnovan mostarski 'Osvit', neka hrvatska pjevačka društva sa jedne strane, a mostarski 'Srpski Vjesnik' i 'Bos. vila', 'Zora' itd. s druge strane."

Nažalost, *Behar* je svoj put završio kao hrvatski list, na hrvatskom jeziku, a pokušaj da reis Čaušević u njega vrati turski jezik i arebicu govori o tome da Bošnjaci nisu željeli prekidati veze s Turskom i islamskim svijetom. *Gajret* je počeo izlaziti 1907. i počeo profiliran kao muslimanski i bošnjački, a završio kao srpski list. Kao reakcija na sunovrat *Behara*, 1912. pojavljuje se u Mostaru list Biser Muhameda Bekira Kalajdžića, vrlo bitan bošnjački list u vidu popunjavanja nastalih praznina, a u njemu veliki dio tekstova čine prijevodi ponajviše s turskog, ali i francuskog. I tako redom, kroz preimenovanja i genocide, u Zagrebu je u osvit demokracije devedesetih pokušana obnova još jednog bošnjačkog časopisa – *Ogledala*, koji je nakon *Behara* kratko uređivao Safvet-beg Bašagić. Ponovo pokretanje je tih devedesetih godina bilo neuspjelo, no indikativne su bile rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka na njegovim stranicama, ovaj put s vidljivim razdorom između nacionalnog Muslimani i Bosanci. Nedugo nakon toga Bošnjaci još jednom postaju žrtve genocida. I kao da nije bilo dosta i u 2024. godini primjetne su rasprave o Bosancima kao navodno jedinom rješenju za opstanak Bosne i ponovo ih vode zabludjeli bošnjački intelektualci. Pogledati se u ogledalo očito nekima nije dio vidnog polja. ●

Ne dajmo svog
Ta neka cio svijet znade
Da j' u nama ponos živ –
I u naše sile mlade
Da se uzda narod –
NAŠ NAROD JE DIV

Safvet-beg Bašagić, bošnjački književnik i preporoditelj
(Nevesinje, 6. 5. 1870 – Sarajevo, 9. 4. 1934)

POČECI PREVODILAŠTVA KOD BOŠNJAKA

Bosna i Hercegovina je počev od njenog pada pod osmansku vlast ušla u orbitu islamske civilizacije, tako da su mnogi koji su se laćali pera pisali na jednom od tri velika jezika islamske civilizacije, turskom, arapskom ili perzijskom. Neki od njih postali su značajna imena ovih orijentalnih književnosti. Drugi su kasnije pisali razne tekstove, najviše pobožne i didaktičke naravi, na maternjem bosanskom jeziku, arebicom (alhamijado). Ovi tekstovi nisu dostizali domete onih književnih tvorevina bosanskih ljudi što su bile napisane na spomenutim velikim jezicima islamske civilizacije. Ovi pisci, iako izvrsni znalci tih jezika nisu, čini se, prevodili i na bosanski, tako da se prevodilaštvo kao kulturna djelatnost među Bošnjacima javlja tek u posljednjim decenijama osmanske uprave u Bosni. Zahvaljujući značajnim reformama u Carstvu potkraj osmanske vladavine, u mnogim ruždijama učio se i francuski jezik. Tako se, naprimjer, počeo predavati u Sarajevu već 1869, o čemu svjedoči jedna vijest iz lista *Bosna*, zvaničnog organa Bosanskoga vilajeta, od 3. maja te godine.

Iste godine list *Bosanski cvjetnik* objavio je povodom smrti francuskog pjesnika Alphonsea de Lamartina jednu njegovu dugu misaonu pjesmu iz pera nepoznatog prevodioca. Izlaženje ovoga lista još je jednom posvjedočilo da se među Bošnjacima govorio jezik kojem nije bila potrebna nikakva reforma, čija je neprekinuta nit tekla iz velike starine, od zapisa na stećcima, usmene i alhamijado književnosti, preko krajišničkih pisama i pisama bošnjačke hercegnovske gospode, sve do spomenute pjesme, koja će se pojaviti u listu Mehmeda Šakira Kurtćehajića. Dolaskom Austro-Ugarske zanimanje za sve ono što se dešavalo na Zapadu bilo je prisutno i među Bošnjacima. Interes je rastao i za dostignuća raznih evropskih književnosti, ali se pritom nije zaboravljala ni turska, ni druge orijentalne književnosti.

U devetu deceniju 19. stoljeća pada plodno prevodilačko pregnuće Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, koji je 1896. i 1897. objavio dva zamašna sveska pod naslovom *Istočno blago*, gdje je – kako kaže – „sabro i na naš jezik prenio i upravo ponašio preko četiri hiljade turskih, arapskih i persijskih samih poslovica i mudrih rečenica, koje dolaze u prvom svesku, a u drugome dolaze pitalice, razni stihovi, savjeti, poučne priče, bajke i mnogobrojne druge veoma zanimljive stvari". Prevodilačka djelatnost dobila je novi zamah početkom 20. stoljeća, kada su časopisi *Behar*, *Gajret* i *Biser* otvorili svoje stranice prevodiocima. U ovo vrijeme, tj. u razdoblje pred Prvi svjetski rat, pada plodna prevodilačka djelatnost Muse Ćazima Ćatića, koji je s turskog prepjevavao poeziju, a za Muslimansku biblioteku Muhameda Bekira Kalajdžića iz Mostara preveo je petnaestak naslova s područja islamske publicistike. U istom razdoblju prevodio je poeziju s turskog, arapskog i perzijskog jezika Safvet-beg Bašagić za svoju disertaciju *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Osim ove dvojice prevodilaca, prijevode s orijentalnih jezika u časopisima objavljivali su Fehim Spaho, M. Hajrović, Jusuf-beg Resulbegović, S. Sarajlić, M. Teufik Azabagić, A. Dž. Šerić, Muhamed Emin Dizdar, Ahmed Rašikadić, E. Mulabdić i drugi. Uz turski, i dva evropska jezika, njemački i francuski, u ovom pogledu zauzimaju istaknuto mjesto.

U razdoblju pred Prvi svjetski rat prevodi se i lirika i proza. Obično se radi o kraćim lirskim pjesmama ili o novelama, crticama i aforizmima. Gdjekad se pojavi i prijevod nekoga dramskog teksta. U odabiru tekstova za prevođenje nema nekoga sistema niti neke vidljive politike časopisa u kojima se prijevodi pojavljuju. Često se prevode i tekstovi danas nepoznatih pisaca, ali velika imena ipak preovlađuju. Možda se to najbolje vidi po onome kako je prevodilačku djelatnost u Gajretu okarakterizirao *Sarajevski list* iz 1913. godine: „I zar da se posumnja u vrijednost lista u kome susrećemo ova velika imena: Anatol Frans, Bodler, Uitmen, Šopenhauer, Čehov, Krapotkin, Birbaum i druga?" Drugih imena je zaista bilo mnogo, poput Nijemaca Heinricha Heinea, Friedricha Ruckerta, Augusta von Platena, Felixa Hollaedera ili pak Francuza, poput Josepha-Arthura Gobineaua, Jean-Jacquesa Rousseaua, Voltairea, Julesa Vernea, Alexandra Dumasa, Guya de Maupassanta, Catullea Mendesa i drugih.

U ovom preporodnom razdoblju prevodi s njemačkog Fehim Bajraktarević, koji svoje prijevode potpisuje pseudonimom Fehim Nedžati, zatim Muharem Dubravić, Hajdar Fazlagić, S. Konjhodžić, Munib Osmanagić alias Narecis, Edhem Mulabdić, Sulejman Mursel-Poslanik, N. Resulović, Ismet Sarić, Dževad Sulejmanpašić, te nepoznati prevodilac pod pseudonimom Idrisi Sabri. Prevodioci s francuskoga jezika također su brojni i među njima se nalaze i imena dvojice reisul-ulema, Mehmeda Teufika Azabagića i Mehmeda Džemaluddina Čauševića. Među ostalim, tu su još imena Saliha Emina Alićehajića, Salih-bega Bakamovića, Osmana Nurija Hadžića, koji se često potpisivao pseudonimom Vamik, Abdurezaka Hifzije Bjelevca, Esada ef. Kulovića te Ismeta Sarića. Neki od prevodilaca potpisuju se jedino pseudonimima ili inicijalima, koji nam zasad ostaju nepoznati: Asad, F. Sadik, Sabri itd. Prijevodi su najvećim dijelom dobri, neki prema Muhamedu Neziroviću izvrsni, tako da bi trebalo preispitati tvrdnju dr. Midhata Šamića da je do 1914. „srazmjerno malo učenika ovaj jezik učilo i naučilo i, posebno malo obrazovanih ljudi u BiH ga je poznavalo i znalo". Stoji, međutim da su, možda, neki francuske tekstove prevodili i s njemačkog, Sulejman Mursel, naprimjer. U ovom razdoblju gotovo da nema prijevoda s engleskoga i jedini koji donosi poneki tekst s ovog jezika jeste Fehim Nedžati, tj. Fehim Bajraktarević. ●

KAKO JE SAFVET-BEG BAŠAGIĆ SAZNAO DA JE "NAŠ NAROD NAJVEĆI PJESNIK"

Bošnjački nacionalni preporoditelj i jedan od najvećih bošnjačkih pjesnika Safvet-beg Bašagić, u svojoj knjizi „Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti", izdanoj u Sarajevu 1912. godine, prepričava kako je primio znanje o suodnosima narodnog i književnog.

„Otac mi je pripovijedao, kad se prvi put sastao turski parlamenat, da je Fehim ef. Đumišić pozvao na večeru sve bos. i herc. zastupnike. Fehim ef. je čuo od nekoga, da se tada nalazila u Carigradu jedna Sarajka, koja je slovila kao dobra pjevačica. Ne žaleći ni novca ni truda da gostima priredi pravu bosansku večeru, doveo je pjevačicu u svoj konak da im nekolike otpjeva. Među gostima bio je i Hikmet sa svojom trpezom, jer bez akšamluka u njega nije bilo veselja. Tu je njegovu slabost svak poznavao i niko mu je nije uzimao za zlo. Rahmetli otac veli, da je cijelo vrijeme, dok su guslar i pjevačica pjevali, promatrao Hikmeta i njegovo duševno raspoloženje. Sjedio je mirno, što je kod njega bilo rijetko, gledao je ozbiljno i slušao sve s nekim dubokim poštovanjem i dječinjim zanosom. Među ostalim zapjevala je Sarajka i onu sevdaliju, u kojoj dolaze slijedeći stihovi: *'Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti, Ali stani ja ću započeti: Tamnica mu moja njedra bila...'* Na to je Hikmet skočio na noge i u velikoj uzbuđenosti poviknuo: "Moj je narod najveći pjesnik!", pa onda počeo tumačiti prisutnima po arapskoj poetici ljepote te narodne. Svi su se u čudu snebivali: šta je sve Hikmet u toj pjesmi našao", piše Bašagić. ●

ALPHONSOVA KRŠĆANSKA "ALEGORIJA O BOSNI" NA SVJETSKOJ IZLOŽBI U PARIZU 1900.

Češki umjetnik Alphons Mucha (1860–1939), jedan od najvažnijih predstavnika Art Nouveau stila, bio je jedan od ključnih dizajnera enterijera za Bosanskohercegovački paviljon na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Bio je autor crteža na zidnim dekoracijama u samom objektu kao i crteža koji su upotrebljeni u dizajnu afiša za restoranski meni.

Veliki friz, koji je uradio za unutrašnjost bosanskohercegovačkog paviljona, nagoviješta njegovo kasnije životno djelo i seriju velikih formata (od 4 x 4 do 6 x 8) pod naslovom „Slavenska epopeja". Radio ju je u periodu od 1910. do 1928. te se s dva rada ponovo referira na događaje vezane za naše prostore: *Odbrana Sigeta od Turaka* i *Krunidba cara Dušana*.

Zanimljivo je to da njegov mural na Svjetskoj izložbi u Parizu nosi ime „Alegorija o Bosni", a Asim Đelilović u svojoj knjizi „Crtež u bosanskohercegovačkom dizajnu" objašnjava da prvo čitanje friza u Bosanskom paviljonu upućuje na religijski sadržaj, onaj kršćanski. Odnosno, centralni je crtež „Bogorodice" i riječ je o poklonjenju „Kraljici majci" koje svakog 15. augusta obavlja rimokatolička crkva.

U drugom sloju čitanja ovog friza Đelilović čita apoteozu životu i smrti. Desnu stranu crteža vidi kao simboličku sliku čina smrti, a lijeva predstavlja rođenje. Specifično slavensko Much je oslikao kroz ambijent, prirodu i šumu te narodne svetkovine koje su se obavljale u prirodi još u predkršćansko doba. ●

PRIMIJENJENE UMJETNOSTI: AUSTROUGARI SU ŽELJELI SAČUVATI STARE BOŠNJAČKE ZANATE

Da bi produžila život esnafa i dragocjenih starih umjetnih zanata, austrougarska vlast osnovala je 1892. u Sarajevu obrtnu školu, s namjerom „da se opet uvedu oblici stare bosanske orijentalne umjetne izrade u njezinoj prijašnjoj čistoći, da se proizvodi veći broj modernih predmeta, te da se pritom upotrebljava dobar materijal, zadrži ornament i oblik staroga doba i da se naobrazi novi, dobro izučeni podmladak umjetnih obrtnika...“ Ova škola sastojala se od pet odjeljenja, odnosno radionica, i to: za inkrustaciju u drvetu, za tauširanje, za graviranje, za cizeliranje, za montiranje. Osim ove škole, osnovana je u Sarajevu i Zemaljska – erarna tkaonica ćilima, koja je, pored proizvodnje, imala i obrazovnu funkciju: osposobljavanje radionica za podizanje tkanja ćilima na veći „umjetnički stepen“. S istom namjerom austrougarska uprava slične radionice osnivala je i u drugim bosanskim gradovima: Hlivnu, Foči, Kreševu i dr.

U novu Srednju tehničku školu uselila se 1936. i Banovinska škola za umjetne zanate. Nakon Drugoga svjetskog rata osnovane su 1945. Državna škola za umjetne zanate i Državna škola za likovnu umjetnost, da bi 1950. prerasla u Školu primijenjenih umjetnosti. Historičar umjetnosti Ibrahim Krzović navodi da su od majstora-umjetnika i nastavnika starih obrta čuveni bili: Uzeir Ćebo, cizeler, Šemsudin Harlač, graver, Muhamed Zazović, graver, Ferid Nakić, galvanizer, Asim Šabić, taušer, Ragib Šabić, inkruster.

U oblasti primijenjenih umjetnosti stekli su afirmaciju mnogi Bošnjaci. Poslije 1945. u izmijenjenim društveno-političkim prilikama osjetile su se promjene i u primijenjenim umjetnostima. Neke vrste starih umjetničkih zanata iščezavaju. U oblasti tekstila i ćilimarstva gube se samonikle forme, a novi proizvodi ne dostižu karakter autorskoga djela. Ipak, u oblasti tekstilne industrije kao kreator novih dezena Suad Zečević ostvario je i znatan broj tapiserija, oslanjajući se u njihovim rješenjima na motive Bosne (Stećci, 1974). Tapiserijom se bavila i Nađa Efendić, čije tapiserije naseljavaju vilinski likovi i svijet bajki. Tapiseriji se povremeno okretao i Mersad Berber, a pripremio je mnoge kartone za tapiseriju koje je izvodila njegova majka Sadika Berber, spajajući tako dugu tkačku tradiciju Krajine s motivima i oblicima Berberove grafike.

U oblasti enterijera, već na početku svoje afirmacije u arhitekturi, značajne cjeline ostvario je Zlatko Ugljen (enterijeri hotela *Travnik*, 1960), da bi kasnije za mnoga svoja arhitektonska djela projektirao sve pokretne i nepokretne dijelove enterijera (hotel *Vučko*, Jahorina, 1984).

Na području štampe, posebno knjige i plakata, istakli su se kao ilustratori Hamid Lukovac, Abdulah Kozić, Husko Balić, Mersad Berber i drugi. H. Lukovac posebno je razvio ilustraciju dječije knjige, a radio je i na opremi dječije knjige i dječije štampe (*Vesela sveska*, *Veseli torbačić*, *Male novine*). Grafičkim dizajnom bavili su se Fuad Hadžihalilović, Hasan Sućeska, Nezir Čorbić i drugi. Industrijski dizajn nema dužu tradiciju, ali su projekti Selme Arnautović stekli priznanja i na međunarodnom planu. Fotografija, međutim, ima na bosanskohercegovačkom području tradiciju pa su njenom razvoju doprinijeli i Bošnjaci. Primijenjenom fotografijom bavio se Ilijas Bešić, a primijenjenom i umjetničkom Mehmed Akšamija te Šahin Šišić. Značajna su područja primijenjenih umjetnosti i scenografija i kostimografija, a time su se bavili Emir Čengić i Kemal Hadžić, koji su ostvarili velik broj scenografija za televizijsku produkciju Bosne i Hercegovine. ●

STJEPAN RADIĆ: IMA IH 600 HILJADA, JA SAM SE UVJERIO, NISU NI HRVATI NI SRBI

Svjesnost o vlastitom bošnjačkom identitetu, a naspram hrvatskim nacionalnim osjećajima, prevladava kod kod Safvet-bega Bašagića i Osmana Nuri Hadžića, što je zapazio i znameniti hrvatski političar i predsjednik seljačke stranke Stjepan Radić, i to javno iznio u svome govoru od 12. maja 1910, koji je održao u Hrvatskom državnom saboru. Radić je, primjećuje dr. Muhamed Hadžijahić, tom prilikom hipertrofirao simpatije Bošnjaka prema Turskoj tvrdeći da će se oni (bosanski muslimani) „dati rezati za turskog cara“, nastavljajući odmah iza toga: „U tom me je utvrdio muslimanski književni list ’Behar’, koji sam isprvice čitao, ali sam ga brzo ostavio.“ Hadžijahić smatra da je ovdje Radić pretjerao u proturskoj orijentaciji „Behara“, koja je sigurno bila svedena na manju mjeru nego tadašnja proruska orijentacija srpske, odnosno proaustrijska orijentacija hrvatske štampe u Bosni. Međutim, nezavisno od ovih rezervi, Radićeva zapažanja o Bašagićevom i Hadžićevom nacionalizmu imaju svoju vrijednost jer se baziraju na ličnim doživljajima, koje je Radić u tom govoru ispričao na sljedeći način:
„Bosanskih Muslimana ima oko 600 tisuća. Tu se sada dosta raspravlja o tom, što su oni, Hrvati ili Srbi. Ja sam se uvjerio, da nisu ni jedno ni drugo. Kad sam jednom zgodom razgovarao o tom negdje na bečkom Prateru prije 13 godina, s pjesnikom Bašagićem,

rekao sam mu: 'Dragi beže, ti si izdao pjesme, ja sam ih čitao i ja vidim iz njih, da si ti Turčin i Hercegovac, ali ti nisi Hrvat, ti mi možeš to priznati ili poreći, ali ja to vidim, i mene bi zanimalo, ako možeš, da mi istinu kažeš.' Na to je naš beg malo zašutio, a onda mi je mirno kazao: 'Ni ja ni jedan drugi musliman u Bosni nije Hrvat ni Srbin.' Drugi sam slučaj doživio s Osmanom Hadžićem-Nurijem. S njim sam bio u Bjelovaru u zatvoru radi spaljenja mađarske zastave i on me jednom zgodom upita jesam li čitao njegovu knjižicu 'Islam i kultura'. Odgovorim da nisam. On reče: 'Šteta, jer da si čitao, vidio bi da je turska kultura viša od kršćanske.' 'Moj dragi', kažem ja njemu, žti onda crnca pereš, ta prosudi samo to da su za vas muslimane žene stvari, pa da se zato i vaš broj mora vazda računati za polovicu manje od našega, dakle ne 200 milijuna muslimana, nego sto milijuna.' A on skoči kao ris, kao pravi Osmanlija, vičući: 'Ako ćeš ti tako, onda ja nisam Hrvat.' A ja ću njemu: 'Dragi Osmane, reci ti meni što hoćeš protiv kršćanstva, ti ćeš me možda i ljuto uvrijediti, ali ti zato ja neću reći, da nisam Hrvat, jer to nije na odkaz. Već sama ova dva slučaja ponukala su me, da u tu stvar malo dublje zaronim.'"

Radićeva zapažanja imaju, smatrao je Hadžijahić, faktografsku vrijednost po iznesenim razgovorima s Bašagićem i Hadžićem, dok je prilično diskutabilno da li se u Bašagićevoj poeziji i u pisanju „Behara" mogu nazirati elementi opredjeljenja za Turke osim ako Radić pod Turcima i u ovoj prilici ne podrazumijeva Bošnjake. Od trojice glavnih aktera „Behara" Edhem Mulabdić, inače glavni inicijator za pokretanje „Behara", najmanje se eksponirao u hrvatskom pravcu, kako za vrijeme Austro-Ugarske, tako i za vrijeme stare Jugoslavije. Knjige mu jeste objavljivala Matica hrvatska, formalno se jeste deklarisao kao Hrvat (npr. u Narodnoj skupštini u Beogradu, no moguće da se 1927. izjasnio po nacionalnosti neodređeno), a jezik jeste uz „naš" nazivao i hrvatskim. No, Mulabdić je jedno vrijeme kao urednik „Bošnjaka", pa „Behara" te naročito kao dugogodišnji predsjednik „Narodne uzdanice", kao i u cjelokupnom svom djelovanju, usmjerio se u smislu bošnjaštva u etničkom smislu. Njegovo „mi", kao i kod mnogih drugih pisaca i intelektualaca toga vremena, uvijek je podrazumijevalo samo i isključivo Bošnjake. Dakle, to „mi" je podrazumijevalo da su srpstvo i hrvatstvo uglavnom jedna šira kulturna ili politička platforma, tako da nacionalno srpstvo i hrvatstvo sigurno nisu doživljavali na isti način kao srpska i hrvatska inteligencija. Njima je srpstvo i hrvatstvo, vrlo lucidno zapaža Hadžijahić, bilo otprilike ono što je predstavljalo jugoslavenstvo jugoslavenski opredijeljenim Srbima i Hrvatima. ●

BOŠNJAČKE ĐURUMLIJE GINU U RATU PROTIV RUSA: OSTAŠE CURE ISPROŠENE, AL' NEDOVEDENE

Đurumlije je naziv koji se prvi put javlja u Drugom balkanskom ratu. Odnosi se na dobrovoljački pokret Bošnjaka iz Sandžaka koji se pridružuje u redove turske vojske u ratu protiv Bugarske. No, masovna mobilizacija kreće u Prvom svjetskom ratu kada se veliki broj Sandžaklija (đurumlija) upućuje na Galicijski front u rat protiv Rusa. Nosili su austrougarske uniforme, a rukave su im krasile trake s polumjesecom i zvijezdom. Historija bilježi da se u prvoj većoj mobilizaciji početkom rata odazvalo 2.000 bošnjačkih dobrovoljaca đurumlija, koji su bili privučeni savezništvom Osmanskog Carstva s Austrougarskom Monarhijom. Sabirni centar bio je u Novom Pazaru i odatle su upućivani na front, u najvećem dijelu na Galiciju. Među đurumlijama nalazili su se i Bošnjaci iz Bosne, dakle mimo regrutnih centara koji su se nalazili širom BiH, a koji su bili uvjereni da sa sandžačkom braćom kreću u odbranu Osmanskog Carstva na izdisaju. Bošnjački književnik Husein Bašić je zabilježio narodnu pjesmu koja govori o ovom događaju:

„Bog ubio Rizah efendiju, / što pokupi mladu đurumliju, / te ostaše cure isprošene, / isprošene al' nedovedene."

Narodna pjesma, dakle, prenosi svojevrsnu kletvu jer većina dobrovoljaca je izginula u stravičnom blatu Galicije, za interese koji su im bili nejasni i koje nisu doživljavali kao svoje. Bez obzira na to, po austrijskim arhivama prašinu skupljaju dokumenti i odlikovanja hrabrih Bošnjaka koji su sijali strah i trepet na frontu, vjerujući da na taj način brane svoj Vatan, odnosno da se bore za povratak Osmanskog Carstva. Ukupni broj poginulih bosanskohercegovačkih vojnika pod austrougarskom zastavom, dakle statistika ne podrazumijeva samo Bošnjake, iznosi oko 38.000 osoba. Primili su ukupno 35.637 medalja za hrabrost, a dodijeljeno im je 146 zlatnih medalja za hrabrost.

Galicija, 1914, Bošnjaci na vojničkom odmoru

Kontraofenziva, Bošnjaci ulaze u Lavov, Ukrajina

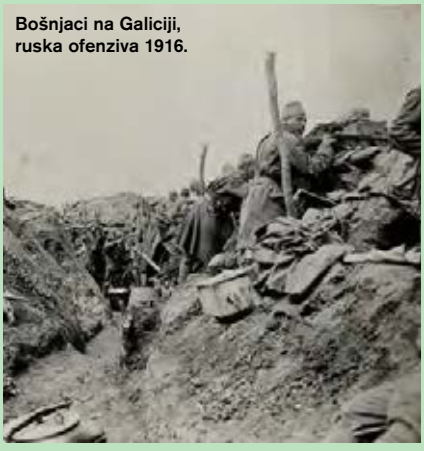

Bošnjaci na Galiciji, ruska ofenziva 1916.

Što se konkretno tiče đurumlija, jedan dio je život skončao u ruskom zarobljeništvu u dalekim stepama Azije, a tek ih se vratio neznatan broj koji je mogao svjedočiti o paklenim uvjetima teških bitki koje su iskusili u Galiciji i mukotrpnom povratku kući koji je za neke trajao po nekoliko godina. Jedan dio dobrovoljaca je otišao u Türkiye da bi svoje živote položili na Çanakkalama. Druga veća mobilizacija je u Novom Pazaru bila prisilna, što i ne čudi s obzirom na to da su se iskustva Galicije putem pisama porodicama već raširila među narodom, a Austrijanci se je vršili pomoću popisnih knjiga. Na koncu su mobilizirani upućeni u Istanbul i raspoređeni po jedinicama, gdje su se osjećali kao „svoj na svom". Ipak, sjećanje na đurumlije u narodnim predajama na Sandžaku ostaje gorko zbog količine žrtve koju su podnijeli na galicijskom frontu. ●

NA FILMSKIM POČECIMA BH. KINEMATOGRAFIJE STOJE "DEBELE GOSPOĐE IZ SARAJEVA"

Godine 1879. u drvenoj zgradi na Cirkuskom trgu kod današnje sarajevske „Skenderije" održana je prva filmska projekcija u Bosni i Hercegovini. Filmske predstave početkom 20. stoljeća predstavljaju moderno čudo koje je sa sobom dovela nova austrougarska vlast, a građani filmove mogu gledati u putujućim kinima sve dok Italijan Giovanni Fabris 1907. godine nije otvorio prvo stalno kino u Sarajevu pod nazivom „Edison Amerikan Bioskop". Međutim, ova sarajevska atrakcija nestala je s lica zemlje 1911. godine, kada je i kino i cijela arhiva izgorjelo u požaru. Već 1912. godine Albert Metz i njegova sestra Paulina Valić otvaraju novo i puno modernije kino pod nazivom „Apolo kino-teatar", koje je u to vrijeme imala nevjerovatnih 600 mjesta. Bilježi se u Filmskoj enciklopediji Jugoslavenskog leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža" (1986) da je prvi igrani (nijemi) film u Bosni i Hercegovini snimljen 1916. godine u Mostaru, i to prema mađarskoj melodrami *Szulamit*, ljubavnoj priči o djevojci Szulamit i ratniku Abšalomu, pod rediteljskom palicom u to vrijeme razvikanog njemačkog reditelja mađarskog porijekla Eugena Illesa. U filmu glume mađarski i njemački glumci, a zanimljiv je jer donosi kadrove Mostara tog vremena i vrvi pokretnim slikama bošnjačkog kulturnog naslijeđa koje je očito bilo egzotično i prijemčljivo stranim filmašima.

No, vrlo je teško pratiti vremenski tok nastanka prvih filmova u našoj zemlji te se oni uglavnom datiraju prema vremenu prikazivanja, a ne snimanja. Naime, prikazivanje prvog domaćeg bh. filma u Društvenom domu u Sarajevu izazvalo je oduševljenje građanstva. Ono se datira na 24. 8. 1906, a ime filma je neobično i duhovito u isto vrijeme: *Polazak debelih gospođa iz Sarajeva* (*Die Abfahrt der dicken Frauen von Sarajevo*). S obzirom na to da je film prema dostupnim izvorima bio prepun prizora iz svakodnevnog života Sarajlija, legenda kaže da je konzervativnoj sredini bio i šokantan te da je dugo vremena bio glavna tema po čaršijskim sijelima.

Bošnjaci su u nekadašnjoj jugoslavenskoj kinematografiji bili najviše zastupljeni u okviru homogene cjeline koju predstavlja naziv *Bosanskohercegovački film*, ali bošnjački glumci, reditelji i scenaristi značajno djeluju i u filmskim središtima izvan matične domovine. Po završetku Drugog svjetskog rata organiziraju se republičke kinematografije, pa tako dolazi i do osnivanja proizvodnog filmskog središta u Sarajevu 1947. godine. Od Bošnjaka izdvajamo Esada Tahmiščića i Rasima Hadžikadrića, koji su svoje fotoaparate veoma uspješno zamijenili prvim trofejnim kamerama i njima snimili prve storije mjesečnika „Bosna film". Vizuelizacija i narativna koncepcija mjesečnika pokazala se veoma značajnom za dalji razvoj bosanskohercegovačkog dokumentarnog filma. Uporedo s dokumentarističkim opredjeljenjima, neki od autora Bošnjaka pokazuju sklonost i prema animaciji. Tako se kao autori prvih animiranih filmova u bosanskohercegovačkoj kinematografiji javljaju Vefik Hadžismajlović – *Izlog* (1962), *Nokturno* (1964) te Hajrudin Krvavac. Razvoj proizvodnje igranoga filma u Bosni može se podijeliti u nekoliko razdoblja. Poslijeratno razdoblje obilježeno je savladavanjem zanata, naročito snimateljskoga i režiserskoga. Logično je bilo da su se za prve igrane filmove u našu sredinu dovodili reditelji iz filmskih središta s izgrađenijom filmskom i dramaturškom tradicijom, ali tužna osobenost bosanskohercegovačke kinematografije predstavlja i nepovjerenje prema rediteljima poniklim u našoj sredini. Na prijelomu pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća osnovano je preduzeće *Sutjeska film*, koje će okupiti nova autorska imena, čija će djela pobuditi izuzetnu pažnju u zemlji i inozemstvu. Okrenuti događajima i temama svakodnevnice, obdareni izuzetnom dokumentarističkom osjećajnošću i osobenim darom, autori pripadnici bošnjačkoga naroda čine okosnicu „sarajevske škole dokumentarnoga filma". ●

BOŠNJAČKI POKRET ZA VJERSKO--PROSVJETNU AUTONOMIJU

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 19. vijeka javljaju se prvi organizirani začeci evropeizacije i kulturnoga preporoda u Bošnjaka. Začetnik ovog kulturnog pokreta bio je Mehmed-beg Kapetanović, koji je radi toga 1891. pokrenuo list *Bošnjak*. Taj muslimanski kulturni preporod polazio je od potrebe da se u narodu razbudi i učvrsti svijest o njegovom slavenskom porijeklu i potrebi približavanja Zapadu, ali uz istovremeno očuvanje islamske kulture kao jedne od bitnih komponenti bošnjačkoga narodnog bića. Na toj osnovi postepeno se oblikuje moderna muslimanska inteligencija, čiji predstavnici pokreću i dalje vode kulturne pothvate u narodu. Ta struja muslimanske politike u BiH odnosila se uglavnom lojalno prema austrougarskoj vlasti kao nosiocu nove evropske civilizacije koju Bošnjaci i sami treba da prihvate.

Nasuprot tome, devedesetih se godina javlja druga, tradicionalistička struja muslimanske politike, koja je u stanovitoj opoziciji prema režimu. Predstavnici te struje traže, na prvom mjestu, da okupacijska vlast osigura Bošnjacima autonomiju u vakufskim, prosvjetnim i drugim vjerskim poslovima, da zaštiti agrarne interese muslimanskih zemljoposjednika i spriječi nastojanje katoličke crkve da Bošnjake preobrati u kršćanstvo. Jedna grupa Bošnjaka uputila je još 1886. predstavku caru kojom su tražili vakufsku samoupravu. Od 1895. javlja se pokret zemljoposjednika. Mnogim pojedinačnim i kolektivnim žalbama okupacijskoj upravi i sultanu oni nastoje dokazati da su materijalno oštećeni i da time trpi islamska zajednica u cijelosti.

Organizirana borba Bošnjaka za vakufsko-mearifsku i vjersku autonomiju počela je protestnom skupštinom mostarskih građana 5. 5. 1899. zato što su neke časne sestre otele i odvele jednu muslimansku djevojku. Na skupštini je izabran odbor od 12 članova s muftijom Alijem Fehmijem Džabićem na čelu, koji je organima vlasti prenio zabrinutost Bošnjaka uslijed sve češćih prozelitističkih nasrtaja na njih. Protestnoj akciji mostarskih građana uskoro su se pridružili Bošnjaci iz čitave Hercegovine, pa je spomenuti odbor postavio vlastima zahtjev da se na tom području uspostavi vakufska autonomija, izražavajući nepovjerenje prema vakufskim i vjerskim organima koje je imenovala austrougarska uprava. Vlada je odbila taj zahtjev i istovremeno u aprilu 1900. uklonila s položaja muftiju Džabića.

To izaziva nezadovoljstvo među Bošnjacima u čitavoj Bosni, u kojoj Travnik, poput Mostara u Hercegovini, postaje središte opozicije. Proširivanjem bošnjačkoga pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju na cijelu BiH dolazi do njegovoga povezivanja i političke saradnje s odgovarajućim pokretom srpskoga građanstva, koje je vodilo borbu za crkveno-školsku autonomiju još od 1896. Vodstvo srpskoga autonomističkog pokreta pružilo je političku podršku bošnjačkim zahtjevima. Vlada je u takvoj situaciji pristala na pregovore o vakufskim i vjerskim pitanjima s vođama bošnjačkoga pokreta za autonomiju. Pregovori su vođeni od 2. 2. do 23. 4. 1901. godine, ali do sporazuma nije došlo. Potkraj januara 1902. otišao je Džabić s grupom od pet ljudi u Istanbul da kod najviših islamskih foruma traži savjet i upute u pogledu vjersko-prosvjetne autonomije. Vlada je to iskoristila i zabranila Džabiću povratak u zemlju, pa je pokret za autonomiju, ostavši bez vodstva, privremeno zamro.

Autonomistički pokret oživljava tokom 1905. odnosno 1906. godine. Vakufsko povjerenstvo, imenovano od vlade, donijelo

je u martu 1905. odluku da se za izdržavanje islamskih školskih zavoda raspiše 5% prireza na neposredni porez. U narodu je ova odluka naišla na odbijanje, uz zahtjev da se prije uvođenja prireza riješi pitanje vakufske autonomije. U takvoj situaciji odmah se aktivira begovska grupa u autonomističkom pokretu, koja je uspjela preuzeti od Džabića punomoć za daljnje vođenje pokreta. Vlada je izjavila da će pregovarati s Bošnjacima čim se oni slože oko svojih zahtjeva i odrede svoje predstavnike. Oba ova zahtjeva muslimanski je autonomistički pokret odmah ispunio osnivanjem svoje stranačke organizacije i isticanjem njenoga programa. Na sastanku u Slavonskom Brodu 3. 12. 1906. osnovana je Muslimanska narodna organizacija (MNO), usvojen njen program i izabran Egzekutivni odbor s Ali-begom Firdusom kao predsjednikom.

Pored vakufa i vjerske organizacije, u programu su značajno mjesto dobili agrarni zahtjevi zemljoposjednika, te neka državnopravna i politička pitanja. U programu se tražila autonomija za BiH, pod suverenitetom sultana, uvođenje građanskih i političkih sloboda, općinskih samouprava i narodnoga predstavništva. Što se tiče agrarnih zahtjeva, na prvom mjestu se tražilo od vlade da se izvršava i poštiva Saferska naredba iz 1859. što je stvarno značilo da se odnosi između zemljoposjednika i kmeta tretiraju kao zakupnički, tj. privatnopravni odnosi. Egzekutivni odbor MNO dobio je u narodu podršku, jer su na početku 1907. u svim gradovima BiH izabrani „miletski odbori“ MNO i prihvaćen njen program. Vlada je morala pristati na pregovore s Egzekutivnim odborom MNO. Tokom juna i jula 1907. vođeni su pregovori o nacrtu statuta za vakufsku i vjersku autonomiju. Postignut je sporazum u svim spornim pitanjima, osim u pitanju menšure (duhovne investiture) reisul uleme, jer vlada nije pristala na zahtjev da menšuru izdaje sultan, čime bi se neizravno i u praksi, a ne samo formalno, priznao njegov suverenitet nad BiH. U prvoj polovini 1908. vođeni su ponovo pregovori između vlade i Egzekutivnoga odbora o raznim privrednim i političkim pitanjima, ali bez ikakvoga rezultata. Nakon proglašenja aneksije u oktobru 1908. Vlada je pristala da menšuru izdaje istanbulski šejhul-islam, jer je u novoj situaciji to pitanje izgubilo svoj državnopravni značaj. Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH konačno je sankcioniran 15. 4. 1909. čime je završena autonomistička borba vođena punih deset godina. ●

MUSLIMANSKI "NAPREDNJACI", USTAV ZA BiH, BOSANSKOHERCEGOVAČKI SABOR, RAĐANJE JUGOSLAVENSKE IDEJE

7. 9. 1908. predstavnici Muslimanske narodne organizacije (MNO) s predstavnicima Srpske narodne organizacije predali su zajedničkom ministru finansija Istvanu Burianu predstavku sa zahtjevom da BiH dobije ustav, ali da se time ne mijenja njen državnopravni položaj. Kako je aneksijom, koja je ubrzo potom uslijedila, taj državnopravni položaj izmijenjen, to je MNO odbila priznati novo stanje i izjaviti lojalnost Habsburgovcima. Opstrukciju i pasiviziranje MNO pokušava iskoristiti jedna grupa „naprednih", kako su sami sebe nazivali, Bošnjaka koji su se prema režimu sve vrijeme okupacije lojalno držali. Ta se grupa na skupštini održanoj krajem augusta 1908. u Tešnju formalno konstituirala kao Muslimanska napredna stranka. Njen je program sličan programu MNO, posebno kada je riječ o vjerskim, prosvjetnim i agrarnim pitanjima. „Naprednjaci" su smatrali da se razvitak bošnjačkoga naroda može uspješnije ostvariti ne opozicijom nego prihvatanjem austrijske uprave kao nosioca nove kulture i načina života. Osim toga, „naprednjaci" su među Bošnjacima zagovarali hrvatsku nacionalno-političku orijentaciju. Vodstvo naprednjaka politički se aktiviralo nakon aneksije, posebno u pripremama donošenja ustava za BiH.

Nekoliko dana prije proglašenja ustava za BiH (Zemaljskog štatuta), koji je sankcioniran 17. 2. 1910, a svečano proglašen tri dana kasnije, 20. februara, Egzekutivni odbor priznao je aneksiju i izrazio potpunu lojalnost dinastiji Habsburga, jer je stranka i u novim uvjetima željela legalno djelovati. Reaktiviranje snažne MNO izaziva krizu među naprednjacima, koji su bili prisiljeni na hitno sazvanoj skupštini 31. 1. 1910. reorganizirati svoju stranku. Na prvom mjestu promijenjen je naziv stranke u Muslimanska samostalna stranka, a posebnim javnim proglasom Stranka se odrekla svoje prohrvatske nacionalno-političke orijentacije, koja nije nailazila ni na kakvo razumijevanje u narodu. U toku kampanje za prve saborske izbore u BiH javila se unutar MNO jedna opoziciona grupa koju su predvodili Osman Đikić i Smail-aga Ćemalović. Oni pokreću svoj list *Samoupravu*, kao „organ muslimanske demokratije", u kojem nastoje diskreditirati vodstvo MNO, jer je radi agrarnih interesa krupnih zemljoposjednika zapostavljala potrebe bošnjačkog seljaštva, radnika, zanatlija, trgovaca i malih posjednika. Na prvim izborima za Bosanskohercegovački sabor potpunu pobjedu odnijela je MNO, osvojivši sve mandate koji su pripadali bošnjačkom biračkom tijelu (24),

Predsjednik Bosanskog Sabora Alaj-beg Firdus u obraćanju zastupnicima 1910.

pa su tako „samostalci" i „demokrati" ostali bez ijednog mjesta u saboru.

Prvom saborskom sjednicom preovladavalo je agrarno pitanje, tj. pitanje obaveznoga ili fakultativnog otkupljivanja kmetova. Vlada je predložila nacrt zakona koji je predviđao da do otkupljivanja može doći samo dobrovoljnim sporazumom između kmeta i zemljoposjednika. Ako do takvog sporazuma dođe, Vlada je bila obavezna dugoročnim kreditom seljaku osigurati sredstva za otkup. Taj nacrt je usvojen u Saboru u aprilu 1911. Tokom agrarne rasprave došlo je krajem marta 1911, do potpisivanja pakta o saradnji između Bošnjačkoga i Hrvatskoga zastupničkog kluba. Na ustrajavanje članova Bošnjačkoga kluba u pakt je unijeta klauzula o autonomiji BiH, bez obzira na državno-pravni skup Habsburške Monarhije (dualizam ili trijalizam). Predsjednik Bošnjačkoga kluba Derviš-beg Miralem i još šest članova protivili su se paktu pa su, ostavši u manjini, istupili iz kluba i obratili se javnosti izjavom da ne priznaju pakt i da ostaju pri programu MNO. Nakon toga, u augustu 1911. dolazi do ujedinjenja MNO (većine Bošnjačkog kluba) s Bošnjačkom samostalnom strankom u Ujedinjenu muslimansku stranku.

Od 1912. saborski se život odvijao u znaku zaoštravanja srpsko-hrvatskih odnosa oko različitih pitanja, kao što je naziv službenog jezika i dr. Bošnjaci stoje u stanovitoj mjeri po strani od ovih sukoba, nastojeći učiniti nešto odlučnije na vlastitoj kulturnoj i nacionalno-političkoj izgradnji. Turski slom u balkanskim ratovima 1912. odnio je i posljednje iluzije o osloncu na toj strani. Bošnjačko političko vodstvo to konačno otvoreno saopćava javnosti. Dalja politička kretanja prekinuta su izbijanjem Prvog svjetskog rata. Bosanskohercegovački je sabor odmah nakon ubistva nadvojvode Ferdinanda raspušten i do kraja rata nije više obnovljen njegov saziv i rad.

U uslovima oživljavanja političkoga života u Monarhiji u proljeće 1917. i zaoštravanja jugoslavenskog pitanja pokreću se i muslimanski političari u BiH. Tako Šerif Arnautović, jedan od vođa nekadašnjega Bošnjačkog saborskog kluba, u memorandumu koji je 17. 8. 1917. predao austrijskom caru, predlaže da se državnopravni položaj BiH riješi priključenjem Ugarskoj s autonomnim statusom.

U međuvremenu mladi muslimanski političari prihvataju jugoslavensku političku ideju i orijentaciju. Dr. Mehmed Spaho, sekretar Trgovačke komore u Sarajevu, februara 1918. izjavio je da „muslimanska inteligencija, a većim dijelom i široke narodne mase, uviđaju da im je spas u slozi i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca". Kada je oktobra 1918. osnovan plenum Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, među 18 predstavnika iz BiH našli su se dr. M. Spaho i Hamid Svrzo kao predstavnici Bošnjaka. Obojica su naknadno uključeni u Središnji odbor Narodnog vijeća. Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za BiH uspostavljen je 24-26. 10. 1918. Za jednog od dvojice potpredsjednika izabran je dr. Halid-beg Hrasnica, a za jednog od dvojice tajnika H. Svrzo. U prvoj narodnoj vladi za BiH, postavljenoj 1. 11. 1918. resor trgovine, pošta i telegrafa povjeren je dr. M. Spahi. Pored spomenutih, članovi Glavnoga odbora Narodnog vijeća bili su Smail Ćemalović i Salih Bašić. U prvoj, koalicionoj vladi Kraljevine SHS, formiranoj 20. 12. 1918. dr. M. Spaho dobio je resor šumarstva i rudarstva. ●

MUZIKA, OPERA, BALET I GENIJ GLASA BAHRIJE NURI HADŽIĆ

Umjetnička muzika Bošnjaka nema karakteristike kao narodna muzika svjetovnog i duhovnoga karaktera. Ona se ne može definirati ni kao posebna pojava u odnosu na cjelokupni razvoj umjetničke muzike BiH. Naprotiv, Bošnjaci su zajedno sa Srbima i Hrvatima, ali i s Jevrejima i ostalim narodima (npr. Česima) oblikovali muzički život i umjetničku muziku BiH. To je bio cjelovit izraz jedne kulturne sredine – smatra dr. Selma Ferović, kojem su pripadnici svakoga naroda, dakle i bošnjačkoga, dali svoj doprinos. Prema tome, umjetnička muzika Bošnjaka u BiH može se posmatrati samo kao dio cjelovitoga razvojnog procesa u ovoj kulturnoj sredini.

Kao i drugi narodi u BiH, i Bošnjaci nakon srednjovjekovnog razdoblja, dodir s evropski shvaćenom umjetničkom muzikom dolaze tek uvođenjem austrougarske uprave 1878. Međutim, koncerti koji se tada organiziraju bili su prvenstveno namijenjeni činovničkim i vojnim slojevima nove vlasti. Starosjedilačko stanovništvo osobito Bošnjaci bilo je u početku gotovo potpuno nezainteresirano za oblike organiziranoga muzičkog života. No, kada su ubrzo novi oblici kulturnog života bosanskohercegovačke sredine postali njezinim sastavnim dijelom, postepeno se u njihove tokove uključuje i domaće stanovništvo.

Kako u ovom razdoblju dolazi do buđenja nacionalne svijesti naroda u BiH, javlja se i težnja za umjetničkom muzikom izvornih obilježja i samoniklog izraza. Kao značajna središta ne samo buđenja nacionalne svijesti nego i njegovanja umjetničke muzike, osnivaju se pjevačka društva, pretežno na nacionalnoj, odnosno vjerskoj osnovi. Za Bošnjake je najznačajnije bilo pjevačko društvo *Gajret*, osnovano u Sarajevu 1903, koje je niz godina doprinosilo širenju solističke i zborske muzike među bošnjačkim stanovništvom. Utemeljenjem Narodnoga pozorišta u Sarajevu (1921) i zatim Banjoj Luci (1930) došlo je do procvata scensko-muzičkoga oblika, tzv. „komada sa pjevanjem“, koji se u muzičkom pogledu zasniva na melodijskim i ritmičkim svojstvima sevdalinke, najznačajnijega oblika vokalne solističke lirike bošnjačkoga gradskog stanovništva. Na bazi ove tradicionalne muzike, komade s pjevanjem skladali su Franjo Maćejovski (1871–1938), Bogomir Kačerovski (1873–1945), koji je sastavio i nekoliko zbirki sevdalinki u obradi za glas i klavir, te Beluš Jungić (1872–1968), dugogodišnji dirigent orkestra Narodnog pozorišta u Sarajevu između dva svjetska rata.

Kada je poslije završetka Drugoga svjetskog rata došlo do korjenitih političkih i društveno-ekonomskih promjena, kulturni i umjetnički život u BiH dobio je drukčije osnove, a muzička kultura Bošnjaka počela se mnogo življe razvijati. Obogaćenju muzičkoga života bitno je doprinijelo osnivanje značajnih muzičkih ustanova, naročito Sarajevske opere (1946), zatim Sarajevske filharmonije (1953) i Muzičke akademije (1955). U svim ovim ustanovama djeluju i muzičari bošnjačke nacionalnosti, koji su stekli visoko školsko obrazovanje u drugim jugoslavenskim kulturnim središtima ili u Sarajevu, a neki su se uspješno usavršavali i u inozemstvu. Oni ravnopravno sudjeluju u svim oblicima muzičkoga života u BiH, bez obzira na to da li se radi o vokalnoj ili instrumentalnoj muzici, muzičkom stvaralaštvu ili muzikološkim i muzičko-teorijskim disciplinama.

Prvi afirmirani operski umjetnici iz redova bošnjačkog naroda javljaju se u razdoblju između dva svjetska rata, a u nešto znatnijem broju tek nakon Drugog svjetskog rata. Bahrija Nuri Hadžić (1904), sopran, pjevačica evropskoga glasa, članica je Beogradske i Bernske opere od 1931. do 1960. godine. Tumačila je veliki broj uloga najrazličitijeg karaktera. U njezinim se izvedbama sjedinjavala raskošna glasovna ljepota, odlična vokalna tehnika, velika dramska upečatljivost i scenska pokretljivost. Najznačajnije uloge ostvarila je kao Verdijeva *Aida*, Leonora u *Trubaduru*, Štrausova *Saloma*, Mimi u *Boemima*, Jančekova *Jenufa* i dr. Pjevala je naslovnu ulogu na svjetskoj praizvedbi opere *Lulu* A. Berga (Zürich, 1934). Nastupala je u Švicarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Njemačkoj...

Tu je i dr. Almas Tudaković (1920), tenor. Pjevanje je učio u Sarajevu, gdje 1946. započinje operska karijeru. Ostvario je niz naslovnih uloga lirskog karaktera, kao što su Don Oktavio u *Don Žuanu*, Almaviva u *Seviljskom berberinu*, Nemorino u *Ljubavnom napitku*, Vojvoda u *Rigoletu*, Lenski u *Evgeniju Onjeginu* i dr. Član je Osiječke opere, u kojoj se istakao i u opereti.

Badema Sokolović Špeletić (1929–1969), mezzosopran, zagrebački student, pjevala je u Sarajevskoj operi (od 1955), a od 1957. pa do smrti članica je Zagrebačke opere. Bila je pjevačica ujednačenog glasa, velikog raspona i s naglašenim smislom za interpretaciju. Među ulogama koje je

oblikovala posebno su se isticale Bizeova *Karmen* i Glukov *Orfej*. Nastupala je na svim jugoslavenskim operskim scenama i gostovala u Austriji, Njemačkoj, Italiji, Francuskoj, Holandiji i Engleskoj. Isticala se i kao oratorijska pjevačica.

Sabira Hajdarević (1937), mezzosopran. Studirala je u Zagrebu i Ljubljani, usavršavala se u Salzburgu. Ostvarivala je izuzetno širok repertoar, od najstarije solo pjevačke literature do najnovijih muzičkih ostvarenja. Nastupa u najznačajnijim partijama mezzosopranske literature. Nastupala je na festivalima u Dubrovniku, Budvi, Radencima, Opatiji, Trestu, Celovecu i Beču.

Abdulah Beganović (1943), tenor, solist Sarajevske opere. Sarajevski student, ostvario je niz značajnih uloga: Mala Florami, Boris Godunov, Tosca i Travijata.

Suad Selimović (1943), bariton, ostvario niz uloga u više od 100 opernih predstava.

Paša Gackić (1947), sopran, solist Sarajevske opere. Sarajevski student i postdiplomac, ostvarila niz glavnih uloga, među kojima su posebno zapažene Mimi u *Boemima*, Liu u *Turandotu*, Madam *Butterfly*, te Leonora u *Trubaduru* i dr. Pored operskog pjevanja, ističe se koncertnom djelatnošću i u tom svojstvu nastupala je na festivalima u Ljubljani, Budvi, Herceg-Novom i dr. Amila Tafro Bakšić (1954), sopran, solist Sarajevske opere. Sarajevski student, ostvarila naslovne uloge u nizu opera.

Fazila Uglješa Hadžifejzović (1956), sopran, solist Sarajevske opere. Sarajevski student i zagrebački postdiplomac, usavršavala se u Salzburgu i Ljubljani, a učestvovala na internacionalnim natjecajima u Francuskoj, Bugarskoj i Italiji. Koncertirala u mnogim balkanskim i evropskim gradovima, posebno s djelima bosanskohercegovačkih kompozitora. Ostvarila je niz uloga u ansamblu Sarajevske opere.

Baletni umjetnici među Bošnjacima javljaju se tek u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Izrastanju ansambla Sarajevskog baleta, osobito u ranom razdoblju, doprinijeli su solisti Muris Muftić, Bahrija Bihorac, Tefeda Abazović i Nermina Hadžirović Damian, epizodisti Ibro Paralović, Hajrudin Hadžić, Fehim Babović i Šahza Alagić, te članovi Bahra Zahirović, Mensuda Ridžešić Petrinić, Zlata Pirkić Vekić, Asim Bukva, Zinaida Samaković, Enver Salihbegović, Mustafa Zubić i Ibrahim Zildžo. ●

SANDŽAK I DEMOGRAFIJA IZMEĐU TRANZITA I IMIGRACIJE

Sandžak (u granicama do 1912. godine) je, pored Bosne i Hercegovine, još jedino značajnije područje na kojem su se Bošnjaci zadržali u većem broju. Njihov etnički korijen nastaje islamskom akulturacijom domaćeg južnoslavenskog življa, započetom u 15. stoljeću i intenzivno nastavljenom do šezdesetih godina 16. stoljeća. Bošnjačko stanovništvo Sandžaka povećavano je i doseljavanjem muhadžira iz BiH, Nikšića i Gornjeg Kolašina, kao i asimilacijom većeg dijela pešterskih Malisora. Broj ovog stanovništva se kretao: 1865. godine 62.600, 1879. preko 77.200, 1892. gotovo 90.500 i 1911. nešto manje od 127.000. Žive pretežno u gradovima, ali velikim dijelom i po selima. Bečki rat, austro-turski ratovi i dva srpska ustanka i ovdje su prouzrokovali velike nevolje i stradanja, ali se stanovništvo obnavljalo i na tom prostoru uspjelo održati. Do 1912. godine Sandžak je bio tranzitno područje za Bošnjake koji su se selili u Türkiye, a i sabiralište za one koji su se tu naseljavali, zbog čega je tada imao izrazito imigracioni karakter.

Na teritoriji Plava i Gusinja do 1912. godine Bošnjaci su činili dvije trećine od ukupne populacije, što je iznosilo oko 6.000 ljudi. Vremenom, kao posljedica iseljavanja bošnjačkog i naseljavanja srpskog i crnogorskog stanovništva, dvotrećinski udio prvih se smanjuje, ali ipak ostaje veći od polovine, pri čemu se apsolutni broj i dalje povećava. Na Kosovu i Makedoniji 1912. godine bilo je oko 15.000 Bošnjaka. To su uglavnom bosanskohercegovački, nikšićki i kolašinski muhadžiri koji su se tamo zadržali na putu za Tursku. Dio ovih Bošnjaka i onih koji će kasnije doći na Kosovo izgubit će se u albanskoj asimilaciji. ●

KADA SRPSKI KRALJ ODUZME ZEMLJU: AGRARNA REFORMA NA ŠTETU BOŠNJAKA

U razdoblju postojanja Kraljevine SHS (1918–1929) i Kraljevine Jugoslavije (1929–1941) privredni život Bošnjaka u Bosni i Hercegovini odvijao se pod utjecajem dva značajna činioca. Jedan je agrarna reforma, ili razrješenje feudalnih i sličnih odnosa. To je bio kompleks državnih mjera kojima je zapravo izvršena prava ekonomska devastacija bošnjačkoga življa. Drugi činilac je bila opća privredna kriza, upotpunjena neprimjerenim mjerama državne ekonomske politike, što je izazvalo teže negativne ekonomske učinke na siromašniji dio stanovništva, a taj dio su bili Bošnjaci.

Nestankom Austrougarske Monarhije i nastankom Kraljevine SHS sazrelo je kod jednoga dijela bosanskohercegovačkog seljaštva uvjerenje da je konačno došlo vrijeme da se otkloni „historijska nepravda“, tj. da se silom oduzme zemlja dotadašnjih vlasnika i da se obračuna sa zemljoposjednicima. Takvo raspoloženje podgrijavale su pojedine političke stranke u borbi za osvajanje vlasti, ali i nosioci političkoga života iz središta države. Seljaci pale usjeve, otimaju stoku, pale i ruše begovske kuće i čardake i uskraćuju isplatu feudalne rente. Da bi smirio prilike u zemlji i privukao srpsko seljaštvo što tješnje uz Monarhiju, regent Aleksandar otvara proces agrarne reforme u SHS, proglasom od 6. 1. 1919. Provođenje agrarne reforme omogućeno je propisima Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme od 27. 2. 1919. Praktično, provođenje ovih mjera u Bosni i Hercegovini bilo je praćeno brojnim primjerima samovolje, uzurpacija i problemima koji su proisticali iz nejasnih odredbi, kao što su „kmetski odnosi“, te nedoumica oko toga koji su to odnosi „slični kmetstvu“ i koje su to „beglučke zemlje“, zatim iz nedovoljno precizno određenih kriterija utvrđivanja visine naknade za oduzete zemlje, te na kraju načina isplate odštete.

Razrješenje kmetskih odnosa u BiH bilo je duboko prožeto elementima nacionalnih i konfesionalnih odnosa i bilo je opterećeno pojavama samovolje državnih organa i diskriminacijom partnera u sporu. Proces ovakvoga razrješenja agrarnih odnosa otegao se u nedogled, održavajući psihozu straha i neizvjesnosti i pored donesenoga Zakona o likvidaciji agrarne reforme 1931. Usljed toga su desetine hiljada agrarnih sporova još pred Drugi svjetski rat ostale neriješene. U zapisniku 10. sjednice Banskoga vijeća Vrbaske banovine od 21. 2. 1940. stoji da je pregledom svih sreskih načelstava ove banovine koncem 1939. ustanovljeno da još ima 16.328 neriješenih sporova u vezi s agrarnom reformom, od čega na beglučke sporove otpada 3.150. Ovakva smišljena nedjelotvornost države ostavila je bez pravne zaštite desetine hiljada bivših vlasnika zemlje – Bošnjaka.

Posjedovna struktura u bosanskohercegovačkoj poljoprivredi pred izvođenje agrarne reforme ne može se u potpunosti rekonstruirati jer ne postoje odgovarajući podaci. Međutim, za tu rekonstrukciju, ali samo kao globalnu ilustraciju, mogu poslužiti rezultati službene ankete koju je provela Zemaljska vlada 1906. Prema tim rezultatima, ukupna obradiva površina u BiH iznosila je 1,604.472 hektara.

Preko polovine od svih slobodnih seljačkih posjeda spadalo je u kategoriju sitnih. S druge strane, kmetski posjedi od 5 do 10 i preko 10 ha (ukupno 51,9 %) spadaju u kategoriju srednjih posjeda. Iz tabele se vidi da su u BiH 1906. postojale krupne razlike između posjeda slobodnih seljaka i kmetova, a to stanje neposredno pred agrarnu reformu moglo je biti samo još nepovoljnije u odnosu na slobodne zemljoradnike.

Konačni rezultati agrarne reforme u BiH sveli su se na ukidanje svih kmetskih odnosa na površini 775.233 ha i beglučkih odnosa na površini od oko 400.000 ha, te na priznavanje uzurpacija državne zemlje na oko 300.000 ha. Dalekosežnost rezultata agrarne reforme vidi se po tome da je ona dovela do radikalne promjene posjedovnih odnosa u agraru na štetu Bošnjaka na preko dvije trećine od ukupnih obradivih površina u Bosni i Hercegovini.

U članku Bošnjaci i agrarno pitanje, objavljenom 1920. u listu Samouprava, Krsto Marić, između ostalog, piše „(...) Rijetko je naći posjednika Bošnjaka, a da nema makar malo begluka... Tu zemlju obično su oni radili sobom, a neki su davali kmetovima na obradu. Kako velika većina Bošnjaka živi po varošima i varošicama u Bosni, to se oni bave mješovito i zemljoradnjom i zanatima... I kao što bi priličan broj zanatlija i bakala u Srbiji živio vrlo bijedno pored svog zanata da mu nije bilo njivice zemlje, tako je isto i sa bosanskim Bošnjacima. I dok je dan oslobođenja bio za ove naše građane dan slobode, za naše Bošnjake to je dan početka bijede. Beglučka zemlja svih Bošnjaka zaposjednuta je tako slobodno možemo kazati, da nema nijednog Bošnjaka u Bosni koji živi u varoši a da ima i pedalj zemlje danas u svojim rukama. Ima vrlo mnogo težaka pravoslavnih i katolika koji imaju oko pedeset hektara kmetluka, pa su pored svega toga oduzeli od Bošnjaka njegovih pet ili deset hektara begluka. I tako dok jedan umire od gladi samo zato što je Musliman, dotle drugi živi u izobilju samo zato što je pravoslavni... Bezbroj bošnjačkih porodica u Bosni formalno gladuje, jer ono malo zemlje što su imali oteto im je... I što je najgore, desi se da budu dva begluka jedan do drugoga: prvi je Muje Mujagića, a drugi prešao u ruke Petra Petrovića. I sada težaci zaposjedaju begluk Muje, jer je bošnjački, a na begluk Petra niko ne okrete glavu jer je pravoslavni, iako su i Petar i Mujo zanaćije. A ovakvih slučajeva ima bestraga mnogo...“

Agrarnom reformom u Bosni i Hercegovini nisu bili na udaru samo privatni zemljišni posjedi Bošnjaka nego i kolektivni posjedi, kao što su seoske ispaše ili zemljišni posjedi bošnjačkih

dobrotvornih vjerskih ustanova. Tako u zapisniku 10. zasjedanja Bosanskoga vijeća Vrbaske banovine u Banjoj Luci od 21. 2. 1940. piše: „Na predlog Banske uprave donesen je amandman u finansijskom zakonu za 1939/40. g. po kojem je država preuzela od Uprave Gazi Husrefbegova Vakufa 110.000 dunuma šume u srezovima Teslić, Tešanj, i Doboj, uz plaćanje oštete Vakufu u iznosu od 10,000,000 dinara u 6% beglučkim obveznicima. Tako je rešen jedan spor u korist 1200 najsiromašnijih porodica, koji će ovu zemlju dobiti po Uredbi o kolonizaciji...“

Agrarnom reformom bošnjački seoski svijet, kao i pretežan broj stanovnika gradova ekonomski je potpuno uništen i preko noći pretvoren u seljake bezemljaše i gradsku sirotinju. Tu se upravo nalazi odgovor na pitanje: šta je to bošnjačkim masama između dva svjetska rata nametnulo kompleks krivnje, manje vrijednosti i ropske poslušnosti; konzerviralo u njihovim redovima nepismenost i opću neprosvijećenost; izazvalo pojave masovnih epidemija i endemskih bolesti, te vidljivo smanjilo stopu prirodnoga priraštaja.

Što nije dovršila agrarna reforma u odnosu na Bošnjake, učinit će neracionalna poljoprivredna politika, pretjerana fiskalna opterećenja, zelenaške kamate kreditnih ustanova, te na kraju velika ekonomska kriza i depresija od 1926. do 1935. Istina, ovi uzroci pogađali su sve stanovnike Bosne i Hercegovine, a ne samo Bošnjake. Međutim, opće je poznato da ovakvi uzroci u uvjetima tržišne ekonomije najteže pogađaju najsiromašnije slojeve društva, a takvi su u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata bili Bošnjaci.

Drugi svjetski rat, pored razaranja i uništavanja materijalnih dobara i opće ekonomske bijede, donio je Bošnjacima i masovne ljudske žrtve. Prema dosta pouzdanim proračunima, za vrijeme Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini izgubilo je život, prvenstveno kao posljedica četničkih zločina, oko 6,7 % ukupne bošnjačke populacije. ●

ZBOG ZLOSTAVLJANJA I UBISTVA U SHS BOŠNJACI PRILAZE SOCIJALISTIČKOM POKRETU

Sa ujedinjenjem 1918. nastale su za sve Bošnjake u socijalno-ekonomskom i političkom pogledu nove i složene okolnosti. Prema podacima iz posljednjih godina austrougarske uprave, u BiH je bilo oko 45.000 Bošnjaka vlasnika raznih obrta, uglavnom sitnih zanatskih i trgovačkih radnji. Oni su, uz nešto najamnih radnika, činili osnovnu masu bošnjačkoga gradskog stanovništva. Od Bošnjaka koje je statistika ubrajala u kategoriju zemljoposjednika sa kmetovima, a takvih je prema popisu iz 1910. ukupno bilo 9.513, većinu su činili sitni posjednici s jednim ili dva-tri čifluka. Pravih veleposjednika nije bilo više od tridesetak, dok je istovremeno bilo oko 3.000 zemljoposjednika bez kmetova. U nerazvijenoj radničkoj klasi BiH Bošnjaci su bili najmalobrojniji. Krajem austrougarske vladavine u erarnom obrtu, a pretežan dio industrije bio je u državnim rukama, radilo je svega 2.088 Bošnjaka. Sve ovo bošnjačko, kako gradsko stanovništvo tako i zemljoposjedničko, a posebno seljaštvo, bilo je nakon 1918. izloženo naglom procesu pauperizacije, otkriva prof. dr. Mustafa Imamović u svojim istraživanjima turbulentne historije Bošnjaka. To je ujedno bio razlog zašto mnogi Bošnjaci rano prilaze radničkom i socijalističkom pokretu.

Opće ekonomske, socijalne i političke prilike u kojima su se Bošnjaci kao cjelina našli nakon 1918. uvjetovale su njihovo novo političko organizovanje. Na povezivanje i okupljanje muslimanskih građanskih političara u prvim mjesecima poslije ujedinjenja bitno su uticala tri činioca: masovni napadi na živote i imovinu bošnjačkoga stanovništva gotovo u čitavoj BiH, Sandžaku i dijelovima Crne Gore, obrana agrarnih interesa muslimanskih zemljoposjednika i srazmjerno mala zastupljenost Bošnjaka u organima vlasti uspostavljenim u BiH u procesu ujedinjenja i neposredno poslije 1. 12. 1918. Bošnjačko stanovništvo, a posebno seljaštvo, koje je činilo 75% cjelokupnoga bošnjačkog stanovništva, bilo je u novoj državi, Kraljevini SHS, izloženo različitom zlostavljanju, pljačkanju i ubistvima.

Jedan dio štampe otvoreno je širio mržnju i nepovjerenje prema Bošnjacima, pripisujući im protivdržavne težnje i raspoloženja. Do osnivanja lokalnih muslimanskih političkih organizacija radi zaštite lične i imovinske sigurnosti Bošnjaka došlo je prvo u Tuzli, a zatim u Sarajevu, Banjoj Luci i drugim gradovima BiH. Istovremeno su pokrenuta dva lista, *Jednakost* i *Vrijeme*, koji su u javnosti zastupali muslimanske interese. Na skupštini u Sarajevu, 14-17. II 1919. ujedinjene su sve te lokalne organizacije u jedinstvenu političku stranku bosanskohercegovačkih Bošnjaka pod nazivom Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO). Tu je donesen program i statut stranke i izabran njen centralni odbor od 31 člana. Vodeću riječ u JMO imao je građanski, nešto modernizirani čaršijski element, uglavnom trgovci, posjednici, činovnici i intelektualci. U svoje glavne zadatke JMO je ubrajala postizanje lične i imovinske sigurnosti Bošnjaka, zaštitu agrarnih interesa zemljoposjednika i očuvanje vjersko-prosvjetne autonomije. JMO je nastojala svojom organizacijom obuhvatiti i Bošnjake izvan BiH, ali su to tadašnji vladajući krugovi svim sredstvima odlučno onemogućavali. U pogledu unutrašnjega državnog uređenja JMO se na prvom mjestu borila za nedjeljivost i autonomiju BiH, kao osnovni okvir svoga političkog djelovanja. Stranka u tome nije bila uvijek dosljedna, nego je taktizirala, zavisno od činjenice da li se nalazi u opoziciji ili u vladi.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. 11. 1920. JMO je dobila 110.895 glasova, te je sa 24 mandata postala najjača bosanskohercegovačka stranka u Konstituanti. Koristeći se teškim položajem goleme većine Bošnjaka, JMO je kao građanska stranka uspjela osigurati za sebe političko predstavljanje bošnjačkoga naroda. Uporedo s tim, među dijelom Bošnjaka stalno je u određenoj mjeri prisutna i jedna lijevo orijentirana politička linija, vezana za tadašnji radnički pokret i Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ). Tako su, prema izvještaju policije, prilikom općinskih izbora u Sarajevu i drugim gradovima BiH 1928. većinu agitatora i sudionika zborova Republikansko-radničko-seljačkog bloka (iza kojega je stajala KPJ) činili "mlađi Bošnjaci".

Po sporazumu sa radikalno-demokratskom vladom u martu 1921. JMO se obavezala da će glasati za Vladin nacrt ustava. Za uzvrat JMO je dobila dva resora u Vladi (industrija i trgovina i narodno zdravlje), a u Zemaljskoj vladi za BiH četiri načelnička mjesta. Vlada se istovremeno obavezala da će ustav poštivati teritorijalnu cjelinu BiH, što je uzakonjeno članom 135. Vidovdanskoga ustava, da će Bošnjacima osigurati djelotvornu zaštitu od progona; da će pružiti materijalnu pomoć bošnjačkim vjersko-prosvjetnim i vakufskim ustanovama, te da će riješiti pitanje naknade vlasnicima za oduzeta kmetovska selišta i beglučke zemlje. Većinu ovih obaveza Vlada nakon izglasavanja ustava nije izvršila, što je dovodilo do stalnih neslaganja u poslaničkom klubu i vođstvu JMO, pred koje se postavljalo pitanje: demisionirati ili i dalje ostati u Vladi, usprkos tome što ne ispunjava obećanja. Poslanički klub JMO konačno se podijelio na "desničare" i "ljevičare" početkom 1922. kada je na dnevni red Narodne skupštine došao nacrt zakona o podjeli zemlje na oblasti.

"Ljevičari" su odbili glasati za Vladin prijedlog zakona, pa je Mehmed Spaho, kao njihov najistaknutiji predstavnik, podnio 1. 2. 1923. ostavku na položaj ministra za industriju i trgovinu. U poslaničkom klubu JMO "desničari" su imali većinu, ali su u Centralnom odboru stranke ostali u manjini, pa su napustili JMO. Oni su uz pomoć Vlade osnovali svoju Jugoslavensku muslimansku narodnu organizaciju (JMNO), koju je vodio muftija Ibrahim Maglajlić. Na skupštinskim izborima, koji su održani 18. 3. 1923. JMO je pod vodstvom M. Spahe odnijela potpunu pobjedu sa 112,22 glasova i 18 osvojenih mandata. JMNO je dobila samo 10.226 glasova, pa je ostala bez ijednog mjesta u skupštini, te se kao stranka odmah ugasila. ●

KAKO JE BOŠNJACIMA OTIMANA ZEMLJA

U članku *Bošnjaci i agrarno pitanje*, objavljenom 1920. u listu *Samouprava*, Krsto Marić, između ostalog, piše: „(...) Rijetko je naći posjednika Bošnjaka, a da nema makar malo begluka... Tu zemlju obično su oni radili sobom, a neki su davali kmetovima na obradu. Kako velika većina Bošnjaka živi po varošima i varošicama u Bosni, to se oni bave mješovito i zemljoradnjom i zanatima... I kao što bi priličan broj zanatlija i bakala u Srbiji živio vrlo bijedno pored svog zanata da mu nije bilo njivice zemlje, tako je isto i sa bosanskim Bošnjacima. I dok je dan oslobođenja bio za ove naše građane dan slobode, za naše Bošnjake to je dan početka bijede. Beglučka zemlja svih Bošnjaka zaposjednuta je tako slobodno možemo kazati, da nema nijednog Bošnjaka u Bosni koji živi u varoši a da ima i pedalj zemlje danas u svojim rukama. Ima vrlo mnogo težaka pravoslavnih i katolika koji imaju oko pedeset hektara kmetluka, pa su pored svega toga oduzeli od Bošnjaka njegovih pet ili deset hektara begluka. I tako dok jedan umire od gladi samo zato što je Musliman, dotle drugi živi u izobilju samo zato što je pravoslavni... Bezbroj bošnjačkih porodica u Bosni formalno gladuje, jer ono malo zemlje što su imali oteto im je... I što je najgore, desi se da budu dva begluka jedan do drugoga: prvi je Muje Mujagića, a drugi prešao u ruke Petra Petrovića. I sada težaci zaposjedaju begluk Muje, jer je bošnjački, a na begluk Petra niko ne okrete glavu jer je pravoslavni, iako su i Petar i Mujo zanaćije. A ovakvih slučajeva ima bestraga mnogo..." ●

OKTROIRANJE USTAVA, ŠESTOJANUARSKI REŽIM I MUKE MEHMEDA SPAHE

Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO) je do 1927. ostala u opoziciji (osim kratkotrajnoga učešća u Vladi Ljube Davidovića od 27. 7. do 6. 11. 1924), ulazeći u različite opozicione blokove, uglavnom s Demokratskom strankom. U aprilu 1927. JMO, skupa s Demokratskom strankom, ulazi u Vladu V. Vukićevića, u kojoj je Mehmed Spaho preuzeo resor trgovine i snabdijevanja. JMO je ušla u Vladu A. Korošca, osnovanu nakon atentata u skupštini na vođe HSS, u junu 1928. kako bi svojom prisutnošću u Vladi pokušala spriječiti podjelu BiH, pri eventualnoj amputaciji prečanskih krajeva, o čemu se tada dosta govorilo. JMO nije bila ni u jednoj vladi za Šestojanuarske diktature, niti je njeno vodstvo pružilo bilo kakav oslonac šestojanuarskom režimu. M.

Spaho je kao vođa JMO u dva maha otvoreno istupio protiv šestojanuarskog režima. Prvi put poslije oktroiranja ustava, pred novembarske izbore 1931. kada je dao izjavu s vođama četiri druge građanske stranke (A. Stanojevićem, Lj. Davidovićem, J. Jovanovićem i A. Koroščem) da novi ustav ne omogućava izražavanje prave narodne volje na predstojećim izborima, te da njihove partije neće na njih izaći. U januaru 1933, nakon objavljivanja tzv. Zagrebačkih punktacija i Koroščevih punktacija, Spaho je izašao sa svojim punktacijama u kojima se centralističko državno uređenje oštro napada, te se zahtijeva „uređenje države po ravnopravnim političko-historijskim jedinicama“.

Jedan od osnovnih ciljeva šestojanuarskoga režima u BiH bio je političko odvajanje Bošnjaka od JMO i njihovo vezivanje za novi poredak u Kraljevini Jugoslaviji. Smatralo se da će se to najlakše postići ukidanjem muslimanske vjerske i vakufske autonomije i uvođenjem u Islamsku vjersku zajednicu (IVZ) prorežimskih ljudi. Već 31. I 1930. proglašen je Zakon o IVZ, kojim je stavljen van snage Štatut iz 1909, odnosno ukinuto pravo Bošnjaka na autonomno vođenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH. Nekoliko dana kasnije proglašena je Uredba o privremenoj organizaciji IVZ, po kojoj je ministar pravde postao najviša upravna vlast koja neposredno nadzire rad svih vjerskih i vakufskih organa, u koje su istovremeno uvedeni posebni vladini povjerenici. Tadašnji reisul-ulema Džemaludin Čaušević odmah je odlučno zahtijevao da se ta uredba ukine. Vlasti su to odbile, a Čaušević je početkom juna 1930. umirovljen. Za novog reisul-ulemu odmah je postavljen umirovljeni banjalučki muftija Ibrahim Maglajlić, a sjedište IVZ premješteno iz Sarajeva u Beograd, pod neposrednu kontrolu režima.

Nakon petomajskih izbora 1935. vodstvo JMO napušta Udruženu opoziciju i ulazi u Stojadinovićevu koalicionu vladu, u kojoj je M. Spaho vodio resor saobraćaja. Kao jedan od uvjeta za ulazak u vladu JMO je tražila da se sjedište reisul-uleme vrati iz Beograda u Sarajevo i ukinu šestojanuarski propisi o IVZ. Dotadašnji reisul-ulema Maglajlić je umirovljen, a za novoga poglavara IVZ, sa sjedištem u Sarajevu, izabran je Fehim Spaho. Istovremeno je 24. 10. 1936. donijet novi ustav IVZ kojim su Bošnjaci ponovo dobili autonomiju u vođenju svojih vjerskih i vakufskih poslova, čime je u poslovima Zajednice ojačao utjecaj obrazovanih Bošnjaka, nasuprot službenicima organa IVZ. Ulaskom u Stojadinovićevu vladu, vodstvo JMO je osiguralo za sebe političku prevlast u BiH, što je uvijek bio jedan od glavnih stranačkih ciljeva.

I nakon smjenjivanja Stojadinovića JMO je ostala u novoj vladi D. Cvetkovića. Čim se tokom 1939. doznalo da Cvetković pregovara s V. Mačekom o stvaranju zajedničke vlade i osnivanju Banovine Hrvatske, Spaho je upozorio Cvetkovića da ne čine ustupke na račun BiH. Nakon iznenadne smrti M. Spahe, neposredno prije zaključenja sporazuma Cvetković-Maček, na čelo JMO dolazi Džafer Kulenović. Osnivanjem Banovine Hrvatske veliki dijelovi BiH našli su se u njenom sastavu, čime je Bosna i Hercegovina praktično podijeljena. U novembru 1939. Dž. Kulenović je u ime JMO dao javnu izjavu kojom traži da se uz hrvatsku, srpsku i slovenačku, Bosna i Hercegovina, u historijskim granicama, prizna kao četvrta, „bosanska banovina“. Izjava je dovela do rascjepa s Cvetkovićem, tj. do istupanja predstavnika JMO iz Vlade. Poslije Kulenovićeve izjave sve muslimanske političke organizacije, kulturno-prosvjetna i druga društva jednodušno su istakli zahtjev za autonomiju BiH. Njihova djelatnost, koju su Bošnjaci masovno podupirali, organizaciono je uobličena 30. 12. 1939. uspostavljanjem Pokreta za autonomiju BiH. U prvom proglasu Izvršnog odbora Pokreta traži se autonomija za BiH u njenim historijskim granicama, što bi bilo u interesu ne samo Bošnjaka nego i cijeloga stanovništva BiH.

Istovremeno, unutar KPJ potkraj tridesetih godina dozrijeva saznanje o potrebi autonomije BiH kao jedinom historijski mogućem rješenju njenoga nacionalnog pitanja, odnosno osiguranja uvjeta za ravnopravnost i napredak svih njenih naroda, uključujući i muslimane. Već 1. 12. 1939. „napredna studentska omladina“ BiH u svom je „Trećem otvorenom pismu“ zahtijevala autonomiju BiH, tj. pravilno rješenje njenoga nacionalnog pitanja. Taj je zahtjev veoma jasno izražen i u rezoluciji Pete pokrajinske konferencije KPJ za BiH u julu 1940, a zatim i na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu u novembru 1940. U svim tim partijskim dokumentima istovremeno je JMO sasvim neutemeljeno optuživana da kao građanska stranka nije bila niti može biti pravi zastupnik interesa širokih narodnih slojeva Bošnjaka, pa prema tome ni stvarni nosilac autonomije BiH.

Mada se vodstvo JMO na razne načine borilo da očuva cjelinu i posebnost Bošnjaka u odnosu na Srbe i Hrvate, ono nikada nije uspjelo tu posebnost podići na razinu nacionalnoga pitanja. Pod pritiskom da se opredijele kao Srbi i Hrvati, vodeći su muslimanski političari logično i mudro izabrali u nacionalnom pogledu neutralno, ali legitimno, jugoslavensko ime kao oznaku svoje stranke. To je u tadašnjim prilikama bio vjerovatno jedini način da se istakne posebni muslimanski narodni identitet.●

ZAŠTO JE 1918. GODINE 94,65 POSTO BOŠNJAKA BILO NEPISMENO

Nakon završetka Prvog svjetskog rata i ulaska Bosne i Hercegovine u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, za obrazovanje Bošnjaka nastupile su „raznovrsne neprilike i nevolje u tolikoj mjeri kao nikada do tada". Osiromašenje bošnjačkog stanovništva u Bosni i Hercegovini pogađalo je i šire slojeve naroda, vjerske službenike i muallime u mektebima, koji su došli u bezizlazan položaj. Razlozi za to bili su brojni, ali je više od svega neimaština bošnjačkog stanovništva uzrokovana tzv. „agrarnom reformom", koja se u neku ruku svodila na preraspodjelu zemljišnih dobara na štetu bošnjačkog stanovništva. Za mnoge Bošnjake to je značilo ostajanje bez osnovnih sredstava za život i golu egzistenciju. Ta događanja nisu u svemu mimoišla ni vakufska dobra, pa su prihodi i po toj osnovi utanjili, ako ne i presahli, što je dovodilo u nezavidan položaj sve zaposlene u obrazovanju. Na čelu vakufskih uprava našlo se rukovodstvo koje se nije znalo nositi s novonastalim prilikama i koje je donosilo neprimjerene, pa i sasvim pogrešne odluke, a bošnjačka konzervativna ulema je svojim držanjem kočila osavremenjavanje i koliko-toliko uspješniji razvoj obrazovanja. Više novootvorenih škola savremenog tipa iz prethodnog razdoblja koje je izdržavao vakuf prestalo je s radom u prvoj polovini dvadesetih godina.

Iako usporenim ritmom, i u ovom razdoblju nastavlja se obrazovanje Bošnjaka tokovima kakvi su započeli u prethodnom razdoblju, i to uključivanjem u sistem obrazovanja koji je izgrađivala nova vlast, u državne osnovne i srednje škole, upisom u posebne preuređene bošnjačke škole tzv. kombiniranog tipa, u čijim su nastavnim programima, uz konfesionalno-orijentalne predmete, bili zastupljeni i predmeti općeg svjetovnog obrazovanja te nastavljanjem višestoljetnog orijentalno-konfesionalnog smjera obrazovanja, koje se i u ovom razdoblju ostvaruje svojim klasičnim vidovima edukacije.

Pored još dugo prisutnog zaziranja od škola zapadnog smjera obrazovanja, u prvom redu usljed bojazni od odnarođivanja, Bošnjaci su se ipak, mada ne u potrebnom broju, postupno uključivali u državne osnovne i srednje škole. Istina, stanje opće razvijenosti zemlje bilo je takvo da je i školstvo bilo na veoma niskoj razini, o čemu svjedoči podatak da je, prema desetak evropskih statističkih institucija, obrazovanjem u Jugoslaviji 1940. bilo obuhvaćeno samo 10,9 posto stanovništva, upola manje nego u većini evropskih zemalja. Bošnjaci su u pogledu

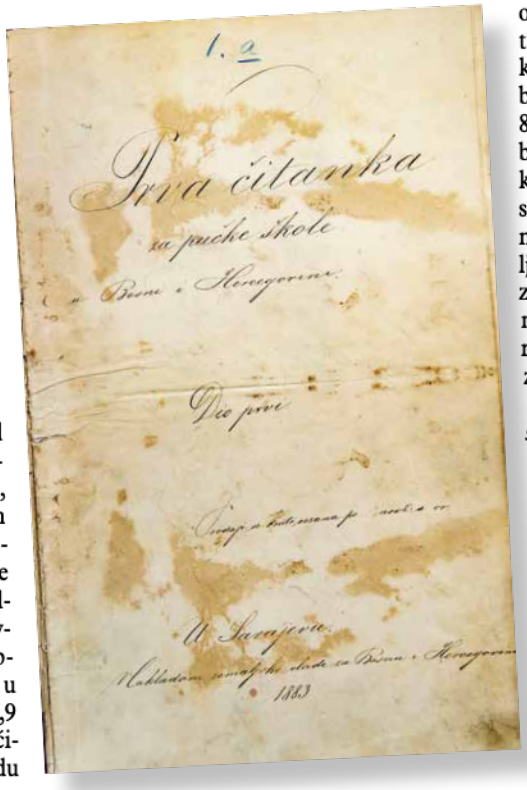

obrazovanja osjetno zaostajali u odnosu na ostale narode, što pokazuje i broj nepismenih, kojih je u Bosni i Hercegovini krajem 1918. bilo 87,84 posto, od toga 77,45 posto Hrvata, 89,42 posto Srba i 94,65 posto Bošnjaka. Po broju nepismenih prednjačili su: cazinski, ključki, kotorvaroški, kladanjski i maglajski kotar, naseljeni pretežno bošnjačkim stanovništvom. Bošnjaci su tretirani na donjoj ljestvici pismenosti, iako se to stanovništvo u znatnom procentu služilo arebicom podešenom za bosanski jezik. Govoreći o tome 1928, reisul-ulema Džemaludin Čaušević uzroke zaostajanja sažeto je označio u sljedećem: *U većini bošnjačkih sela nije bilo škola jer ih ni sami Bošnjaci nisu tražili, a ukoliko su i otvarane, oni ih nisu pohađali i, drugo, jednostranost u službenoj školskoj politici, neobjektivno tumačenje pojedinih historijskih događaja, djelovali su odbojno na bošnjačku djecu i njihove roditelje, tim više što su i neke svečanosti (Sv. Sava, Vidovdan) bile obojene pravoslavnom vjerskom tradicijom.* Nažalost, ove riječi u protoku od stotinu godina dijelom opisuju i današnje stanje segregacije i obrazovne asimilacije bošnjačkih učenika u manjem entitetu te na prostorima Federacije BiH gdje hrvatski narod čini političku vlast. ●

BOŠNJACI U DRUGOM SVJETSKOM RATU I VELIKI DOPRINOS ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI

Nova i vrlo teška i složena situacija nastupila je za sve Bošnjake slomom i raspadom Kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu 1941, njemačko-italijanskom okupacijom i proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Ustašku je državu odmah po njenom proglašenju 10. IV 1941. podržala manja grupa muslimanskih građana, političkih protivnika JMO i braće Spaho, koje je predvodio Hakija Hadžić. Da bi oponirao JMO, Hadžić je na skupštinske izbore decembra 1938. izašao s vlastitom listom tzv. Muslimanske organizacije HSS, koja je pretrpjela potpun izborni poraz. Nakon toga, vodstvo HSS, posebno J. Šutej, odbacuju ga, pa se Hadžić politički približava frankovcima. Hadžić je sa svojim istomišljenicima, posebno jednim brojem vjerskih službenika, nastojao na prvom mjestu djelovati kod A. Pavelića ukidanje ustava IVZ iz 1936. i donošenje novoga zakona o Islamskoj zajednici koji bi odgovarao njegovim pristalicama, posebno onima iz reda uleme. Pavelić je 14. VIII 1941. primio predstavnika bivše JMO s Dž. Kulenovićem na čelu, čime je dio vodstva ove stranke pristao uz ustašku NDH i stavio se u njenu službu. Kako je Kulenović nakon toga ušao u Vladu NDH, to je kao politički jači i utjecajniji uspio spriječiti usvajanje Hadžićevog projekta zakona o IVZ. Većina je unutar same IVZ bila protiv promjene ustava dok traje rat jer, kako se isticalo, u tim teškim prilikama narod ima prečega posla nego da „vodi računa o vjerskom ustavu i hodžama". Jedan dio bivšega vodstva JMO stajao je od samoga početka rata i proglašenja NDH u izvjesnoj opoziciji prema ustaškoj državi. Ovaj dio bošnjačkoga građanskog političkog vodstva je priželjkivao, i u tom smislu preduzimao i konkretne korake kod Nijemaca, izdvajanje Bosne iz NDH i njenu autonomiju pod njemačkim protektoratom.

U ustašku propagandu o bošnjačkom stanovništvu kao navodno rasno najčistijem dijelu hrvatskoga naroda lijepili su se uglavnom razni otpadnički elementi među Bošnjacima. Najveći se dio bošnjačkoga građanstva već krajem ljeta i u jesen 1941. otvoreno ogradio od ustaške politike masovnoga progona i istrebljenja srpskoga i jevrejskog stanovništva. Prvi takav protest protiv ustaških zločina došao je sa skupštine Udruženja ilmije (vjerskih službenika) „El-Hidaje" održane u Sarajevu 14.VIII 1941. Nakon toga, u razdoblju septembar-decembar 1941. donesene su i objavljene u Prijedoru, Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Bijeljini i Tuzli rezolucije s potpisima velikoga broja muslimanskih građana, u kojima se osuđuju ustaški zločini, odlučno se ograđuje od onih pojedinaca Bošnjaka koji su sudjelovali u vršenju tih zločina, te se iznose podaci o progonima i stradanjima samih Bošnjaka. Rezolucije su u datim okolnostima nesumnjivo predstavljale čin određene građanske hrabrosti, ali je njihova intonacija iz opreza neujednačena. U njima se osuđuju ustaški zločini, ali se okupacija zemlje i kvislinški režim NDH kao takvi ne dovode izravno u pitanje. Bošnjačko je građanstvo u više mjesta BiH također odlučno ustalo u zaštitu Roma od progona i deportacije. Poseban odbor koji je u tu svrhu osnovan u Sarajevu izradio je opsežnu predstavku, u kojoj se dokazivalo da je napad na tzv. „bijele Cigane" (Avliji) ujedno i napad na muslimane. Predstavka je istovremeno predana ustaškim i njemačkim vlastima, pa je ustaško ministarstvo unutrašnjih poslova, plašeći se daljih protesta Bošnjaka, naredbom od 30.VIII 1941. obustavilo progon i deportiranje „bijelih Cigana" iz BiH. „El-Hidaje" se također javno ogradila od djelovanja Akifa Handžića, „ustaškog muftije" u činu pukovnika, mada je istovremeno jedan broj njenih članova djelovao u svojstvu tabor-imama u oružanim formacijama NDH. Nasuprot njima, veći broj pripadnika ilmije se opredijelio za antifašističku borbu. Među vijećnicima AVNOJ-a, odnosno ZAVNOBiH-a, bili su i četverica džematskih imama (hadži Mehmed Mujkić iz Kotor-Varoši, hafiz Halil Sarajlić iz Lišnje kod Prnjavora, Omer Maksumić iz Doljana kod Konjica i Sulejman Topić iz V. Kladuše). Istaknuti saradnici i učesnici antifašističke borbe bili su također Ibrahim Begić, džematski imam iz Koraja kod Brčkog, hadžija Hasić, imam iz Aladinića (Stolac), Husein Mujić, imam iz Zeljine kod Gradačca (kasniji reisul-ulema, 1987–1989) i dr. Zbog saradnje s NOP-om, Nijemci su ubili više pripadnika ilmije koji su sudjelovali u organiziranoj antifašističkoj borbi, a među njima i Smaila Buljubašića, imama iz Vrnograča (Cazin), Mehmeda Sabljakovića iz Pećigrada i dr. Od viših službenika IVZ aktivni saradnik Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) bio je penzionirani šerijatski sudija iz Banje Luke Muhamed Maglajlić; njegova kćerka Vahida jedina je Bošnjakinja koja je proglašena za narodnog heroja. Krajiška ilmija 1944. izdala je rezoluciju s potpisima 34 imama koji pozivaju sve Bošnjake muslimane da se pridruže NOP-u.

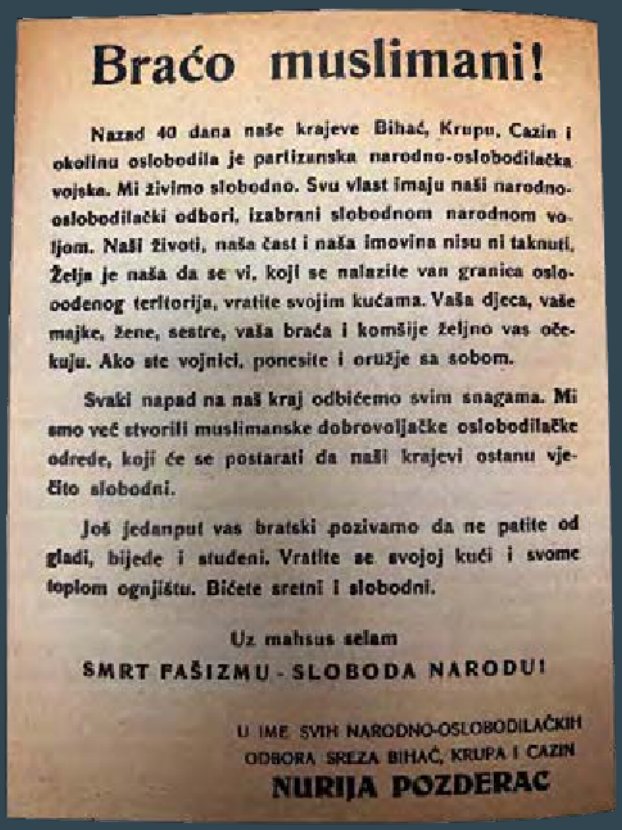

Braćo muslimani!

Nazad 40 dana naše krajeve Bihać, Krupu, Cazin i okolinu oslobodila je partizanska narodno-oslobodilačka vojska. Mi živimo slobodno. Svu vlast imaju naši narodno-oslobodilački odbori, izabrani slobodnom narodnom voljom. Naši životi, naša čast i naša imovina nisu ni taknuti. Želja je naša da se vi, koji se nalazite van granica oslobođenog teritorija, vratite svojim kućama. Vaša djeca, vaše majke, žene, sestre, vaša braća i komšije željno vas očekuju. Ako ste vojnici, ponesite i oružje sa sobom.

Svaki napad na naš kraj odbićemo svim snagama. Mi smo već stvorili muslimanske dobrovoljačke oslobodilačke odrede, koji će se postarati da naši krajevi ostanu vječito slobodni.

Još jedanput vas bratski pozivamo da ne patite od gladi, bijede i studeni. Vratite se svojoj kući i svome toplom ognjištu. Bićete sretni i slobodni.

Uz mahsus selam

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

U IME SVIH NARODNO-OSLOBODILAČKIH ODBORA SREZA BIHAĆ, KRUPA I CAZIN

NURIJA POZDERAC

Tokom ljeta i jeseni 1941. brojno bošnjačko stanovništvo, posebno seljaštvo, osobito u istočnoj Bosni, istočnoj Hercegovini i Bosanskoj krajini, bilo je izloženo pljački i masovnim ubistvima od šovinistički orijentisanih ustanika, naročito od četnika Draže Mihajlovića. Posebno su od četnika stradali Bošnjaci na području srezova istočne Bosne (Foča, Čajniče, Goražde, Višegrad, Vlasenica, Srebrenica i Rogatica). Pobijeno je više desetina hiljada muškaraca, žena i djece, a preživjeli su tražili spas u napuštanju svojih domova, pa je veliki broj prognanika (muhadžira) preplavio Sarajevo, Visoko, Mostar, Banju Luku, Bosansku Gradišku, Tuzlu, Brčko, Gradačac i druga mjesta u srednjoj i sjeveroistočnoj Bosni. Sve je to široke slojeve bošnjačkoga naroda stavilo pred nova teška iskušenja. Prema rezultatima novijih istraživanja, navodi prof. dr. Mustafa Imamović, u toku rata od 1941. do 1945. pobijeno je, uglavnom na genocidnoj osnovi, 103.000 Bošnjaka, što čini 8,1 % od očekivanoga prirodnog prirasta bošnjačkog stanovništva. Preko Udruženja ilmije „El-Hidaje“ organizirano je prikupljanje dokumentacionoga materijala o četničkim i ustaškim pokoljima i zlodjelima. Istovremeno je osnovan Odbor narodnog spasa s istim ciljevima: naoružavanje Bošnjaka za odbranu njihovih sela i obavještavanje savezničke javnosti o četničkim, ustaškim i njemačkim zločinima nad bošnjačkim stanovništvom. O tome je izrađen poseban izvještaj i tajno upućen u Kairo egipatskom premijeru Nahas-paši. Tim je povodom Nahas-paša protestirao kod Britanaca protiv četnika, a preko Crvenog polumjeseca povedena je akcija za pomoć bošnjačkom stanovništvu u BiH i Sandžaku.

Onaj dio bošnjačkoga građanstva koji nije prihvatio NDH i njenu politiku, težeći izdvajanju Bosne i Hercegovine iz njenoga sastava, smatrao je da se u svim ugroženim područjima Bošnjaci moraju naoružati i sami braniti. Tako je u mnogim krajevima, posebno na selu, došlo do osnivanja i naoružavanja muslimanske milicije, koja je imala zadaću braniti sela od mogućeg četničkog napada, a u pojedinim slučajevima učestvovala je i u borbama protiv jedinica partizanske vojske pod vodstvom KPJ, zvane Narodnooslobodilačka vojska (NOV). Spomenuti građanski krugovi računali su s ovom milicijom kao svojim vojnim osloncem pri eventualnim kasnijim političkim pregovorima o budućnosti Bosne i Hercegovine, nakon pobjede saveznika. Oni su 1. XI 1942. zatražili od Nijemaca oružje za ovu miliciju da bi se uspješnije branili od četnika. Istovremeno su zatražili da se Bosna i Hercegovina, osim dijela jugozapadne Bosne i dijela Hercegovine, privremeno, formalno u okviru NDH, organizira kao posebna političko-administrativna jedinica pod nazivom Župa Bosna, koja bi bila pod izravnim njemačkim protektoratom. Postojeća muslimanska milicija bi prerasla u „Bosansku stražu“ kao oružanu snagu te župe. Naoružanje, opremanje i obuku te bosanske straže preuzela bi njemačka armija. Ovaj zahtjev je u biti predstavljao pokušaj određenih muslimanskih građanskih krugova da u datim okolnostima Bosnu i Hercegovinu faktički izdvoje iz sastava NDH. Istovjetna i vremenski usklađena politička akcija vođena je i u Hercegovini. Kako je Hercegovina spadala u Huseinija italijansku okupacionu zonu, to je cijela akcija bila usmjerena prema Rimu. U njoj je izravno učestvovao hafiz Omer ef. Džabić, hercegovački muftija, po nekim navodima kasniji aktivni saradnik NOP-a.

Slika 341. *Hakija Hadžić (1), Petar Blašković (2), Juraj Francetić (3), Sarajevo 1941.*

Nijemci su to iskoristili tako što su od Bošnjaka iz BiH formirali jednu SS-diviziju. Dž. Kulenović, H. Hadžić i ustaške vlasti općenito su bili protiv ove ideje, smatrajući da je neodrživo da se podanici NDH regrutuju u jednu stranu vojnu formaciju. Nijemci su bez obzira na to vršili pripreme za osnivanje divizije. Oni su u to uključili i velikog palestinskog muftiju El-Huseinija, koji je posjetio Banju Luku i Sarajevo, zalažući se za vojačenje Bošnjaka. Neki muslimanski političari su smatrali da će preko velikoga muftije postići određene rezultate u pogledu zaštite od četnika i općenito svojih širih političkih ciljeva vezanih za autonomiju BiH. Tokom 1943. divizija je sastavljena i upućena na obuku u Francusku. U jednom bataljonu, smještenom u gradu Villefrancheu, izbila je tokom obuke pobuna, koju su Nijemci ugušili u krvi. Po završetku obuke divizija se vratila u BiH i borila protiv partizanske vojske. Tokom 1944. divizija se praktično raspala, a jedan dio njenih pripadnika predao se partizanima. Istovremeno i znatan dio pripadnika muslimanske milicije prilazi NOP-u i stupa u partizanske jedinice, bez obzira na činjenicu što su partizani ranije nastojali svim sredstvima da je razoružaju.

Od početka ustanka stupio je u partizanske jedinice jedan broj Bošnjaka, često tražeći izbavljenje u danima rata i genocida. Neki od njih od početka rata nalazili su se na odgovornim vojnim i političkim dužnostima, a skoro 50 Bošnjaka proglašeno je narodnim herojima. U mnogim gradovima, posebno u Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Banjoj Luci i dr. veliki broj građana Bošnjaka uključio se od početka okupacije u ilegalni rad, sudjelujući na taj način aktivno u razvitku NOP-a. Odmah po izbijanju ustanka 1941. osnovana je na Romaniji u selu Šatorovićima (Rogatica) muslimanska partizanska četa pod komandom Muje Hodžića, koja je ubrzo prerasla u bataljon. Uz Bošnjake iz rogatičkog, i Bošnjaci iz fočanskog i prozorskog kraja, zatim iz dijela Sandžaka, Mostara, Banje Luke, Sarajeva, Tuzle, Bihaća i Zenice stupali su na početku ustanka u nešto većem broju u partizanske jedinice. Pri raznim partizanskim odredima – kalinovačkom, južnohercegovačkom i krajiškom – osnivaju se muslimanske čete i bataljoni.

Tokom 1941/1942. osnovani su Konjički partizanski bataljon, poznat kao „Mostarski bataljon“, partizanska četa „Mustafa Golubić“ Južnohercegovačkog NOP odreda, Prozorska partizanska četa, kasnije bataljon, Muslimanski vod iz Dživara kod Trebinja, Muslimanska četa Zeničkog NOP bataljona i Omladinska četa Bošnjaka iz Orahove u Drugom

Ademaga Mešić i Mile Budak u zatvoru Ozne, Zagreb 1945.

krajiškom NOP odredu. Do masovnoga stupanja Bošnjaka u Narodnooslobodilačku vojsku dolazi početkom druge polovine 1943, posebno u Posavini, oko Tuzle i u Bosanskoj krajini. U Bukviku kod Brčkog 21. IX 1943. osnovana je 16. muslimanska udarna brigada. Velik dio boračkoga sastava raznih drugih jedinica NOP-a činili su Bošnjaci iz cijele BiH, Sandžaka, Plava itd. Priliv Bošnjaka boraca u partizanske jedinice osobito se povećao nakon oslobođenja Tuzle 2. X 1943. Krajem 1943. i početkom 1944. Bošnjaci Cazinske krajine masovno ulaze u redove NOV. Već 28. XII 1942. u Cazinu je formirana 8. krajiška (muslimanska) brigada. Tokom 1943. i 1944. i na tom se terenu osniva više velikih muslimanskih partizanskih formacija. Prvi je bio Cazinski NOP odred, osnovan 8. IX 1943. Potom je 2. II 1944. osnovan Štab Unske operativne grupe, koji je rukovodio djelovanjima partizanskih jedinica u Cazinskoj krajini. U Velikoj Kladuši 8. II 1944. osnovana je Prva muslimanska brigada Unske operativne grupe, a samo mjesec dana kasnije i druga brigada iste operativne grupe. Od marta do augusta 1944. u okviru iste operativne grupe osnovana su još dva NOP odreda, 14. V 1944. kod Prozora je osnovana 17. krajiška NOU brigada. Sastav svih ovih jedinica činili su isključivo ili većinom Bošnjaci. Ako se tome dodaju brojni Bošnjaci u raznim drugim NOP jedinicama, onda to pokazuje da su oni dali velik doprinos antifašističkoj borbi. I pored toga, brojni Bošnjaci, kao i mnogi drugi sudionici antifašističke borbe, doživljavali su poslije progone u poretku koji je uspostavljen na južnoslavenskim područjima nakon uspješnog okončanja te antifašističke borbe.

Osnivanjem posebnih muslimanskih jedinica u okviru NOV-a rukovodstvo NOP-a uzimalo je u obzir posebnost kulturnog i političkog razvitka Bošnjaka, iskazujući time u to vrijeme na djelu svoju politiku nacionalne ravnopravnosti. Ta je politika tada najdosljednije izražena u odluci da se BiH utemelji kao posebna federalna jedinica u okviru nove demokratske i federativne Jugoslavije. U skladu s tim, 25. i 26. XI 1943. u Mrkonjić-Gradu održana je osnivačka skupština, odnosno Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja BiH (ZAVNOBiH). Najviše političko predstavništvo naroda BiH izjasnilo se za federativno uređenje Jugoslavije, u kojoj će BiH biti ravnopravna federalna jedinica, unutar koje će Bošnjaci, zajedno sa Srbima i Hrvatima, živjeti u slobodi, ravnopravnosti i jednakosti. Kako je na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) konačno ozakonjena odluka o federativnom uređenju Jugoslavije, to je na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, u Sanskom Mostu od 30. VI do 2. VII 1944. nizom odluka faktički utemeljena BiH kao posebna i ravnopravna federalna jedinica u novoj Jugoslaviji. Tom je prilikom donijeta i posebna deklaracija o pravima građana BiH, kojom se njenim građanima i narodima – Bošnjacima, Srbima i Hrvatima – pravno osigurava i jamči jednakost i ravnopravnost koju su oni izvojevali u zajedničkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Sličnu odluku o ravnopravnosti Bošnjaka donio je i ZAVNO Sandžaka, osnovan 20. XI 1943. u Pljevljima. Njegove odluke potvrđene su od ZAVNO Crne Gore i Boke Kotorske, na zasjedanju u Kolašinu 14. VII 1944. te na Velikoj antifašističkoj skupštini narodnoga oslobođenja Srbije u Beogradu 11. XI 1944.

Na svom Trećem zasjedanju u oslobođenom Sarajevu od 26. do 28. IV. 1945. ZAVNOBiH se uobličio u Narodnu skupštinu BiH, a istovremeno je već 28. aprila osnovana prva Narodna vlada BiH. Proces oblikovanja državnosti BiH dovršen je donošenjem prvoga Ustava NRBiH 31. XII 1946. Time je, kao rezultat narodno-oslobodilačke borbe, uspostavljen državnopravni okvir koji je Bošnjacima kao cjelini pružao, u načelu, široke mogućnosti za svestran ekonomski, politički i kulturni razvitak. ●

KAKO JE M. Ć. ĆATIĆ LJILJANIMA INDOKTRINIRAO A.G. MATOŠA

Književnik Musa Ćazim Ćatić, urednik slavnih bošnjačkih časopisa „Behar“ i „Biser“ otkriva nam se i kao iznimno zainteresirani prevoditelj s turskog jezika. Štaviše, u posljednjim godinama izlaženja „Behara“ pjesme turskih pjesnika koje prevodi direktno nam otkrivaju njegova lična čitanja i interese čiji se simbolistički utjecaji mogu vidjeti i u njegovoj poeziji. Odnosno, tadašnja savremena strujanja u turskoj poeziji, njenu idejnost i naboj primjenjuje i Ćatić u svojoj poeziji.

Međutim, krivo bi bilo reći da je turska poezija imala dominantni utjecaj na Ćatića. Prijevodi s turskog, koje svjedočimo u časopisnoj produkciji koju izdaju Bošnjaci, a svjedočimo i kroz više desetljeća i više časopisa, događaju se u vremenima posvemašnje nacionalne bošnjačke drame. Refleksije te drame vidljive su u djelima i Safvet-bega Bašagića i Muse Ćazima Ćatića ili romanima i novelama Edhema Mulabdića, Osmana–Aziza i Šemsudina Sarajlića itd. Vrijeme je to srpsko-hrvatskih pokušaja „nacionaliziranja muslimana“, vrijeme je to ukidanja bosanskog jezika, vrijeme je to kada Kallay pokušava provesti nacionalnu unifikaciju, vrijeme je to kada su Bošnjaci izgubljeni u traženju vlastitih kulturnih kodova i identitetarnih oslonaca.

U procesima pod austrougarskom upravom mi svjedočimo jedno premještanje kulturnih kodova s orijentalnog na zapadnoevropski kulturno-civilizacijski krug. Kada govorimo o političkom, vjerskom i društvenom identitetu, mi govorimo o drami, o snishodljivosti i izgubljenosti, ali kada govorimo o književnosti, mi govorimo o jednom prožimajućem bogatstvu.

Konkretno, utjecaj turske poezije na Ćatića prelijevao se i na hrvatsku poeziju, jer, kako je poznato, Ćatić je niz godina djelovao u hrvatskom kulturnom krugu. Treba ostati zapitan koliko je samo egzotično bilo za matoševski krug u Zagrebu da među njima boravi jedan bošnjački pjesnik s fesom na glavi. Koliko je Ćatić utjecao na A. G. Matoša, i obratno, pisao je prof. dr. Enes Duraković, ustvrdivši da je Ćatić pisao pjesmu „Zambak“, a Matoš piše o krinovima upravo pod Ćatićevim utjecajem. Neki bi mogli primijetiti da je Ćatić indoktrinirao Matoša ljiljanima. ●

"ISTOK I ZAPAD" – PRVI ČASOPIS NA LATINICI I TURSKOM JEZIKU NA PODRUČJU HRVATSKE I BOSNE I HERCEGOVINE

Doğu ve Batı. Kültür, iktisat, sosyal ve siyasi mecmuası (*Istok i zapad. Kulturni, gospodarski, društveni i politički časopis*) drugi je časopis objavljivan na latinici i na turskom jeziku na južnoslavenskom prostoru i prvi časopis na latinici i turskom jeziku na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prvi list tiskan latinicom i na turskom jeziku na južnoslavenskom prostoru je list *Eças*, objavljivan 1911. u Manastiru Bitoli. Urednik lista bio je Zekeriya Sami Efendi.

Prvi broj časopisa „Istok i zapad" izašao je 6. aprila 1943, a do 15. augusta 1944. izašlo je osam brojeva, koji su izlazili jednom mjesečno. Vlasnik i izdavač časopisa bila je zagrebačka Hrvatska muslimanska tiskara. Časopis je tiskan u Tipografiji d. d. na formatu A4 i u potpunosti na turskom jeziku. Glavni urednik bio je Abdurezak Hifzi Bjelevac (1886–1972), bosanskohercegovački i bošnjački književnik, novinar i publicist, dobar poznavatelj turskog jezika, školovan u istanbulskom Galatasarajskom liceju.

Detalje o uređivačkoj politici ovog časopisa saznajemo iz rada naučnog rada Anđelka Vlašića koji je iznio na Osmom međunarodnom turkološkom kongresu, koji je održan u Istanbulu.

Takozvanu NDH su zbog njezine združenosti sa silama Osovine priznale samo Njemačka, Italija, Japan, Rumunija, Mađarska i neutralna Španija. Stoga je vodstvo NDH pokušavalo ishoditi međunarodno priznanje i od drugih neutralnih država, pa tako i od Republike Türkiye. Zato je od oktobra 1941. do decembra 1942. poslalo u tu zemlju četiri pregovaračke misije s ciljem ishođenja turskog priznanja NDH. Sve četiri misije bile su neuspješne, pa je vodstvo NDH promijenilo taktiku i pokušalo isti cilj postići pokretanjem časopisa na turskom jeziku.

O pokušajima uspostave diplomatskih odnosa između NDH i Turske detaljno je pisala hrvatska naučnica Nada Kisić Kolanović.

U aprilu 1942. u Zagrebu je Bjelevac osnovao Hrvatsku muslimansku nakladu, čiji je cilj bio objavljivanje prijevoda knjiga o islamu i djela hrvatskih pisaca na turski, arapski i perzijski jezik. Najvažniji projekt Naklade bilo je izdavanje časopisa *Doğu ve Batı*, a Bjelevac je u drugoj polovici 1942. započeo s uređivanjem i

objavljivanjem časopisa. Časopis je osnovan s podrškom ustaške vlasti, koja je ovlastila Ministarstvo vanjskih poslova (MVP) NDH da potpomaže objavljivanje časopisa. Književnik Muris Idrizović u svojoj je knjizi o Bjelevcu zapisao da je „bio uvučen u izdavanje" časopisa, ali nije pojasnio svoju tvrdnju. Možda je Idrizović htio natuknuti da je ustaška vlast prisilila Bjelevca da sudjeluje u izdavanju lista. Anđelko Vlašić piše da je u prvom broju časopisa proklamiran cilj stvaranja i ojačavanja prijateljskih veza između Turske i NDH, a u jednom od kasnijih brojeva kaže se da je časopis „namijenjen turskoj javnosti, europskim turkolozima i ograničenom dijelu našeg naroda koji zna turski". Osim toga, uredništvo časopisa nadalo se da će „prvo uspostaviti kulturne veze, zatim gospodarske te pomoću tih i političke veze" između NDH i Turske. Može se, stoga, zaključiti da mu je glavni cilj bilo ishođenje turskog priznanja NDH. Vodstvu NDH činilo se da bi se taj cilj mogao ostvariti jer je tokom Drugog svjetskog rata ova zemlja bila neutralna država koju su oba zaraćena saveza pokušavala privući u svoje redove. Povezati se s Turskom značilo je spasiti se od međunarodne izolacije koju je nametalo članstvo u Osovini. Ustaška vlast smatrala je da će Atatürkova vlast htjeti međunarodno priznati NDH ako joj se ukaže na činjenicu da je u NDH živjelo približno 800.000 muslimana. U časopisu je, osim glavnog urednika Bjelevca, putem članaka sarađivao veliki broj muslimanskih intelektualaca, književnika i novinara. Prema potpisima na dnu objavljenih članaka može se ustvrditi da je Bjelevac bio autor brojnih tekstova u časopisu, ali da su vijesti, komentare i druge tekstove objavljivali i Hakija Hadžić, Salih Baljić, Kasim Gujić, Latif Muftić, Hamdija Kreševljaković, Salih Alić, Ivan Esih i drugi. Uz Bjelevca na turski prevode Adem Sokolović i šerijatski sudac Džemal Katana, a sadržaj članaka u časopisu ponajviše su odnosi na kulturne, naučne i historijske teme, dok je za politiku ostavljeno vrlo malo mjesta.

Međutim, bez obzira na sav trud NDH režima, ovaj časopis nije zaživio te nije izazvao pozitivnu reakciju kod turskih vlasti. Izlaženje časopisa zaustavljeno je iznenada, a Vlašić nije našao podatke o okolnostima njegovog gašenja. Trenutak kada izlazi posljednji broj časopisa položaj sila Osovine i kvislinške NDH bio je posve nezahvalan, pa je gašenje bilo nametnuto samo od sebe, ali ostaje činjenica da je njegovo izlaženje bilo gotovo nepoznato u onovremenoj Bosni i Hercegovini, da se ne zna ništa o njegovim čitateljima kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Turskoj. Bez obzira na to, ovaj časopis ostaje zabilježen kao svjedok asimilacijske endehazijske politike te zloupotrebe Bošnjaka muslimani, ali i kao prvi i dosad jedini list tiskan na južnoslavenskom tlu na turskom jeziku. ●

HASAN KIKIĆ: ŽIVOT JE VJEČAN, ALI VJEČNA JE I BOSNA!

Hasan Kikić (20. august 1905, Gradačac – 6. maj 1942, Čemernica) bio je značajni bošnjački i bosanskohercegovački književnik (pripovjedač, romanopisac, pjesnik) i kulturni djelatnik. Autor je novelističkog ciklusa *Provincija u pozadini* (1935), romana *Ho-ruk* (1936) i *Bukve* (1938), zbirki pripovijetki *Lole i hrsuzi* (1947), *Zgode o nasušnom hljebu* (1949), *Carska goveda* (1952) i *Dedija* (1953). S grupom bošnjačkih intelektualaca u Zagrebu 1937. godine pokreće časopis simboličkog naziva *Putokaz*. Na njegovim stranicama Kikić objavljuje veliki broj radova različitih žanrova, a preko časopisa on se zbližuje sa Skenderom Kulenovićem, Safetom Krupićem, a zatim Zijom Dizdarevićem, Rasimom Filipovićem, Salihom Alićem... Časopis se ugasio 1939. godine, a početkom rata 1941. godine Kikić je mobiliziran u domobrane u Sanskom Mostu. No, ubrzo je prebjegao na teritoriju pod kontrolom NOP-a. Ubijen je mučki iz četničke zasjede 1942. godine kao komesar Prvog krajiškog bataljona na planini Čemernici. Njegovo plodno književno stvaralaštvo predstavljamo isječcima o Bosni i Bošnjacima:

CARSKA NOĆ

Postoje prošlosti, tugaljive i radosne, i vesele i žalosne, sramne i besramne, postoje životi i smrti, postoje sadašnjice i sutrašnjice i preko svega toga je sjao i sja topli kolač sunca i pliva kao prazna tepsija u dnu prošlih i sadašnjih voda, ljudi su se rađali i umirali i zvali se očevima i djedovima i pričali izmišljene priče i pripovijesti: Bila jednom 1878. godina i bio Hadži Lojo i okupacija, bio Waldstädten i Szapary, bila Bosna – a onda su po toj Bosni fosforescirali oglodani kosturi sedamdesetosmaških ustanika i nad njima slablasno zavijala psetad, po vješalištima se njihali dugi istegnuti i ucrvani leševi i od toga je zaudaralo nepodnošljivo i avetinjski se vuklo kroz tople i sparne be-ha posavske noći, žabe su po adama zdušno kreketale, Waldstädten i Szapary su svojim kavalerijskim čizmama udarali bule i vlahinje u trbuhe i hroktali kao nerasti nad sanenim golokrakim ženama, naši očevi su tada bili u bešikama i prestravljeno se gicali nožicama i vrištali i cičali, onda su podrasli i poženili se i djecu izrodili, a po istim onim vješalištima i raskršćima su pucale prangije i mužari, i slavile se godišnjice i slikali cesarokraljevski inicijali, i krištalo se i cičalo i deralo ruku s istim onim feldweblima koji su ih kao waldstädtenovci i szaparijevci u embriju udarali čizmom u glavu, i koji su ponosni zato kao bogovi i idu kao bogovi – onda su jednom po našim be-ha provincijama, po istim onim stablima na kojima su visili naši očevi i očevi i djedovi naših očeva i djedova, pozvali te iste naše očeve naši očevi "da rodoljubivim oduševljenjem proslave i ukažu dostojnu poštu i istorijsku ljubav i istorijsku odanost i vjernost i nepokolebljivost" – i to je taj put u toj k. und k. okupiranoj prostranoj Bosni i be-ha kišovitoj noći.

HO-RUK

Život je vječan, ali vječna je i Bosna! Prolaze vijekovi, protiču i omiču carstva i vladari, bio je Sultan i pedeset njih prije njega, došao je Švabo, Bosna je živila i trpila i naduravala, sve je to prolazno i ništa 130 nije vječno kao ona, i sve se mijenja a ona ostaje kakva i jest: neprohodna i neophodna, dobrodušna i junačna i ponosna i trpeljiva, sa sudbinom i sa vječnošću, s pjesmama i s megdanima, i s begovima i s kmetovima i smetovima, kroz nju vode uski ilovi putevi i carski drumovi, po tim se drumovima jaše "u pusatu i u zlatu", i ide raja i daleko je od raja, beg je bog i nema za njega pakla ni tu ni tamo, ni ovdje ni ondje. Bosna je vječna i mi smo u njoj vječni, Bog je Jedan, sudbina je čitko ispisana, tako čitko da se sama lista i čita. ●

BEGIĆ MIDHAT I MAURICETTE: PRAVEDNICI MEĐU NARODIMA SPASILI JEVREJSKU DJEVOJČICU ZLATU

Bošnjački i bosanskohercegovački književni kritičar i esejist Midhat Begić (Koraj, Lopare, 12. 8. 1911 – Lyon, Francuska, 16. 11. 1983) iz imamske je porodice, a doktorirao je 1958. godine na Sveučilištu u Lyonu. Svoju književnokritičku djelatnost započeo je 1948. u sarajevskim časopisima „Brazda" i „Život". Među ostalim, Begić je zaslužan jer je 1957. godine pokrenuo značajan časopis za književnu i umjetničku kritiku „Izraz" te mu bio glavni urednik do 1964. No, malo je poznato da su Midhat Begić i njegova supruga Mauricette, rođena Parižanka, proglašeni Pravednicima među narodima 27. februara 1991.

To nam otkriva Eli Tauber u svojoj knjizi „Kad su komšije bili ljudi" u kojoj se nalaze i drugi Bošnjaci koji su pokazali iznimnu ljudskost tokom Holokausta. Naime, Begić se kao francuski student zaljubio u parišku učiteljicu Mauricette te su se nakon vjenčanja 1939. godine preselili u Sarajevo, gdje su dobili dvoje djece. Živjeli su preko puta jevrejske porodice Papo, s kojom su gajili bliske komšijske odnose i koja je također imala dvoje djece: Buenu i Zlatu. Tokom 2. svjetskog rata njihov otac Juda Leon odveden je u Jasenovac, gdje je ubijen, a majka Georgina svoju stariju kćerku Buenu smjestila je kod časnih sestara. Kćerka Zlata je bila beba kada je Mauricette njenu majku zatekla onesviještenu na podu, a u bolnicu je nisu željeli primiti jer je bila Jevrejka, ali Midhat je preko prijateljskih veza ipak zbrinjava. No, Georgina Papo je nakon nekoliko dana umrla te je na samrti Mauricette molila da se brine o njenoj Zlati što je obećano te je djevojčica Papo nastavila svoj život u porodici Begić, gdje je odgajana kao da je njihovo dijete. Iako je Mauricette željela spojiti dvije sestre, to joj nije pošlo za rukom. Ovu inicijativu je odbila porodica Rajić, koja je posvojila Buenu. Ova djevojčica je 1942. godine prekrštena u Katarinu.

Za sudbinu svojih roditelja Zlata je saznala s petnaest godina. U međuvremenu Midhat i Mauricette zbrinjavaju svoju djecu i 1944. godine pridružuju se partizanskoj borbi. Poslije rata zvanično su usvojili Zlatu, koja je prisvojila prezime Begić-Papo, a nakon što su Begići preselili u Francusku udala se za Jevreja po imenu Marszak. ●

Midhat, Zlata i Mauricette

ŠTA JE U KOMUNIZMU USPORAVALO PROCES NACIONALNE I KULTURNE AFIRMACIJE BOŠNJAKA

Tokom četiri i po decenije razvitka u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata Bošnjaci su, zajedno s drugim narodima BiH i Jugoslavije, doživjeli ekonomski, socijalni, politički i kulturni preobražaj. Potpuno je izmijenjena njihova ekonomsko-socijalna i obrazovna struktura. Između ostalog, oblikovana je brojna inteligencija. Ukupan razvoj, koji je u biti značio i znači nacionalnu afirmaciju Bošnjaka kao naroda, nije u prva dva i po poslijeratna desetljeća bio popraćen odgovarajućim političko-teorijskim određenjem i priznavanjem Bošnjaka kao nacije. Izvjesne nejasnoće u tom pogledu javljale su se još u toku NOR-a, piše prof. dr. Mustafa Imamović u svojim istraživanjima. U dnevnim praktično-političkim dokumentima NOP-a Bošnjaci su uglavnom tretirani kao posebna narodna cjelina, ali u općim, načelnim aktima, kao što su odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, nisu posebno spominjani, kao što je to bilo u primjeru ostalih pet naroda Jugoslavije, osim u sintagmi „narod Bosne i Hercegovine“. Izuzetak su odluke i akti ZAVNOBiH-a i ZAVNO-a Sandžaka.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a u ljeto 1944. iznijeta je ideja da se u okviru Narodnooslobodilačkog fronta utemelje određene organizacije i rukovodstva za pojedine nacionalnosti, prije svega za muslimane. U referatu ure Pucara istaknuto je da je kod Bošnjaka kao narodne cjeline razvijen i učvršćen osjećaj posebnosti. Među njima djeluju političari koji nisu za NOP jer ne vide garancije da će Bošnjacima biti osigurana ravnopravnost s ostalim narodima. Zato se kao nužna nameće potreba, da se u okviru NOP-a BiH konstituira „muslimanski politički odbor“, koji bi po svom sastavu imao autoritet u narodu i tako utjecao na veći priliv Bošnjaka u partizanske redove.

Zamisao o osnivanju posebnoga političkog odbora odbacili su sami Bošnjaci pripadnici KPJ i članovi rukovodstva NOF-a BiH. Tako je Avdo Humo iznio da je NOF po svojoj unutrašnjoj strukturi jedinstvena politička organizacija, a ne koalicija stranaka, odbacivši tako mogućnost osnivanja posebnoga bošnjačkog odbora NOF-a. Bošnjaci su tako dovedeni u situaciju da svoje društveno, političko i kulturno biće i razvoj iskazuju i ostvaruju na principu jedinstvenoga institucionaliziranja, zajedno sa Srbima i Hrvatima. Time se htjela izbjeći parcijalizacija u socijalnim odnosima i „podvojenosti u kulturno-prosvjetnom radu“. Za muslimane je to značio prekid s predratnom institucionalnom polarizacijom, koja je provođena preko prosrpskoga „Gajreta“ i prohrvatske „Narodne uzdanice“.

Neposredno po završetku rata došlo je ipak do izvjesne, mada kratkotrajne obnove političkih i kulturnih ustanova na nacionalnoj osnovi. Već je 22. 5. 1945. osnovan u Sarajevu Glavni odbor muslimana u BiH, kao neka neodređena vrsta političko-predstavničkoga tijela. Ujesen 1945, pored srpske „Prosvjete“, hrvatskoga „Napretka“ i jevrejske „Slobode“, osnovano je jedinstveno bošnjačko kulturno-prosvjetno društvo „Preporod“ i pokrenut list *Novo doba* kao njegovo glasilo. U svoje osnovne zadatke i ciljeve „Preporod“ ubraja prekid s praksom „nenarodnoga dijeljenja“ Bošnjaka i uvođenje novoga duha „novog vremena“, njegovanje tekovina NOB-a, „bratstva i jedinstva“, međusobnu koordinaciju i distanciranje od

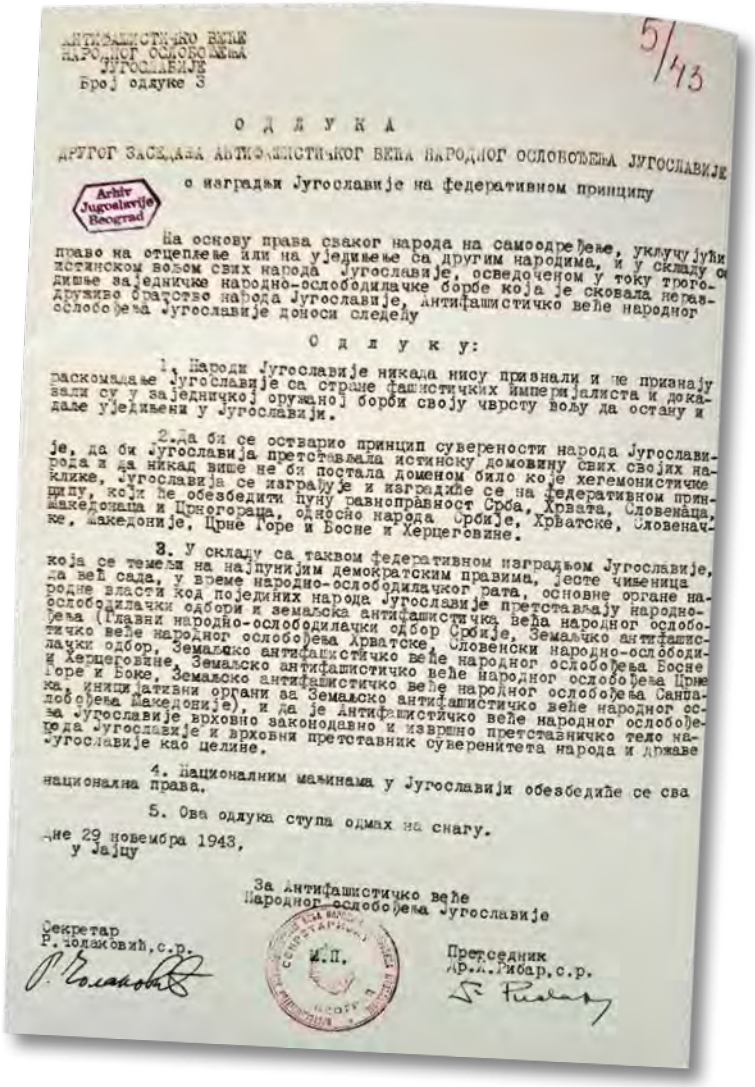

АНТИФАШИСТИЧКО ВЕЋЕ
НАРОДНОГ ОСЛОБОЂЕЊА
ЈУГОСЛАВИЈЕ
Број одлуке 3

5/43

О Д Л У К А

ДРУГОГ ЗАСЕДАЊА АНТИФАШИСТИЧКОГ ВЕЋА НАРОДНОГ ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ

о народној Југославије на федеративном принципу

Архив Југославије Београд

На основу права сваког народа на самоодређење, укључујући право на отцепљење или на уједињење са другим народима, и у складу с истинском вољом свих народа Југославије, исведоченом у току тродневне заједничке народно-ослободилачке борбе која је сковала неразрушиво братство народа Југославије, антифашистичко веће народног ослобођења Југославије доноси следећу

О д л у к у:

1. Народи Југославије никада нису признали и не признају расколничке Југославије са стране фашистичких империјалиста и докажали су у заједничкој оружаној борби своју чврсту вољу да остану и даље уједињени у Југославији.

2. Да би се остварио принцип суверености народа Југославије, да би Југославија претстављала истинску домовину свих својих народа и да никад више не би постала доменом било које хегемонистичке клике, Југославија се изграђује и изграђиће се на федеративном принципу, који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, односно народа Србије, Хрватске, Словеначке, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине.

3. У складу са таквом федеративном народом Југославије, која се темељи на најпунијим демократским правима, јесте чињеница да већ сада, у време народно-ослободилачког рата, основне органе народне власти код појединих народа Југославије претстављају народно-ослободилачки одбори и земаљска антифашистичка већа народног ослобођења (Главни народно-ослободилачки одбор Србије, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Хрватске, Словенски народно-ослободилачки одбор, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Босне и Херцеговине, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Црне Горе и Боке, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Македонија, иницијативни органи за Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Санџака), и да је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије врховно законодавно и извршно претставничко тело народа Југославије и врховни претставник суверенитета народа и државе Југославије као целине.

4. Националним мањинама у Југославији обезбеђује се сва национална права.

5. Ова одлука ступа одмах на снагу.

У Јајцу 29 новембра 1943,

За Антифашистичко веће
Народног ослобођења Југославије

Секретар
Р. Чолаковић, с.р.

М.П.

Председник
Др. А. Рибар, с.р.

„muslimanske ortodoksije“, „konzervativnosti“ i „reakcije“. Već tokom 1947. raspušten je Glavni odbor muslimana, a 1949. ugašen rad „Preporoda“, što ukazuje da je njihovo osnivanje uvjetovano kratkotrajnim političkim razlozima kratkoročnog političkog oportuniteta. Time je u biti ukinuto nacionalno priznanje Bošnjaka postignuto u NOR-u i svaki pokušaj uspostavljanja njihove kulturne autonomije.

Nepostojanje i nemogućnost institucionalne identifikacije Bošnjaka praćeni su u narednim desetljećima nedostatkom nužnoga minimuma spoznaje, kako Bošnjaka samih o sebi, tako osobito pripadnika drugih naroda o njima. To je znatno usporilo proces nacionalne, a osobito kulturne afirmacije Bošnjaka. Umjesto ravnopravnosti, Bošnjacima je samo data mogućnost da se „mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijele“. Protiv politike nacionalnoga opredjeljivanja, koja ponižava Bošnjake,

otvoreno je u Ustavotvornoj skupštini FNRJ istupio Husaga Čišić, koji je 18. 1. 1946. podnio o tome pismenu predstavku njenom predsjedniku, uz zahtjev da budući grb FNRJ mjesto pet ima šest buktinja. Time bi se, pisao je Čišić, udovoljilo pravdi u pogledu ravnopravnoga statusa. Predstavka nije prihvaćena, a službena se politika narednih decenija držala uvjerenja da su Bošnjaci samo jedna vjerska grupa, čiji će se pripadnici, zavisno od svoga kulturno-političkog napretka, nacionalno opredjeljivati kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd. Škola je bila glavno uporište politike nacionalnoga opredjeljivanja. Ta politika je vodila odsustvu svake javne identifikacije Bošnjaka i negiranju njihove povijesti, tradicije, književnosti i svih onih duhovnih vrijednosti čijim se usvajanjem u procesu odgoja i obrazovanja razvija vlastito nacionalno biće i formira svijest o njemu, odnosno svijest o samom sebi.

U prvim poslijeratnim godinama obnovljeni su, na načelima odvojenosti crkve i države i slobode savjesti i vjeroispovijesti, proklamiranim prvim Ustavom FNRJ i ustavima narodnih republika, organizacija i rad Islamske vjerske zajednice (IVZ). Kraj rata i oslobođenje IVZ dočekala je u teškim organizacionim i materijalnim prilikama. Rukovodne strukture IVZ, preostale još iz predratnog doba, ostale su bez dodira s nižim vjerskim službenicima i svojim područnim organima, te se Zajednica u cijelosti teško usmjeravala i snalazila u novim uvjetima. Jedan je broj vjerskih službenika, bilo dobrovoljno, bilo po sili zakona (npr. vjeroučitelji po osnovnim i srednjim školama), bilo iz straha, usljed drske ateističke propagande, napustio vjersku službu, smatrajući je u poratnim okolnostima bez budućnosti. Pored ostalog, to se događalo usljed oduzimanja vakufske imovine koja je predstavljala materijalnu osnovu IVZ. Početkom pedesetih godina, na osnovi zakona od 28. 9. 1950, provedena je u cijeloj zemlji, kao nastavak djelatnosti muslimanske liberalne inteligencije između dva svjetska rata, široka kampanja za sprečavanje muslimanke u nošenju hidžaba, poznata kao „skidanje zara i feredže“, što je pravdano ateističkim i progresističkim razlozima.

Najveći broj nižih vjerskih, uglavnom seoskih i drugih džematskih imama, ostao je vjeran svom pozivu i svojim dužnostima. Oni su i dalje obavljali vjerske dužnosti po džamijama i mektebima, čiji je rad odobren 1946. odlukom Ministarstva prosvjete BiH. Mektebi su radili sve do 1952.

Vakufska imovina, koja se sastojala uglavnom od nekretnina, brojnih stambenih i poslovnih zgrada i objekata, znatno je oštećena u ratnim razaranjima. Uprkos materijalnim i kadrovskim teškoćama, IVZ je tokom 1947. obnovila svoju organizacionu strukturu i vjersku hijerarhiju. Izvršeni su izbori za lokalne organe IVZ u svim krajevima zemlje gdje žive pripadnici islama i uspostavljeni republički vakufski sabori, odnosno vrhovna islamska starješinstva za BiH, Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju, te Vrhovni vakufski sabor za FNRJ. Organizacija islamske zajednice dovršena je donošenjem Ustava IVZ, izborom Vrhovnoga islamskog starješinstva za FNRJ, te izborom reisul-uleme, kao vrhovnoga vjerskog poglavara, na zasjedanju Vakufskoga sabora 26-27. 8. 1947. u Sarajevu. Od tada IVZ razvija i postepeno razgranava svoju vjersko-prosvjetnu djelatnost, a u posljednjoj deceniji komunizma izdavačku i općenito kulturnu djelatnost. Početkom novembra 1969. na zasjedanju Vrhovnoga sabora IVZ održanom u Prištini donesen je njen novi ustav, po kojem se IVZ službeno nazivala samo Islamska zajednica pošto se smatralo da riječ islam implicite sadrži pojam vjere. Najzad, u aprilu 1990. tokom ramazana (mjeseca posta) usvojen je najnoviji, tzv. Ramazanski ustav IZ, po kojem je, umjesto dotadašnjega Vrhovnog starješinstva IZ uspostavljen Rijaset, a umjesto ulema-medžlisa Mešihat kao vrhovna duhovna vlast. ●

HAMZA HUMO
(Mostar, 1895 – Sarajevo, 1970)

Gledajući današnje bosanskohercegovačke Muslimane kroz sevdalinku, učiniće nam se, na prvi pogled, da su oni u prošlosti bili i duhovno kreativniji i životno ustremniji. Međutim, to je čisto spoljni utisak koji izaziva ljepota sevdalinke u kontrastu sa današnjom. Što je glavno, onaj unutarnji kontakt sa prošlošću nije prekinut u njihovim dušama. On jednako tinja, jer njegovo manifestovanje nije još došlo do potpunog izraza u novim prilikama. Za to treba još vremena. Teško se uokviruju osjećanja u nove ramove, naročito kad su ti ramovi tako oprečni, kao što je slučaj sa prošlošću i sadašnjicom bosanskohercegovačkih Muslimana. Koliko ima samo duševne mekote i ljepote u toj sevdalinci! Ne gledajte samo na spoljašnjost. Ima tu prikrivene nježnosti i obzira, ima tu još i rumenog stida na obrazima. Ima tu još poštivanja i prefinjene skromnosti, ima tu još i ponosa koji plane kao vatra. Ima tu još i širokog srca za dobro i oduševljenja za ljepotu prirode. Naposljetku, ima tu i jedan krhko-obazriv i bratski nježan ton u međusobnom ophođenju kakav se rijetko susreće na drugoj strani. I to sve danas samo tinja. To sve traži samo novi okvir, jer stari je već preživio i skoro nestao. Zato taj okvir prošlosti treba zamijeniti okvirom današnjice, a treba nastojati da dragocjena sadržina tog starog okvira ne strada prenošenjem u novi okvir.

(Muslimani Bosne i Hercegovine posmatrani kroz sevdalinku)

* * *

O čudno je to čudno
Da ovdje
U našoj zemlji kraj Evrope
Hamzom zovu mene!

(Hamza)

BOŠNJACI KAO "JUGOSLAVEN NEOPREDIJELJEN"

Bez obzira na komunističku denacionalizatorsku politiku prema Bošnjacima, iskazivanu nametanjem nacionalnog opredjeljivanja, oni su uvijek, kada im je za to bila pružena mogućnost i na način na koji im je to bilo dopušteno, jasno i u ogromnoj većini izražavali svoju etničku i kulturnu posebnost.

Prilikom prvih poslijeratnih popisa stanovništva u Jugoslaviji Bošnjaci su imali mogućnost da se opredijele kao pripadnici neke druge nacije (Srbi, Hrvati i sl.) ili da ostanu „neopredijeljeni". U Jugoslaviji je 1948. bilo 810.126 (BiH – 778.403) nacionalno „neopredijeljenih" Bošnjaka, dok je istovremeno više od petine (22%) ove populacije „opredijeljeno" bilo vlastitom voljom administrativno za Crnogorce, Srbe, Hrvate itd.

Pri popisu stanovništva 1953. za sva lica jugoslavenskoga porijekla, „koja nisu bliže nacionalno opredeljena", što se prije svega odnosilo na Muslimane, uvedena je nova statistička kategorija „Jugoslaven neopredijeljen". Takvih je neopredijeljenih Jugoslavena, tj. Bošnjaka izbrojano 998.697 (BiH – 891.800). Kada je 1961. prvi put uvedena statistička odrednica „Musliman u etničkom smislu", takvih je bilo 972.960 (BiH 842.248). Istovremeno se 1961. u BiH 265.731 Musliman izjasnio kao „Jugoslaven – nacionalno neopredijeljen", što je bilo 84 posto svih onih koji su se u cijeloj Jugoslaviji (317.125) izjasnili na ovaj način.

No, u svakodnevnoj se političkoj praksi osobenost Bošnjaka ipak uzimala u obzir, primijetio je prof. dr. Mustafa Imamović, posebno u raznim predstavničko-političkim tijelima, mada proporcionalno ni približno njihovom udjelu u ukupnom stanovništvu. Istovremeno je praktično bilo onemogućeno sistematično proučavanje povijesti, književnoga i kulturnog razvitka Bošnjaka. To je bila posljedica činjenice da su vladajuće snage takvo povijesno stanje poslije 1945. tumačile tako da ne povrijede određene nacionalne, u prvom redu srpske, odnosno nacionalističke interese prisutne u BiH i oko nje još od prve polovine 19. vijeka. ●

KAKO SE KALIO BOŠNJAČKI NACIONALNI ČELIK

U vrijeme komunizma u području nacionalnog pitanja, vjere i kulture – poduzet je čitav niz napada protiv bošnjačkoga naroda: neposredno poslije Drugog svjetskog rata održano je više namještenih sudskih procesa bošnjačkim književnicima i intelektualcima (A. Nametak, A. Muradbegović i dr.); provedeno je 1947. suđenje članovima nekadašnjega Odbora narodnog spasa; tokom 1949. održano je prvo veliko suđenje „Mladim muslimanima" (drugo je održano 1983); kada je 1968. objavljena knjiga „Muslimani srpskohrvatskog jezika", njezin autor Salim Ćerić napadnut je s namjerom njegovog potpunog političkog onemogućavanja jer je pritom bio jedan od inicijatora priznavanja tada muslimanske nacionalnosti; istu sudbinu doživio je književni kritičar i esejist Midhat Begić usljed spomena muslimanske književnosti na simpoziju koji je organizirala izdavačka kuća „Svjetlost" 1971, kao što je Alija Isaković 1972. bio izložen političkim napadima nakon objavljivanja izbora iz muslimanske književnosti „Biserje".

U međuvremenu su Atif Purivatra i Kasim Suljević bili žrtve šovinističkih političkih nasrtaja povodom njihova zauzimanja oko popisa stanovništva 1971, odnosno isticanja nacionalnog imena „Musliman"; Meša Selimović je 1973. ispraćen u Beograd uz niz političkih prijetnji; u toku cijelog ovog razdoblja Islamska zajednica bila je na udaru politike, tako što su mnogi istaknutiji pripadnici uleme jednostavno tretirani kao obični prestupnici; 1982. godine pokrenuta je višegodišnja politička hajka na istraživače historije muslimanske književnosti, što se produžilo besprimjernim političkim klevetanjima istaknutih muslimanskih intelektualaca za navodni panislamizam i fundamentalizam.

No, na prijelomu pedesetih i šezdesetih godina počelo se u naučnim i političkim krugovima probijati i postepeno prihvatati shvatanje da su Bošnjaci posebna etnička, odnosno narodna cjelina. U uvodu druge knjige „Historije naroda Jugoslavije" (Zagreb-Beograd, 1959/60) sintetički je analiziran utjecaj osmanskih osvajanja na etnička kretanja u južnoslavenskim zemljama, uz konstataciju da je proces jačanja etničkoga jedinstva Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka narušavala njihova podjela na tri vjere i tri države u kojima su ti narodi imali različit položaj. Tako su na feudalnoj osnovi oblikovane razlike između Srba, Hrvata i Bošnjaka, koje tokom XVIII st. jasno dolaze do izražaja.

Početkom šezdesetih godina, u uvjetima samoupravnoga organiziranja, dozrijeva postepeno unutar dijela Saveza komunista, posebno u BiH, saznanje da je teza o nacionalnom opredjeljivanju Bošnjaka u biti zaostatak nacionalističkog gledanja na ovaj narod, te da nema nikakve naučne osnove. Na neodrživost i besmislenost politike nacionalnoga opredjeljivanja Bošnjaka u dva maha jasno je upozorio i Josip Broz Tito, prvi put na II plenumu CK SKJ, u novembru 1959. a drugi put na VII kongresu Saveza omladine Jugoslavije, u januaru 1963. Što je sve prouzrokovalo insistiranje na nacionalnom opredjeljivanju Bošnjaka, koje su se slabosti i posljedice s tim u vezi javljale u radu Saveza komunista, kritički je analizirano na VI plenumu CK SKBiH u martu 1963, a zatim na IV kongresu SKBiH 1965.

Tom prilikom odbačena su kao naučno neosnovana i politički štetna shvatanja o potrebi nacionalnoga opredjeljivanja Bošnjaka. To je izraženo u Ustavu SRBiH iz 1963. te u saveznom Ustavu odredbom o izmjeni grba SFRJ, kojemu je dodata šesta baklja kao simbol Republike Bosne i Hercegovine i bošnjačkoga naroda kao jednog od šest jugoslavenskih naroda. Sve dileme u pogledu nacionalnosti Bošnjaka odlučno su odbačene na XVII sjednici CK SKBiH u februaru 1968, u čijim se zaključcima izričito kaže da i historija i „današnja socijalistička praksa" potvrđuju da su Bošnjaci (tada Muslimani) „poseban narod". ●

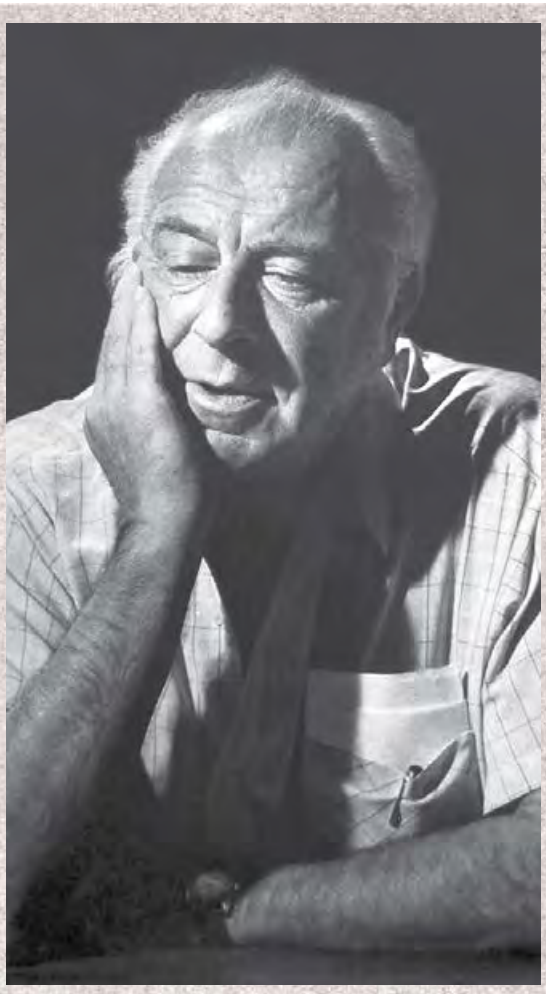

SKENDER KULENOVIĆ
(Bosanski Petrovac, 1910 – Beograd, 1978)

Donesena pod osmanlijskim alaj-bajracima, kuhinja je ovdje zrela vizantijska, kult jedan kulinarski prilagođen domaćoj biljci i životinji. Kumrija i lastavica pod strehom opomena su protiv grehote, badem i trešnja – procvali poziv da se još jednom živi. Mati je ovdje živa svetinja (ženu čovjek uvijek nađe, majku nikada), pred starošću se ustaje na noge, brat i sestra dvojnici su jedne ljubavi kakva samo među njima može da bude (i stoga dvojnici najvećega grijeha). Svijet je ovo dozlaboga čulan: i mašta o raju mu je čulna. A pod kamenom patrijarhalnog tabua izračio se u najčišći ljubavni fluid – ispjevao, u svojoj drevnoj rijeci, jednu od najrafinovanijih i najdramatskijih ljubavnih lirika u svijetu. Mrtvi se poštuju, ostaju u dugom spominjanju, ali nema pompe smrti ni mnogo plača poslije nje; prije sahrane hodža će upitati vjernike je li umrli bio dobar čovjek, oni će reći da jest i na tabutu spustiti ga u crnu zemlju.

(Iz smaragda Une)

* * *

Tako počinje prevod na "bosanski", a Muhamed-efendija uči na turskom originalu, jer to djeluje uzvišenije; "bosanski prevod ionako svi znaju napamet, ili bar priču pjesme, pa im nije teško slijediti i na turskom, koji niko ovdje ne zna osim Muftije, mene i strica Kunstmalera; još pet stotina godina turska vlast ovdje da je ostala, ovi negdanji patareni govorili bi "bosanski".

(Ponornica)

ALIJA NAMETAK
(Mostar, 1906 – Sarajevo, 1987)

Horosanija, koji je nepomućene pameti dočekao i devedesetu godinu, pa je znao i kako je to bilo i u turskom vaktu, a mnogi su znali kako je bilo pod Švabom, mudro završi jadikovke: Nama nije valjao ni sultan, kad smo mogli sjeći šumu koliko smo htjeli, pa nam nije valjao ni Švabo, jer nije dao džaba sjeći osim meremat, pa smo i njih ružili i 'sovali ih. Taki smo ti mi Bošnjaci, a taka nam je i Bosna. Bosna je asli ko ćezab. Otpao mu je nos koji goć je stranac kadli-tadli primirišio.

(...)

Onda je donesena kahva, u kojoj je bilo i ječma i cikorije i poneko zrno prave kahve, pa su počeli ponovo upiti i odgovori. Jasika je jednako ispitivao Tuturuzu sjeća li se ovoga i onoga. Da nije zaboravio kad ih ono povukoše jednu heftu u hinterland, a dovedoše Štajerce pa im nabiše feldgrau fesove na glavu. Ama Talijani odmah oferčili da je to nekakva hila. Jesu fesovi, ama nisu Bošnjaci pod fesovima. Ne umiju psovati. Te onda doveli opet nekoliko Bošnjaka kao instruktore, koji će ih učiti kako će Talijanima psovati oca i majku. I tako se oni prepucavali iz pušaka i psovali dok su se Bošnjaci malo odmorili, okupali i pothranili.

(Tuturuza i šeh Meco)

BOŠNJAŠTVO SE ODRŽAVALO ZAHVALJUJUĆI LIČNIM PREGNUĆIMA NAŠIH INTELEKTUALACA

Početkom januara 1969. održan je zajednički sastanak predstavnika Matice srpske i Matice hrvatske i članova, uredništva beogradske i zagrebačke redakcije *Rečnika*, odnosno *Rječnika srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika*. U dokumentima ovoga skupa, uz Srbe, Hrvate i Crnogorce, istaknuti su posebno i Bošnjaci kao ravnopravan subjektivitet kada je riječ o problemima književnog jezika. Dileme oko nacionalnoga osjećanja Bošnjaka na najbolji su način razriješene 1971. prilikom popisa stanovništva. Po ovom popisu, u Jugoslaviji je živjelo 1.729.932 Bošnjaka, što je činilo 8,4 posto ukupnoga njenog stanovništva, te su Bošnjaci po brojnosti bili treća nacija u Jugoslaviji. Bez obzira na to, Bošnjaci su i dalje živjeli u praznom prostoru nacionalne identifikacije jer njihovu povijest i književnost školski programi nisu poznavali niti priznavali.

Školskim se programima u odnosu na Muslimane nije vršila klasna nego, prije svega, nacionalistička indoktrinacija u smislu njihovoga denacionaliziranja, tj. „opredjeljivanja". Za našu školsku lektiru, sve do osamdesetih godina, Bošnjaci jednostavno nisu postojali u strukturi naroda Jugoslavije. Mnogi su priznavanje Bošnjaka kao naroda pod imenom Bošnjaci smatrali tek jednim trenutnim, u tadašnjim okolnostima politički oportunim rješenjem. Tako su Bošnjaci priznavani u političkoj ravni, dok im je istovremeno negirano svako određivanje, etnička, povijesna i kulturna sadržina njihovoga nacionaliteta.

Razmišljanja o povijesnoj sudbini, karakteru i biću bošnjačke zasebnosti pojačana su početkom šezdesetih godina s prvim publicističkim radovima Envera Redžića o „društveno-istorijskom aspektu" politike „nacionalnog opredjeljivanja" Bošnjaka BiH. Tokom šezdesetih godina sve veći broj muslimanskih intelektualaca, bez obzira na izvjesna nerazumijevanja i otpore, djelatno razmišlja o povijesnoj sudbini svoga naroda u nastojanjima da sebi i drugima objasni ko su i šta su oni. Primjer takvih nastojanja jeste knjiga Salima Ćerića *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, objavljena u Sarajevu 1968. Početkom septembra 1969. održan je u Ohridu Peti kongres historičara Jugoslavije, na kojem se raspravljalo o etničkim i nacionalnim procesima na južnoslavenskom tlu od doseljavanja Slavena do poslijeratnih vremena. Kongresu je podnijeto šest referata (N. Filipović, M. Hadžijahić, E. Redžić, A. Sućeska, A. Handžić i A. Purivatra) o različitim pitanjima etničkoga i nacionalnog fenomena Bošnjaka (Muslimana), o kojima je u svim sekcijama Kongresa vođena veoma živa rasprava. Ovaj kongres ušao je u historiju kao prvi veliki znanstveni forum na kojem se nacionalno pitanje Bošnjaka nastojalo, prije svega, naučno postaviti.

Sljedeći takav događaj bio je naučni skup u povodu proslave 25 godina rada poznate sarajevske izdavačke kuće „Svjetlost", održan početkom novembra 1970. Na tom je skupu akademik Midhat Begić podnio uvodni referat o književnim kretanjima u BiH od 1945, u kojem je utemeljeno obrazložio tezu da se Bošnjacima, s obzirom na njihovu narodnu književnost i njen produžetak u njihovom umjetničkom stvaranju, mora priznati vlastiti literarni izraz i vlastita književnost. Bez obzira na prigovore koji su tom prilikom s raznih strana upućeni Begiću, koji su prerasli u pravu šovinističku kampanju, njegov je referat dao snažan podsticaj proučavanju i sistematiziranju muslimanske književnosti. Već 1971. izašla je obimna književnohistorijska monografija Muhsina Rizvića o *Beharu*, a 1972. Alija Isaković objavio je *Biserje*, prvi izbor iz muslimanske književnosti.

Postalo je jasno da bez samosvijesti i konkretne povijesne i duhovne sadržine samo političko i statističko uvažavanje Bošnjaka nije dovoljno. Bilo je nužno pristupiti kritičkom proučavanju i vrednovanju cjelokupnoga bošnjačkog povijesnog naslijeđa u svim oblastima društvenoga života. Bez obzira na sve otpore, pritiske i rizike koji su se u tom pogledu javljali, u posljednjih decenija 20. stoljeća u našoj nauci došlo je do više krupnih istraživačkih zahvata i prodora u izučavanju tradicije, društvenih odnosa i borbi unutar bošnjačkog društva, historije kulture, arhitekture, a posebno historije književnosti Bošnjaka. Iz pera mnogih naučnih radnika Bošnjaka (K. Dobrače, H. Šabanovića, A. Sućeske, M. Rizvića, A. Purivatre, M. Hadžijahića, M. Mujezinovića, A. Bejtića, Dž. Čelića, K. Suljevića, N. Šehića. Dž. Juzbašića, A. Handžića, A. Aličića, Đ. Buturović, M. Maglajlića, E. Durakovića, I. Hadžibegovića, F. Nametka, E. Pelidije i drugih) objavljene su brojne knjige, studije i publikacije. U afirmiranju Bošnjaka značajnu ulogu je odigrala i edicija „Kulturno nasljeđe BiH" u izdanju preduzeća „Svjetlost" i „Veselin Masleša", u kojoj su, pored muslimanske narodne književnosti, kritički objavljeni i reafirmirani mnogi već zaboravljeni muslimanski pisci i publicisti starijih generacija.

Od početka osamdesetih godina u uvjetima opće krize jugoslavenskoga društva i države, proces daljeg afirmiranja Bošnjaka i njihove nacionalno-političke izgradnje teče u otežanim uvjetima i pod raznim nacionalističkim pritiscima, ali se i dalje održava zahvaljujući, prije svega, ličnim pregnućima mnogih intelektualaca. Na kraju desetljeća, u uvjetima slobodnoga razgranjavanja i liberalizacije cjelokupnoga javnog života, dolazi poslije pola stoljeća do obnavljanja stranačko-političkoga života među Bošnjacima na nacionalnim osnovama, kao i obnova nacionalnih kulturnih institucija. ●

Od Muslimana do Bošnjaka

MALO NATRAG, MALO NAPRIJED – – OBRASCI SE I DANAS PONAVLJAJU

Nepostojanje i nemogućnost institucionalne identifikacije Bošnjaka desetljećima su praćeni nedostatkom nužnog minimuma spoznaje, kako Bošnjaka o sebi, tako osobito pripadnika drugih naroda o njima. To je veoma usporilo proces nacionalne, a osobito kulturne afirmacije Bošnjaka. Umjesto ravnopravnosti, Bošnjacima je tokom komunizma samo data „mogućnost da se mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijele". Politika se mijenja priznanjem Bošnjaka kao zasebnog naroda – Muslimana, što je bio veliki korak unaprijed jer je omogućilo da Bošnjaci kroz institucije promoviraju i istražuju vlastiti identitet, što su objeručke prihvatili mnogi bošnjački intelektualci i naučnici. Ipak, prevladavalo je uvjerenje da su Bošnjaci samo jedna vjerska grupa, čiji se pripadnici, zavisno od svog kulturno-političkog napretka, nacionalno opredjeljivali kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd. Na koncu je takva politika vodila odsustvu javne identifikacije Bošnjaka i negiranju njihove povijesti, tradicije, književnosti i svih onih duhovnih vrijednosti čijim se usvajanjem u procesu odgoja i obrazovanja razvija vlastito nacionalno biće i oblikuje svijest o njemu, odnosno svijest o samom sebi. Na našu veliku žalost, ti se obrasci ponavljaju i dan-danas pa je nužno podsjetiti na ulomke iz nekih od ključnih izvora koji se bave tzv. muslimanskim pitanjem, a koje je književnik Alija Isaković objedinio u hrestomatiju „O 'nacionaliziranju' muslimana" i objavio u zagrebačkom *Globusu* 1990. godine.

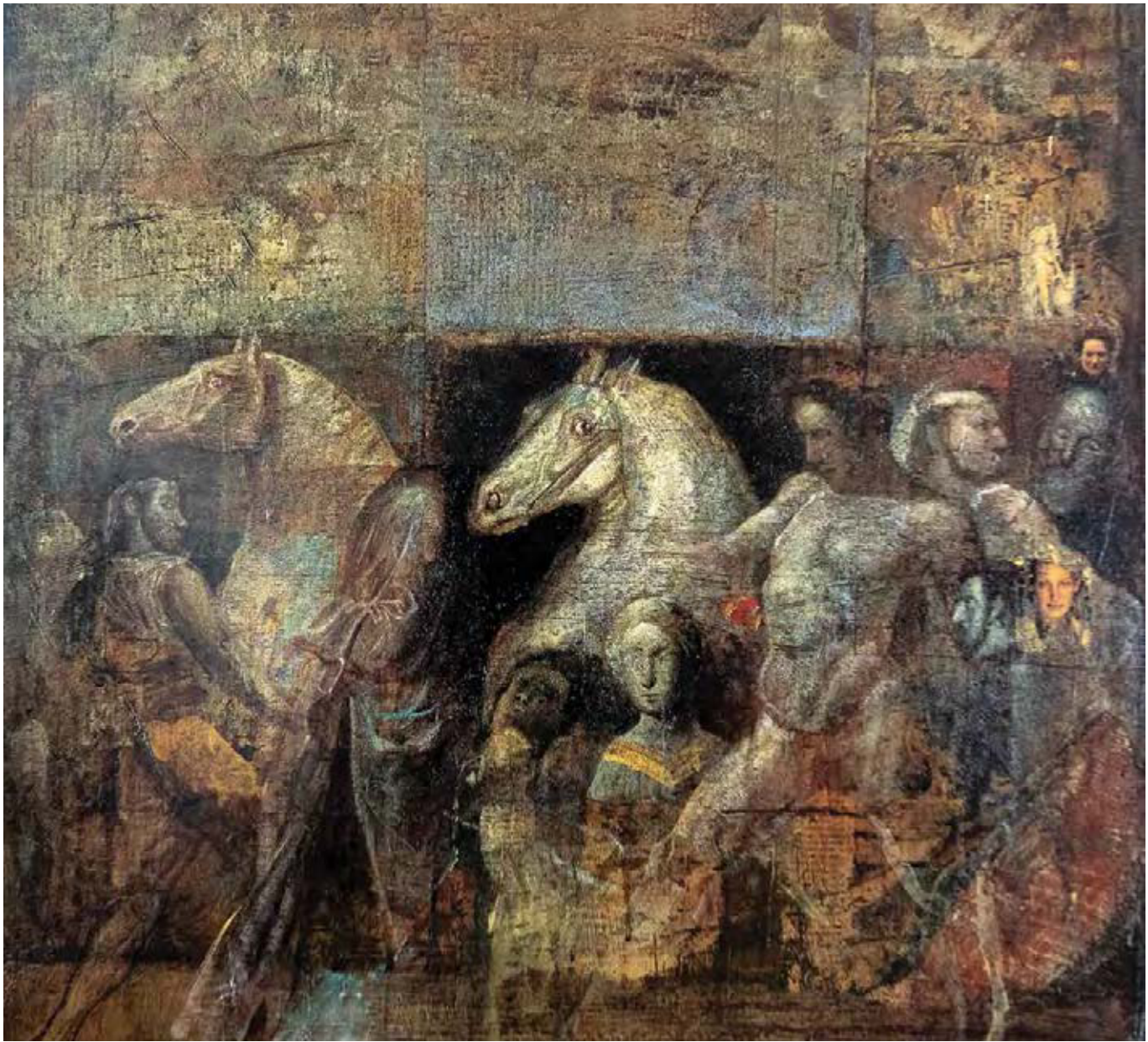

Ild Bogdanov (Josip Ljubić)

"Spor između Srba i Hrvata", izdano u Zadru, 1895, (str 20-24)

U BOŠNJAŠTVU NEMA NIŠTA SMIJEŠNO

Bošnjaštvo je „paradoks", to se ne da poreći, ali ako ga pobliže promotriš te mu uzroke pronađeš, vidjeti ćeš, da nema u njemu ništa smiješno, pače da je smiješno što ga takvim Srbi i Hrvati nađoše.

Biva, da Hrvati i Srbi ne vide da su baš oni pravi začetnici *bošnjaštva;* biva, da su naša braća, Muhamedovci iz Bosne, proglasivši se *posebnom* narodnošću, jednostavno imitovali Srbe i Hrvate, uzevši njihovu logiku pa je sebi primijenivši.

Da vidimo.

Srbi i Hrvati istoga su izvora, živu pomiješani i govore istim jezikom. Naravna bi posljedica imala biti da se smatraju „jedan" narod. Al oni tako ne misle već kažu: „istina je da nam je izvor jedan; istina je, da živemo pomiješani, i istina je, da nam je jezik jedan i te isti, ali – pošto imamo dva imena 'Srbi i Hrvati'; pošto nas dijeli povijest, jer su Hrvati imali svoje a Srbi opet svoje kraljeve; pošto nas dijeli vjera, jer smo jedni katolici, a drugi pravoslavni – ne možemo, da budemo „jedan" narod.

Evo što se sad dogodilo.

Kad se Bosna i Hercegovina iz stoljetna sna prenula na život, pohitaše Srbi i rekoše Bošnjacima: „Amo k nama, vi ste Srbi!", kad to opaziše Hrvati, pohitaše i oni i rekoše Bošnjacima: „Ne k Srbima već k nama, vi ste Hrvati!"

Al Bošnjaci nijesu bili lude. Prije nego što bi se odlučili il' na desno il' na lijevo, prohtjelo im se da vide je li ta hitnja „bratska ljubav", ili „što drugo", pa kad vidješe „o čemu se radi" tad jednostavno, logično, sasma logično, dođoše do zaključka: „ni amo ni tamo već svak za se".

Evo logike, kojom se poslužiše:

„Kad se Hrvati i Srbi smatraju *'dva'* naroda, a jezik im je isti, zašto ne bi i mi, kad govorimo kao i oni, bili *'treći'* narod?

Kad Srbi i Hrvati kažu, da ne mogu da budu isti narod, jer su im *'dva'* imena, zašto ne bi i mi, kad nam je ime drugojačije nego li njihovo, bili *'treći'* narod?

Kad Srbi i Hrvati kažu da ne mogu da budu isti narod, jer nijesu nad njima u prošlosti isti kraljevi vladali, zašto ne bi i mi, kad smo vlastite kraljeve imali, bili *'treći'* narod?

Kad Srbi i Hrvati kažu, da ne mogu da budu isti narod, jer su jedni *pravoslavni* a drugi *katolici,* zašto ne bi i mi, kad smo *muhamedovci,* bili *'treći'* narod?"

Ovo je *geneza* Bošnjaštva. Mnijem, da se Srbi i Hrvati nemaju rašta da smiju. Ko ima zašto da se smije, to su Nijemci i Mađari.

I doista, da se Bosna i Hercegovina od ostalijeh balkanskijeh Slavena izoliše, pa da se njemačka i mađarska *sudarmee* u njoj ugnijezdi, kamo boljeg sredstva do *bošnjaštva?*

Tako se zbilo te su naši prosvjetitelji, mješte da ubiju bošnjaštvo u zametku, uzgojili ga, pa je jednoga lijepoga dana, usred bijela Sarajeva, izišla *Gramatika bosanskoga jezika* i nikao list *Bošnjak,* komu je svrha da tu nauku širi.

Evo što *Bošnjak* u broju od 24. decembra 1891. kaže:

„Jedni nam rasciepiše Bosnu, i Bošnjake, te rekoše, da je Bosna do Vrbasa Srbija a Bošnjaci Srbi; od Vrbasa pako Hrvatska i Hrvati; drugi da su u cijeloj Bosni svi Srbi, koji pišu *'ćirilicom'* a Hrvati, koji pišu *'latinicom';* treći, da su u svoj Bosni samo Srbi, dočim četvrti proglasiše, da su zgolnji Hrvati."

I u zlu ima katkada nešto dobra. Bošnjaštvo je *paradoks,* al se iz njega uza sve to može crpsti velika nauka. Logika, po kojoj su naša najmilija, jer najmlađa, braća došli do pomisli da su druge narodnosti nego li mi, dobra je logika, i oni se proti zakonima razuma nijesu ogriješili, al je krivo stanovište s kojeg su pošli, biva da su Srbi i Hrvati dva naroda.

Ko je dakle stvorio bošnjaštvo?

Srbi i Hrvati.

Ko se njime okoristio?

Jamačno Srbi i Hrvati. ●

Vladimir Ćorović (1885–1941, historičar)

Izdano u: "Muslimansko pitanje", Budućnost, Sarajevo, 1/1919, sv. 1, 3-5.

MI NEMAMO NAMERA ŠTETITI NEKOGA JER SE OSEĆA OVAKO ILI ONAKO

Postoji i danas tendencija za zaštitu specijalno muslimanskih interesa; ima listova iz zadnjih dana, koji su isticali to kao potrebu svog opstanka (Jednakost«, Pravda). Kakvi mogu biti ti specijalni muslimanski interesi jedne zajednice koja se oseća, ili se bar za takvu oglašuje, kao nacionalna i jugoslovenska? Verski; dakle klerikalni? To bi moglo da bude; takvih stranaka ima svuda, ne isključujući ni našu Bosnu. U Bosni ima i tendencija za takav isključivo verski pokret. Postoji čisto panislamistička agitacija, koja ima i svoj književni organ (Biser), Ali taj širi pokret, pokret muslimanske jugoslavenske organizacije, na primer, neće da važi kao pokret klerikalnih osobina, niti u stvari ima čisto verske interese kao zadnji cilj. Po čemu, onda, da se posebno diferencira? U našoj novoj državi svačija je vera potpuno zajamčena; od volje joj je da se razvija i organizuje kako god hoće. To je privatna stvar svakog pojedinca i njegovih širih krugova. Ona ne može biti predmet i svrha stranačke podele kao u bivšem bosanskom saboru. Šta onda ima drugo za podelu? Muslimanski deo našeg naroda ima sudbinu svih nas. Mi smo svi jednaci, svi isto; jedna nam je krv, jedan jezik, jedna budućnost. Zašto onda odvajanje u posebna tela, u staro cepkanje užih vidika? Zar i opet i ponovo i po stoti put samo radi interesa jedne klase? Ispričaću vam ovde jednu tužnu pripovest iz zadnjih, iz najzadnjih dana. Jedna muslimanska organizacija ponudila je nedavno spajanje Demokratskoj stranci. Odaslanstvo je bilo od najboljih njenih ljudi i od elemenata koji su bili nacionalno obeleženi. Postavljali su se uveti. Ne načelni, ukoliko smo uistinu demokrate; ne taktički, ukoliko smo doista iskreni. Glavno pitanje, na kom su pregovori zapeli bilo je – agrar i neke njegove pojave. Dakle, u stvari, i opet interesi jedne klase koji se, da bi imali više težine, stavljaju u okvir verskog pitanja i jedne šire konfesionalne organizacije.

To je, eto, bit toga današnjeg „muslimanskog" pitanja. To je bit njegova danas i sjutra; posle će možda biti nešto drugo i opet interesno, i biće i kasnije i sve dotle dok se ne oseti u muslimanskom vodstvu, da to nije taktika uspeha i dok mi drugi, gledajući u muslimanima deo sebe, svesno ne omogućimo da dođu kod njih do izražaja interesi celine i dok svi zajedno ne steknemo uverenje, da mi nemamo namera štetiti nekoga jer se oseća ovako ili onako, nego zbog toga što nešto nije pravedno, što ne odgovara duhu novog privrednog društva i što najzad nije interes državne zajednice. To će vreme i saznanje doći. Naša je budućnost i mi je spremamo današnjim semenom. Ovi novi, mladi, u muslimanskom društvu, prekaljeni u najtežim iskušenjima, to je nada i ponos naše današnjice. Oni znadu šta hoće; oni imaju svoj put i mi smo sigurni, da će dovesti na dalje i časnije mesto svoje čestite i zanemarene suvernike nego je to činjeno do danas. Jer za uspeh treba vera u ideale; treba lično sagorevanje za ideju kojoj se služi. A dok su stare vođe za svoj narodni rad primali ordene, direkcije u bankama i ljubezan osmeh kakvog grofa Tise, dotle su drugi za svoj narod davali krv i zdravlje i najlepši deo svoje svetle mladosti. A to, na kraju krajeva, znači nešto i u Bosni; u Bosni od sjutra, u Bosni od budućnosti. ●

Milan Čurčin (1880–1960, književnik i publicist)

"Naši muslimani", Nova Evropa, Zagreb, 1923. knj. 7, 15, 441-443.

NAŠI MUSLIMANI, KAO DA NISU NAČISTO SA SOBOM

Među pitanjima koja ima da reši ova država – a koja pouzdano neće rešiti ova naša iznurena, nemoćna i pokvarena politička generacija – muslimansko je pitanje jedno od najkrupnijih i najvažnijih. Ono je možda i ponajkomplikovanije jer se u njemu stiču mnogi i razni momenti i elementi. Osim toga, o njemu smo svi-kolici mi – ovaki kake nas je ratni vihor pokupio i stresao na jedno mesto, iz raznih sredina – još ponajmanje obavešteni, ne samo zbog njegove mnogostrukosti nego i usled namerne izolovanosti od celog ostalog sveta onih koji su tu posredi. Pre nego što bismo se dakle upustili u bilo kakvo razmišljanje i predlaganje o načinima rešavanja muslimanskog „problema" i razrešivanja muslimanskog čvora, u spletu narodnih i državnih poslova, koji čekaju na sposobnije i dalekovidnije potomstvo da budu konačno svršeni, držimo da treba što bolje ispitati i uočiti činjenice te obavestiti o njima i našu javnost. Kao jednu od glavnih teškoća već pri ovom pripremnom poslu, koja baca značajnu sen unapred na buduće rešavanje samog problema, predviđamo to što ni oni kojih se sve ovo najviše i neposredno tiče, sami naši muslimani, kao da nisu načisto sa sobom, i kao da nisu čak ni dovoljno obavešteni o sebi, o svome stanju i o prilikama svoje uže i šire sredine. Ovo sudimo po tom, što tako malo i tako nerado govore o sebi i svojima, sve i kad su svesni potrebe da to čine i koristi koja bi otud proizišla za njihovu i za opštu narodnu stvar. Mi smo, naprimer, odlučili, još pre više meseci, da jedan broj "Nove Evrope" posvetimo gornjoj svrsi: obaveštavanju naše javnosti u pogledu naših muslimana, i što je s njima u svezi, pa smo to - kako će se sećati naši čitaoci - poodavno već i oglasili: profesor beogradskog Univerziteta, g. dr. Tih. R. Đorđević i još neki naši saradnici pomogli su nam i predložili šta sve da iznesemo i koga da pozovemo na saradnju. Obratili smo se na razne strane za materijal, i pozvali smo naročito mnoge naše ugledne i pismene muslimane da nam pošlju svoje priloge - s kakvim uspehom? Neki nam nisu ni odgovorili na poziv, a neki su obećali poslati članke „kad stignu"; ali eto, nemogući dalje odlagati, mi smo pripremili broj bez ijednog muslimana (osim pisca članka koji sledi, no koji smo imali još od ranije)! Zar to nije karakteristično za nedovoljnu spremnost i obaveštenost i za slabi dah današnje muslimanske inteligencije koja, svesna važnosti pitanja, sama ipak ne čini ništa da ga gurne unapred? (Jedan od najistaknutijih muslimanskih „prvaka" – političara, u odgovoru na naš poziv, uverava da će nas ovo pitanje „mučiti još dugo godina, i trebati velikog i usrdnog rada, da taj zaostali i zalutali svet uvedemo u osećajno i opšte narodno kolo"; on zahvaljuje što mu i mi poklanjamo pažnje – „jer verujte, muslimansko pitanje nije samo radi toga teško, što je samo po sebi takovo, nego i radi toga što ga ne shvataju, i neće da se potrude da ga prouče, ni oni krugovi i ljudi od čijeg shvatanja i držanja mnogo zavisi pravilno rešenje toga pitanja. Opazili ste da naša javnost, i ona u Beogradu i ona u Zagrebu, mesto napred, gura to pitanje sve više natrag". – Opazili smo, međutim, i to, da je pisac ovoga pisma pretpostavio da pođe čas pre u agitaciju za izbore nego da ostane još koji minut pri pisaćem stolu te da nam i sam svima da malo više mogućnosti da proučimo ovo teško pitanje!) ●

Josip Broz Tito (1892–1980, političar, predsjednik SFRJ)

Govor iz 1945. godine

BESMISLICA JE DA SE MUSLIMANI TREBAJU OPREDIJELITI ZA SRBE ILI HRVATE

"Narodi Bosne i Hercegovine čvrsto su pošli putem da izgrade svoju sopstvenu federalnu jedinicu – ravnopravnu zajednicu Muslimana, Srba i Hrvata. Ne može biti ni govora da bi sada jedan narod ugnjetavao druge, da bi jedan izrabljivao druge, nego će svi zajedno, u bratstvu, graditi svoju bolju i srećniju budućnost. A takva Bosna i Hercegovina jeste zaloga za snažnu i veliku Demokratsku Federativnu Jugoslaviju. Kod nas su jalove rasprave, na primjer o tome, da li se Muslimani moraju opredijeliti za neku narodnost. To je besmislica. Svatko je upravo ono što osjeća da je, i nitko nema pravo da mu nameće neku drugu narodnu pripadnost." ●

Velibor Ljujić (1914–?, političar, privrednik)

Izlaganje na Osnivačkom kongresu KP Srbije (8.-12. maj 1945), Beograd, 1972, 100-101.

MUSLIMANI TREBA DA OSTANU KAO NARODNOSNA GRUPA, A NE DA SE UKLJUČUJU U SRBE

Ima jedna interesantna stvar kod Muslimana, to je da oni nemaju jedno subjektivno osećanje za nacionalnu ravnopravnost. Imao sam prilike da razgovaram sa činovnicima Muslimanima. Od četvorice njih koji su tamo bili, jedan je rekao: ja sam Srbin, drugi je rekao: ja sam Crnogorac, a treći: ja sam bosanske nacionalnosti (pojmovi nacionalnosti još mu nisu bili prečišćeni), a četvrti je rekao: ja sam Musliman. Trebalo bi da se to pitanje pročisti i rasvetli. Ima naših drugova komunista, koji smatraju da treba Muslimane priključiti Srbima. Kad je trebalo odrediti nacionalni sastav partije, neki naši drugovi u rukovodstvu priključili su sve Muslimane u Srbe. Mislim da Muslimani treba da ostanu kao Muslimani, kao narodnosna grupa, a ne da se uključuju u Srbe. (...) ●

Rato Dugonjić (1916–1987, političar)

Iz govora na vanrednoj gradskoj partijskoj konferenciji u Sarajevu, 15. V 1952.

NE SILOVATI DA SE NEKO MORA OPREDIJELITI NA JEDNU ILI NA DRUGU STRANU

Treća stvar, tu se poteglo pitanje opredijeljenih i neopredijeljenih muslimana. Mi smo u svoje vrijeme – ja sam jedan od tih – mislili da će proces opredjeljivanja muslimana ići brže, pošto je nestalo neravnopravnosti, nacionalne i vjerske. Mislilo se da se neće osjećati kao neka *posebna skupina* (potcrtao A. I.), nego da će se opredijeliti u pravcu nacionalne orijentacije srpske ili hrvatske, ali iskustvo nam od ovih sedam god ina govori da taj proces nije ostvaren. Bilo bi, po mome mišljenju, silovanje tražiti dalje to opredjeljenje na jednu ili na drugu stranu. Treba pustiti da sam proces ide svojim prirodnim putem. Ja ne znam, to „opredijeljen", „neopredijeljen" jedna je stvar koja ne znači ništa.

Može, po mom mišljenju, da kaže Musliman, iako je to vjerski pojam. Za sada ne možemo naći drugu oznaku. S druge strane, oni se nisu oformili kao neka nacionalna grupa pa da mu (im) daš drugo ime. Po mom mišljenju, treba to pustiti razvitku – kako će dalje da ide, a ne silovati da se neko mora opredijeliti na jednu ili na drugu stranu. ●

Rodoljub Čolaković (1900–1983, političar, publicist)

"Članci, govori, polemika", Svjetlost, Sarajevo, 1978, 176-185. (Referat s naučnog skupa AVNOJ i NOB u BiH, 22. i 23. XI 1973)

OSVAJAČKE AMBICIJE SRPSKE I HRVATSKE BURŽOAZIJE NISU VODILE RAČUNA O OSJEĆANJIMA MUSLIMANSKIH MASA

Pokretanje pitanja nacionalne opredijeljenosti Muslimana od strane KPJ ima izvanredan značaj za njenu nacionalnu politiku u Bosni i Hercegovini. Istina, pitanje nacionalne opredijeljenosti Muslimana postavljali su i ranije predstavnici srpske i hrvatske buržoaske istoriografije i politike, koji su jednostavno proglašavali Muslimane Srbima odnosno Hrvatima, želeći da time dokažu da je Bosna srpska odnosno hrvatska zemlja. Takav stav, koji je prikrivao osvajačke ambicije srpske, odnosno hrvatske buržoazije, nije vodio računa o osjećanjima muslimanskih masa koje su vjekovima živjele kao etnička posebnost, smatrana takvom, uostalom, i od srpskih i hrvatskih masa s kojima su zajedno živjele, često izmiješane ne samo u određenim širim regionima nego i u manjim naseljima, čak selima. Ovu stvarnost Bosne i Hercegovine u nacionalnom pogledu nisu mogli da izmijene ni oni Muslimani, mahom intelektualci i čaršijski ljudi, koji su se izjašnjavali kao Srbi, odnosno Hrvati, bez obzira na to koliko je to kod njih bilo iskreno a koliko motivisano konjunkturom i karijerizmom. ●

Branko Mikulić (1928–1994, političar)

"Za šta a protiv čega", Sarajevo, 1975, 204-206. (Iz intervjua u "Oslobođenju", 10. IV.1973.)

PRITISCI NISU MOGLI SPRIJEČITI AFIRMACIJU NJIHOVE NACIONALNE SVIJESTI I INDIVIDUALNOSTI

S tim u vezi, spomenuo bih, između ostalog, da su naši napori i zalaganja za afirmaciju nacionalnog identiteta Muslimana bili atakirani, čak i od pojedinaca, kvaziteoretičara i u Bosni i Hercegovini. To je i razumljivo, jer su borbom za nacionalni identitet Muslimana: prvo, stvarani uslovi za ostvarivanje potpune ravnopravnosti i bratstva svih naroda u našoj republici; drugo, smanjivane su mogućnosti srpske i hrvatske reakcije da se, nadmetanjem oko pitanja „čija je Bosna i Hercegovina" – nadmeću u Jugoslaviji; i treće – tom borbom se još potpunije afirmisala državnost jedne višenacionalne Republike, i na osnovama socijalističkog samoupravljanja, sve potpunije ostvarivala ravnopravnost i sloboda naroda, što toj reakciji, bez sumnje, ne odgovara.

To što smo do sada postigli, međutim, ističe potrebu da se ide dalje; da se valorizuje književnost, kultura i istorija muslimanskog naroda. To je, sve do naše revolucije, a, od strane unitarista i nacionalista, i nakon oslobođenja negirano ili zanemarivano, kao i nacionalno biće Muslimana. Sve to, kao i drugi pritisci tokom dalje istorije, mada je ostavilo teške tragove, nije moglo uništiti tekovine tog naroda, niti spriječiti afirmaciju njegove nacionalne svijesti i individualnosti. Zato treba nastaviti rad na sabiranju književnog, kulturnog, istorijskog i drugog blaga tog naroda i obezbijediti da sve to bude naučno fundirano, istinito i klasno određeno. U protivnom, u opasnosti smo da budemo nedosljedni, neprincipijelni i u odnosu na nacionalnu posebnost Muslimana; da svojim stavovima, objektivno, sprečavamo potpuno konstituisanje i afirmaciju te nacije. O toj opasnosti treba ozbiljno voditi računa. Mi smo, s pravom, reagovali, na primjer, na pojave svojatanja muslimanskih pisaca od strane srpskih i hrvatskih nacionalista. Čuje se, međutim, da sada smeta i pojava publikacija u kojima bi se sabirali i vrednovali doprinosi pisaca muslimanske nacionalnosti kulturi naroda Bosne i Hercegovine, kao i prigovori i otpori zašto se ispituje i alhamijado književnost. ●

OTVORENOST PREMA DRUGIMA OSOBINA JE SAVREMENE BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI

Književnost Bošnjaka na području bivše Jugoslavije doživjela je nagao procvat poslije Drugog svjetskog rata, kao i književnost Makedonaca i Albanaca, s tom razlikom što je ona i u međuratnom razdoblju bila razvijena, pogotovo njen najvažniji dio u Bosni i Hercegovini. Poslije rata pojavljuju se pisci u svim dijelovima južnoslavenskog područja gdje žive Bošnjaci, a skoncentrisani su na Sarajevo i najveće gradove Bosne i Hercegovine. Bošnjački pisci djeluju poslije Drugog svjetskog rata najvećim djelom u Sarajevu, zatim u većim gradovima Bosne i Hercegovine (Banja Luka, Mostar, Tuzla, Zenica), ali i u Beogradu, Zagrebu, Podgorici, Prištini i drugim mjestima, posebno u Sandžaku. Pisanje je dobilo karakter masovnosti i žanrovske izdiferenciranosti, sa svim odlikama književnoga stila ostalih južnoslavenskih naroda, a možda čak i više nego u drugih. Jer, za razliku od preporodnog i razdoblja, između dva svjetska rata kada su postojale posebne bošnjačke institucije i djelimično odvojen književni život, poslije Drugog svjetskog rata takvih, izuzev onih isključivo vjerskog karaktera, nema i Bošnjaci se književno organiziraju zajedno s ostalim narodima u Bosni i Hercegovini i šire na jugoslavenskom prostoru.

Ta otvorenost prema drugima osobina je savremene bošnjačke književnosti i dokazuje da se njome ne gubi samobitnost već se potvrđuje u slobodnoj utakmici i asimilaciji vrijednosti literatura na bosanskom, srpskom i hrvatskom jeziku, uz očuvanje nekih posebnosti orijentalne duhovnosti u izboru tema, u jezičko-stilskim rješenjima i psihološkim odlikama. Zahvaljujući tome, Bošnjaci su poslijeratnoj kulturi Jugoslavije dali nekoliko značajnih ličnosti u slikarstvu, filmu, a i u književnosti. Čak se može reći da su i najbolji oni poslijeratni bošnjački pisci koji su bili najotvoreniji prema srpskoj i hrvatskoj književnosti i koji su znali sačuvati svoje nacionalne korijene a da time ne ugroze ni prihvatanje evropske kulturne i književne tradicije (M. Selimović, S. Kulenović, M. Begić, M. Dizdar, Ć. Sijarić, D. Sušić). Ti pisci su se formirali u okviru međuratnog pokreta socijalne književnosti, pa je univerzalna komponenta njihovog djela i odbacivanje uskih konfesionalnih granica i nacionalne zatvorenosti već time morala biti izražena. Ujedno, u njihovim djelima najbolje se prepoznaju posebne odlike bosanskobošnjačke književnosti koje nisu lišene i daleke srodnosti s istočnim književnim naslijeđem. To su sklonost meditiranju, lirski stil, čulna eksplozivnost, odbacivanje strogih metričkih shema u poeziji, hibridnost izraza, naklonost prema temama i motivima prošlosti, izbjegavanje naturalističkih slika i dijelom pojačana učestalost turcizama u jeziku i slično. ●

ĆAMIL SIJARIĆ (Bijelo Polje, 1913 – Sarajevo, 1989)

Drina se nekad i zvala – Zelenika, i to je bilo njeno slovensko ime. Kako je i kada nastalo ime Drina, ne zna se. Legendama nije vjerovati, ali nije nekorisno pomenuti ih – i evo jedne o imenu Drine: kad su Turci prodirali u Bosnu, prvo su morali preći Drinu – koja im se učinila duboka. Dubok na turskom kaže se – "derin", pa je prema tome ime Drine nastalo od "derin", to jest dubok. A može biti da nije tako, kako ova legenda kaže – nego da je Drina riječ ilirska i da znači isto što i "drim", to jeste zelen; pa otud i ime Drimu, što bi značilo zelena voda. Ovdje od "drim" ili "drin" nastalo je ime Drina, što također znači zelena voda. Tek, bilo kako bilo, Drina je naša najljepša rijeka; i nijedna u pjesmi nije opjevana koliko je to rijeka Drina... Nju ne ruži ni ono što kažu: "Niko ne ispravi krivu Drinu!"

O Ćehotini se ne može izvesti nikakva priča – do ta: da je to voda valovita i plahovita kad nadođe, a njoj često padne na um da nadođe, i kako to pjesma kaže da poplavi Aladžanske dvore. To kad ih je poplavila bilo je 1731. godine. Uz taj povodanj odnijela je 200 kuća, dva mosta, cijelu čaršiju, hanove i dućane i opustošila grad Foču. Ovdje – kad uđe u Foču, Ćehotina uspori svoj tok, predaje se zelenoj Drini i za nju je to: – kraj! – i ona ovdje kao da kaže: "Kad prođem kroz Foču, ne žalim da umrem!"

Jer Foča je jedan vrt, jedna bašča, jedan ljubak i pitom grad, u koji su – i to izdaleka, ljudi dolazili da tu, ako ništa drugo, a ono umru! I čije kosti sve tu ne leže – leže još od davnih davnina, iz vremena stećaka... – kosti "starih dobrih Bošnjana". Na njihovim nadgrobnim pločama lukovi su, strijele, mačevi – i znaci koji su kasnije dolazili...

(...)

Ako se Sarajevo moglo hvaliti svojim bogatstvom, Mostar svojim učenim ljudima, Livno svojim dobrim konjima, Banja Luka pjevačima – a ono se Foča mogla hvaliti svojim dobro iskovanim sabljama i jataganima... Foćanski majstori od ovoga zanata bili su čuveni nadaleko – jer gotovo niko "s ove strane mora", nije umio vezom izvesti, šarom išarati, dragim kamenjem i sedefom iskititi balčake i korice sabalja kao oni. Stoga se vjeruje da je njihova sablja "foćanka" bila jednaka sablji "dimiskiji", koja se kovala u Damasku, a stizala ovamo u Bosnu.

(Ćehotina i Drina i među njima Foča) ●

U saradnji s Institutom za jezik Univerziteta u Sarajevu

VAŽNE ČINJENICE O BOSANSKOM JEZIKU

Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu svake godine organizira tradicionalnu manifestaciju "Dani Instituta za jezik". Manifestacija traje mjesec dana, od 21. februara do 21. marta, i uključuje niz sadržaja, a u sklopu kojega se obilježava i Međunarodni dan maternjeg jezika. Zadnjih godina za govornike bosanskog jezika pripremaju brošuru o važnim činjenicama o bosanskom jeziku, čiji sadržaj predstavljamo povodom Dana Bošnjaka uz dozvolu i u saradnji sa direktorom Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu dr. sc. Jasminom Hodžićem. Urednik brošura jeste dr. sc. Alen Kalajdžija, uz tim naučnika, zaposlenika Instituta. On poručuje da ove činjenice nisu uglavnom zastupljene u školskom sistemu osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini te da su željeli na ovaj način popunuti određene praznine koje postoje u tom sistemu, i ukazati na važnost ili na neke bitne činjenice koje određuju sami bosanski jezik.

1. BOSANSKI JEZIK - DIO JUŽNOSLAVENSKE JEZIČKE SKUPINE

Bosanski jezik pripada zapadnoj podskupini srednjojužnoslavenskog jezičkog sistema (u kojem su bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik), kao dijelu južnoslavenske jezičke skupine koja pripada široj slavenskoj jezičkoj porodici u okrilju indoevropske jezičke zajednice. Indoevropska jezička zajednica globalno je najveća jezička porodica u koju, pored slavenske, spadaju i indijska, iranska, germanska, romanska, keltska, ali i neke druge.

2. DIJALEKATSKA BAZA PRIPADA ZAPADNOM I JUŽNOM ŠTOKAVSKOM IDIOMU

Dijalekatska baza bosanskog jezika od najstarijih vremena, otkako se počinju bilježiti tekstovi, pripada zapadnom i južnom štokavskom idiomu, koji se sve vrijeme razvoja bosanskog jezika međusobno prepliću i utječu na karakter jezičkih osobina koji će ostati konstanta ovog jezika, ne samo do vremena početaka standardizacije, već i kasnije, posebno u sferi narodnih govora. Općeprihvaćeno je mišljenje da je bosanskohercegovački dijalekatski prostor jezički najujednačeniji i jako blizak standardu.

Univerzitet u Sarajevu
Institut za jezik
2022.

Hasana Kikića 12
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 33 200 117
Fax: +387 33 206 864
e-mail: institutzajezik@izj.unsa.ba / www.izj.unsa.ba

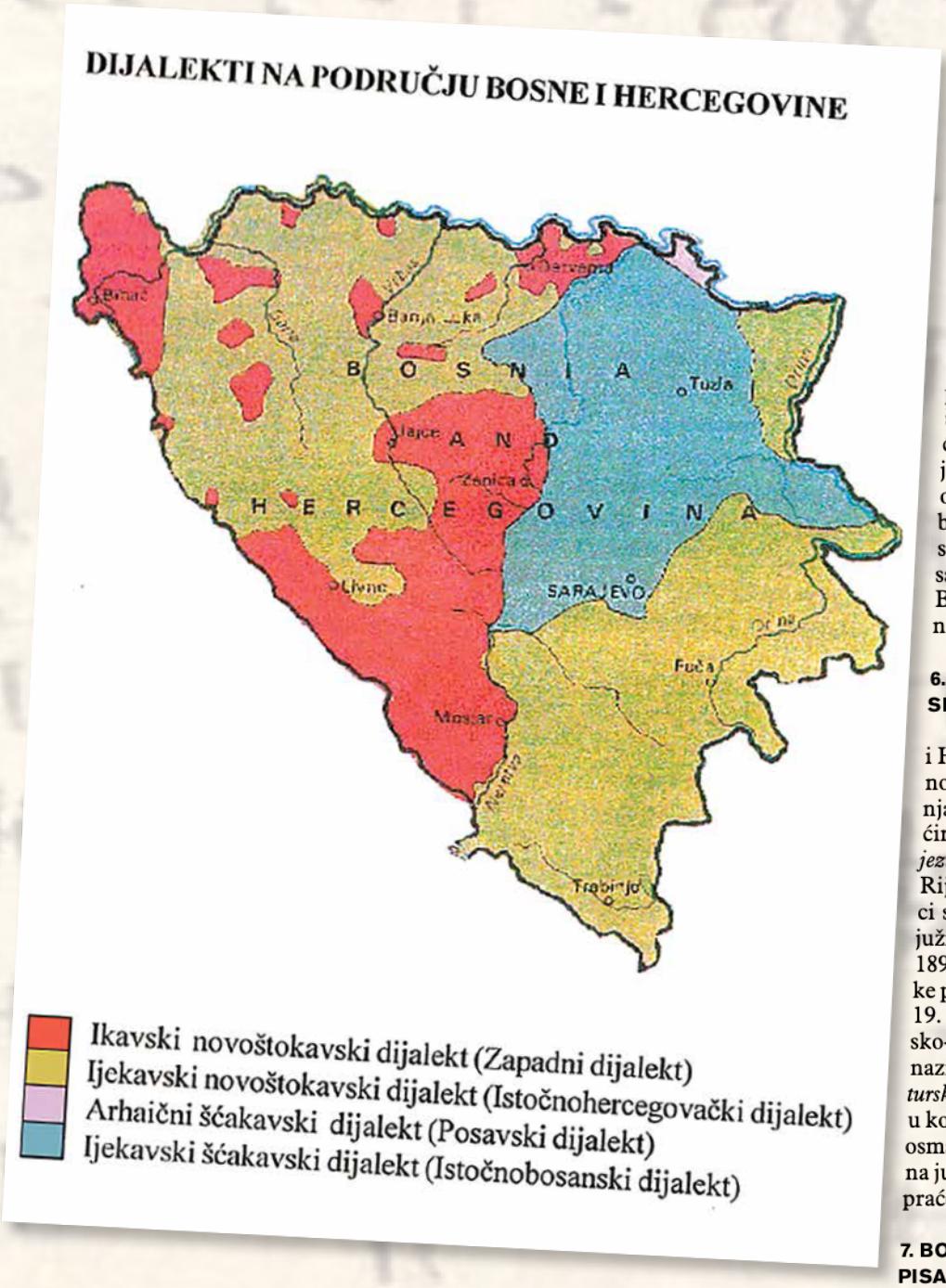

3. POVELJA KULINA BANA I DAN BOSANSKE PISMENOSTI

Pouzdano najstariji srednjojužnoslavenski štokavski pisani tekst na narodnom jeziku specičnom bosanskom ćirilicom diplomatičkoga tipa jeste *Povelja Kulina bana*, napisana 29. augusta 1189. godine, u kojem su zabilježeni specični ortografski, paleografski i jezički relikti starobosanskoga jezičkog karaktera. Zbog toga se navedeni datum uzima kao *Dan bosanske pismenosti* u znak sjećanja na ovaj značajan kulturno-historijski spomenik.

4, MAKBULI-ARIF (POTUR-ŠAHIDIJA) MUHAMEDA HEVAIJA USKUFIJA

Jedan od najstarijih štokavskih leksikografskih spomenika u kojem je eksplicitno navedeno ime jednog južnoslavenskog jezika kao što je bosanski jeste dvojezični tursko-bosanski / bosansko-turski rječnik *Makbuli-arif* (*Potur-Šahidija*) Muhameda Hevaija Uskufija iz 1631. godine, napisan u Istanbulu, u kojem je navedeno 567 bosanskih uglavnom općeupotrebnih ali i drugih leksema specifciranog značenja. Ovaj Rječnik ujedno je i umjetničko djelo koje svjedoči stabilnu bosansku kulturnu i književnojezičku fizionomiju. U historiji bosanskog jezika napisano je oko 150 rječnika.

5. POČECI STANDARDIZACIJE U ČASOPISU BOSNA

Počeci standardizacije bosanskog jezika sežu u 1866. godinu, kada se osmanske vlasti opredjeljuju za fonetski pravopis koji se koristi u službenim vladinim izdanjima, poput časopisa *Bosna* štampanog u Vilajetskoj štampariji na bosanskom i turskom jeziku, ćirilicom i arebicom. Počeci standardizacije ujedno su bili dio strateškog djelovanja osmanskih vlasti u Bosni u sferi upotrebe bosanskog jezika, jer se već tada ovaj jezik službeno koristi i u školskom sistemu Bosanskog vilajeta (od Kosovske Mitrovice do Bihaća), o čemu svjedoče salname – službeni izvještaji vlade u Sarajevu.

6. GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA ZA SREDNJE ŠKOLE

Za vrijeme austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom, a na osnovu službenog odnosa vlasti spram reguliranja jezičkih pitanja, godine 1890. u Sarajevu je na latinici i ćirilici objavljena prva *Gramatika bosanskoga jezika* za srednje škole autora Frane Vuletića. Riječ je o savremeno koncipiranoj gramatici svoga doba, koja je proizlazila iz tadašnje južnoslavenske jezikoslovne tradicije. Godine 1893. u Istanbulu je, shodno rezultatima jezičke politike u Bosanskom vilajetu 60-ih godina 19. st., na arebici objavljena i dvojezička turko-bosanska / bosansko-turska gramatika pod nazivom *Boşnakça Turkçe Muallimi / Bosanski turski učitelj* Ibrahima Berbića. Ova Gramatika u koncepcijskom smislu oslanja se na tadašnju osmansku jezikoslovnu tradiciju te djelimično i na južnoslavensku. Obje gramatike važne su za praćenje razvoja bosnističke gramatičke misli.

7. BOSANSKI JEZIK JE BILJEŽEN NA PET PISAMA

Bosanski jezik u punom historijskom kontinuitetu bilježen je na pet pisama: glagoljici, bosančici, arebici te ćirilici i latinici. Glagoljica je došla kao naslijeđe staroslavenskoga kanona, koja će se, poprimivši određena lokalna obilježja, transformirati kao specično bosanska poluobla glagoljica. Bosančica je bila posebna vrsta bosanske ćirilice, koja svoje temelje ima već u nekim starobosanskim spomenicima, da bi svoj osebujan vrhunac i stil dobila u 17. st. Arebica je pismo na kojem se pišu integralni bosanski tekstovi od 16. st., postajući specijalno prepoznatljivo pismo na kojem se bilježi jedan slavenski jezik, kakav je bosanski. Latinica je prisutna u bosanskoj narodnoj pismenosti u periodu nakon dolaska Osmanlija u Bosnu, ali se njezin standardizirani oblik počinje masovnije upotrebljavati u drugoj polovini 19. st., a naročito nakon dolaska austrougarske uprave. Standardizirana ćirilica svoj kontinuitet ima u drugoj polovini 19. stoljeća. Standardizirana latinica i ćirilica danas su službena pisma bosanskog jezika.

98 DE' COSTUMI

XALOSTNA PJESANZA

PLEMENITE

ASAN-AGHINIZE.

SCto ſe bjeli u gorje zelenoj?
Al-ſu ſnjezi, al-ſu Labutove?
Da-ſu ſnjezi vech-bi okopnuli;
Labutove vech-bi poletjeli. (a)
Ni-ſu ſnjezi, nit-ſu Labutove;
Nego ſciator Aghie Aſan-Aghe.
On bolu-je u ranami gliutimi.
Oblaziga mater, i ſeſtriza;
A Gliubovza od ſtida ne mogla.
Kad li-mu-je rauam' boglie bilo,
Ter poruça vjernoi Gliubi ſvojoj:
Ne çekai-me u dvoru bjelomu,
Ni u dvoru, ni u rodu momu.
Kad Kaduna rjeci razumjela,
Joſo-je jadna u toj misli ſtala.
Jeka ſtade kogna oko dvora:
I pobjexe Aſan-Aghiniza
Da vrât lomi kule niz penxere.
Za gnom terçu dve chiere djevoike:
Vrati-nam-ſe, mila majko naſcia;
Ni-je ovo babo Aſan-Ago,

Vech

8. BOSANSKA REDAKCIJA STAROSLAVENSKOG JEZIKA

Staroslavenski jezik prvi je pisani jezik svih Slavena, koji je od 12. st. imao svoje različite redakcije, među kojima je i bosanska redakcija staroslavenskog jezika. Ona sadrži sve elemente koji potvrđuju poseban književni identitet: jedinstvene prostorne i vremenske koordinate, specifične društveno-političke uvjete, zatim pripadnost jednom, manje-više zatvorenom društvenom i kulturnom krugu te vjersku ideološku obojenost, prije svega vežući se za nauk Crkve bosanske. Godine 1906. godine u Varšavi je objavljena studija pod naslovom *Mostarsko (Manojlovo) bosansko evanđelje*, čime je udaren temelj proučavanju bosanske redakcije. Bosanska redakcija ima svoja posebna jezička i grafijsko-ortografska obilježja. Ona čuva najarhaičnije staroslavenske crte, ali je istovremeno izložena vrlo jakim jezičkim inovacijama, odnosno utjecaju narodnog jezika.

9. HUMAČKA PLOČA

Natpis na kamenu dugom 65 cm i širokom 60 cm, uzidan u zdanje Franjevačkog samostana u Humcu kod Ljubuškog, koji potječe s kraja 10. ili početka 11. stoljeća, u nauci je poznat kao *Humačka ploča*. Ovaj starobosanski lapidarni spomenik spada među najstarije sačuvane ćirilične pisane spomenike na južnoslavenskom prostoru. Slova natpisa dosta su simetrična i duga do 6 cm, a široka do 5 cm. U tekstu ovoga spomenika javlja se i nekoliko glagoljskih slova, što potvrđuje da se na ovome području upotrebljavala i glagoljica.

10. NAUK KRSTJANSKI ZA NAROD SLOVINSKI

Nauk krstjanski za narod slovinski, prvu štampanu knjigu na narodnom jeziku u Bosni, napisao je bosanski franjevac Matija Divković i objavio u Veneciji 1611. godine. Nauk krstjanski i druga djela fra Matije Divkovića obilježavaju početak protureformacijske franjevačke književnosti na narodnom jeziku, koji Divković naziva "pravi i istinski jezik bosanski". U *Nauku krstjanskom*, koji je katehetskog karaktera, nalaze se, kako Divković ističe, "mnoge stvari lijepe i korisne svakom krstjaninu koji hoće poznati pravu vjeru i zakon Isukrstov."

11. HASANAGANICA

Italijanski putopisac Alberto Fortis (1741-1803) objavio je knjigu s putovanja u Dalmaciji - *Viaggio in Dalmazia* (Mleci, 1774), u kojoj je uvrstio tzv. morlačku "žalostnu pjesancu o plemenitoj Asan-aganici" tj. Hasanaginicu, koja se ustvari odnosi na događaj iz 1648, kada je ranjen Hasan-aga Arapović i kada se zbio tragični događaj Fatime Pintorović, poznatije pod imenom Hasanaginica. Ova usmena balada prevedena je na različite jezike: italijanski, španski, francuski, engleski, njemački, ruski, slovenski, ukrajinski, rumunski, turski, danski, arapski, perzijski, malajski, esperanto. Objašnjavajući da je jezik Hasanaganice ilirski kojim govore Morlaci, Fortis apostrofira: "Bosansko narječje kojim govore Morlaci udaljeni od mora, harmoničnije je za moje uho od ilirskog sa primorja."

12. KNJIGA O BILJKAMA (KITABU N-NEBAT)

U periodu od 1770. do 1777. službeni prevodilac u Beogradu Osman, sin Abdurahmana, Beograđanin (Bošnjak) prevodio je s italijanskog jezika djelo iz oblasti botanike *Discorsi*, koje je Italijan Pietro Andrea Mattioli zasnovao na djelu grčkog botaničara Pedaniusa Dioscoridesa Materia Medica, na turski jezik pod naslovom *Kitabu n-nebat (Knjiga o biljkama)*. U djelu je zastupljeno 955 naziva za biljke. Prilikom prevođenja Beograđanin je više puta u tekstu spominjao ime bosanskoga jezika (Bosna dili / Boşnakça) te je navodio fitonime na bosanskom jeziku, kao npr.: bor, bokvica, brest, breza, bršljan, drač, glog, imela, malina, neven, smrča, itd.

13. BOSANSKI VILAJET I BOSANSKI JEZIK

U časopisu *Bosna*, službenom glasilu Bosanskog vilajeta, 21. 12. 1868. objavljen je obrazac školskog svjedočanstva iz jedne sarajevske državne administrativno-pravne škole za školovanje činovničkog kadra, odnosno za obuku državnih službenika u Bosanskom vilajetu. Ovakvi školski dokumenti sadržavali su potvrdu i odobrenje Šerifa Osman-paše, prvog valije Bosanskog vilajeta, zatim potpise ispitivača, potpis upravitelja škole i potvrdu Narodnog vijeća (Idare-medžlisa) Bosanskog vilajeta. Završni školski ispit održan je javno, pred zaduženim ispitivačima i publikom. Učenici su polagali ispit iz bosanskog jezika pred "ispitateljem Rašidom", pomoćnikom valije bosanskog. Pored njega i komandanta Carske vojske Bosanskog vilajeta, ovom ispitu, održanom 14. 12. 1868. godine, prisustvovali su još i ruski i italijanski konzul, vojne starješine, činovnici građanskog reda i drugi. Već u to vrijeme bosanski jezik zvanično je bio službeni jezik.

14. DIJALEKTI BOSANSKOGA JEZIKA

Bosanski jezik ima pet dijalekata. Bosanskohercegovačkom prostoru pripadaju četiri dijalekta: istočnobosanski (ijekavsko-šćakavski), istočnohercegovački (ijekavskoštakavski), ikavski novoštokavski (zapadni), arhaični šćakavski (posavski). Peti je dijalekt sandžački, kojim govore sandžački Bošnjaci. Svi dijalekti bosanskog jezika pripadaju štokavskom narječju i bliski su, pa imaju brojne zajedničke osobine, a mogu se razlikovati po refleksu glasa jat - zapadna grupa govora ima ikavski refleks, južna ijekavski, dok se u sandžačkom javlja mješovita ijekavsko-ekavska zamjena.

15. NATPIS NA CRKVI BANA KULINA

Jedan od sačuvanih artefakata starobosanskih epigrafskih spomenika predstavlja natpis na Crkvi bana Kulina, koja je izgrađena 1194. Natpis je pronašao Ćiro Truhelka 1898, u selu Muhašinovići kod Visokog. Ploča dimenzija 66,5 cm x 53 cm danas se čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Pošto je natpis je oštećen, Ćiro Truhelka transkribirao je tekst sljedećeg sadržaja: „Siju crkv' ban' Kulin' zida / egd... jeni Kučevsko Zagorie / i nade na nu grom' u Podgorie Slipičišt' /i postavi svoi obraz' (...) pragom' / B(og') dai banu Kulinu zdravie i banici Voislavi".

16. ČAJNIČKO BOSANSKO ČETVEROEVANĐELJE

Čajničko četveroevanđelje rukopis je bosanske redakcije staroslavenskoga jezika. Pismo mu je poluustavna ćirilica bosanskog tipa, dok su zapisi na f. 115v i f. 116r pisani brzopisom, a glagoljski zapis rezultat je miješanja oble i uglate glagoljice s nešto ćiriličnih slova. Pisan je početkom 15. st. Rukopis Evanđelja nije sačuvan u cijelosti. Čajničko evanđelje sastoji se od 167 pergamentnih listova dimenzija 19,5 x 15 cm. U njemu se nalaze dvije stranice s glagoljskim zapisom (89b-90a). Tekst Čajničkoga evanđelja prepisan je s tri predloška. Tekst su ispisala četiri pisara (nazvanih tako jer su ispisali veće dijelove teksta). Pored četiri glavna pisara, rukopis su ispisale i četiri sporedne ruke.

17. KUNOVSKI ZAPIS

Kunovski zapis, poznat i po nazivu *Molitva* ot treska i ot groma i ot běsa i ot grada, sastoji se iz nekoliko dijelova pisanih starobosanskim jezikom i bosančicom, među kojima je: uvodni dio s popisom domaćina, uključujući kraći citat pisan bosančicom na latinskom jeziku iz Evanđelja po Ivanu (Priča o Abgaru), zatim devet tzv. apotropejskih tekstova, te završna molitva. Tekst je pronađen 1905. godine u voštanom omotaču unutar borove klade na dubini od oko dva metra u selu Kunovu kod Foče. Pretpostavlja se da je nastao šezdesetih godina 16. st. Važan je po tome što predstavlja jedan od rijetko sačuvanih izvora za proučavanje vjerovanja pripadnika Crkve bosanske, dajući posredno zanimljive podatke i o islamizaciji njezinih sljedbenika.

18. LATINIČNI BUKVAR VILAJETSKE ŠTAMPARIJE

Latinični Bukvar s napomenkom članakah nauka vjere za katoličku mladež (1869), odnosno *Bukvar* u kojem je uvršten dodatak molitvenih katoličkih vjerskih tekstova (članaka katoličke vjeronauke) za mlade, štampa se u Vilajetskoj Štampariji Bosanskog vilajeta 1869. godine, dvije godine nakon poznatijeg ćiriličnog *Bukvara* iz 1867. Posebno je zanimljivo što se u latiničnom *Bukvaru* daje i tablica množenja, te što se neki molitveni katolički tekstovi daju i u ćiriličnoj verziji, i to namjenski „za lašnje uvježbanje bosanske djetce".

19. SA STAROM I NOVOM JAZIJOM BOSANSKA ELIFNICA

Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica (1886) Ibrahima Edhema Berbića, autora gramatike *Bosanski turski učitelj* (1893), štampana je u Istanbulu, a čuva se i u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Tematski je raznolika i sadrži: opis arebičke grafije djela, lekcije iz leksike bosanskog jezika, savjete o zdravom načinu života (zdravonauka), upute o naukama koje se trebaju izučavati (npr. fizika, geometrija), osvrt na važnost stjecanja znanja, te opširnije zanimljivosti iz geografije. Drugi je dio manzuma - pjesma na bosanskom ispisana u distihu koja govori o načelima islamskog vjerovanja i islamske etike, ishrani i čuvanju zdravlja. Na posljednjim dvjema stranicama tekst je na osmanskom turskom jeziku.

20. PITANJA O GOVORU PROSTOGA NARODA

Zemaljska vlada u Bosni i Hercegovini krajem 19. st. angažirala je ugledne slaviste Vatroslava Jagića i Milana Rešetara kako bi pripremili upitnik za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora. Pripremljena anketa pod naslovom *Pitanja o govoru prostoga naroda* predstavlja ujedno prvi dijalektološki upitnik koji je proveden na bosanskohercegovačkom prostoru, zahvaljujući kojem imamo podatke na osnovu kojih se može prilično pouzdano rekonstruirati dijalekatska slika centralnog srednjojužnoslavenskog prostora. Upitnik sadrži 150 pitanja iz 215 lokalnih govora na prostoru Bosne i Hercegovine. Projekt je realiziran 1897. godine u organizaciji Zemaljskog muzeja, u kojem se građa i danas čuva.

21. ANKETA O JEZIKU U BOSNI I HERCEGOVINI

Uredništvo časopisa Život, na čelu s Makom Dizdarom, 19. marta 1970. upućuje pismo „tridesetpetorici eminentnih stvaralaca" s molbom da uzmu učešće u Anketi o jeziku pod naslovom *Tradicija, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u Bosni i Hercegovini*, dok je u aprilu iste godine održan i nešto poznatiji *Simpozij(um) o jezičkoj toleranciji*. Na Anketu su zvanično odgovorili Muhamed Filipović, Jovan Vuković, Veselko Koroman, Svetozar Marković, Alija Isaković, Miloš Okuka, Vitomir Lukić, Asim Peco, Nikola Martić, Risto Trifković, Milan Šipka i Mak Dizdar. Nakon provedene Ankete Mak Dizdar je iznio podatke da je u njoj učestvovalo „5 Srba, 3 Hrvata i 4 Muslimana" te istakao da je „odigrala (je) svoju ulogu u raskrinkavanju monopola u mišljenju o jeziku, bez obzira na raznovrsnost mišljenja njenih saradnika i bez obzira što su u njoj sarađivali i nosioci tog monopola". Anketom je ukazana pažnja bosanskom jeziku i bosanskoj orijentaciji u jezičkoj politici, koja svoje zvanično usmjerenje dobija dokumentom CKSK „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini" iz 1971. godine, nakon čega je već sljedeće godine (1972) u Sarajevu osnovan Institut za jezik.

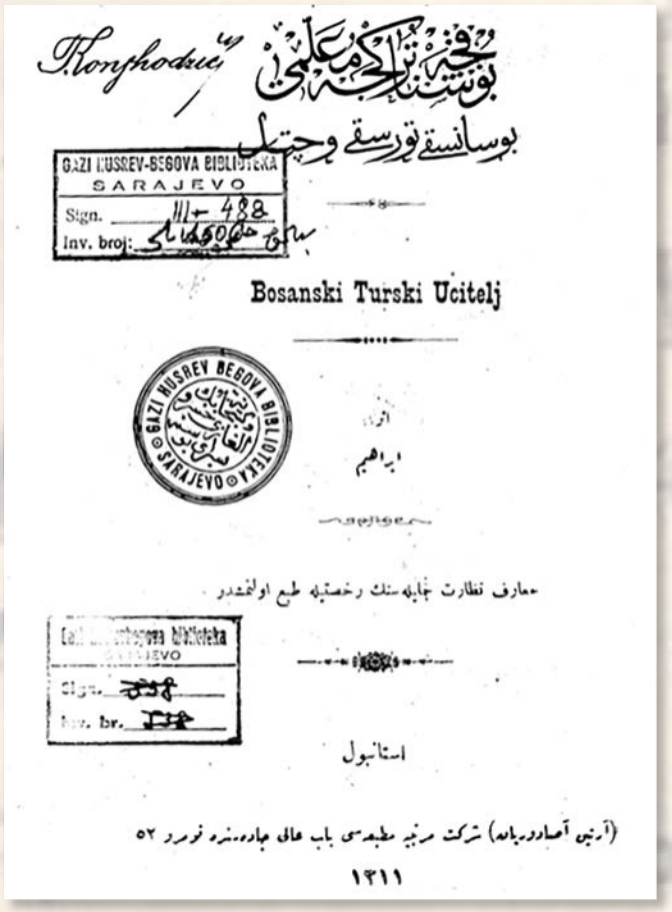

22. HVALOV ZBORNIK

Hvalov zbornik najkompletniji je predstavnik bosanske srednjovjekovne književnosti, s obzirom na to da sadrži čitav Novi zavjet, dijelove Staroga zavjeta te još neke nebiblijske, većinom apokrifne, tekstove. Pisan je 1404. godine za Hrvoja Vukčića Hrvatinića, bosanskoga vojvodu i vrlo značajnoga feudalca tog vremena. U kolofonu se pisar predstavio kao Hval krstjanin, što je direktna potvrda pripadnosti crkvi bosanskih krstjana, a osim toga, kao što je običaj u bosanskim kodeksima, nominiran je i vjerski čelnik toga doba - did Radomir. Iz kolofona se vidi da je kodeks pisan najvjerovatnije na jugozapadnijem tlu. *Hvalov zbornik* potpuno se uklapa u bosanske kodekse ovoga tipa: format mu je mala osmina; pisan je na vrlo tankom, ali dobro očuvanom pergamentu; pismo je poluustav bosanskoga tipa; najizrazitija osobina jeste ikavska zamjena jata; fonetika je dosta inovirana, mada se čuvaju i neke izrazite staroslavenske osobitosti; u morfologiji je arhaičnost jače izražena, mada se i tu može naći inovacija; leksika dobro čuva arhaični staroslavenski fond. Danas se nalazi u Bolonji (Biblioteca dell'Università. Manoscritti. No 3575B).

23. BLAGO JEZIKA SLOVINSKOG - SVI KAŽU DA JE BOSANSKI JEZIK NAJLJEPŠI

Jakov Mikalja (Ital. Giacomo Micalia/Micaglia) bio je hrvatskoga porijekla, lako je rođen u Italiji 1601, gdje je i umro 1654. godine. Rječnik pod naslovom *Blago jezika slovinskog* ili *Slovnik u komu izgovaraju se rječi slovinske latinski i dijački*, i u kojem je obrađeno 25.000 riječi, kako on naziva, slovinskog jezika objavio je 1651. godine. U dijelu Predgovora, u stiliziranom prijevodu s italijanskog, Mikalja veli: "U smislu dijalekta i bogatstva riječi, Rječnik je knjiga koja može zadovoljiti svakoga jer objašnjava svaku riječ tog jezika. Zato sam se trudio da u ovaj Rječnik unesem najodabranije riječi, najljepši dijalekt, zato što u našem italijanskom jeziku, iako postoji mnogo različitih govora, svako piše na toskanskom ili rimskom, znajući da su najljepši. Tako postoje mnogi različiti načini govora ilirskog jezika, ali svi kažu da je bosanski jezik najljepši, pa bi ga zato svi ilirski pisci trebali upotrebljavati..."

24. S BOŠNJANI BOSANSKI GOVORIT' U PRVOJ HRVATSKOJ SAČUVANOJ ZBIRCI POSLOVICA

Poslovica "S Bošnjani bosanski govoriť", kako je naznačeno i kod srpskog lingviste Đure Daničića oznakom D, kojom se u Predgovoru navodi da je dubrovačkog porijekla (Biblioteka franjevačkog samostana "Male braće" u Dubrovniku), izvorno pripada dubrovačkoj rukopisnoj zbirci poslovica pod naslovom *Proričja slovinska* iz 1697. godine te se smatra dijelom prve hrvatske sačuvane zbirke poslovica, za koju se pretpostavlja da ju je sastavio svećenik Đuro Matijašević. Poznati ruski filolog Aleksandar Giljferding poslovice iz *Dubrovačkog rukopisa* objavio je 1868. godine pod naslovom *Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ* (*Stara zbirka srpskih poslovica*), a Dubrovačkim rukopisom osim ure Daničića koristio se i Vuk Karadžić. Rukopis *Proričja slovinska* sadrži i poslovicu "Bosna šaptom pade" u varijanti "Šaptom Bosna poginu", a danas se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod br. 4091. Đuro Daničić navedenu poslovicu objavljuje 1871. godine u zbirci *Poslovice*. Zahvaljujući navedenim izvorima srpske i hrvatske provenijencije, danas je sačuvana manje poznata poslovica da treba "s Bošnjani bosanski govorit" te da podrazumijeva naročitu upotrebnu vrijednosti značenje koji se iskazuju Bošnjanima na bosanskom jeziku.

25. O BOSANSKOM JEZIKU IZ LJETOPISA MULA MUSTAFE BAŠESKIJE

Mula Mustafa Bašeskija (1731-1809) bio je izuzetan ljubitelj bosanskog jezika te je u jednom dijelu svoga Ljetopisa (1746-1805) naglasio kako su npr. turski i arapski jezik, za razliku od bosanskog, leksički znatno siromašniji u oblicima riječi kojima se označavaju glagoli kretanja, tačnije kazano, glagola otići, navodeći čak 45 bosanskih oblika za neke glagolske lekseme. Iako je riječ o hiperboliziranom stavu, posebno u vezi s konstatacijom o drugim svojevrsno kontrastiranim jezicima, važnije je istaći u tom kontekstu piščevu potrebu da naglasi raznovrsnost i leksičko bogatstvo svoga maternjeg jezika, što u navedenom slučaju nije nimalo bezazlena činjenica. Prema Bašeskijinu uvjerenju, bosanski jezik sadrži sljedeće aoristne ili prezentske oblike za 3. lice jednine: *odde, otiđe, odplaha, odgmiza, odlaza, odganpa, odtapa, odpeda, odkasa, odkreka, odgelase (odgela se), odklipa, odhuka, odvurja, odherbeza, odtrapa, odbata, odšata (odšeta), odhunja, odhlapa, odfista, odklaša, odzvizdi, odklapa, odhurlja, odđipa, odsunja, odlista, odvreba, odhega, odbatina, odgigase (odgiga se), oššiba, odskaka, odtavrlja, odbavrlja, odplača, odbatlja, odgaza, odtalja, odvrlja, odklasa, odega (ode ga), ostupa*.

26. ODOBRENJE OSMANSKIH VLASTI ZA ANGAŽMAN PISARA ZA TURSKI I BOSANSKI JEZIK

Iz Sarajeva je osmanskim vlastima u Istanbulu upućena molba, s potpisom mutesarrifa (okružnog načelnika) Novog Pazara, da je potrebno zaposliti dva pisara u mjestu Vasojevići, nedaleko od Gusinja, gdje ima pravoslavaca koji govore turski i srpski, kako bi se bolje vodila evidencija poreza i lakše obavljalo međusobno sporazumijevanje. Iz Istanbula nešto kasnije stiže odgovor kako se odobrava zaposlenje dvaju pisara, za turski i bosanski jezik, u formulaciji na osmanskoturskom jeziku: "Šalju se privremeno dva pisara, za turski i bosanski jezik". U Osmanskom arhivu ovaj dokument čuva se pod signaturom BOA.TŞRBNM. 28-121, iz 1864. Datum: 6.9.1864.

27. NASTAVNA SVRHA ZA BOSANSKI JEZIK 1913.

Da je ime bosanskog jezika još uvijek živo, pa i nakon njegova službenog ukidanja 1907. godine, govori činjenica da se navode "nastavne svrhe" pojedinih predmeta u "Detaljnom programu pojedinih nastavnih predmeta okružne medrese", koji je objavljen u Zapisnicima prosvjetne ankete. Navedena informacija prenesena je 1913. godine u časopisu *Misbah*. Tako se navodi sljedeće:

Nastavna svrha za bosanski jezik: Temeljno vježbanje o pravilnom govoru, čitanju i pisanju; znanje onog što je iz gramatike najnužnije, upućivanje u zornom shvaćanju i uživanju u pjesmama, kao i jasno razumijevanje prozajičkih članaka.

28. SULJAGA SALIHAGIĆ I BOSANSKI JEZIK 1940.

Inžinjer i istaknuti političko-kulturni aktivista Suljaga Salihagić iz Kotor-Varoša, sredinom septembra 1940. godine, nakon sporazuma Cvetković - Maček, objavljuje svoje javno predavanje u knjižici *Mi bosanskohercegovački muslimani u krilu jugoslovenske zajednice. Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas*. U toj brošuri Salihagić na više mjesta spominje bosanski jezik i njegovu autonomiju unutar južnoslavenske jezičke zajednice u kontekstu pojedinačno istaknutih važnih spomenika i svjedočanstava historije. Između ostalog, Salihagić na str. 10-11. kaže: "Ali postoji istoriski fakat, da su se naši pređi nazivali Bošnjacima ili Bošnjanima sve od Kulina Bana, pa do iza okupacije Bosne i Hercegovine i da je ime Bošnjak gotovo jedini naziv, koji sretamo u našoj starijoj i svoj stranoj literaturi, kada je god govor o nama. Pa i danas naš muslimanski seljak neće kazati, da govori srpskim ili hrvatskim jezikom, nego bosanskim. Pa i pravoslavni i katolički seljak (u koliko propaganda nije u njega dublje zašla) kaže, da govori bosanski. Pod srpskim on razumije vjeru, a pod hrvatskim on razumije ono što je u Hrvatskoj!" ●

BOŠNJACI I SPORT: OD VITEŠKIH TURNIRA DO SOKOLARSTVA I FUDBALA, KO SU BILI PRVI NASTAVNICI TJELESNE KULTURE

Počeci tjelesnog vježbanja tokom postojanja srednjovjekovne bosanske države vezani su uglavnom za ratničke vještine (mačevanje, bacanje koplja, viteški turniri u teškim oklopima s dugim kopljima), lov (gađanje lukom i strijelom i bacanje koplja), narodne igre i sportove (konjske utrke, bacanje kamena, hrvanje, dizanje tereta, trčanje, skokovi iz mjesta i preskakanje konja, narodna kola i plesovi i dr.). O ovome uvjerljivo svjedoče brojni spomenici materijalne kulture, posebno stećci, pisani izvori i usmena predaja, a izuzetno je zanimljiv pisani strani izvor o viteškom turniru iz 1412. u Budimu koji se odnosi na učešće bosanskih plemića Hrvoja Vukčića Hrvatinića i Sandalja Hranića, koji su oduševili evropsku vlastelu svojom vještinom, opremom oružjem i držanjem.

S propašću srednjovjekovne bosanske države i padom Bosne pod osmansku vlast donekle se mijenja struktura vještina i sportova. U narodu su zadržani tradicionalni oblici nadmetanja i prihvaćeni novi: kamena s ramena, gađanje kopljem – džilitom, skakanje iz mjesta, veranje uz jelu namazanu lojem, pješačke utrke, hrvanje pehlivana i drugo, a u sloju bosanskih feudalaca bili su razvijeni: utrke konja, lov sa sokolom, streljaštvo, o čemu posebno upečatljivo svjedoče narodne pjesme. Konačno, osmanskim školskim zakonom iz 1869. uveden je predmet gimnastika.

Nakon okupacije Bosne i uspostavljanja austrougarske vlasti (1878) dolazi do organiziranog bavljenja sportom pod utjecajem zapadnoevropskog poimanja ove djelatnosti te do osnivanja prvih bošnjačkih sportskih klubova i društava. Među prvim oblicima organiziranih sportskih natjecanja bile su konjičke trke, a posebno je bila značajna ona koja je održana 1893. na relaciji Bihać – Sarajevo i u kojoj je pobijedio Sabit-aga Ademović na konju Mustaj-bega Džabića iz Jajca, prešavši stazu za 30 sahata, 20ž i 20“. Među pobjednicima na takmičenju u streljaštvu prvi put se Bošnjaci spominju 1898. (Sulejman-beg Sulejmanpašić, Selver ef. Svrzo, Salih ef. Aličević). U austrougarskom razdoblju se među Bošnjacima razvija i planinarstvo. Prvo društvo za sokolski pokret – koji se javio u Čehoslovačkoj u drugoj polovini XIX st. – pokazalo se istovremeno kao i kod drugih naroda u Bosni, tj. početkom XX st., pa je u Bijeljini već 1908. osnovan *Bošnjački soko* (starješina društva je bio Izet-beg Salihbegović, u Mostaru 1909. (prvi predsjednik bio je Ibrahim ef. Kajtaz, a među osnivačima se našao pjesnik i kulturni radnik Osman Đikić), u Tuzli 1910. (na poticaj prof. Envera ef. Muftića), u Sarajevu 1911. (osnivači su bili Mustafa Kazman, Muhamed Bravo, Hakija Mujagić i dr.), a 1912. osniva se u Sarajevu Bošnjačko sokolsko društvo *Đerzelez*. Nakon Prvoga svjetskog rata članovi ovog društva osnovali su Bošnjački sportski klub, a nešto kasnije ovaj klub se pretvara u Sarajevski nogometni klub. Sokolsko društvo u Čapljini osnovano je 1912, a zna se za postojanje društva u Banjoj Luci, Maglaju, Trebinju, Stocu, Brčkom, Visokom i drugdje. Godine 1913. u Sarajevu je održana osnivačka konferencija Saveza muslimanskih sokola, ali je Prvi svjetski rat prekinuo sve aktivnosti na ovom organiziranju.

Prvi Bošnjak nastavnik tjelesnog vježbanja bio je Enver Muftić, koji je 1907. položio u Beču državni ispit iz gimnastike, a prva nastavnica bila je Abida Kadić Karahasanović, koja je 1931. završila u Ljubljani Saveznu prednjačku školu. Nakon uspostavljanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ukidaju se sokolska društva na nacionalnoj osnovi i osniva se konačno Jugoslavenski sokolski savez, koji se – kada je u pitanju bosanskohercegovački prostor – 1929. organizira u četiri župe: banjalučku, mostarsku, sarajevsku i tuzlansku.

Prva nastavnica tjelesne kulture, Abida Kadić Karahasanović (Rođena u Foči 1911.)

Abida Kadić Karahasanović polaže za skijaškog trenera 1934. godine

Prvi fudbalski klub u Sarajevu je osnovan 1908.

Bošnjaci su u upravi sokolskih društava bili neravnopravno zastupljeni: svega ih je 18 bilo među 647 članova uprave u 67 društava. Od toga su samo dvojica bili starješine društva (Galib Čapljić u Foči i Edhem Sikirić u Fojnici). Istaknuti sokolski prednjaci u Sarajevskoj župi su bili Hajrudin Ćurić i Salem Jajatović.

Poslije sokolstva najmasovnija sportska djelatnost bio je fudbal, a prvi klub osnovan je u Sarajevu 1908. pod imenom Srednjoškolski klub, koji na gostovanju u Splitu dobija ime *Osman* (u njemu je igrao i Dž. Sulejmanpašić, kasniji igrač tima SAŠK, vicešampion Jugoslavije). Prvi nogometni klubovima počeli su se u razdoblju između dva svjetska rata počele osnivati i atletske, plivačke, bokserske, hrvačke i druge sekcije. U istom razdoblju počeli su se razvijati i drugi ekipni sportovi odbojka (koju je u Lukavcu 1929. utemeljio Osman Tufekčić), rukomet (veliki i mali), košarka i dr. ●

BOŠNJAČKA GRAFIČKA ŠKOLA: SUĆESKA, TIKVEŠA, ZEC, DRAGULJ, BERBER, HOZO, OBRALIĆ...

Dževad Hozo

Emir Dragulj

Halil Tikveša

Safet Zec

U poslijeratnoj bošnjačkoj umjetnosti pojava moderne grafike predstavlja kvalitativnu novinu koja se tokom šezdesetih pa i sedamdesetih integrira kao takva s jugoslavenskom i svjetskom grafikom. Štaviše, grafika toga vremena prepoznaje se u ondašnjoj panorami upravo po osobenostima koje crpi iz svoga tla. U tom sublimatu, koji čini zavičaj, podneblje, slojevita kultura Istoka i Zapada, značajnu ikonografsku formalnu komponentu čini elemenat islamske kulture.

Nosioci novih pojava u grafici jesu mladi koji su se većinom opredijelili za studij grafike pa i za specijalizaciju. Tim grafičarima, nakon što su postali nosioci inovacija u umjetnosti šezdesetih, ovim grafičarima prišli su i neki slikari. Među prvim u novom talasu bio je Hasan Sućeska, koji u tehnici duboke štampe i klasičnoga reza, formama i motivikom nove fantastike i simbolizma, predstavlja sponu između stare klasične i nove grafike (Vaznesenje, 1961). Memnuna Vila Bogdanić predstavlja jednoga od najproduktivnijih grafičara novoga talasa. Njene grafike prepoznaju se po poetskom nadahnuću i intimističkom svijetu, po širokom rasponu izražajnih sredstava, od finih sitnolinijskih zapisa do plamenih gestualnih šrafura i tonsko-hromatskih odnosa (Trave, 1970). U prvom talasu nove grafike nastale su i grafike Huseina Huska Balića, koji se opredijelio za apstraktne i asocijativne oblike, koje je u bakropisu ili akvatinti realizirao reduciranim, ali vrlo osjetljivim linijskim sredstvima (Sunčani predio, 1972).

Za pojavu i afirmaciju novog naraštaja bošnjačkih grafičara vrlo značajni su bila mjesta njihova obrazovanja, koja su za mnoge ostala i mjesta života i rada. Baštinici ljubljanske grafičke škole bili su Mersad Berber i Dževad Hozo. Berber je započeo s romantično-fantastičnim slikama zavičaja, ali je ubrzo anticipirao postulate postmoderne, otvarajući riznice velikih umjetničkih epoha i uspostavljajući dijalog sa svakom. Tako su nastali drvorezi u boji sa zlatnom bizantijskom, islamskom podlogom i ikonografijom (Počiteljske teme), a imao je fazu komentara Velaskeza, Secesije, da bi se vratio temama svoga tla (Balada o sarajevskom nosaču).

I Dževad Hozo započeo je s temom nišana, bošnjačkih nadgrobnih spomenika, oblikujući ih kao simbole velike grafičke i duhovne konzistencije (Plemeniti, 1969). Kasnije ovaj umjetnik skreće svoju pažnju na savremeni socio-urbani milje, uključujući u svoju ekspresiju i elemente konceptualizma i pop-arta (Riffle, Ekce homo). U krugu beogradske grafičke škole razvila se većina umjetnika grafike iz Bosne i Hercegovine. Osim Vile i Balića, tamo su se školovali Halil Tikveša, Kemal Širbegović, Emir Dragulj, Nusret Hrvanović, Esad Muftić, Safet Zec, Senadin Tursić.

Halil Tikveša predstavlja jednoga od najpoznatijih grafičara, a afirmirao se prije svega poetskom vizijom slika života i predjela oko Neretve i rodnoga kraja, čija se prepoznatljivost prepliće s maštom i likovnom naracijom. I on je izgradio karakterističan izraz, njegujući finoću linijskih zapisa i naglašavajući bujnost životnih oblika, čulnih i erotskih. (Žene u čamcu, 1976). Grafike Emira Dragulja također su duboko ukorijenjene u zavičaj, u predjele stare Bosne, stvarne i imaginarne, u kojim neki predmet (Dvokolica, 1974) ili ljudska prilika okrenuta leđima simbolizira svijest o nestajanju i ljubav i bol prema odlazećem (Odlazak II, 1969). Sličnom motivikom bavili su se i drugi grafičari, unoseći u listove svaki svoju viziju, kao Ragib Lubovac Čelebija, koji spaja literarno s rustikom kamena i plastikom nišana.

Esad Muftić u jednoj svojoj fazi tragao je za atmosferom i patinom starih enterijera i predmeta (Mangala, 1971). Neki od grafičara ovog i mlađeg naraštaja pokazali su staro i samoniklo izrazito sažetim simbolima i oblicima, kao Kemal Širbegović (Stara vrata) ili Nusret Hrvanović (Triptih, 1973). Najradikalniji u tim apstraktnim nastojanjima bio je Enes Mundžić, koji je u grafiku prenio rezultate svojih istraživanja u sferi pop-arta i minimalizma. U grafike je prevodio svoje slike Mehmed Zaimović, što je činio i Safet Zec, dok je grafičar Mensur Verlašević, nadahnut starom arhitekturom i patinom vremena, izražavanje grafičkim sredstvima zamijenio crtežom. U najmlađem naraštaju po nekoj ranoj virtuoznosti i zrelosti u vladanju grafičkim sredstvima istakao se Avdo Žiga (Nosorog, 1983). Iako je ostao u sjeni slikarstva, grafički opus Salima Obralića predstavlja značajnu cjelinu, posebno onaj dio koji je potaknut bliskošću čovjeka i predmeta iz njegove okoline (Očev alat). ●

ZIJA KUČUKALIĆ: PRVI MUZIKOLOG I OSNIVAČ BOSANSKOHERCEGOVAČKE MUZIKOLOGIJE

Zija Kučukalić (Sarajevo, 25. II. 1929 – Amsterdam, 18. III. 2020) u značajnoj je mjeri otvorio vrata novim istraživanjima razvoja muzike u Bosni i Hercegovini, posebno umjetničke, nakon Drugog svjetskog rata. Iako se podjednako bavio istraživanjima jugoslavenske muzike, istražio je i neka značajna pitanja o historijskim, ali i filozofskim, estetičkim, sociološkim i sl. aspektima bosanskohercegovačke muzičke kulture.

Kučukalić se muzikom počinje baviti već u toku Drugog svjetskog rata (1944) učeći svirati na gitari i harmonici, a Filozofski fakultet – Historiju umjetnosti i kulture i Muzičku akademiju – Historiju muzike završio je u Zagrebu, da bi doktorirao u oblasti muzikologije u Ljubljani (D. Cvetko) i estetike muzike u Amsterdamu (J. Aler). Bio je urednik muzičkog programa Radija Sarajevo i glavni urednik jugoslavenske muzičke revije *Zvuk*. Na Muzičkoj akademiji u Sarajevu djeluje od 1957. do 1991, gdje je predavao historiju muzike, muzikologiju i muzičku estetiku. Bio je gostujući predavač u Ljubljani, Beču, Amsterdamu, Utrechtu i Bruxellesu, a nakon penzionisanja živio je u Amsterdamu, gdje je i preminuo.

U Sarajevu je nakon 2. svjetskog rata prvo osnovana Srednja muzička u kasnu jesen 1945, potom Viša pedagoška škola 1945/1946, s Odsjekom za muziku 1952. godine, gdje su nastavu muzike izvodili bosanskohercegovački kompozitori i muzički pedagozi. Balet Narodnog pozorišta Sarajevo osnovan je 1950, Simfonijski orkestar u Mostaru 1953, a Muzička akademija u Sarajevu 1955. godine. Sarajevska filharmonija revitalizirana je 1948. godine kao Simfonijski orkestar NRBiH, a od 1953. godine do danas nosi svoj prvobitni naziv.

Kvalitetna muzička edukacija raznih profila muzičkih stručnjaka na Muzičkoj akademiji Sarajevo omogućila je domaće kadrove u orkestrima u Sarajevu, Mostaru, Zenici (pored Filharmonije, još i orkestar opere te Simfonijski orkestar Radiotelevizije Sarajevo, Veliki plesni orkestar / Big Band RTVSA itd.), što je direktno utjecalo na formiranje kvalitetne publike i estetskih mjerila. Poseban značaj u ovom periodu imalo je osnivanje Udruženja kompozitora Bosne i Hercegovine 1950. godine. Udruženje kompozitora BiH prestalo je s radom 1992. godine, a prostor i građa Udruženja uništeni su u agresorskom granatiranju krajem 1992. godine. Udruženje u takvom obliku nije se revitaliziralo, ali se slično udruženje formiralo u Sarajevu 2000. godine pod nazivom Asocijacija kompozitora – muzičkih stvaralaca, AMUS.

No, u svemu nabrojanome nezaobilazno je ime Zije Kučukalića, koji se pojavljuje kao osnivač institucionalne muzikologije u Bosni i Hercegovini od 1957, kada postaje asistentom na Muzičkoj akademiji Univerziteta u Sarajevu. Prema njegovom učeniku i također značajnom muzikologu prof. emeritusu Ivanu Čavloviću, pedagoški rad dr. Kučukalića imao je dva smjera. Jedan je predavačko-odgojiteljski na Muzičkoj akademiji, drugi autorski, koji se opredmećuje muzičkom publicistikom, prije svega u pisanju udžbenika za muzičku kulturu

u osnovnim i srednjim školama. U njegovoj pedagoškoj radionici odškolovani su brojni bosanskohercegovački muzikolozi, među kojima su Milorad Milić, Bojan Bujić, Dujka Smoje, Slobodan Špirić, koji čine tzv. zlatnu četvorku Sivecovih i Kučukalićevih studenata.

Gorana Doliner-Čaldarović, Ljiljana Ivanović i Željka Stijačić bile su i njegove asistentice, u početku akademske karijere i Bojan Bujić, a brojne njegove studentice, poput Mirne Marić-Krešić, Aleksandre Wagner, Eme Uzunović-Stojanović, Ubavke Prusine, Vesne Andree, i danas su aktivne u svojoj ili nekoj drugoj profesiji. Ovom nabrajanju Čavlović dodaje i imena Kučukalićevih preminulih studentica Mirjane Dizdarević i Željke Kordić, koje su ostvarivale muzikološku karijeru na Radiju Sarajevo kao priznate muzičke urednice. ●

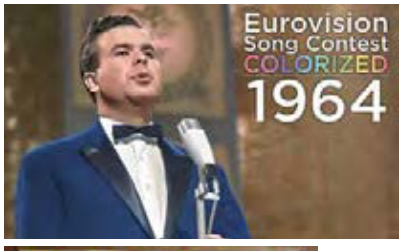

SABAHUDIN KURT I PRVA EVROVIZIJA

Sabahudin Kurt bio je prvi izvođač iz Bosne i Hercegovine koji je bivšu Jugoslaviju predstavljao na „Pjesmi Evrovizije".

Amir Misirlić ga u svojoj monografiji „50 godina bosanskohercegovačkog pop-roka" pozicionira kao jednog od začetnika zabavne muzičke scene u Sarajevu i jednog od prvih domaćih šlagerskih pjevača. Na „Pjesmi Evrovizije" nastupa 1964. u Danskoj s pjesmom „Život je sklopio krug".

Kurt je rođen 1935. godine u Sarajevu i na sceni je zapažen prepjevom pjesme „Smoke gets in your eyes" grupe „The Platters", a time je ujedno bio i prvi domaći izvođač koji je snimio neku pop pjesmu. Svoju veliku priliku dobiva 1963. godine na festivalu u Opatiji, gdje je izveo pjesmu „Poruka moru", što je od publike prepoznato i nagrađeno velikim aplauzom. Misirlić bilježi da mu je Evrovizija otvorila mnoga vrata, ali on nije želio svoju veliku ljubav pretvoriti u muzički biznis, a imao je i druga interesovanja – od humorističkih serija i pozorišta do opere, ali i fudbala. Naime, jedno vrijeme je igrao i za juniore FK „Sarajevo". Tokom rata angažirao se u vokalnom oktetu BZK „Preporod", a povodom 50 godina karijere objavljen mu je album „Zlatni jubilej" uz koncert u Narodnom pozorištu u Sarajevu 11. 11. 2004. Nakon što je 2007. doživio srčani udar, Kurt se povukao iz muzike, a preminuo je 30. marta 2018. godine. ●

DERVIŠ SUŠIĆ
(Vlasenica, 1925 – Sarajevo, 1990)

Nije sporost ovom svijetu prirođena. Najbrža, najborbenija pješadija na svijetu – janjičari Bošnjaci, najbolja konjica evropska – Bošnjaci spahije, to je Fridrih der Grosse potvrdio. A u vlastitoj kući najsporija računica – Bošnjaci. Ova sporost nije ljenost, nego pogrešan proračun jedne opreznosti pošto su mnoga luda zatrkivanja za kojekakvim bajracima suviše opržila rod, pa se rana pamti nasljeđem.

(Nevakat)

A da li vi znate išta o sebi? Recimo, ko ste vi, to jest – mi, Bošnjaci? Ne znate. To se mora znati. Čujete li, mora. Mi se sami sebi moramo objasniti, ko smo, što smo, odakle smo, pa onda to reći drugima, čvrsto i bez dozvole da se posumnja. Zidao ti Aja Sofiju ili brvnaru, udarao ti na bečke zidine ili tebi noću udarala kiša u pendžere, moraš znati ko si, šta si, čovjek li si, ili si pašče koje svaka hrđa iz nekog Stambola ili Travnika može za svoj račun napujdati na nekog istog takvog nesrećnika kao što si ti, vi da se koljete, a on, taj, što zapovijeda, da skida slatki kajmak s vaše krvi. Vaše rane vama crvotočinom, a njemu dukatima rađaju. Dođite sebi,
ljudi,
heej, ljudi!

(Hodža Strah)

ALIJA ISAKOVIĆ
(Stolac, 1932 – Sarajevo, 1997)

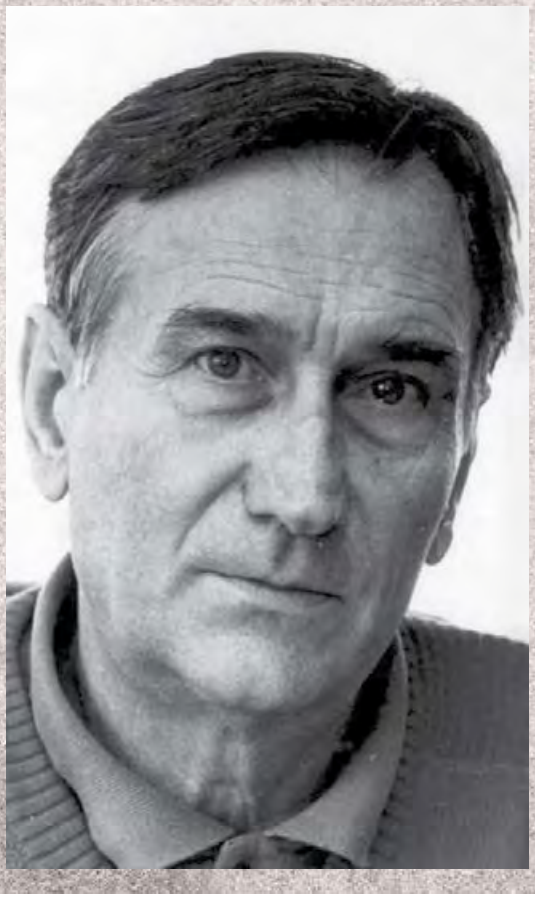

Bosna je samo zelen list kukuruza što treperi između okrajaka ljeskovine koja je obgrlila potok i sve obale učinila zelenim zavjesama i nejasnim iščekivanjima. Bosna je samo iskošena kriva linija na dječijem crtežu: potez – obronak, šljivik, naheren krov, potez – i pokoja krava i pokoja bosonoga djevojčica i pokoja riđa voderina, pa uska njiva, pa klepet mlinice, pa voda koje nema, koje ima. Ipak. Bosna na krivulji moga voljenja – samo uzak vertikalan intenzitet, oscilacija koja ne može da se smiri ni da se iščaši. Tako trpi moj korak i moju misao. Tiho je, rana jesen, najpametnije godišnje doba. Put je preda mnom kao neuk ožiljak u pejzažu, a vrane i strnjišta obješeni zdesna, kao seoske ponjave kad se ponekad suše u zlatu domaćeg sunca i dobroti dana.

(U pohode Sirriji)

Ime Bošnjak vratilo se Bošnjacima, kao da im se vratilo odlutalo čeljade iz kuće, kao da im se vratilo pamćenje o sebi. Razumije se da je termin Musliman (tzv. veliko M) bio prikladan za manipuliranje, za kojekakvo opredjeljivanje, za namjerno (zlonamjerno!) identificiranje s tzv. malim m, dakle raznarođavanje. A znam šta to znači. Zna se i šta je Bosanac. I niko nema razloga da bude povrijeđen, ne samo ko je rođen u Bosni već i ko je postao naš, načinom kako se to postaje. A ima takvih. Naši su korijeni u ovoj zemlji, naši grobovi i mezari, naš znoj i odgoj. Mislim da je ogovaranje bošnjaštva završeno njegovim javnim i formalnopravnim priznanjem. Bit će tu još pojedinačnih nerazumijevanja i zaviranja ustranu, ali to ćemo pripisati našoj bošnjačkoj tvrdoglavosti u poimanju sebe u prostoru i vremenu. *(Slovo, maj 1994)*

250 godina od prvog zapisa Alberta Fortisa (1774 - 2024)

HASANAGINICA

Što se bjeli u gori zelenoj?
Al' su snjezi, al' su labudovi?
Da su snjezi, već bi okopnuli,
labudovi, već bi poletjeli;
nit' su snjezi, nit' su labudovi,
nego šator age Hasan-age:
on boluje u ranami ljutim.
Oblazi ga mater i sestrica,
a ljubovca od stida ne mogla.
Kad li mu je ranam' bolje bilo,
ter poruča vjernoj ljubi svojoj:
"Ne čekaj me u dvoru b'jelomu,
ni u dvoru, ni u rodu momu!"
Kad kaduna r'ječ razumjela,
još je jadna u toj misli stala,
jeka stade konja oko dvora,
i pobježe Hasanaginica,
da vrat lomi kuli niz pendžere.
Za njom trču dvi ćeri djevojke:
"Vrati nam se, mila majko naša,
nije ovo babo Hasan-aga,
već daidža, Pintorović beže!"
I vrati se Hasanaginica,
ter se vješa bratu oko vrata.
"Da, moj brate, velike sramote,
gdi me šalje od petero dice!"
Beže muči, ne govori ništa,
već se maša u džepe svione,
i vadi njoj knjigu oprošćenja,
da uzimlje potpuno vjenčanje,
da gre s njime majci uzatrage.
Kad kaduna knjigu proučila,
dva je sina u čelo ljubila,
a dv'je ćeri u rumena lica:
a s malahnim u bešici sinkom,
od'jeliti nikako se ne mogla,
već je bratac za ruke uzeo,
i jedva je sinkom rastavio,
ter je meće k sebi na konjica,
s njome grede dvoru bijelomu.
U rodu je malo vr'jeme stala,
malo vr'jeme, ni nedjelju dana,
dobra kada i od roda dobra,
dobru kadu prose sa svih strana,
da najveće imoski kadija.
Kaduna se bratu svomu moli:
"Ah, tako te ne želila, braco!
Nemoj mene davat za nikoga,
da ne puca jadno srce moje,
gledajući sirotice svoje!"
Ali beže ne hajaše ništa,
već nju daje imoskom kadiji.
Još kaduna bratu se moljaše,
da njoj piše listak, b'jele knjige,
da je šalje imoskom kadiji:
"Djevojka te l'jepo pozdravljaše,
a u knjizi l'jepo te moljaše,
kad pokupiš gospodu svatove,
dug polduvak nosi na djevojku,
kada bude agi mimo dvora,
nek' ne vidi sirotice svoje!"
Kad kadiji b'jela knjiga dođe,
gospodu je svate pokupio,
svate kupi, grede po djevojku.
Dobro svati došli po djevojke,
i zdravo se povratili s njome.
A kad bili agi mimo dvora,
dvi je ćerce s pendžera gledahu,
a dva sina prid nju izhođahu:
tere svojoj majci govorahu:
"Svrati nam se, mila majko naša,
da mi tebi užinati damo!"
Kad to čula Hasanaginica,
starišini svatov' govorila:
"Bogom brate, svatov' starišina,
ustavi mi konje uza dvora,
da darujem sirotice moje!"
Ustaviše konje uza dvora.
Svoju dicu l'jepo darovala:
svakom sinku nože pozlaćene,
svakoj ćeri čohu do poljane;
a malomu u bešici sinku,
njemu šalje u bošči haljine.
A to gleda junak Hasan-aga,
ter dozivlje do dva sina svoja:
"Hod'te amo, sirotice moje,
kad se neće smilovati na vas,
majka vaša srca arđaskoga!"
Kad to čula Hasanaginica,
b'jelim licem u zemlju udrila,
uput se je s dušom rastavila,
od žalosti, gledajuć' sirota!

IZVOR: Munib Maglajlić, *Usmena balada Bošnjaka*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, „Preporod", Sarajevo, 1995.

IVAN ARALICA OTKRIVA ZAŠTO HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI NIJE POTREBNO PRISVAJATI MAKA DIZDARA

Mehmedalija Mak Dizdar nikada nije rekao da je hrvatski pisac, iako ga hrvatska književnost rado posvaja te ga uvrštava i u svoje antologije i u svoje obrazovne kurikulume za nastavu književnosti. Ne postoji dokument ili istup znamenitog Stočanina kojim bi se moglo dokazati da se ikada samoimenovao hrvatskim piscem. Ono što znamo jeste da Dizdar nikada nije reagirao na to što su ga Hrvati uvrstili u svoje izbore i časopise, jer u vremenima kada zbog političkih razloga nisu postojali oni istovrijedni sa bošnjačke strane veličajni bošnjački i bosanskohercegovački pisac nije imao književne „kuće“ te mu ona hrvatska služila da bude prepoznat među istovrijednima književnim velikanima. No, čak i da postoji takav zapis, po ne znamo koji put treba ponoviti da bi njegovo onovremeno hrvatstvo bilo uvjetovano političkim okolnostima, a u trenutku kada su Bošnjaci dobili priliku da se izjasne kao Muslimani, Dizdar više nije bio među živima. Prof. dr. Fahrudin Rizvanbegović, umirovljeni redovni profesor na Odsjeku za književnosti naroda Bosne i Hercegovine Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i bivši ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi Federacije BiH, davne je 1968. godine diplomirao na temu *Mak Dizdar – bosanski pjesnik*, samo dvije godine nakon što je Mak objavio čuvenu zbirku pjesama *Kameni spavač*.

U intervjuu za časopis „Behar“ 2016. godine prisjetio se i svojih druženja s Makom, kada ga je lično pitao je li on hrvatski pjesnik: „Mak mi je tada rekao da nikada nije rekao da je hrvatski pisac. Na moje pitanje da li je ikada rekao da nije hrvatski pisac, on je odgovorio da ni to nikada nije izgovorio. Nakon toga sam se družio s Makom i imao sam priliku da se uvjerim da je on istinu govorio kada je rekao: žZapravo, ja sam ti Dobri Bošnjanin.“

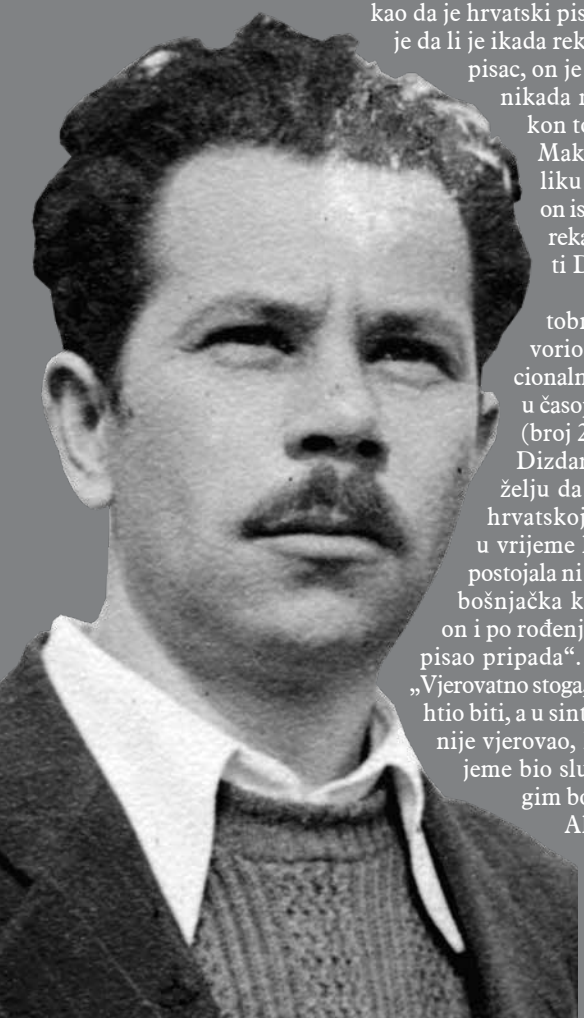

O tome je 11. oktobra 1999. godine govorio veliki hrvatski nacionalni pisac Ivan Aralica u časopisu „Dom i svijet“ (broj 265), istakavši da je Dizdar „za života izrazio želju da bude domicilan u hrvatskoj književnosti, i to u vrijeme kada službeno nije postojala ni bošnjačka nacija ni bošnjačka književnost kojima on i po rođenju i po onome što je pisao pripada“. Aralica nastavlja: „Vjerovatno stoga, jer srpski pisac nije htio biti, a u sintezu jugoslavenstva nije vjerovao, kao što je u to vrijeme bio slučaj i s nekim drugim bošnjačkim piscima. Ali sada, kad postoji bošnjačka nacija i bošnjačka književnost, bilo bi razumno da se nađe u zajednici kojoj pripada i kulturi koju je gradio. Zbog te složenosti, reći ću još dvije stvari. U slučaju Maka Dizdara, značajnog pjesnika, cijenim njegovu želju i rado bih joj udovoljio, ali se bojim posesivnosti što ju iskazuju nezrele, nehumanizirane, imperijalizmom zasužnjene nacionalne misli. U ovom slučaju, i svim sličnim slučajevima, bila bi posesivnost hrvatstva prema bošnjaštvu, a hrvatskom narodu, misli vodilji toga naroda i hrvatskoj književnosti to nije potrebno. Posesivnost je strana razvijenoj i humaniziranoj nacionalnoj misli. Drugim riječima, ako je u međuvremenu otkako je Dizdar izrazio želju da bude u hrvatskoj književnosti i službeno utemeljena bošnjačka nacija, što je imalo za posljedicu i utemeljenje bošnjačke književnosti i bosanskog jezika, treba joj dopustiti da u svoj korpus uključi i ono što se priklonilo bilo srpskoj bilo hrvatskoj književnosti, kad se općenito mislilo da Bošnjaci ni svoju naciju ni svoju književnost neće nikada imati.”

Treba se složiti s Aralicom jer, da se Dizdar osjećao Hrvatom i dijelom hrvatske književnosti, vjerovatno bi njegove *Marginalije o bosanskom jeziku* bile o hrvatskom jeziku, a *Zbirka starih bosanskih tekstova* zbirka hrvatskih tekstova. Tema pripadnosti bošnjačkih pisaca hrvatskoj ili srpskoj književnosti izaziva nepotrebne tenzije, a književna ostavština Maka Dizdara pripada isključivo historiji bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i pripadajućoj znanstvenoj aparaturi. Naravno, pripada i svima onima koji u Makovoj poetskoj „mapi puteva“ pronalaze neku vrstu nadahnuća, što ne znači negiranje i revitaliziranje njegove bošnjačke i bosanskohercegovačke pripadnosti. ●

"Mladi muslimani" - od 1939. do 2024. godine

AUTOHTONI BOŠNJAČKI ISLAMSKI POKRET

Spas za svako stanje u kome se nađe pojedinac, porodica, džemat, pa i cijela zajednica, cijeli jedan narod jeste islam. To je bila osnovna mladomuslimanska ideja u vremenu formiranja pokreta. Taj princip ostaje fundament pokreta sve do današnjih dana. Jedan od osnivača „Mladih muslimana" Emin Granov o tome kaže: „Idejno formiranje i okupljanje na islamskoj osnovi posve je samonikla pojava među muslimanskom omladinom kod nas, bez ikakvog podnošenja i serviranja sa strane ili iz nekih drugih izvora. Nije bilo još naziva 'Mladi muslimani', a mi smo se okupljali i radili na islamskoj idejnoj, politički nacionalnoj platformi."

Piše: Anes Džunuzović

Nastanak pokreta „Mladi muslimani" vezuje se za 1939. godinu, iako su okupljanja, razgovori i dogovori mladića trajali i nekoliko godina ranije. Esad Karađozović, Emin Granov i Husref Bašagić promišljali su i drugovali u Prvoj realnoj gimnaziji, a prije nego se njima priključio kao mlađa generacija Tarik Muftić, okupljao je društvo u svojoj mahali. Oni su se u toj mahalskoj grupu nazivali „Naprednjaci", što i nije bio baš naziv kojim su bili sretni, ličio je na komunističke, pa su se zvali i „Mi", a onda, kako tvrdi Muftić, na prijedlog njegovog starijeg brata Ragiba usvojili su naziv „Mladi muslimani". Sve to vezano za ime nije im mnogo značilo.

REAKCIJA MLADIH NA TEŠKO VRIJEME I IZAZOVE

Ovaj pokret nastao je kao odgovor mlade bošnjačke, muslimanske inteligencije na događaje koji su obilježili to vrijeme, kako u tadašnjoj Bosni, koja je pripadala Kraljevini Jugoslaviji, tako i šire u svijetu. Izazova je bilo više: nepriznavanje nacionalnih prava Bošnjaka, odnosno muslimana u tom vremenu; potom priprema podjele Bosne kroz srpsko-hrvatski sporazum na nivou vladajuće strukture Kraljevine, poznati sporazum Cvetković-Maček; slabe političke i nacionalne institucije i organizacije u bošnjačkom korpusu, nemoćne da se izbore s izazovima vremena; jačanje dviju za muslimane neprihvatljivih ideologija u svijetu, s refleksijom i na Kraljevinu Jugoslaviju i Bosnu u njoj, a to su fašizam i komunizam; očigledno izbijanje velikog rata u kome su Bošnjaci vojno nezaštićeni, a desničarske četničke i ustaške ideologije uveliko su jačale i oštrile kame.

Dakle, u ovakvom političkom i društvenom kontekstu u kakvom su se našli Bošnjaci dolazi do formiranja pokreta „Mladi muslimani" kao svojevrsnog odgovora na sva ova dešavanja. Pripadnici pokreta „Mladi muslimani" spontano su osjetili potrebu da intelektualno i idejno osmisle životne potrebe i ciljeve svog naroda, da doprinesu njegovoj nacionalnoj, duhovnoj, političkoj, kulturnoj orijentaciji i prosperitetu. Bili su ljuti i nezadovoljni svojom duhovnom i svjetovnom ulemom i pitali zašto oni ne daju nikakve smjernice, nikakve prijedloge, nikakva rješenja svom narodu u tako teškom i izazovnom vremenu. Naravno, oni su bili nemoćni da učine nešto ozbiljno u fizičkoj zaštiti Bošnjaka u vremenu koje je dolazilo, nisu mogli pomoći puno ni politički u tom trenutku, ali jesu na idejnom, moralnom, kulturnom, odgojnom i obrazovnom polju, a kasnije tokom rata dodatno i na humanitarnom polju.

SPAS JE U ISPRAVNOM RAZUMIJEVANJU I PRIMJENI ISLAMA

Spas za svako stanje u kome se nađe pojedinac, porodica, džemat, pa i cijela zajednica, cijeli jedan narod jeste islam. To je bila osnovna mladomuslimanska ideja u vremenu formiranja pokreta. Taj princip ostaje fundament pokreta sve do današnjih dana. O idejama i ciljevima „Mladih muslimana" pisao je Asim Čamdžić u *El-Hidajinom* časopisu u broju 4-5. iz 1943/44. godine: „I Mladi muslimani imaju svoj jasno izražen i određeni pravac kome teže i od koga nikada neće odustati. Taj put i pravac je put Islama, koji daje smisao svemu i rješava sva pitanja čovjekovog, kako javnog tako i privatnog života na svim mjestima i u svim vremenima. Eto to je cilj Mladih muslimana koga oni u svako doba moraju biti podpuno sviestni... Mladi musliman mora biti čovjek plemenita srdca i duha, jake volje, čelična i izgrađena značaja. On je duboko religiozan. On prezire sve griehe, zločine i nizkosti, oduševljava se pravdom, dobrotom i istinom. Poštuje tuđe svetinje, ali i svoje nadasve voli i brani... Mladi musliman nije i ne može biti sebičnjak i materialista. On ne radi samo za sebe. Ne uživa u bogatstvu i položajima, dok drugi umiru u krvi, biedi, nevolji i oskudici. On dakle ne živi u subjektivnom svietu, nego u objektivnom, kroz zajednicu i za zajednicu."

OSNIVAČKA SKUPŠTINA I POČETAK DRUGOG SVJETSKOG RATA

Zvanično osnivanje pokreta bilo je 23. marta 1941. godine. Osnivačka skupština održana je u prostorijama „Trezvenosti" uz predstavnika vlasti. Skupštinu je vodio Tarik Muftić, a na njoj je bilo 40-50 mladih ljudi. Nakon 15-ak dana rat je došao i u Kraljevinu Jugoslaviju, a „Mladi muslimani" nisu uspjeli da se registriraju.

Stoje: Asim Čamdžić, Fuad Sendić, Mahmut Jarebica, Edhem Šahović, Fikret Pločo, Hilmo Ćerimović, Alija Izetbegović, Halid Kajtaz, Sakib Nišić, Mustafa Brdarić

Grupa "Mladih muslimana" četrdesetih godina. Alija Izetbegović (drugi slijeva u drugom redu)

Raspadom Kraljevine Jugoslavije u BiH se uspostavlja fašistička Nezavisna Država Hrvatska (NDH). „Mladi muslimani" držali su se podalje od ustaških vojnih i drugih organizacija. Izbjegavali su aktivnosti u inače obaveznoj „Ustaškoj mladeži", zbog čega su vlasti na njih gledale s podozrenjem, a njihov broj je stalno rastao zbog činjenice da nisu pripadali ustaškom režimu, te zbog aktivnosti koje su poduzimali da bi bili od koristi i svom narodu. Pokušali su registrirati organizaciju, ali su odbijeni uz obrazloženje da postoji „Ustaška mladež" i da mladi trebaju da djeluju u toj organizaciji. Iako im nije odobrena registracija, oni nastavljaju raditi, sastajati se, diskutirati, pripremati za teška vremena. Izbjegavanjem uključivanja u „Ustašku mladež" „Mladi muslimani" još jednom potvrđuju svoj antifašizam.

Pripadnici pokreta "Mladi muslimani" spontano su osjetili potrebu da intelektualno i idejno osmisle životne potrebe i ciljeve svog naroda, da doprinesu njegovoj nacionalnoj, duhovnoj, političkoj, kulturnoj orijentaciji i prosperitetu. Bili su ljuti i nezadovoljni svojom duhovnom i svjetovnom ulemom i pitali zašto oni ne daju nikakve smjernice, nikakve prijedloge, nikakva rješenja svom narodu u tako teškom i izazovnom vremenu.

U HANDŽAR-DIVIZIJI NIJE BILO MLADOMUSLIMANA

U novije vrijeme revizionisti žele „Mlade muslimane" povezati s Handžar-divizijom, ali je to historijski nemoguće. „Ni jedan mladomusliman nije bio u Handžar-diviziji", svjedoče Emin Granov, jedan od osnivača pokreta „Mladi muslimani", i Murtez Dervišević, koji je među prvim prihvatio mladomuslimansku ideju i neki ga smatraju petim osnivačem, u njihovim do sada neobjavljenim intervjuima datim 1998. godine Suadu Berbiću za potrebe arhive Udruženja „Mladi muslimani".

ZA I PROTIV UKLJUČIVANJA U "EL-HIDAJU"

Na jesen 1941. godine veliki broj „Mladih muslimana" odlazi na studije u Zagreb i tamo nastavljaju djelovanje. U proljeće 1942. godine „Mladi muslimani" priključuju se „El-Hidaji" i postaju njena sekcija za mlade. Do ovog uključivanja dolazi iz više razloga, a ključni je da se legalizira rad i omogući veća aktivnost, „El-Hidaja", odnosno njen predsjednik Mehmed ef. Handžić je uključivanjem „Mladih muslimana" u okrilje „El-Hidaje" i kroz insistiranje na određenim pravilima usmjerio mladalački bunt i misaonu nadobudnost određenog broja članova pokreta, što je vjerovatno spriječilo oštriju reakciju vlasti NDH prema „Mladim muslimanima". Handžić je kao veliki alim tog vremena prepoznao iskrenost i potencijal „Mladih muslimana". Međutim, nisu svi „Mladi muslimani" bili za priključenje „El-Hidaji". Među onima koji su se protivili bili su i Alija Izetbegović, Nedžib Šaćirbegović i drugi. Alija Izetbegović se protivio ulasku u okrilje „El-Hidaje" jer je ona bila organizacija „klera", hodža, o čijem radu Izetbegović nije imao pozitivno mišljenje.

HUMANITARNI RAD I EDUKACIJA MUSLIMANSKE OMLADINE

Kao što se vidi iz prethodnog zapisa, pripadnici pokreta „Mladi muslimani" tokom Drugog svjetskog rata dali su doprinos svom narodu kroz humanitarni rad na zbrinjavanju bošnjačkih izbjeglica s prostora Posavine, istočne Bosne, Sandžaka, odakle su bili protjerivani. Ovaj dio aktivnosti uglavnom su radili kroz „Merhamet". Neki su i životom platili ovaj vid pomoći svom narodu.

Tokom Drugog svjetskog rata pripadnici pokreta „Mladi muslimani" bavili su se i obrazovanjem, edukacijom mladića i djevojaka. Učili su ih po sijelima, u džamijama, podsticali na obrazovanje, tako da su stjecali ugled u narodu, a broj pripadnika

Raspadom Kraljevine Jugoslavije u BiH se uspostavlja fašistička Nezavisna Država Hrvatska (NDH). „Mladi muslimani“ držali su se podalje od ustaških vojnih i drugih organizacija. Izbjegavali su aktivnosti u inače obaveznoj „Ustaškoj mladeži“, zbog čega su vlasti na njih gledale s podozrenjem, a njihov broj je stalno rastao zbog činjenice da nisu pripadali ustaškom režimu, te zbog aktivnosti koje su poduzimali da bi bili od koristi i svom narodu.

pokreta stalno je rastao. Upravo ovi mladi ljudi, učenici, kasnije će postati i sljedbenici pokreta „Mladi muslimani“.

Zbog velikog interesa za „Mlade muslimane“, otvarao se prostor za širenje pokreta i otvaranje podružnica u svim većim gradovima i centrima u BiH, ali i šire, poput Dubrovnika.

MLADOMUSLIMANKE

Formiran je i ženski ogranak pokreta „Mladi muslimani“. Skupština je održana 5. septembra 1943. godine u prostorijama Ujedinjene medrese na Bentbaši. Skupštini je prisustvovalo više desetina učenica srednjih škola – medrese i gimnazije. U ime Glavnog odbora pokreta Skupštini ženskog ogranka prisustvovali su Edhem Šahović, Alija Izetbegović i Nedžib Šaćirbegović. Ženski ogranak do kraja Drugog svjetskog rata bio je aktivan kroz humanitarni rad i kroz brigu o očuvanju identiteta, naročito među izbjeglicama iz istočne Bosne i drugih krajeva BiH, a kojima je prijetila asimilacija, ateizacija i potpuna otuđenost od vjere, kulture i tradicije svoga naroda. Zbog aktivizma u pokretu, veliki broj mladomuslimanki bio je uhapšen 1949. godine u velikom obračunu komunista s „Mladim muslimanima“. Osuđene su na zatvorske kazne od sedam do 27 mjeseci. A Aziza Alajbegović, od decembra 1944. godine Šaćirbegović nakon udaje za Nedžiba, prva predsjednica ženskog ogranka, uhapšena je skupa s mužem 12. februara 1946. Osuđena je 15. juna 1946. godine na zatvorsku kaznu od godine dana, s prinudnim radom. U tom procesu osuđeni su i Nedžib Šaćirbegović i Alija Izetbegović.

FORMIRANJE POKRETA U SANDŽAKU

Nešto kasnije, 1946. godine, osniva se mladomuslimanski pokret i u Novom Pazaru u Sandžaku. Osnivači pokreta „Mladi muslimani“ u Novom Pazaru bili su Sulejman Kačar, Ahmo Kolašinac, Ibro Draževičanin, Ismet Bektašević, Nazim Radetinac, Smajo Kavazović, Zejnel Drndić, Hasan Gicić, Arif Radetinac, Ćamil Filibarić.

IZ PERCEPCIJE KOMUNISTA – “MLADI MUSLIMANI“ NEPRIJATELJI BROJ JEDAN

Obračun komunista s „Mladim muslimanima“ uz obračun sa sljedbenicima

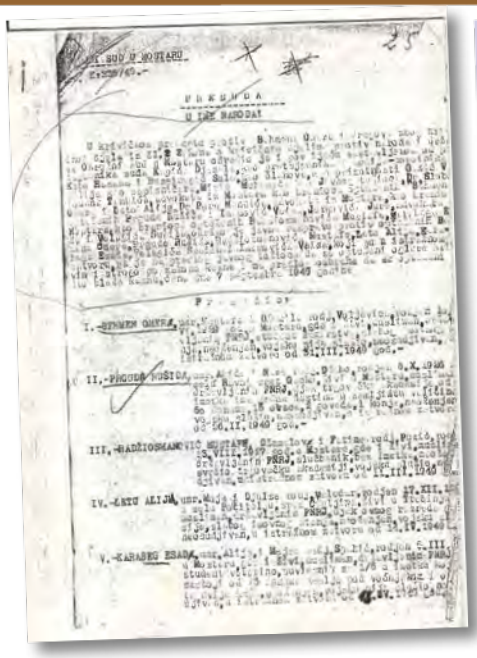

У Сарајеву је основано културно-просветно друштво младих муслимана које има за циљ сузбијање неписмености

Informbiroa bio je najveći i najmasovniji po broju učesnika i broju žrtava. Zanimljivo da se o obračunu komunista s „Mladim muslimanima“ nije puno znalo sve do pada komunizma, za razliku od obračuna s pripadnicima Informbiroa. Razlog tome jeste što je svako pominjanje „Mladih muslimana“ značilo privođenje i torturu nad onim ko se osmjelio govoriti o „Mladim muslimanima“. Do 1950. godine komunisti su uspjeli ili pobiti ili zatvoriti cjelokupnu bošnjačku inteligenciju koja je imala drukčiju viziju društva od komunističke vizije. Uglavnom su to bili „Mladi muslimani“ (procjenjuje se da je oko 1.200 pripadnika „Mladih muslimana“ prošlo kroz istražnu i zatvorsku proceduru 1949. godine) i svjesna ulema, književnici itd. Slobodno se može reći da je 1950. godine u komunističkim zatvorima bila zatočena sva bošnjačka inteligencija, da se u zatvoru mogla formirati *Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti*. Interese Bošnjaka niko više nije mogao i znao prepoznati i ukazivati na njih. Bošnjaci komunisti ponašali su se potpuno podanički.

TRINAEST MLADOMUSLIMANSKIH ŠEHIDA

Odmah po ulasku u Sarajevo komunisti su uhapsili jednog od najvećih bošnjačkih intelektualaca XX stoljeća Mustafu Busuladžića. Busuladžić je bio svojevrsni ideolog „Mladih muslimana“. Vojni sud

MLADI MUSLIMANI

RASPORED PREDAVANJA "Mladih Muslimana"

ga je napreč osudio na smrt. Ubijen je a da se za njegov grob ni danas ne zna. Postoje samo nagađanja. Busuladžić nije jedina mladomuslimanska žrtva komunističkog režima. Ubijanja „Mladih muslimana“ počela su i ranije, još dok je rat trajao. Ismet Kasumagić u knjizi *Trinaest mladomuslimanskih šehida* piše: „Tako su Asaf Serdarević, Nurudin Gackić, Sakib Nišić i Osman Krupalija ubijeni, sa još nekim službenicima MDD ‘Merhamet’, kada ih je presrela 11. krajiška brigada partizana u Janjićima pri povratku iz Posavine,

zaplijenila više vagona namirnica namijenjenih muhadžirima u Sarajevu, te ih u Vitezu strijeljala. Glavni osnivač žMladih muslimana' Esad Karađozović nije riskovao da dočeka partizane u Sarajevu, pa je pokušao da preko granice prema Austriji prebjegne u inostranstvo. Kako su Englezi masovno vraćali, kako vojnike, tako i sve ostale koji su se povlačili iz NDH, i predavali partizanima, to su, što je poznato, partizani vršili masovna strijeljanja. Tako je nastradao i Esad Karađozović." Tokom masovnih hapšenja „Mladih muslimana" 1949. godine među uhapšenim našli su se i Hasan Biber, Halid Kajtaz, Nusret Fazlibegović i Omer Stupac. Sva četverica su osuđena na smrt i ubijeni. Istovremeno su uhapšeni i Asim Čamdžić i Fikret Pločo prilikom pokušaja bijega prema Grčkoj. Oni su ubijeni a da ni na sud nisu izvedeni. U toku istrage od mučenja i tortura preselio je Omer Kovač, 17 godina star mladić. Za 13 šehida mladomuslimana ne zna se gdje su ukopani.

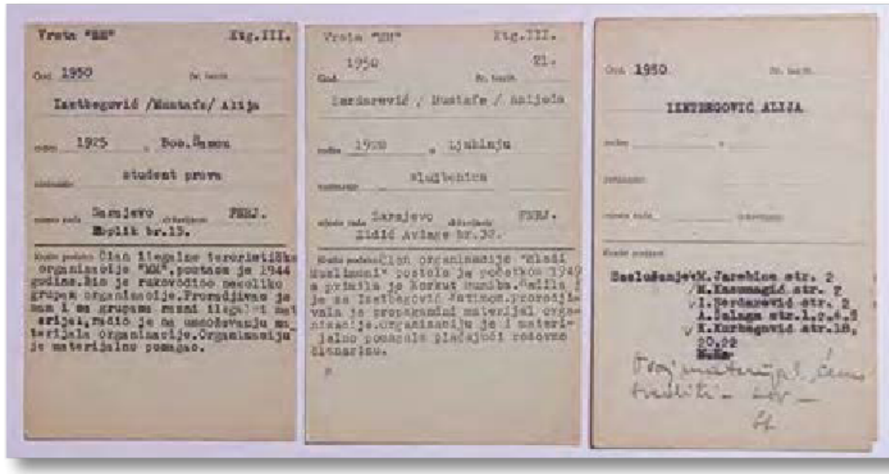
Vrsta "MM" Ktg.III.
1950
Izetbegović /Mustafa/ Alija
1925, Bos. Šamac
student prava
Sarajevo FNRJ.
Mejlić br.13.
Član ilegalne terorističke organizacije "MM", postao je 1944 godine. Bio je rukovodioc nekoliko grupa organizacije. Prorađivao je sa i sa grupama razni ilegalni materijal, radio je na umnožavanju materijala organizacije. Organizaciju je materijalno pomagao.

Vrsta "MM" Ktg.III.
1950 21.
Serdarević / Mustafa / Halijela
1930, Ljubinje
službenica
Sarajevo FNRJ.
Zidić Avlage br.32.
Član organizacije "Mladi Muslimani" postala je početkom 1949 ...

1950
IZETBEGOVIĆ ALIJA
Saslušanje: M. Jarebica str. 2
M. Kasumagić str. 7
I. Serdarević str. 2
A. Šalaga str. 1,2,4,5
K. Kurbegović str. 18, 20,22

ILEGALNO DJELOVANJE NAKON IZLASKA IZ ZATVORA

To je bilo specifično i teško vrijeme za „Mlade muslimane", praktično period borbe za opstanak. Bilo je teško stanje u cijeloj zemlji, a to se posebno odražavalo na politički nepodobne osobe kakvi su bili „Mladi muslimani". Mnogima su presudama oduzimana građanska prava, sprečavani su u obrazovanju, za mnoge od njih nije bilo posla. Međutim, čim su izašli iz zatvora i „stali na noge", „Mladi muslimani" postali su ponovo aktivni, ali ne kao organizacija već su se počeli družiti, posjećivati na sijelima, razgovarati, razmjenjivati mišljenja, a onda su neki od njih u dogovoru s Huseinom ef. Đozom (velikim alimom tog vremena) počeli objavljivati tekstove u *Takvimu* pod pseudonimima. Tu su se isticali Munir Gavrankapetanović, Alija Izetbegović, Salih Behmen, Ešref Čampara, Mehmed Arapčić, Hilmo Ćerimović i dr. Zatim se 1966. godine pokreću predavanja u Carevoj džamiji koja su vodili medresanti, ali iza kojih su stajali Omer Behmen, Munir Gavrankapetanović, Salih Behmen. Zajedno s Huseinom ef. Đozom pokreću Islamske informativne novine *Preporod* i aktivno pišu. Među njima je bio i rahmetli Ešref Bakšić, otac našeg trenutnog predsjednika Edhema. Počinju predavanja i u *Preporodovoj* čitaonici, a odatle kreće inicijativa za stipendiranje studenata. Pokreću se i predavanja u Tabačkom mesdžidu, ali i u nekim džamijama u Starom Gradu u Sarajevu. To su iz ovog ugla male aktivnosti, ali u tom vremenu one su bile značajne i vrlo bitne za Bošnjake. U tom vremenu Alija Izetbegović dovršava svoju najznačajniju knjigu *Islam između istoka i zapada* i 1970. godine piše *Islamsku deklaraciju.*

Do 1950. godine komunisti su uspjeli ili pobiti ili zatvoriti cjelokupnu bošnjačku inteligenciju koja je imala drukčiju viziju društva od komunističke vizije. Uglavnom su to bili „Mladi muslimani" (procjenjuje se da je oko 1.200 pripadnika „Mladih muslimana" prošlo kroz istražnu i zatvorsku proceduru 1949. godine) i svjesna ulema, književnici itd. Slobodno se može reći da je 1950. godine u komunističkim zatvorima bila zatočena sva bošnjačka inteligencija

"SARAJEVSKI PROCES 1983."

Sa smrću predsjednika Jugoslavije Josipa Broza Tita 1980. godine počinje kriza u komunizmu Jugoslavije. Bude se i nacionalizmi, prije svih srpski, a onda i hrvatski. Albanci na Kosovu traže više prava. U toj post-Titinoj Jugoslaviji komunisti pokušavaju svim silama da održe sistem, a kao najbolji način za to prepoznaju represivne mjere. Posebnu potrebu za dokazivanjem svog komunističkog opredjeljenja imali su komunisti iz BiH. Da bi se dokazali, oni su montirali političko-sudski proces protiv grupe „Mladih muslimana" s optužbama za rušenje ustavnog poretka. Naravno, u ovom politički montiranom procesu nezaobilazna je uloga i jakih srpskih komunista koji potpadaju pod sve veći utjecaj srpskih nacionalista okupljenih oko Srpske akademije nauka i umetnosti. Dakle, tada bivaju uhapšeni Alija Izetbegović, Omer Behmen, Salih Behmen, Derviš Đurđević, Ismet Kasumagić, Edhem Bičakčić, Hasan Čengić, Džemaludin Latić, Mustafa Spahić, Melika Salihbegović, Đula Bičakčić, Husein Živalj. Kao glavni argumenti za optužnicu bili su knjiga *Islamska deklaracija* Alije Izetbegovića, zatim put nekoliko optuženih u Iran. Dakle, potpuno bezazlene stvari zbog kojih su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. S padom komunizma u Jugoslaviji 1989. godine svi politički zatvorenici pa i ova grupa „Mladih muslimana" biva puštena na slobodu.

„MLADI MUSLIMANI" DANAS

„Mladi muslimani" obnovili su rad, odnosno iz ilegale se vratili u legalu 1991. godine, nakon demokratskih promjena u Jugoslaviji. „Mladi muslimani", na čelu s Alijom Izetbegovićem, Omerom i Salihom Behmenom, Džemaludinom Latićem, Hasanom Čengićem, Edhemom Bičakčićem, Ismetom Kasumagićem, odmah po izlasku iz zatvora organizirali su Bošnjake politički, formirali su SDA, a politika je BiH odvela do nezavisnosti i organiziranja odbrane od Agresije. Obnovili su nacionalne institucije poput „Merhameta", „Preporoda", otrgli Islamsku zajednicu iz ralja UDBA-e (obavještajne službe). Alija Izetbegović je u ovom procesu bio predvodnik. Ponio je na sebi najveći teret, a imao je podršku provjerenih prijatelja „Mladih muslimana", na koje se dobro oslanjao i s kojima se savjetovao za svaku bitnu odluku. Danas, odnosno nakon Agresije Udruženje „Mladi muslimani" bavi se edukativnim radom, nacionalnim i vjerskim buđenjem i otrežnjenjem Bošnjaka, bori se za državu BiH, sve to kroz razne aktivnosti, tribine, predavanja, okrugle stolove, pisanje i izdavanje knjiga, organiziranje naučnih skupova, izradu dokumentarnih filmova itd. ●

Inkriminacija slobodne islamske misli

ALIJA IZETBEGOVIĆ BIO JE NA POZICIJAMA MIROTVORCA

Zaključak u vezi s Izetbegovićevim stavovima svakako bi išao njemu u prilog jer je zagovarao da muslimanski narodi trebaju živjeti u okviru islamskog svjetonazora iz kojeg će razvijati društveno-političke odnose omeđene i osigurane Knjigom, a s drugima graditi suživot na temelju uvažavanja različitosti. Ovi stavovi u pluralnim društvima i među slobodnim intelektualnim krugovima ne mogu biti tretirani drugačije od bilo kojih drugih legitimnih političkih stavova i promišljanja.

Piše: Admir Mulaosmanović

UVOD

Kad govorimo o inkriminaciji slobodne islamske misli, a ukoliko je fokus na zemljama bivšeg komunističkog lagera, onda moramo govoriti o bošnjačkom narodu i njegovim intelektualcima koji su oštricu komunističke ideološke isključivosti dobrano osjetili. Napose se treba govoriti o osobi koja to i dosta jasno personificira. Naravno, riječ je o prvom demokratskom predsjedniku Predsjedništva BiH Aliji Izetbegoviću, čovjeku koji je dva puta bio zatvaran zbog ideja koje su odudarale od socijalističkih postulata.

Alija Izetbegović je dosta rano imao teorijski okvir na kojem je gradio svoju argumentaciju jer je, prema vlastitoj tvrdnji, najznačajnije postavke djela *Islam između Istoka i Zapada* dovršio prije odlaska u zatvor 1946. godine. Dakle, s tek napunjenih dvadeset godina on je bio dovoljno zreo da razmišlja i piše o velikim temama koje su tada mučile islamski svijet. Naravno, o knjizi je značajnu opservaciju napravio profesor Enes Karić i jednostavnim hronološkim slijedom zapravo dokazao da je Izetbegović spomenuto djelo „brusio“ desetljećima, do samog prvog objavljivanja na engleskom jeziku (1984.). To samome djelu daje dodatnu specifičnu težinu jer se pokazuje kao studija koja je dugo nastajala i bivala predmetom konstantnog promišljanja i nadgradnje.

Kao izgrađeni intelektualac koji je druge bošnjačko-muslimanske intelektualce osvajao britkim i kritičkim razmišljanjima, Alija Izetbegović postajao je etablirani zagovornik prava muslimana. Time je, zapravo, navukao na sebe „zvono“ koje mu je 1983. godine „pomoglo“ da bude osuđen u poznatom *Sarajevskom procesu*, a uz njega su osuđeni i muslimanski intelektualci od kojih će neki kasnije biti najbliži stranački saradnici. Radilo se o Omeru i Salihu Behmenu, Hasanu Čengiću, Ismetu Kasumagiću, Džemaludinu Latiću, Mustafi Spahiću, Edhemu Bičakčiću, Huseinu Živanju, Dervišu Đurđeviću, Meliki Salihbegović i Džuli Bičakčić.

Optužnica je bila podignuta na osnovu članova 114. i 133. Krivičnog zakona SFRJ – prvi se odnosio na „udruživanje radi rušenja ustavnog poretka“, drugi na „verbalni delikt“. Osim ovog, optužnica je Izetbegovića dodatno teretila za liderstvo ove grupe „zavjerenika“, iako je neke od optuženih, kako će se kasnije ispostaviti, na suđenju vidio prvi put u životu!

Dobrim dijelom optužnica za „kontrarevolucionarno djelovanje“ temeljena je na Izetbegovićevom tekstu *Islamska deklaracija*, koji je između 1974. i 1983. preveden na nekoliko svjetskih jezika (arapski, turski, engleski i njemački), a prema tvrdnji tužiteljice, u cilju kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja SFRJ. Ironija je u činjenici da su istražioci našli tekst prilikom pretresa kod Izetbegovića u stanu i tek tada počeli graditi optužnicu na osnovu njega.

Nakon izlaska iz fočanskog zatvora 25. novembra 1988. godine Izetbegović je imao 63 godine i, reklo bi se, bio spreman za penzionerske dane u kojima bi se mogao posvetiti sređivanju zatvorskih bilješki koje je pravio iz dana u dan. Troje djece (Bakir, Lejla i Sabina) imalo je svoje živote i karijere tako da roditeljsku brigu o egzistenciji djece nije imao. Imao je nešto drugo, životno iskustvo i britko kritičko razmišljanje o društvu i pojavama u njemu koje bi bilo dobro objaviti. No, umjesto toga i unatoč svemu, postao je politički lider bošnjačkog naroda.

IZRASTANJE I SAZRIJEVANJE

Opsesivno čitanje filozofskih dijela u vrijeme eskalacije Drugog svjetskog rata i manično traženje odgovora o smislu čovjekovog postojanja doveli su ga do stupnja potpune uvjerenosti u validnost islama i vlastitog mišljenja o njemu. Vrhunac, svakako, predstavlja dovršetak kontroverzne *Islamske deklaracije* 1970. godine. Između konceptualnog uobličavanja *Islama između Istoka i Zapada* i Izetbegovićevog prvog boravka u zatvoru, te temeljnih postavki iznijetih u *Islamskoj deklaraciji* stoji niz članaka i nekoliko predavanja kojima je nastojao doprijeti u javnost idejama i razmišljanjima o vjeri, političkim sistemima i ostalim pitanjima i temama koja su ga zaokupljala. *Islamska deklaracija* pak predstavljala je, kako je primijetio bosanskohercegovački pjesnik i profesor sarajevskog FIN-a (Fakultet islamskih nauka) Džemaludin Latić, „tipični politički manifest iz islamske perspektive".

O islamu je Izetbegović razmišljao, u prvom redu, kao o sistemu. Kao vjeru ga je volio i živio u skladu s vlastitim shvatanjima. Čvrstina vjerovanja i uvjerenja, kako je već kazano, bila je neupitna, ponovo osvojena, prema Izetbegovićevim riječima, nakon adolescentskog „skretanja" zbog utjecaja određenih filozofskih djela, ali ga je stalno i iznova zaokupljala društvena dimenzija koja je dolazila sa stranica Kur'ana. Osvrt sličan Izetbegovićevom osvrtu o društvu, zajednici i ulozi islama dao je i Mario Nobilo, petnaestak godina nakon *Islamske deklaracije*, kad je kazao da „islam sadrži veliki politički potencijal jer regulira cjelokupnu vjernikovu egzistenciju. (…) Religioznost muslimana ne iscrpljuje se u introvertnoj pobožnosti, već u djelovanju kroz zajednicu". Ovakva razmišljanja, dapače, nisu produkt određenih filozofskih razmišljanja, nategnutih premisa i rasprava, već općeprihvaćeni stav muslimana o vlastitoj poziciji, čak predodređenosti.

Izetbegović je, manje-više, u svojim tekstovima nastojao podvući ulogu koju je, prema njegovom shvatanju, Bog namijenio ljudima, a to je konstantni rad i permanentno djelovanje. Zapravo, on govori o totalnoj predanosti i radu prema Božijem planu koji je namijenio ljudima, a što je objavljeno putem Knjige.

„Kada sam davno, kao mlad čovjek, čitao Kur'an, znam da sam se posebno zaustavljao kod ajeta koja su govorila o radu, borbi, pravednosti. O tome mi svjedoči i jedna sveščica iz tog vremena koja se nekim slučajem sačuvala i koja je puna takvih i sličnih ajeta, ustvari izvadaka iz Kur'ana. Dobro se sjećam da sam kao mladić bio posebno impresioniran ajetom koji govori o obavezi otpora tiraniji."

Jednom drugom prilikom, govoreći povodom godišnjice početka objavljivanja Kur'ana, Izetbegović jasno daje do znanja da islam ne smatra tek religijom i pojašnjava što, po njegovom mišljenju, islam jeste i koje su obaveze muslimana. Za njega „islam je sveobuhvatan sistem ljudskog života...", i kaže: „u posljednjim decenijama (otkako se sve više spominje islamski preporod) počinje da znači više od jedne puke naučne konstatacije: ova formula dobiva borbeni prizvuk i hoće da bude zahtjev da muslimani u islamu (a ne u stranim ideologijama) potraže rješenja za sve svoje probleme, ne samo duhovne i lične nego podjednako i društvene i političke".

Hrvatski autor, iako je u konkretnom slučaju govorio o islamskom fundamentalizmu, Mario Nobilo, kazao je da islamski fundamentalizam uranjanjem u vlastitu prošlost želi da se izolira od „pokvarenosti vremena" i konstatirao da je u današnjem međuzavisnom svijetu takva izolacija nemoguća. Zato islamski fundamentalizam mora težiti da ovlada svijetom, izbori prednost svoga svjetonazora i svim sredstvima odgovori na političke i civilizacijske izazove drugih ideologija, koje ugrožavaju samu bit islama.

Islamski fundamentalizam, dakle, treba se promatrati na način koji je jedini moguć ukoliko se želi shvatiti bit islamske renesanse – vraćanje osnovama i temeljima islamskog učenja o čovjeku i njegovoj ulozi i svrsi – a ne na principu kakofonije koja vlada o ovoj temi u medijima i publicistici. S tim u vezi se može reći da je Izetbegović bio islamski fundamentalista jer je zagovarao „povratak osnovama i suštini islamskog učenja".

Slika o „islamistima", što je savremeni termin kojim se nastoji omalovažiti islamske političke mislioce i osobe s kritičkim odnosom prema tekovinama zapadne demokratije i umrlog istočnog socijalizma, nije slika koju oni sami o sebi stvaraju već se u kontekstu svjetskih geopolitičkih i strategijskih koncepata o njima stvara. Koncept „povratka na osnove", zahvaljujući svjetskim društveno-političkim procesima u 20. stoljeću i društvenim kretanjima u islamskom svijetu, preinačen je u „poziv za povratak u mrak" i učinjen društveno neprihvatljivim.

Još gore od toga, ovakvo promišljanje postalo je i pravno kažnjivo, prvenstveno

u socijalističkim diktaturama, a potom i u zemljama s islamskom većinom neovisno o društvenom uređenju. Nobilov međuzavisni svijet, dakle, onaj pseudoliberalni (Zapad) i konkretno nehumani (Istok), islamski puritanizam jednim njegovim krakom okrenuo je ka vrlo dvojbenom djelovanju, tako da je „borba za povratak osnovama" zamijenjena makijavelističkim poimanjem politike, čime je i prvotna ideja izvitoperena i napuštena. Izetbegović, svakako, nije bio na tragu radikalizacije i makijavelizma. Dapače, njegov liberalni duh mu to nije dozvoljavao isto kao što mu islamski pogled na svijet nije dopuštao ideološko lutanje.

Beskompromisnost u promoviranju islama i kritički odnos prema muslimanima nikako ga nisu napuštali. Govoreći o ženi u islamu, on naglašava da „mi nismo zadovoljni stanjem i položajem žene u islamskoj porodici i društvu, ali ne zato što on nije evropski, nego zato što on nije dovoljno islamski". Dosta godina kasnije, tokom agresije i rata u Bosni i Hercegovini, dao je u odgovoru njemačkom novinaru (5. 11. 1994) koji je Izetbegovićevu toleranciju nepotrebno postavio u okvire europejstva slično mišljenje u kojem ističe islamske vrijednosti. Na konstataciju novinara da je on „poznat kao musliman evropske tradicije i tolerancije, otvoren prema cijelom svijetu", šta misli o glasinama u zapadnoj štampi o takozvanoj islamizaciji u Bosni i Hercegovini, Izetbegović je bio bolno otvoren i jasan.

„Vraćanje vjeri je gotovo opći fenomen na svim prostorima na kojima je komunizam brutalno suzbijao religiju pedeset ili sedamdeset godina. Islamizacija, kako vi to nazivate, postoji u Bosni, ali postoji u istoj mjeri i kristijanizacija, to jest vraćanje interesa za vjeru kod bosanskih katolika i pravoslavaca. Ali, kršćanska Evropa

ne registrira kristijanizaciju, nije osjetljiva na taj fenomen, što ja razumijem i ne zamjeram. Samo, moram vas nešto ispraviti: moja tolerancija nije evropskog, nego muslimanskog porijekla. Ako sam tolerantan, ja sam to prvo kao musliman, a zatim kao Evropljanin. Evropa ima neke zablude kojih se nikako ne može osloboditi, uprkos očiglednim činjenicama. U Bosni, u ovom ratu, naprimjer, uništene su stotine crkava i džamija. Sve su ih uništili žEvropljani', nijednu Bošnjaci. Turska vlast nije bila baš žsvilena', ali svi kršćanski narodi i svi njihovi najvažniji srednjovjekovni spomenici preživjeli su pet stotina godina turske vlasti. To je činjenica. Čuveni fruškogorski manastiri, nedaleko od Beograda, preživjeli su 300 godina turske vlasti, ali nisu preživjeli tri godine ževropske' vlasti. Spaljeni su u toku Drugog svjetskog rata. Fašizam i komunizam nisu azijski, nego evropski proizvod. Ni sada Evropa nije pokazala neku veliku osjetljivost prema pojavi fašizma na Balkanu. Ja cijenim Evropu, ali mislim da ona ima odveć visoko mišljenje o sebi."

Moralni imperativ i socijalna osjetljivost svakako su dvije najznačajnije stavke oko kojih je Izetbegović gradio svoju viziju društva i države. Njegov diskurs je isključivo panislamski, nikako uokviren u određenu teritoriju ili državu, odnosno govor o određenoj zajednici i njenom političkom programu. Rasprava o napretku i nazatku je opća, u njoj se traži kauzalnost između prosvjećenosti i moralnosti pojedinaca, zajednica i institucija, vođa i naroda itd.

Za stagnaciju muslimanskih naroda, po njemu, kriv je moralni sunovrat, u prvom redu elite tih naroda i pokušaj nametanja drugih i drugačijih obrazaca, a ne islama, što je prirodno i jedino moguće. On daje nacrt muslimanskim narodima kako trebaju postaviti temelje u vlastitim državama da bi izašli iz stoljetne stagnacije i tavorenja na dnu historijskih zbivanja, a to je onaj gore spomenuti „povratak osnovama". Islamska ideja nije ograničena vremenom jer je od Boga, Gospodara vremena. Ograničena je (ne)primjenom, a konsekvenca toga je položaj i stanje muslimanskih naroda. Zbog toga Izetbegović promovira i nameće, kao jedini mogući put u očuvanju vrijednosti, princip postajanje subjektom historije i društvenih događanja, izlazak iz pasivnosti i okretanje ka predanom djelovanju za vlastite ideale.

I uvijek i stalno njegova pozicija je univerzalna i okrenuta ka muslimanskim područjima na kojima je nekada cvjetala islamska kultura i civilizacija. Za njega su ta područja „islamski Pijemont" koji će obasjati ostatak svijeta i pomoći uspostavi dijaloga i razumijevanja između civilizacija. U tome ponovnom „pronalaženju sebe", prema Izetbegoviću, islamski svijet, u odnosu spram drugih, treba raditi ono što je radio od same svoje pojave – preuzimati ono što je dobro. „Islamski svijet treba od Zapada da prihvati smisao za poslovnost i organizaciju, metod naučnog rada i tehniku", ističe Izetbegović, „ali u pogledu unutrašnjeg života, životne filozofije, moralnih shvatanja i porodičnog života, Evropa ne predstavlja uzor. U nekim slučajevima evropski način života je primjer kako ne treba da se živi."

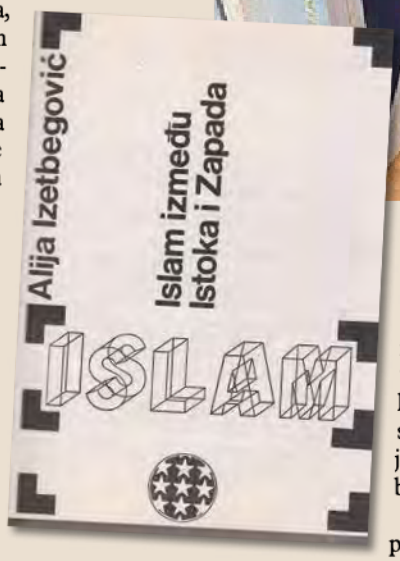

Izetbegović ovim stavovima pokazuje da ne poznaje dovoljno muslimansku historiju koju je krasilo upravo ono što je on vidio da posjeduje Zapad i što promovira kao vrijednost. Njegov pogled je pogled savremenika i sociologa, ponajprije jer i moralna izopačenost zapadnjaka, kako tvrdi, nije produkt historije već savremenosti. Izrazitu kritiku zapadnog svijeta Izetbegović je gradio na apsurdima savremenosti. Dok je hvalio zapadnjačku metodičnost i radinost, kudio ih je zbog nemorala i gubitka veze s Bogom. Moglo bi se naći suglasje ovih Izetbegovićevih razmišljanja i Nobilovih „uranjanja u vlastitu prošlost zarad izolacije od žpokvarenosti vremena"', s time da je za Izetbegovića prošlost odanost i privrženost islamskoj ideji, a ne određenom „veličanstvenom" historijskom razdoblju. „Islam mora definirati vlastitu politiku", Izetbegović je odričan i nepokolebljiv. „On mora okupiti i u čvrste redove postrojiti svoje borce. Moraju se naći nove snage idejno odane samo islamu. Te nove islamske snage moraju prestati misliti i raditi kao Alžirci, kao Libijci, kao Iračani, kao Afganistanci, Somalijci, Nigerijci i sl. Sve one moraju da budu samo muslimani".

Ovakva razmišljanja i promovirani stavovi često su korišteni protiv Izetbegovića, uostalom kao i kad je riječ o drugim islamskim učenjacima koji su zastupali slične ideje. S tim u vezi značajno je napraviti uvid u Izetbegovićeve poglede na druge religije i drugačije ideologije i društvene sisteme, u prvom redu socijalizam i demokratiju, a u kontekstu uspostave islamskog poretka.

S obzirom na to da je socijalizam uobličavao Izetbegovićevu svakodnevnicu, a sudbonosno odredio značajne etape njegovog života, posvetio mu je mjesto snažne ideologije, čak one koja će trajati još stoljećima, ali vrlo oprečne njegovu vlastitom svjetonazoru. U objašnjenju razlika između islama

Nakon izlaska iz fočanskog zatvora 25. novembra 1988. godine Izetbegović je imao 63 godine i, reklo bi se, bio spreman za penzionerske dane u kojima bi se mogao posvetiti sređivanju zatvorskih bilješki koje je pravio iz dana u dan. Troje djece (Bakir, Lejla i Sabina) imalo je svoje živote i karijere tako da roditeljsku brigu o egzistenciji djece nije imao. Imao je nešto drugo, životno iskustvo i britko kritičko razmišljanje o društvu i pojavama u njemu koje bi bilo dobro objaviti. No, umjesto toga i unatoč svemu, postao je politički lider bošnjačkog naroda.

i socijalizma nameće se Izetbegovićevo životno, kafkijansko iskustvo pojedinca, kao moment koji ga je vodio u pokazivanju nepremostivosti između njih.

U djelu *Islamska deklaracija* Izetbegović daje sliku islamskog društva i države. Ističe da „najkraća definicija islamskog poretka, definira ga kao jedinstvo vjere i zakona, odgoja i sile, ideala i interesa, duhovne zajednice i države, dobrovoljnosti i prisile". Opisujući dalje što to zapravo znači u konkretnom slučaju, naglasak stavlja na vjeru, moral i savjest, a ne na zakon i određene institucije. Time ponovo pokazuje da iz vlastite borbe koju je prošao, sukoba pojedinca protiv okrutnog sistema, teško može izaći i objektivno pokušati postaviti odnose unutar islamskog poretka i njega spram drugih sistema i ideologija. Smatrao je da se u Kur'anu nalazi relativno malo pravih „zakona", a mnogo više „vjere" i zahtjeva za praktičnim djelovanjem u skladu s ovom vjerom.

Postavivši odnose u ovu dvojbenu ravan, s pozicije islamskog prava, Izetbegović dalje pokušava pojasniti kako se ovakvi parametri primjenjuju i postaju društveno operativni. U objašnjenju je izrekao i stav koji ga je, u očima protivnika, najviše inkriminirao i učinio „netrpeljivim". Naime, izvodeći određene zaključke, on napominje: „Prvi i najvažniji takav zaključak svakako je zaključak o nespojivosti islama i neislamskih sistema. Nema mira ni koegzistencije između žislamske vjere' i neislamskih društvenih i političkih institucija."

U tumačenjima i interpretacijama ovoga Izetbegovićevog vrlo oštrog stava o „nepostojanju koegzistencije" bilo je dosta zluradosti što pokazuje integralni i razrađeni tekst kao i ostali zaključci.

Izetbegović, zapravo, onako kako je i napisao, zagovara nemogućnost istovremenog postojanja različitih ideologija i njihovih alata (institucija, zakona, ustanova) u islamskom društvu jer je u takvim uvjetima ostvarenje islamskog poretka utopija. Ali, on govori o alatima koji, po njemu, nemaju progresiju i ne donose boljitak jer, kako je naveo: „Ništa što čini da svijet bude bolji ne može biti a priori odbačeno kao neislamsko", a što podrazumijeva pod islamskim obrazlaže riječima: „Svako rješenje, da bi bilo islamsko, mora ispunjavati dva uvjeta: mora biti maksimalno efikasno i maksimalno humano." Što se želi reći?

Demokratska i slobodna društva imaju svoje nepromjenjive vrijednosti i odnose, iako su društva i države otvorenog političkog pluralizma. Primjer zakonodavstva je dobar da bi se egzemplarno pojačala tvrdnja jer pravni okvir bilo kojeg poretka ne dozvoljava umetanje zakona i normi drugoga, osim u rijetkim i izuzetnim slučajevima. Izetbegović, kad govori o nepostojanju koegzistencije između islamske vjere i neislamskih društvenih i političkih institucija, govori o tome da jasno definirani principi islamskog poretka i ćudoređa ne mogu biti supstituirani bilo kojim drugima, ma kakvi oni, prema izvanjskoj formi, bili.

On je tu vjernik, a ne pravnik, filozof ili nešto treće i ne ulazi u suštinu propisa, već vjeruje da su oni najbolji. Ovakvim stavom on svakako ne zagovara isključivost i netoleranciju, odnosno podređivanje nemuslimana takvom poretku. Njegovo obraćanje je isključivo usmjereno na muslimane i život te meta zajednice koja time postaje „posrednička nacija u podijeljenom svijetu". Izetbegović „islamsku vjeru" ne poistovjećuje s njenim zakonodavnim dijelom, dapače, on govori o moralu. „Nema mira" između „vjere" i nemorala, kako je to npr. promoviralo Nordijsko vijeće, o čemu je govorio u kontekstu određenih pokušaja reforme porodičnog prava. Problem u razumijevanju može se pojaviti kada se multikulturalnom društvu, kakvo je npr. Bosna i Hercegovina, pokuša nametnuti ovaj model.

Izetbegović o tome ne govori. Značajno je izdvojiti njegovo sljedeće razmišljanje o ovoj temi.

„Pa, kod nas u Bosni jedan oblik pluralizma je vijekovima živa realnost. Čuli ste za onu sintagmu žpluralna matrica' Bosne. Time ljudi pokušavaju da definišu najdublji temelj na kojem ova B-H zajednica počiva. Za nas Bosance potpuno je prirodno da ljudi nisu isti nego drukčiji. Onaj drugi nije pakao (sjećate se Sartra), nego nešto što se prihvaća i podrazumijeva (…) Za mene to je teret i prednost Bosne, ono što nju izdvaja i čini posebnom u dobrom smislu te riječi."

ZAKLJUČAK

Alija Izetbegović svojim stavovima i odnosom prema svijetu koji ga okružuje nastojao je sebe definirati kao kritičkog mislioca, ali i kao otvorenog i nepokolebljivog antikomunistu. Dijeljenje njegovih stavova sa sličnim stavovima koji su dolazili iz mladomuslimanskog intelektualnog, ali i općebošnjačkog kruga su evidentni. Mustafa Busuladžić, jedan od značajnijih bošnjačkih intelektualaca, koga su komunističke vlasti pogubile nakon ulaska u Sarajevo 1945. godine, veoma je izričit kad kaže da je „Islam naravni protivnik komunizma. Nauk islama nespojiv je s duhom komunizma. Oni su vječni protivnici i gdje jedan vlada, nema mjesta drugome. Gdje se primjenjuju islamska društvena učenja, zatvoreni su putevi komunizma".

Zaključak u vezi s Izetbegovićevim stavovima svakako bi išao njemu u prilog jer je zagovarao da muslimanski narodi trebaju živjeti u okviru islamskog svjetonazora iz kojeg će razvijati društveno-političke odnose omeđene i osigurane Knjigom, a s drugima graditi suživot na temelju uvažavanja različitosti. Ovi stavovi u pluralnim društvima i među slobodnim intelektualnim krugovima ne mogu biti tretirani drugačije od bilo kojih drugih legitimnih političkih stavova i promišljanja. Određenjem da je „islamsko sve što je humano i dobro za ljude, a neislamsko je ona druga strana". Izetbegović pokazuje vlastitu poziciju mirotvorca, jer je primarna dobrobit za ljude mir i sigurnost, a koju će u godinama političkog djelovanja pomno graditi i naglašavati. Nažalost, ona druga strana, ideološki protivnik, nije bila voljna na principu slobode raspravljati snagom argumenata. Njihov argument je bio snaga, odnosno pritisak na istomišljenike. Izetbegović je to dobrano osjetio. ●

---

[1] Tekst je prezentiran na simpoziju u organizaciji Udruženja „Mladi muslimani" prije izlaska autorove knjige *Iskušenje opstanka*, koji je postao dio uvodnog poglavlja.
[2] Vidjeti: Karić, Enes (2005): «Islam između Istoka i Zapada (predgovor)». U: Izetbegović, Alija (2005): *Islam između Istoka i Zapada*. Sarajevo. GIK OKO: (7-57.): 15-16.
[3] Latić, Džemaludin, „Iqbal na Zapadu". U: Izetbegović, Alija (2005): *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*. Sarajevo. GIK OKO: (7-17): 7.
[4] Nobilo, Mario (1987): „Islamski fundamentalizam u međunarodnim odnosima". U: Vojka Smiljanić-Đikić (ur.): Radio Sarajevo. Treći program 56: 136-151.
[5] Izetbegović, Alija. „Razmišljanje uz 1400. godišnjicu Kur›ana". U:Izetbegović.Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija: 49-62.
[6] Nobilo. Isto.
[7] Izetbegović, Alija, „Muslimanka – žena i majka". U: Izetbegović. *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*: 36-48.
[8] Izetbegović: Sjećanja: 177-178.
[9] Izetbegović, Alija. „Zašto su muslimani zaostali". U: Izetbegović. *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*: 21-35.
[10] Izetbegović: „Muslimanka – žena i majka", 45.
[11] Izetbegović, Alija. «Za islamsku revoluciju». U: Izetbegović. *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*: 90-98.
[12] Izetbegović: «Za islamsku revoluciju»: 98.
[13] Izetbegović, Alija. «Islamska deklaracija», U: Izetbegović. *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*: (129-175.): 143.
[14] Izetbegović: «Islamska deklaracija»: 144.
[15] Izetbegović: «Islamska deklaracija: 145.
[16] Izetbegović: «Muslimanka – žena i majka»: 45.
[17] SDA evropska oaza (Intervju za Ogledalo, novembar, 1990.). U: Izetbegović. *Tajna zvana Bosna*: 86.
[18] Busuladžić, Mustafa (1997): *Muslimani u Evropi*. Sarajevo: Sejtarija: 231.

NEMA BOSANSKE NARODNOSTI, BOŠNJAK JE JEDINO IME OD KULINA BANA

Sasvim je logično i konsekventno da je zemlja, koja je imala svoju posebnu državnost, svoju posebnu vjeru i svoje posebno pismo imala i svoje posebno nacionalno ime bosansko i svoj posebni naziv za jezik i to bosanski. Ja znam da je danas ovaj naziv crvena ćoha za mnoge i ja osjećam sve one prigovore i napadaje, kada se već pomene ovo ime, koje se danas gotovo rijetko nađe u našoj literaturi ili štampi. Ali postoji istorijski fakat da su se naši pređi zvali Bošnjacima ili Bošnjanima sve od Kulina bana, pa do iza okupacije Bosne i Hercegovine i da je ime Bošnjak gotovo jedini naziv koji sretamo u našoj starijoj i svoj stranoj literaturi, kada je god govor o nama. Pa i danas naš muslimanski seljak neće kazati, da govori srpskim ili hrvatskim jezikom, nego bosanskim. Pa i pravoslavni i katolički seljak (u koliko propaganda nije u njega dublje zašla) kaže da govori bosanski. Pod srpskim on razumije vjeru, a pod hrvatskim on razumije ono što je u Hrvatskoj! Naši iseljenici u Turskoj, koji su iselili prije ove nacionalne hajke na nas i koji su najmjerodavniji za prosuđivanje ovoga problema, osjećaju se samo Bošnjacima i kažu da govore bosanski. Pa i oni iz Hercegovine kažu da su Bošnjaci i da govore bosanskim jezikom. Mora se apsolutno odbiti tvrdnja, da je Austrija "stvorila bosansku narodnost", kako to danas neki vole da kažu. Austrija je podržavala neko vrijeme ono što je zatekla, a poslije je pomagala da se to ime ubije, kako su tražili Srbi i Hrvati.

Suljaga Salihagić: „Mi bosanskohercegovački muslimani u krilu jugoslavenske zajednice" (Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas, Banja Luka, 1940) ●

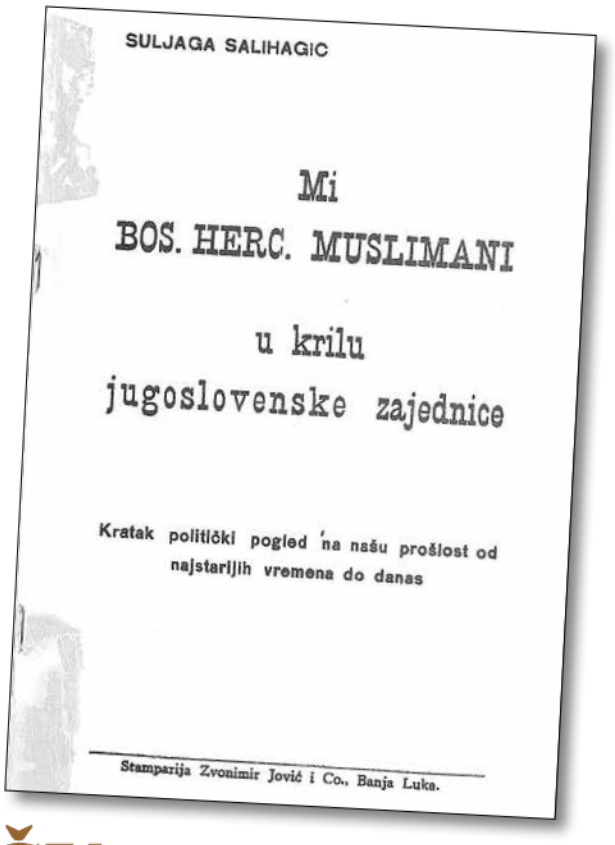
SULJAGA SALIHAGIC

Mi
BOS. HERC. MUSLIMANI
u krilu
jugoslovenske zajednice

Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas

Stamparija Zvonimir Jović i Co., Banja Luka.

SAMO SLABI NARIČU NAD SVOJOM SUDBINOM

Prof. dr. Muhsin Rizvić (1930–1994), jedan od najvećih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih naučnika iz oblasti književnosti, čiji je doprinos izučavanju bošnjačke književnosti i kulture uopće, s obzirom na vrijeme i okolnosti u kojima je živio, ostao do danas nemjerljiv. Jedan je od intelektualnih prvaka koji je na početku mlade demokratije i bosanske nezavisnosti sudjelovao u obnavljanju bošnjačkih kulturnih institucija. 2. maja 1991. godine u Zagrebu drži govor na Osnivačkoj skupštini Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske *Preporod* te izgovara riječi koje svojom sažetom porukom i mudrošću odjekuju do današnjeg dana:

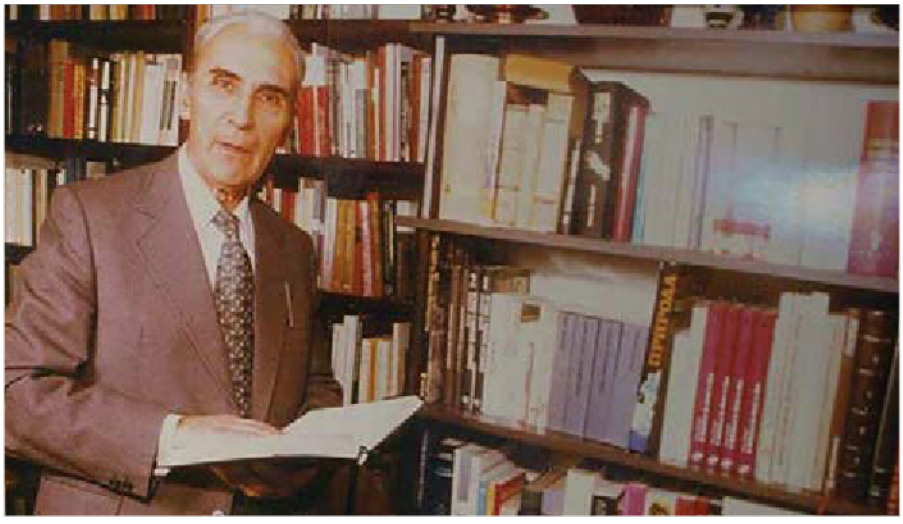

Jakima je svojstveno da budu strpljivi i vladaju sobom i kad ih osporavaju i kad im oduzimaju, i kad ih potvaraju. Samo slabi nariču nad svojom sudbinom jer nisu sa sobom zadovoljni. Prestajemo da se dokazujemo onima koji nas ne vide, i da se branimo od svega što nije dostojno odgovora, a ima za cilj da nas intelektualno iscrpljuje, da naše stvaralačke snage vraća u sebe. Umjesto toga, okrećemo se suvremenom razvoju, pitanjima našeg napretka i sukladnog života među narodima. ●

DAN BOŠNJAKA

PRVI BOŠNJAČKI SABOR, 27. i 28. septembra 1993.

Bošnjaci su 1990. godinu i demokratske promjene dočekali kao jedini evropski narod koji nije imao svoje institucije kulture. Sukus težnji vrsnih pojedinaca koji su čuvali i baštinili bošnjačku kulturu bilo je obnavljanje društva „Preporod“ ujesen 1990. godine, ali ubrzo započinje krvava agresija na Bosnu i Hercegovinu. Bošnjaci više nisu suočeni samo s kulturocidom i nijekanjem svojeg autentičnog identiteta nego i s etničkim čišćenjem i genocidom, koji prijeti potpunim biološkim nestankom jednog evropskog naroda.

„Preporod“ je bio pokretač osnivanja nekoliko strukovnih i drugih udruženja. Među ostalim, u decembru 1992. godine provedena je akcija osnivanja Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca. Kongres je održan koncem 1992. kao Ratni kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca, da bi se historijski događaj dogodio 27. na 28. septembra 1993. godine, kada je nakon stoljeća težnji, nijekanja i osporavanja, na Prvom bošnjačkom saboru konačno vraćeno historijsko ime naroda – Bošnjaci. Također, vrlo je bitno istaknuti da je, bez obzira na neka naknadna revizionistička tumačenja, na Prvom bošnjačkom saboru odbijen plan međunarodne zajednice za etničku podjelu Bosne i Hercegovine. Sabor je bio otvoren za različita mišljenja, ali politički, intelktualni, vojni i vjerski vrh bošnjačkog naroda nije pristao na ono što neki nazivaju tzv. Bošnjačkom republikom ili u još zlonamjernijim tumačenjima tzv. Islamskom republikom. Prvi Bošnjački sabor je težio ostvarivanju nezavisne i nedjeljive države Bosne i Hercegovine koju čine tri konstitutivna naroda i ostali.

“Ne osjećam potrebu da sebi ili vama objašnjavam naše tradicionalno ime Bošnjak, ime našeg jezika bosanskog i ime naše zemlje Bosne i Hercegovine. Ja ga samo promoviram kao prirodno pravo na tradiciju”, rekao je veliki bošnjački književnik Alija Isaković u svom historijskom govoru na otvaranju Prvog bošnjačkog sabora u sarajevskom Hotelu “Holiday Inn” 27. septembra 1993. Mjesec dana ranije, 1. septembra 1993. godine, u Službenom listu RBiH (II/18) objavljeno je vraćanje bosanskog jezika u službenu upotrebu.

Bošnjački sabor 1993. godine je bila izuzetna činjenica u historiji Bošnjaka. On je definitivno etablirao ime „Bošnjak“ onako kako su ga Bošnjaci i osjećali kroz cijelu svoju historiju. Od toga momenta Bošnjak je činjenica, Bošnjak je aksiom i od toga momenta konsenzualno su Bošnjaci prihvatili to svoje ime.

Bošnjaci su autentični južnoslavenski narod. Narod, čiji se identitet od srednjeg vijeka naovamo čuva i zasniva na kulturi u specifičnom položaju između Istoka i Zapada, ovaj važan datum – 28. septembra – u Bosni i Hercegovini i diljem zemalja svijeta gdje žive kao dijaspora obilježava kao DAN BOŠNJAKA. ●

SLOBODENJE
ISTORIJSKA PREKRETNICA

Alija Izetbegović, vrhovni komandant Armije RBiH i prvi predsjednik Predsjedništva nezavisne Republike Bosne i Hercegovine

ČUDO BOSANSKOG OTPORA

Prema nekim podacima, Armija Republike Bosne i Hercegovine imala je u toku 43 mjeseca rata i na frontu dugom 1.200 km više od tri hiljade odbrambenih i napadnih operacija.

Neke od ovih operacija bile su sjajne pobjede, neke tragični porazi. Opći bilans ovih, uglavnom neravnopravnih borbi bio je neriješen. Rat u Bosni i za Bosnu završio se bez pobjednika i poraženih. Mir kojim će ovaj strašni rat biti okončan bio je u znaku ovog remija.

Stvaranje i opremanje Bosanske armije, s obzirom na uvjete u kojima je nastala i razvijala se, smatra se malim čudom. Po svakoj vojnoj logici, ona je u zametku trebala biti uništena, a Bosna i Hercegovina okupirana već u prvim mjesecima rata.

Armija se ispočetka sastojala od jednog broja labavo povezanih, ali hrabrih grupa, najčešće na nivou čete, da bi kraj rata dočekala sa 96 brigada raspoređenih u šest korpusa. Brojevi nisu pouzdani, ali prema zbirnim podacima vojnih štabova, u augustu 1992. godine bilo je evidentirano blizu 186 hiljada učesnika u odbrani, od čega je gotovo polovina bila registrirana kao vojnici Armije BiH. Druga polovina bili su policajci redovnog i rezervnog sastava, ili dobrovoljci koji su se u okviru "Patriotske lige", "Zelenih beretki" i drugih organizacija sa oružjem ili bez oružja udružili u odbrani svojih ulica i sela.

Tada je tek svaki peti borac imao pušku. Krajem godine Armija je imala oko 40 hiljada pušaka raznih vrsta (računajući tu i policiju sa oko 18 hiljada pušaka), 231 minobacač, jedan top 130 mm, 10 topova 76 mm, 21 haubicu. Radi poređenja: Vojska RS i JNA imali su tada u Bosni 1.062 haubice.

U drugoj polovini 1993. godine Armija je formalno brojala oko 207.000 boraca, ali svi nisu organizirano i redovno sudjelovali u borbama. Te godine imali smo 33 topa, 36 haubica, 1.000 minobacača i 66 protivoklopnih oružja. Puškama i puškomitraljezima bilo je naoružano oko 60 hiljada boraca, što znači tek svaki treći.

Krajem 1994. godine u oružanim snagama bilo je 227.000 boraca, sa više od 80 hiljada pušaka, odnosno puškomitraljeza. Tada smo već imali 42 topa, 60 haubica, 125 različitih raketnih lansera i 115 protivoklopnih oruđa.

Oružje je pribavljano uglavnom na tri načina: zapljenom od neprijatelja, proizvodnjom u našim tvornicama, pa i malim radionicama, i uvozom izvan, ponekad "preko sedam gora i sedam mora", kako bi to narod rekao.

Naoružanje Bosanske armije uzbudljiva je priča o hrabrosti, upornosti i snalažljivosti ljudi na nevidljivom frontu borbe za opstanak Bosne. U toku rata za Bosansku armiju radilo je 65 vojnih fabrika, a već ujesen 1992. i sve male zanatske radionice u Sarajevu. Kada sam 1993. došao u opsjednutu Brezu, sa ponosom su mi pokazali na zidu okačenu pušku, proizvod tamošnjih inžinjera i majstora. Željezara Zenica i mnoge tvornice u Tešnju bile su u to vrijeme vojne fabrike. One u Novom Travniku, Bugojnu i Goraždu bile su to otpočetka. Sve mirnodopske fabrike odjeće i obuće radile su uniforme i cipele za vojsku. Izvlačile su se posljednje rezerve repromaterijala, ranije namijenjene za mirnodopske potrebe.

A o onom pribavljanju oružja "preko sedam gora i mora", uprkos embargu i mnogim preprekama, mogle bi se napisati knjige. Iako se stanje s naoružanjem i opremom postepeno poboljšavalo, Bosanska armija je tek pred kraj rata dostigla stepen opremljenosti koji bi joj omogućavao da pokrene borbene operacije većeg obima. Ali ni tada nije imala dovoljno artiljerije, tenkova i oklopnih transportera.

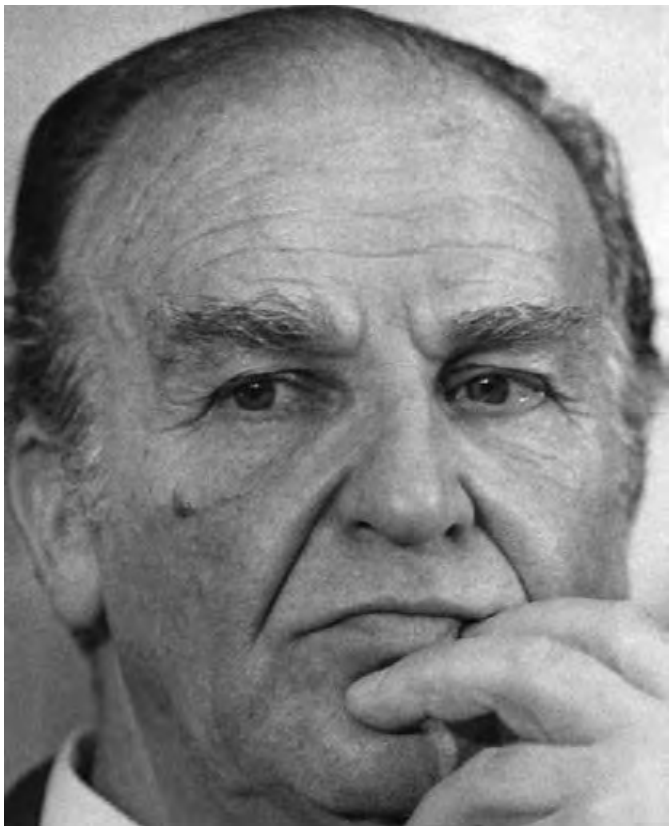

Tu situaciju opisao sam odgovarajući na jedno pitanje njemačkog "Sterna" (5. novembra 1994.):

"Od početka rata teku istovremeno dva procesa: mi smo svaki dan sve jači, oni su sve slabiji. Ovi procesi nisu pravolinijski, niti su tekli istom brzinom, ali opća tendencija je takva kako sam upravo opisao. Već dugo naša pješadija je bolja od njihove. Ili, da obrnem stvari: naš hendikep je teško naoružanje, tačnije - artiljerija; njihov hendikep je pješadija. Bit će još neugodnih iznenađenja i za nas i za njih, ali, u cjelini gledano, uspostavili smo ravnotežu i preuzeli inicijativu. Ravnoteža je strateške prirode, inicijativa je za sada samo taktička. Kako se mogu objasniti uspjesi kod Bihaća, Kupresa, Sarajeva? Ima mnogo faktora, ali onaj najvažniji, moralniji, nije podoban za analizu. I mi sami ponekad smo začuđeni i zatečeni. Radi se jednodušnoj unutrašnjoj odluci našeg naroda da opstane, naroda koji je bio osuđen na uništenje."

Ustvari, jedna zanimljiva kombinacija faktora "istočnih" i "zapadnih" omogućavala je odbranu Bosne. Zapad je održavao "no flight" zonu, veoma važnu zabranu letenja borbenih aviona iznad Bosne, i hranio nas putem UNHCR-a i uz zaštitu UNPROFOR-a. Islamske zemlje pružale su pomoć u oružju. Kombinacija ovih činjenica snažno je podržavala naš otpor. Ipak, naša volja da se branimo, hrabrost i inventivnost naših ljudi odigrali su ključnu ulogu u odbrani.

Alija Izetbegović: Izabrana djela, Sjećanja – autobiografski zapis

Genocidna abeceda 9. januara

Piše: Nedim Hasić

A Agresija: Teritorijalno razgraničenje srpskog od drugih dvaju naroda, zauzimanje bar 65 posto teritorije Bosne i Hercegovine, izdvajanje entiteta bosanskih Srba i njegovo ujedinjenje s drugim srpskim državama

B Brđanin, Radoslav: predsjednik Kriznog štaba Autonomne regije Krajina (ARK); jedan od najbližih saradnika ratnog zločinca Radovana Karadžića; presuđen na 32 godine zatvora zbog progona nesrpskog stanovništva na političkim, rasnim i vjerskim osnovama, za hotimično lišavanje života, mučenje, bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja koje nije opravdano vojnom nuždom, kao i za namjerno uništavanje vjerskih institucija

C Civilno rukovodstvo Rs: Presudama Tribunala u Hagu prvi predsjednik Rs-a Radovan Karadžić osuđen na 40 godina zatvora; Biljana Plavšić na 11 godina; Momčilo Krajišnik na 20 godina zatvora…

Č: Čaršaf, bijeli: Nakon proglasa na prijedorskom radiju u maju 1992. godine morao biti izvješen na svakoj bošnjačkoj kući, proglas je pročitao spiker Mile Mutić uz dodatak da nesrbi iznad nadlaktice moraju nositi bijele trake. Ovaj događaj danas se obilježava kao Dan bijelih traka. Na području Prijedora ubijeno je 3.176 ljudi, a u koncentracionim logorima Omarska, Trnopolje i Keraterm mučeni i izgladnjivani su desetine hiljade ljudi, a poseban vid zločina činio je ratni zločin silovanja.

Ć Ćosić, Dobrica, srpski akademik i tzv. otac srpskog nacionalizma: "Mi lažemo da bismo obmanuli sebe, da utešimo drugoga; lažemo iz samilosti, lažemo iz stida, da ohrabrimo, da sakrijemo svoju bedu, lažemo zbog poštenja. Lažemo zbog slobode. Laž je vid srpskog patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno"

D Dokument "Varijante A/B": Uputstvo o organiziranju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima; podijeljen na sastanku najviših predstavnika SDS-a u Sarajevu 19. decembra 1991. godine; poznat kao dokument "Varijante A i B"; kako da se SDS ponaša u općinama u kojima su Srbi većina (Varijanta A) i ondje gdje su manjina (Varijanta B); nalog za nasilnim preuzimanjem vlasti, uz osnivanje kriznih štabova, upotrebu vojske i policije

DŽ Džamija: 614 ih je srušeno tokom agresije na BiH; srušeno i 218 mesdžida, 69 mekteba, četiri tekije, 37 turbeta i 405 drugih vakufskih objekata

Đ Đukić, Novak: Komandant Taktičke grupe "Ozren"; 25. maja

Ilustracija: Hasan Fazlić

РЕПУБЛИКА СРПСКА

1995. naredio artiljerijskom vodu granatiranje Tuzle; granatom ispaljenom na tuzlansku Kapiju ubijena 71 osoba

E Erdemović, Dražen: Pripadnik Desetog diverzantskog odreda VRS-a; 16. jula 1995. godine učestvovao u strijeljanju između 1.000 i 1.200 muškaraca iz Srebrenice na ekonomiji Branjevo kod Zvornika

F Franko Simatović i Jovica Stanišić: Visoki funkcioneri Državne bezbednosti Srbije; od 1991. do 2003. godine kontrolirali specijalnu jedincu; zvala se "Knindže", "Škorpioni", Arkanovi "Tigrovi", "Crvene beretke" i JSO; cilj jedinice progon i trajno uklanjanje nesrpskog stanovništva s velikih dijelova teritorije Hrvatske i Bosne i Hercegovine

G Genocid: Sud Bosne i Hercegovine i Tribunal u Hagu osudili su za genocid i zločine počinjene u julu 1995. godine u Srebrenici 38 osoba, na ukupno 637 godina zatvora i tri doživotne robije; da se u julu 1995. dogodio genocid, prvi je put utvrđeno u presudi Radislavu Krstiću pred Haškim tribunalom

H "Holliday Inn": Sarajevski hotel u "vlasništvu" SDS-a u kojem je Skupština srpskog naroda BiH 9. januara 1992. proglasila tzv. Srpsku Republiku BiH I: Inostranstvo: Dva miliona ljudi bilo je primorano napustiti Bosnu i Hercegovinu nakon proglašenja Republike srpske

J Januar, deveti: Datum osnivanja tzv. Republike srpskog naroda BiH; proglašena "na područjima srpskih autonomnih regija i oblasti i drugih srpskih etničkih celina, uključujući područja u kojima je srpski narod ostao u manjini zbog genocida koji je nad njim izvršen u Drugom svetskom ratu"; proglašen nakon antiustavne odluke o plebiscitu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini

K Keraterm, Trnopolje, Omarska: Osnovani odlukom SDS-ovog Kriznog štaba Opštine Prijedor; odluku o osnivanju logora Omarska potpisao Simo Drljača 31. maja 1992.; u Omarskoj je bilo zatočeno oko 3.000 Hrvata i Bošnjaka; u isto vrijeme formiran Keraterm; oba logora rasformirana u augustu 1992. godine; logoraši prebačeni u Trnopolje i Manjaču

L Lukić, Milan: Komandant višegradskih osvetnika; osuđen na doživotnu kaznu zatvora zbog niza ratnih zločina; u kući poznatijoj kao "živa lomača" u Višegradu spalio sedamdeset ljudi

LJ Ljubiša Beara: "Nije više želio ništa prepustiti slučaju ili tuđoj krivoj procjeni, ili tuđoj sentimentalnosti, a morao je i osobnim pojavljivanjem utjecati na vojnike koji će ubijati, morao je dati do znanja da iza ovoga stoji general Mladić, da stoje vojska i država, da se radi o zadatku najvišeg stupnja važnosti. Nije smio ostaviti ni najmanju pukotinu kroz koju bi se mogla provući sumnja ili tračak neodlučnosti: trebali su mu vojnici nijemi od šoka i straha, vojnici koji se neće stići snaći prije nego što zapucaju u leđa postrojenih zarobljenika, a zatim će sve teći svojim tokom, kao požar, ili povodanj." (Ivica ikić, Beara)

M Mladić, Ratko: Optužen za učešće u četirima udruženim zločinačkim poduhvatima; prvi, sveobuhvatni zločinački poduhvat etničko čišćenje velikih dijelova Bosne i Hercegovine koji je imao razmjere genocida; teror nad Sarajevom, uzimanje osoblja UN-a za taoce, zločinački poduhvat ubistva i deportacije srebreničkih muslimana u julu 1995. godine, okvalificiran kao genocid

N Nestali: "Put kojim vodite Bosnu i Hercegovinu je ista ona autostrada pakla i stradanja kojem su pošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte misliti da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje", rekao je pred parlamentom Republike Bosne i Hercegovine presuđeni ratni zločinac Radovan Karadžić 17. oktobra 1991. godine. Rezultat: U Bosni i Hercegovini je tokom rata ubijeno skoro 100 hiljada ljudi; nestalo je oko 35.000 osoba, a danas se traga se za njih više od 7.000

NJ Njiva Nurije Omića: Livada kod Memorijalnog centra u Potočarima, masovna grobnica na kojoj je bespravno izgrađena pravoslavna crkva u Budaku; ilegalne crkve izgrađene su u Konjević-Polju, Doboju, Kotorskom, Bijeljini…

F Faze genocida: Američki profesor Gregory Stanton formulisao je deset faza genocida: 1.) klasifikacija; 2.) simbolizacija; 3.) diskriminacija 4.) dehumanizacija; 5.) organizacija; 6.) polarizacija; 7.) pripremanje; 8.) progon; 9.) istrebljenje; i 10.) negiranje. Ova posljedna, deseta faza, nastupila je još dok je sam rat trajao odnosno tokom i ubrzo nakon počinjenih zločina još u ljeto 1992. godine. U slučaju Bosne i Hercegovine dodajemo i fazu; 11.) trijumfalizam

N Negiranje: Srpske političke, akademske i crkvene elite negirale su postojanje logora sve do avgusta 1992. godine kada su britanski novinari uspjeli ući u Omarsku i Trnopolje. Neposredno nakon pada Srebrenice, srpske vlasti negirali su tvrdnje o masovnim egzekucijama, a nakon što su objavljeni američki satelitski snimci o postojanju masovnih grobnica, onda su te iste grobnice počeli da premještaju na više sekundarnih lokacija. Time, samo premještanje grobnica, može se smatrati početkom negiranja genocida u materijalnom smislu te riječi, kroz fizičko uništenje posmrtnih ostataka. Srpski politički vrh i u Republici Srbiji I u Republici srpskoj do današenjeg dana, na različite načine, često krajnje omalovažavajuće, negiraju Genocid nad Bošnjacima.

V Vrhunac: Prvi Izvještaj o slučaju Srebrenica autora Darko Trifunovića, samozvanog eksperta za terorizam, u kojem se tvrdilo da je samo 100 Bošnjaka ubijeno nakon pada Srebrenice. Izvještaj je objavljen 2002. godine u izdanju Dokumentacionog centra za istraživanje ratnih zločina Biroa Vlade Republike Srpske za odnose s Međunarodnim krivičnim sudom za ratne zločine u Hagu.

T Trijumfalizam: U martu 2010. godine, višegradski ratni zločinac Mitar Vasiljević pušten je na slobodu nakon odsluženja dvotrećinske zatvorske kazne. Tada se u Višegradu, kao nikad do tada, organizovao doček na kojem je učestvovalo više stotina građana uz užičke trubače. Tada je zvanično započeo novi fenomen u Bosni i Hercegovini: Trijumfalizam ili slavljenje Genocida nad Bošnjacima.

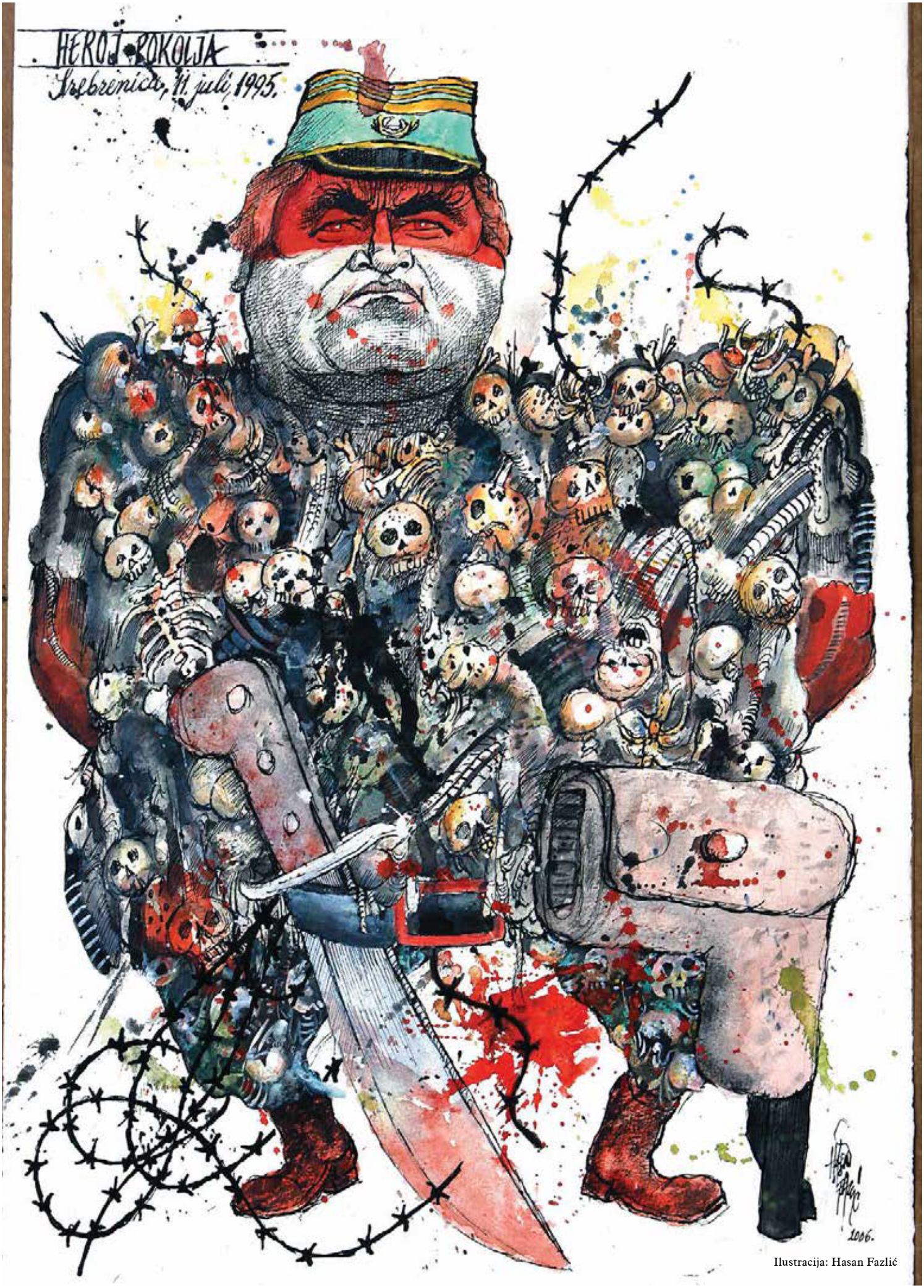

Ilustracija: Hasan Fazlić

O Opsada Sarajeva: trajala 44 mjeseca; VRS na glavni grad Republike Srpske ispalila 50.000 tona projektila; 11.541 žrtava; ubijeno 1.601 dijete

P Plan "Krivaja 95": Komanda Drinskog korpusa aktivira direktivu Glavnog štaba i naređuje formiranje jedinica koje će izvesti vojnu operaciju pod tajnim imenom "Krivaja – 95"; operacija trajala od 6. do 23. jula 1995. godine; drugog jula 1995. komandant Drinskog korpusa general Milenko Živanović izdao naredbu "Zapovijest za aktivna borbena djejstva"; operacija "Krivaja 95" počela je 6. jula 1995. godine u četiri sata ujutro, okončala Genocidom u Srebrenici

R Radovan, Karadžić: Proglašen krivim za Genocid u Srebrenici, teroriziranje građana Sarajeva, progone Bošnjaka i Hrvata i uzimanje pripadnika UNPROFOR-a za taoce; osuđen na četrdeset godina zatvora

S Srebrenica: Genocid u Srebrenici, presuđen pred Međunarodnim sudom pravde i Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, dogodio se u julu 1995. kada su snage Vojske Republike Srpske ubile najmanje 8, 372 muškaraca i dječaka Bošnjaka. Fatima Muhić, najmlađa je žrtva genocida u Srebrenici. Djevojčica je rođena u bazi holandskog UNPROFOR-a, nakon pada Srebrenice, u noći sa 12. na 13. juli 1995. godine, u Potočarima. Djevojčica je službeno identificirana u decembru 2012. godine. Ova srebrenička beba je pronađena među pet žrtava ekshumiranih iz masovne grobnice formirane u julu 1995. godine u Potočarima. Genocid u Srebrenici je najveći zločin u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Tijela žrtava pronađena su u masovnim grobnicama, mnoge od kojih su relocirane kako bi se prikrili zločini. Hiljade identificiranih žrtava ukopano je u šehidskom mezarju Potočari, gdje se nalazi i Memorijalni centar posvećen žrtvama genocida. Svake godine, 11. jula, obilježava se dan sjećanja na genocid, s komemoracijom i dženazom za identificirane žrtve. U 2024. godini, Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je rezoluciju kojom se 11. juli zvanično obilježava kao Dan sjećanja na Genocid u Srebrenici, čime se dodatno priznaje važnost trajnog pamćenja ovog strašnog zločina.

Š "Škorpioni": Formacija koju je 1991. godine za ubijanje osnovala SDB Srbije na čelu s Jovicom Stanišićem; pred kamerama likvidirali u Trnovu Srebreničane Safeta Fejzića, Sidika Salkića, Azmira Alispahića, Smaila Ibrahimovića, Dinu Salihovića i Jusu Delića; suđenje za Trnovo bilo je prvo suđenje vezano za Srebrenicu u Srbiji; osuđeni na ukupno 75 godina zatvora

T Tatarević, Hava: 20. jula 2014. godine pokopala posmrtne ostatke šest

Ilustracija: Hasan Fazlić

sinova i muža, pronađene u jami Tomašica. Zvali su se Senad, Sejad, Nihad, Zilhad, Zijad, Nishad, Muharem. Ubili su ih u Zecovima 23. jula 1992. godine pripadnici VRS-a

U Udruženi zločinački poduhvat: postojao od oktobra 1991. do novembra 1995. godine i uključivao je zajednički plan koji je imao za cilj trajno uklanjanje putem činjenja zločina u općinama širom BiH bosanskih muslimana i bosanskih Hrvata s područja u BiH na koja su bosanski Srbi polagali pravo (Tribunal u Hagu)

V Vojska Republike Srpske: Vujadin Popović (doživotno), Ljubiša Beara (doživotno), Ljubomir Borovčanin (17) , Drago Nikolić (35), Milan Gvero (5), Radivoj Miletić (18), Radislav Krstić (46), Zdravko Tolimir (doživotno), Stanislav Galić (doživotno), Dragoslav Milošević (29), Novak ukić (25), Momir Talić (umro čekajući presudu), Đorđe ukić (umro čekajući presudu)…

Z Zastava i grb RS-a: Ustavni sud BiH donio u januaru 2007. godine odluku da se van snage stave grb, zastava i himna RS, nakon što nije ispoštovana odluka Suda da se ti simboli usklade s Ustavom BiH

Ž Župljanin Stojan i Stanišić, Mićo: U Hagu osuđeni na po 22 godine zatvora; krivi za progon, ubistva i mučenje, a Župljanin i za istrebljenje; Stanišić je ratni ministar unutrašnjih poslova Rs-a, a Župljanin načelnik regionalnog centra policije u Banjoj Luci. ●

ABDURRAHMAN SIRRIJA
(Fojnica, 1775 – Oglavak, 1847)

Ja sam oblikom kaplja, ali sadržinom more!
U meni je cijeli svijet, ja sam svijet i njegova sadržina.
Utonuo sam u svjetlost pojava božanstva,
Sunce je samo moja čestica, ja sam Zehrin Enver,
Stvor moga tijela opstoji s ljubavlju,
U meni se obrazuje sve, ja sam općenitost i pojedinost!
U meni je suština svih osamnaest hiljada svjetova,
Ja sam makrokosmos iz kojeg je potekao mikrosomos.
Ja sam čuvar poprišta ljubavi i danas sam drugi Ešref!
Ja sam odraz Alijine tajne, od svega sam viši ja!

(Ja sam oblikom kaplja)

MEŠA SELIMOVIĆ
(Tuzla, 1910 – Beograd, 1982)

Bosna je moja velika stalna ljubav i moja povremena bolna mržnja. Bezbroj puta sam pokušavao da pobjegnem od nje i uvijek ostajao, iako nije važno gdje čovjek fizički živi: Bosna je u meni, kao krvotok. Nije to samo neobjašnjiva veza između nas i zavičaja, već i koloplet nasljeđa, istorije, cjelokupnog životnog iskustva vezanog za ovaj kraj, iskustva mog i tuđeg, dalekog, koje je postalo moje. Viđena izvana i bez ljubavi, Bosna je gruba i teška, viđena iznutra i sa ljubavlju, koju zaslužuje, ona je ljudski bogata iako u sebi nesaznana potpuno. "Ni s kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama" – kaže jedna ličnost u Dervišu o Bosancima – "juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke i nema više toka i ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije". Rijetko je ko bolnije i dramatičnije određen istorijom kao Bosanac. Šta se sve kroz stoljeća nakupilo u tim ljudima! Osjećanje vlastite neodređenosti, tuđe krivice, teške istorije, neizvjesne budućnosti, straha od promjena, želje za dobrotom i humanošću koja bi se odnosila na sve ljude bez ikakvih ograničenja (to je poznati merhamet, široka otvorenost prema svim ljudima, težnja ka jednom univerzalnom humanizmu, kao odbrana od svoje izdvojenosti), i čestih razočarenja koja su rađala mržnje. To su veoma složeni i zamršeni ljudi, i teško ih je razrešavati po prvom viđenju i po spoljašnjim utiscima.

(Odlomak iz intervjua)

ZULFIKAR ZUKO DŽUMHUR
(Konjic, 1920 – Herceg Novi, 1989)

Moj hotel u Širazu je u jednom sokaku koji me nevjerovatno podsjeća na jednu od mnogobrojnih ulica u sarajevskoj mahali Bjelave.
Kao da svakog jutra sa balkona moje odaje ugledam Bistrik, Alifakovac, Hrid i Širokaču. Svakoga dana učini mi se da bi se Širaz po ljepoti mogao mjeriti sa šeher Sarajevom. Svake večeri sjetim se moga španskog prijatelja Luisa Kesade iz madridskog "Ateneuma". Jedne večeri prije dvije godine pozvao me je u svoj dom na tartilju, pailju i španski konjak "fondator". Poslije večere rekao mi je da je za mene spremio prijatno iznenađenje. Odveo me je u drugu odaju da slušamo ploče. Prva ploča koju mi je pustio ovaj ljubazni i prosvijećeni Španac bila je neka divna oda saraj Bosni koju je pjevao Himzo Polovina. Nisam mogao vjerovati svojim prevelikim ušima da ovdje u srcu Iberije u Avenidi Hoze Antonija usred Madrida slušam glas Himze Polovine koji opjeva ljepote sarajevske mjesečine. Kasnije, domaćin mi je objasnio da je nekom zgodom bio u Sarajevu samo pola dana i da je i njemu i njegovoj ženi ostala u srcu pusta želja da još jednom dođu u Sarajevo i da u njemu ostanu bar nedjelju dana, ako već ne mogu cio život. Kada sam mome prijatelju Luisu Kesadi i njegovoj domaćici spomenuo Kordobu, Sevilju i Granadu, on je samo odmahnuo glavom kao da je htio reći: Kakva Kordoba, Sevilja i Granada prema šeher Sarajevu.

(Pisma iz Azije)

HUSEIN BAŠIĆ
(Plav, 1938 – Podgorica, 2007)

Poslije Srebrenice može se samo
nemušto grcati,
Nemoguće je sabrati riječi i čini za zločin,
Neprilično ih je (tako) zvati,
Treba nešto (mnogo) jače,
Što se ne da ispjevati (isplakati),
Što se ne može izreći.
Nema tih riječi i čini,
Nema krika
Ni glasa,
Bolje je skupiti travke i kamičke,
Kuda su prošle njihove sjenke i štake,
Kuda je kapao mozak,
Dijelila se duša na pacmilke,
Rječitije od svake riječi,
Slikovitije od svake slike.
Poslije Srebrenice
Neko će ipak htjeti da sroči pjesmu,
No izdaće ga riječi.
(...)

(Riječi poslije Srebrenice)

Izađoh iz konaka rano, koliko da se pomiješam u Božiji buljuk. Mnogo je ljudi koji ne bi za moju muku ni ciganski paru potrošili. Stalo je vrijeme u meni, krade mi nadu u izmišljeno čudo koje čekam. Srešću nekoga, poznatog ili nepoznatog, svejedno, samo neka je Bošnjak, da operem usta naškom riječju, da izlažem sebe tuđom ravnodušnošću. Možda ću između te dvije obale pronaći put i nadu kojom se još uvijek varam.

(...)

Prepun je Carigrad Bošnjaka. Najviše ih je iz Bosne i Makedonije, iz Sandžaka. Ima ih iz Primorja, kao da nema kraja ni varoši koja nije neko svoje ropče trognula ovamo, da linga i skita carigradskom čaršijom i čopli s njene vječito pune trpeze.

(Tuđe gnijezdo)

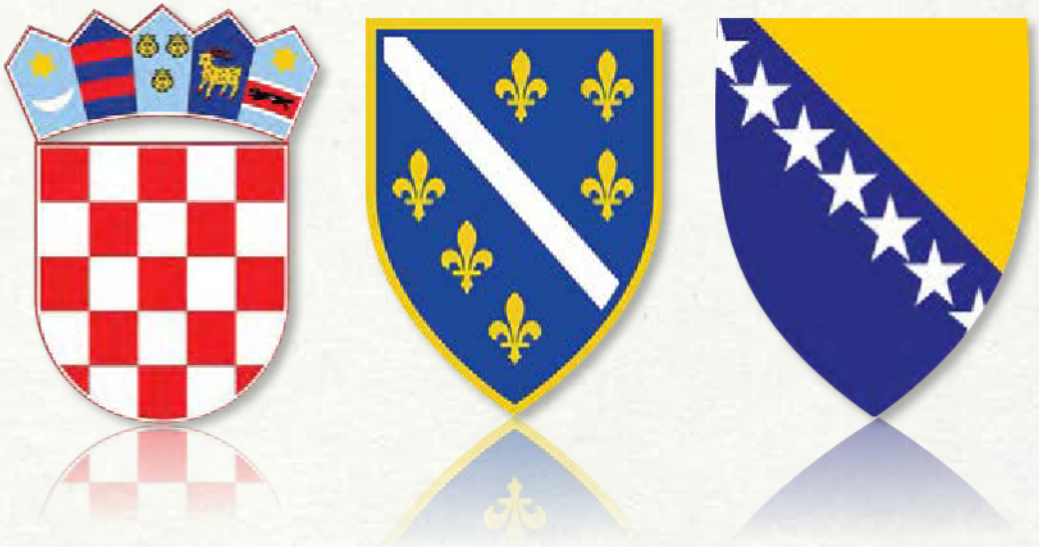

28. SEPTEMBAR

DAN BOŠNJAKA

Hotel Westin, Zagreb

ORGANIZATOR:

Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj - "Bošnjaci zajedno"

PARTNER:

Ured za koordinaciju bošnjačkih vijeća

Bošnjačko nacionalno vijeće
Национални савет бошњачке националне мањине
Bosniac National Council

VIJEĆE KONGRESA BOŠNJAČKIH INTELEKTUALACA
COUNCIL OF THE CONGRESS OF BOSNIAC INTELECTUALS

Koordinacija županijskih vijeća, Vijeća Grada Zagreba i predstavnika za županije bošnjačke nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj

BOŠNJAČKA KULTURNA ZVEZA SLOVENIJE
BOŠNJAČKI KULTURNI SAVEZ SLOVENIJE

Bošnjačko nacionalno vijeće

BOŠNJAČKO VIJEĆE U CRNOJ GORI

CONGRESS OF BOSNIAKS OF NORTH AMERICA

HISTORIJA BOŠNJAKA I BOSNE OD MUHAMMEDA, A. S., DO KOMUNISTA NAPISANA NEDŽADOM IBRIŠIMOVIĆEM BOSANCEM

Muhammed, a. s., Allah ga darovao svojom milošću, 629. godine dotakao je svojim štapom tri stotine šezdeset kipova i goluba od alojevog drveta koji su stajali oko Kabe i oni su se srušili.

Hiljadu sto četrdeset i jednu godinu od godine u kojoj je Muhammed, a. s., štapom oborio mekanske kipove u Njemačkoj se rodio filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Šejtan nagovori Karla Marxa da Hegela okrene naopačke, a u Rusiji se nađe šejtanov radnik po imenu Vladimir Iljič Lenjin, koji tako, naopačke, okrene mnoštvo ljudi.

Sve je to zapisano u knjigama.

Turci u Bosni nisu pravili kipove.

Turska se raspala, a 1878. godine Bosnu je prisvojila Austro-Ugarska. Kada su Turci otišli iz Bosne, Srbi bosanskim muslimanima, bosanskim pravoslavcima i bosanskim katolicima govorahu – *svi ste vi Srbi*, što nije tačno.

Onda se i Austro-Ugarska raspadne, a srpski kralj Jugoslavije stane bosanskim begovima uzimati zemlju. Bosanski begovi imali su mnogo zemlje.

Bosanski begovi nisu pravili kipove.

Kada su Adolf Hitler, car Hirohito i Benito Mussolini započeli svjetski rat da bi uzeli svu zemlju na Zemaljskoj Kugli, u Jugoslaviji je već bilo deset hiljada komunista. Hitler, Hirohito i Mussolini poraženi su, ali su komunisti, najzad, bosanskim begovima uzeli svu zemlju.

Đavo je likovao jer komunisti ne vjeruju u Boga.

Sada Srbi bosanskim muslimanima stadoše govoriti, vi ste Srbi, što nije tačno. Hrvati bosanskim muslimanima stadoše govoriti: vi ste Hrvati, što, također, nije tačno.

Komunisti su pravili kipove.

(Iz „Knjiga Adema Kahrimana napisana Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem“, Nedžad Ibrišimović, Ljiljan, 1994)

Bošnjačko Nacionalno Vijeće